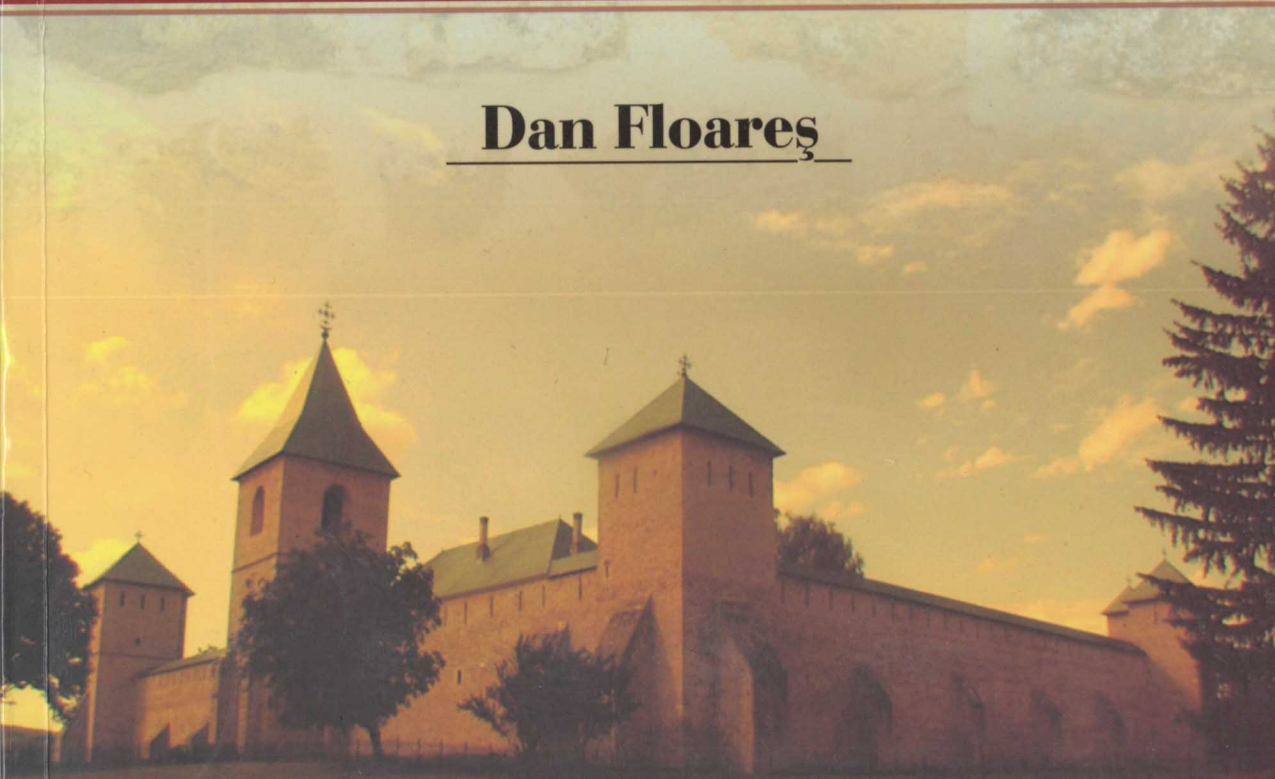

III - 5139

BIBLIOTHECA
ARCHAEOLOGICA
IASIENSIS

FORTIFICAȚIILE ȚĂRII MOLDOVEI DIN SECOLELE XIV-XVII

Dan Floareș

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Academia Română-filiala Iași
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
Biblioteca

Cota: III - 5139

Dan Floareș

**Fortificațiile Țării Moldovei
din secolele XIV-XVII**

Bibliotheca Archaeologica Iassiensis
XVI

Volum editat cu sprijinul Agenției Naționale pentru Cercetare Științifică

Referenți științifici:

**prof.univ.dr. Dan Gh. Teodor
prof.univ.dr. Ionel Câdea**

Redactor: Dana Lungu

ISBN 973 – 703 – 090 – 7

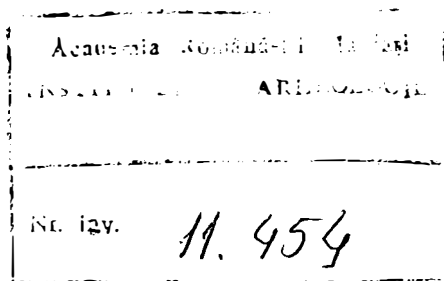
**© Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2005
700511 – Iași, str. Păcurari nr. 9, tel./fax: (0232) 314947**

Dan Floareș

**Fortificațiile Țării Moldovei
din secolele XIV-XVII**

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA“
IAȘI – 2005

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FLOAREȘ, DAN

Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII /
Dan Floareș; cuv. înainte de Victor Spinei. – Iași : Editura
Universității „Al.I.Cuza”, 2005

Bibliogr.
ISBN 973-703-090-7

I. Spinei, Victor (pref.)

623.1(498.3)13”/16”

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE de Victor SPINEI.....	9
INTRODUCERE	13
I. IZVOARE ȘI ISTORIOGRAFIE	17
A. IZVOARE	19
1. Izvoare scrise	19
1.1. Izvoare documentare.....	19
1.2. Izvoare narative	21
1.3. Izvoare lingvistice	22
2. Arheologia problemei	23
2.1. Săpăturile arheologice până la al doilea război mondial	23
2.2. Săpăturile arheologice postbelice	25
B. ISTORIOGRAFIA	26
1. Istoriografia veche. Cronicarii	26
2. Istoriografia epocii moderne	27
3. Istoriografia perioadei interbelice	29
4. Istoriografia postbelică	30
II. TERMINOLOGIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ PRIVIND FORTIFICAȚIILE	33
Cetate	36
Fortificație/Fortăreață	53
Castel/Coștei	54
Curte/Curtean	55
Șanț	61
Val	63
Zid	63
Turn	65
Contrafort	67
Fundatie/Temelie	67
Prisacă	68
Parcan/Părcan	69
Palancă	70
Palisadă/Gard	71
Posadă	72
Baștă/Bastion	72
Meterez	74

Pârcălab	75
Staroste	77
Concluzii	78
III. ARHITECTURA MILITARĂ	81
A. Evoluția arhitectonică în context internațional	83
1) Preliminarii. Epoca horodiștilor (secolele VIII-XI)	84
2) Castelul „gotic“ în Europa de apus. Hiatus-ul din spațiul românesc extracarpatic (secolele XII-XIV)	90
3) „Încastelarea“ teritoriului Moldovei (a doua jumătate a secolului al XIV-lea). Reflexia goticului în Moldova ...	105
4) Ștefan cel Mare și adaptarea la artilerie. O „Renaștere“ a fortificațiilor	115
5) Secolele XVI-XVII. Sporirea decalajului față de Europa	130
B. Analiza tipologică a fortificațiilor	138
I. Criterii	139
II. Comanditari și constructori	143
IV. EVOLUȚIA ISTORICĂ A FORTIFICAȚIILOR DIN SECOLELE XIV-XVII DE LA EST DE CARPAȚI	145
1) Antecedentele	148
2) „Încastelarea“	153
3) Epoca lui Ștefan cel Mare	165
4) Secolul al XVI-lea	175
5) Secolul al XVII-lea	181
Concluzii	185
V. ORGANIZAREA INTERNĂ A CETĂȚILOR	187
A. Instituțiile	190
I. Pârcălabul	190
1) <i>Originea instituției. Modele externe</i> <i>Pârcălabi și castelani</i>	191
2) <i>Atribuții</i>	197
a) <i>Atribuții militare</i>	198
b) <i>Atribuții juridice și fiscale</i>	206
c) <i>Atribuții diplomatice</i>	212
3) <i>Numărul pârcălabilor</i>	216
4) <i>Pârcălabul Sucevei</i>	224
II. Starostele	235
III. Garnizoana	242

IV. Munca la cetate și ocolul cetății	249
B. Accesorii și dependințe	253
1) <i>Paraclisul</i>	254
2) <i>Cripte/gropnițe</i>	257
3) <i>Palatul, camere rezervate domnului</i>	257
4) <i>Săli de mese</i>	259
5) <i>Visteria</i>	261
6) <i>Temnițe</i>	264
7) <i>Bănării</i>	266
8) <i>Încăperi pentru corpuri de gardă</i>	266
9) <i>Locuințe</i>	267
10) <i>Magazii</i>	269
11) <i>Depozite și ateliere de armament</i>	270
12) <i>Cisterne</i>	271
13) <i>Sala sfatului domnesc</i>	272
14) <i>Cancelaria</i>	272
15) <i>Spătărie</i>	273
VI. REPERTORIUL FORTIFICAȚIILOR MOLDOVEI	275
A. CETĂȚI DE PIATRĂ	277
B. FORTIFICAȚII DE PĂMÂNT	299
CONCLUZII	317
Sursele ilustrațiilor	322
Lista abrevierilor	324
Bibliografie	325
Harta fortificațiilor (sec. XIV-XVII)	341
Harta mănăstirilor fortificate (sec. XIV-XVII)	345
Summary	349

CUVÂNT ÎNAINTE

Fără îndoială că fortificațiile dintr-un anumit perimetru îi reflectă concludent nu numai valențele militare, ci și cele economice, administrative și politice. Pe de altă parte, diverse aspecte ale vieții cotidiene, dar mai cu seamă evenimentele politice incandescente au avut mereu drept scenă de exteriorizare ansamblurile fortificate, astfel că tentativele de reconstituire complexă a evoluției unei societăți nu le pot sub nici un chip ignora.

În mod firesc, și cetățile din spațiul românesc au fost de natură să polarizeze interesul celor mai diverse medii intelectuale, iar al istoricilor în special, începând de la cronicarii medievali și până la cercetătorii epocii contemporane. Contribuțiile aduse în acest sens de-a lungul timpului poartă amprenta stadiului de dezvoltare al istoriografiei naționale. Cum cele mai multe din așezările întărite din evul mediu au avut de suferit masiv datorită vicisitudinilor implacabile ale vremurilor, iar relicvele păstrate se află într-o stare precară de conservare, numai cercetările arheologice moderne au putut asigura deciptări planimetrice, cronologice și de altă factură în privința lor.

Cu excepția săpăturilor mai vechi, întreprinse încă înainte de primul război mondial la Suceava și Cetatea Albă, toate investigațiile cu rezultate revelatoare din Moldova datează de după cea de-a doua mare conflagrație, astfel că practic de-abia de o jumătate de secol se poate vorbi despre o prospectare științifică a vestigiilor complexelor medievale întărite.

Conștientizând necesitatea elaborării unei lucrări de sinteză asupra fortificațiilor voievodale și orășenești din Moldova, în care să valorifice propriile cercetări de teren, precum și ale altor colegi de breaslă, Lucian Chițescu a realizat o importantă teză de doctorat, susținută în anul 1972 la Alma Mater din Capitală. Limitele cronologice avute în vedere cu prilejul respectiv se circumscriau secolelor XIV-XVI. Din păcate, arheologul bucureștean s-a mulțumit să trimită tiparului doar câteva studii cu caracter general sau special despre tema în discuție, dar a lăsat nepublicată teza în ansamblul ei. Foarte recent – chiar în cursul anului 2004 – problematicei respective i s-a dedicat o amplă monografie

de către arhitecta Mariana Șlapac de la Chișinău, devansând momentul terminării volumului lui Dan Floareș cu doar câteva luni, când acesta era practic definitivat.

În consecință, se ridică problema dacă gradul de interes al acestei din urmă lucrări nu s-ar fi diminuat o dată cu apariția sintezei specialistei din Basarabia. Juxtapunerea celor două texte ne edifică elocvent că ne aflăm în fața unor moduri de abordare diferită a subiectului, cu numeroase particularități, dar evident și cu anumite laturi comune, asupra cărora însă ambii autori și-au imprimat pecetea propriei personalități. Nu ne îndoim că din această realitate insolită și neașteptată istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului va avea profit efectiv.

Elaborarea cvasiconcomitentă a celor două lucrări cu tematică în mare parte identică este simptomatică, ele răspunzând unor acute necesități ale medievalisticii naționale, drept urmare a proliferării săpăturilor cu caracter metodic în obiective arheologice ce cuprind diverse categorii de fortificații, a căror prospectare globală este în măsură să conducă spre repere concludive de real interes pentru definirea structurilor specifice societății feudale locale. Fără îndoială că stadiul actual al cercetărilor este foarte departe de a fi mulțumitor, întrucât, pe lângă puncte întărite investigate laborios prin săpături întreprinse cu deplin profesionalism, și asupra cărora dispunem uneori și de informații narative și diplomatice consistente, există numeroase altele, văduvite parțial sau chiar total de cercetări de teren de substanță și, totodată, ignorate în sursele scrise ale evului mediu.

Caracterul lacunar al materialului documentar, dar și vastitatea și dificultatea temei nu au fost de natură să-l deconcerteze pe Dan Floareș, care a reușit să realizeze o lucrare de anvergură – inițial teză de doctorat, susținută cu succes la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași în iunie 2005 – , cu reliefaarea binevenită a unor aspecte tratate mai sumar de cei ce l-au precedat în preocupări. Nedisponând de săpături proprii și având o practică limitată în munca de teren, autorul a încercat să compenseze aceste carențe printr-o drenare a sferelor de interes spre domenii în care eșafodajul motivațiilor să fie dependent în mod prioritar de izvorul scris, aceasta neînsemnând totuși o desconsiderare a rezultatelor cercetărilor arheologice, radiografiate cu toată atenția.

În prima parte a opusului se face o survolare generală a izvoarelor și a istoriografiei problemei, care nu reprezintă însă o simplă contabilizare a textelor disponibile, ci o judecată de valoare asupra lor. Nu lipsesc nici explicațiile de ordin extraștiințific pentru activizarea sau diminuarea demersurilor cărturărești în anumite perioade.

O amplă secvență din cadrul lucrării este dedicată terminologiei medievale românești asupra fortificațiilor, în care sunt etalate temeinice cunoștințe în domeniul izvoarelor cronicărești și diplomatice, dar și din sfera lingvistică, făcându-se utile precizări în privința etimologiilor și a căilor de pătrundere a unor cuvinte în lexicul românesc. Nimeni nu a întreprins până în prezent în literatura noastră istorică o analiză atât de complexă și de edificatoare în acest sens.

Autorul s-a preocupat în continuare de stabilirea trăsăturilor generale ale arhitecturii militare din Moldova medievală și a schițat diferite etape ale evoluției sale. Spre a se conferi consistență sporită concluziilor, au fost urmărite și „antecedentele” fortificațiilor din epoca stătalității, notificându-se existența unor cetăți de pământ și bârne încă la nivelul secolelor VIII-IX. Pe bună dreptate, nu s-a reliefat o continuitate conceptuală și tipologică între aceste așezări întărite și cele din perioada „descălecatului” maramureșean, când debutează așa-numita „încastelare” a Moldovei. Procesele de „încastelare” de la răsărit de Carpații Orientali nu au fost scrutate izolat, ci au fost raportate fenomenelor similare din arealul geopolitic învecinat. De aici decurge și încercarea de transfer terminologic din jumătatea occidentală a Europei – „romanic”, „gotic”, „renascentist” – spre categoriile de fortificații aferente regiunilor est-carpatice.

Un alt capitol cu o evidentă tentă personală privește organizarea internă a cetăților, în care s-au avut în vedere, pe de o parte, instituțiile cu conexiuni nemijlocite cu acestea, iar, pe de altă parte, accesoriile și dependențele lor. Respectiva secvență din cadrul tomului a prilejuit un amplu și documentat excurs asupra demnităților de pârcălab și staroste, ca și asupra garnizoanei, făcându-se precizări referitoare la originea demnităților amintite și la atribuțiile titularilor.

În partea sa finală lucrarea conține un repertoriu al fortificațiilor, structurat după tipologia lor, cele mai multe fiind însoțite de planuri și uneori de profile, care au servit la argumentarea anumitor puncte de vedere.

Multe din datele aduse în discuție îndeamnă la reflecții, mai ales dacă se încearcă comparații nuanțate cu realitățile europene din arealul înconjurător, prin receptarea abundenței literaturi străine din ultimele decenii, ceea ce permite o mai sugestivă încadrare a fenomenelor românești în ansamblul continental. Simpla constatare că în perioada de maximă potență militară a Moldovei voievodatul nu dispunea de mai mult de zece cetăți din piatră, în vreme ce în centrul și vestul Europei, în teritorii cu suprafață identică, existau sute de fortificații de această categorie, majoritatea chiar mult mai puternice, obligă la concluzii ce sunt

în măsură să definească mai real și obiectiv ansamblul politico-militar local și cortegiul de consecințe ce decurge din respectiva cuantificare.

Sinteza monografică realizată de Dan Floareș înmagazinează un volum copleșitor de informații diverse, stoarse cu migală din surse narative, diplomatice, arheologice etc., supuse unei analize de reală subtilitate interpretativă. Tematica și structurarea unor capitole poartă nimbul originalității și avem convingerea că ele nu vor rămâne fără ecou în medievistica românească.

Victor Spinei

INTRODUCERE

În cadrul conceptului, îndelung folosit astăzi, al mentalului colectiv, asocierea dintre evul de mijloc și cetate este o realitate. Pare a fi o apropiere instinctivă, subliminală; în fond, fortificații au existat și în antichitate și, sub forme tot mai complexe, în epoca modernă. Însă, antichitatea, respectiv, modernitatea se definesc prin alte simboluri. De unde, așadar, această îmbinare mentală ? Să fie vorba de o lipsă, și implicit de o nevoie de securitate? Pentru că oricât l-am reabilita și revizui, evul mediu a fost totuși o epocă a fricii, sau, mai exact, a multelor frici ce au bântuit conștiințele acelor vremuri. Nu este locul aici să aprofundăm această observație; lucrarea de față se dorește a fi una „tehnică”, iar realitatea respectivă a fost aici doar notată și acceptată pur și simplu.

În spiritul rândurilor de mai sus trebuie să arătăm, de la bun început, că fortificațiile sunt chiar mai mult decât unul din numeroasele simboluri ale evului mediu. Un studiu despre cetăți se constituie implicit într-o radiografie a epocii respective. Va intersecta automat aproape toate sectoarele de interes pentru specialiști: istoria politică, în primul rând, cea socială sau aceea economică. Nu este lipsit de substanță nici pentru istoria culturală și asta nu doar pentru faptul că anumite mănăstiri au fost înconjurate de veritabile ziduri de cetate sau pentru că mai toate cetățile „clasice” ale Moldovei au avut un paraclis. A existat, cel puțin pentru anumite secvențe cronologice, un paralelism deloc întâmplător între progresul arhitecturii eclesiastice și al aceleia militare. De altfel, într-una din secțiunile acestei lucrări, forțând poate nota, s-au făcut, prin analogie cu marile etape ale artei occidentale, referiri la fortificații romanice, gotice, respectiv, renaștentiste. Desigur ar fi absurd să vedem în cetăți o reflectare a artei acelor timpuri, adică cu totul altceva decât sunt ele propriu-zis. Aproximarea făcută mai sus se referă exclusiv la proiecția reciprocă între planul social și politic și artă în general¹.

Reciproc, orice încercare de reconstituire a evului mediu, mai mult sau mai puțin exhaustivă, nu ar fi completă dacă ar omite sectorul militar, în general și pe cel reprezentat de cetăți, în particular.

---

¹ În acest sens, vezi André Scobeltzine, *Arta feudală și rolul ei social*, București, 1979.

În cadrul analizei de față s-au folosit toate categoriile de izvoare scrise, diplomatice, narrative și lingvistice, precum și contribuția arheologiei. De asemenea, au fost luate în considerare, pe cât posibil în mod exhaustiv, contribuțiile predecesorilor, de la primii cronicari până la istoricii contemporani.

De altfel, izvoarele și istoriografia s-au constituit într-o secțiune separată, prima, a acestei lucrări. Am considerat necesară și o analiză lingvistică, materializată într-un capitol special afectat terminologiei medievale legată de fortificații. În continuare, cetățile Moldovei au fost privite din diferite unghiuri, arhitectonic și arheologic, apoi cel al istoriei politice, mai exact al influenței reciproce dintre aceasta și cetăți, și, în sfârșit, acela al istoriei sociale, instituționale, reflectată în modul de organizare internă. Ca un soi de anexă a fost adăugat și ultimul capitol, în care s-a realizat repertoriul fortificațiilor de la est de Carpați, el fiind scindat în trei părți majore: cetăți de piatră, fortificații de pământ și lemn și mănăstiri fortificate.

În cadrul lucrării s-a vizat preponderent segmentul cronologic reprezentat de secolele XIV-XVII. Asupra acestor repere nu este cazul să insistăm prea mult. Cetățile sunt atestate și probabil efectiv ridicate în penultimul deceniu al secolului al XIV-lea, fapt confirmat și arheologic. Decăderea lor tot mai accentuată, în cursul secolului al XVII-lea, a culminat cu scoaterea lor definitivă din uz, la începutul veacului următor. Mai curând ar fi necesară o justificare pentru intervalul cronologic foarte lung, ce acoperă mai bine de trei secole. Tradiția școlii erudite ar fi implicat specializarea într-o anumită perioadă; cu cât aceasta ar fi fost mai scurtă, cu atât autorul ar fi fost mai apreciat. Mai mult, după Umberto Eco, nu doar perioada, dar și problematica ar fi trebuit să fie cât mai restrânsă². Pe de altă parte, avantajele studierii unui interval lung comportă pe lângă necesitatea unui bagaj mare de cunoștințe și o mai bună evidențiere a articulărilor evoluției, evitarea monotoniei unor fapte prea apropiate și, deci, prea asemănătoare; iarăși, se pot surprinde diferențele între epoci, pe care o specializare prea strictă nu ar fi permis-o³.

Am considerat utilă și o privire sumară asupra perioadelor anterioare, legate de începuturile fortificațiilor din acest spațiu, aflate și ele într-o probabilă legătură cu primele înjghebări politice de aici, acestea, la rândul lor, mai mult presupuse de logica istorică. În acest sens, a fost considerată și salba de fortificații din nordul Moldovei, datate în secolele VIII-XI.

---

² Umberto Eco, *Cum se întocmește o teză de licență*, București, 2000, passim.

³ Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, București, 1997, p. 249.

Subiectul lucrării de față este unul extrem de vast. Fiecare din capitolele sale și chiar unele subcapitole s-ar putea amplifica și, implicit, constitui în lucrări autonome. Această autonomie a secțiunilor are unele avantaje, dar prezintă și pericolul de a amenința unitatea reclamată de orice demers de acest tip. Singurul mod de a evita o asemenea disoluție conceptuală a fost menținerea permanentă în prim plan a subiectului comun tuturor secțiunilor - cetățile înseși, reprimând pe cât posibil tentația divagărilor.

Într-o primă fază de elaborare, lucrarea a fost parcursă de cercetător principal I Gh. I. Cantacuzino, prof. univ. dr. Ionel Căndea și prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor. Le mulțumesc pe această cale pentru observațiile extrem de pertinente, acestea având un rol important în redactarea finală. Sugestii și sprijin am primit și din partea prof. univ. dr. Ioan Caproșu. Mulțumirile cele mai alese se cuvin însă prof. univ. dr. Victor Spinei, care a propus tema de față, a avut contribuții decisive în elaborarea structurii lucrării și a reprezentat pe tot parcursul redactării ei un sprijin moral și material neprețuit.

În sfârșit, pentru elaborarea părții grafice a acestui demers țin să aduc, de asemenea, mulțumiri colegului ing. Virgil Băbâi și domnului Liviu Smântânică, desenator în cadrul Institutului de Arheologie Iași.

I. IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA

A. IZVOARE

1. Izvoare scrise

1.1. Izvoare documentare

Sursele documentare sau diplomatice reprezintă categoria de izvoare cu gradul cel mai mare de credibilitate. Înțelegem prin astfel de surse, în primul rând, actele interne, emise fie de cancelariile voievodale, fie de particulari autohtoni, apoi acte externe, emise de alte autorități decât cele amintite anterior.

Pentru actele interne au fost folosite principalele colecții de documente editate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în prezent. După cum se știe, publicarea documentelor respective a fost, până în deceniul al șaselea al secolului XX, relativ haotică. Pentru perioada antebelică, au fost utilizate aici cele editate de B.P.Hasdeu¹, Ioan Bogdan², Gh. Ghibănescu³, Mihai Costăchescu⁴, N. Iorga⁵ sau Petre P. Panaitescu⁶. Așa cum aminteam, odată cu anii '50, a început publicarea documentelor interne într-un cadru organizat, beneficiind de efortul unor colective de cercetare. Au fost folosite ambele colecții majore: *Documente privind istoria României*⁷, respectiv, *Documenta Romaniae Historiae*⁸.

¹ *Archiva istorică a României*, I-III, București, 1865-1867.

² Ioan Bogdan, *Cinci documente istorice slavo-române*, în AARMSI, s.a II-a, XI (1888-1889), p. 52-58; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, *Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*; București, 1913.

³ *Surete și izvoade*, I, XIX, Iași, 1907-1927.

⁴ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I-II, Iași, 1931-1932; idem, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943.

⁵ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, I, București, 1899; idem, *Acte diverse (col. Gh. Sion)*, în *Revista istorică*, II, 7-9, 1916, p. 159; idem, *Scrisori de boieri, scrisori de domn*, Vălenii de Munte, 1932.

⁶ *Documentele privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.

⁷ Au fost folosite propriu-zis: *Documente privind istoria României (DIR)*, XIV-XV (1384-1475), A, Moldova, I, București, 1954; XVI (1552-1570), A, II, 1951; XVI (1571-1590), A, III, 1951; XVI (1591-1600), A, IV, 1952; A, XVII (1601-1605), I, 1952; XVII (1606-1610), A, II; B, XVI, V (1581-1590), 1952; XI-XIII (1075-1250), C, *Transilvania*, I, 1951; C, XIII (1251-1300), II, 1952.

⁸ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, A, Moldova, I (1384-1448), ed. Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, București, 1975; A, Moldova, II (1449-1489), ed. Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, 1976; B, *Țara Românească*, I (1247-1500), ed. P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, 1966; B, *Țara Românească*, II (1501-1525), ed. Ștefan Ștefănescu, Olimpia Diaconescu, 1972; B, III (1526-1535), ed. Damaschin Mioc, 1975; DRH, B, XXIII (1630-1632), ed. Damaschin Mioc, 1969; DRH, D, I, ed. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru etc., 1977.

Documentele interne au servit, în principal, la elaborarea capitolelor dedicate terminologiei medievale românești legate de fortificații, respectiv, organizării interne a cetăților, și doar în subsidiar pentru restul secțiunilor. Astfel, la capitolul legat de terminologie, informațiile oferite de actele interne au putut stabili momentul atestării anumitor termeni, dar și modalitatea lor de folosire în vechea limbă română. La secțiunea dedicată organizării interne, documentele respective au servit, de asemenea, tot la atestarea anumitor dregătorii, în principal a pârcălăbiei, și a anumitor prestații legate de cetăți, dar și la reconstituirea modului concret de exercitare, respectiv, de îndeplinire a acestora. Iarăși, la același capitol, s-au putut reconstitui aproximativ perioadele în care au funcționat anumiți pârcălăbi, evoluția lor anterioară sau ulterioară în cadrul *cursus honorum*. În sfârșit, dar într-o măsură mai mică, s-a încercat aflarea domeniului afectat cetăților, greutățile întâmpinate aflându-și cauza în numărul mare de acte pierdute, distruse în timp.

Actele externe au fost publicate, în principal, în colecția Hurmuzaki⁹, dar au beneficiat și de editări sporadice, sau afectate doar anumitor perioade sau personalități, precum cele publicate de Ioan Bogdan, relative la Ștefan cel Mare¹⁰ sau Petre P. Panaitescu, în legătură cu Mihai Viteazul¹¹. Pentru legăturile dintre țările române a rămas fundamentală colecția editată de Andrei Veress¹², dar și aceea a lui N. Iorga¹³. Pentru perioada contemporană, notabil este și volumul lui Ilie Corfus, legat de arhivele polone¹⁴.

Această categorie de documente a servit în special la elaborarea capitolului dedicat evoluției istorice a cetăților moldovene. Fiind singurul capitol de istorie politică a fost firească folosirea cu precădere a actelor externe, acestea putând oferi o imagine asupra modului în care cetățile au fost implicate în evoluția istorică a țării, în ce măsură au influențat și,

---

⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, București, 1890; supl. I/1 (1518-1780), 1886; supl. I/2, (1781-1814), 1885; supl. II/3 (1641-1703), 1900; II/1 (1451-1575), 1891; II/5 (1552-1575), 1897; III/1 (1576-1599), 1880; III/2, (1576-1600), 1888; IV/1 (1600-1649), 1882; IV/2 (1600-1650), 1884; V/1 (1650-1699), 1885; V/2 (1650-1699), 1886; VIII, (1376-1650), 1894; IX/2 (1751-1796), 1899; XI, 1900; vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)* publicate de N. Iorga, I (1358-1600), 1911; XV/2, (1601-1825), 1913.

¹⁰ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, *Acte externe*; București, 1913.

¹¹ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*

¹² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I-X, București, 1929-1938.

¹³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-XIII, București, 1901-1916.

¹⁴ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.

respectiv, au fost influențate de aceasta. În subsidiar, au servit și altor secțiuni, nefiind lipsite de interes pentru cele legate de terminologie, sau organizare internă, cu alte cuvinte pentru reflectarea exterioară a anumitor realități interne de limbă sau instituționale.

1.2. Izvoare narative

Au fost avute în considerare principalele cronici elaborate în timp în Moldova și unele istorii externe, ce au atins tangențial și istoria noastră. Referitor la cele interne, este adevărat, cele mai multe pot fi cu greu considerate drept izvoare nemijlocite, de primă mână, și de multe ori avem de a face cu o istoriografie incipientă. Din această categorie fac parte nemijlocit doar cronicile elaborate în a doua jumătate a secolului al XV-lea la curtea lui Ștefan cel Mare, dar și acelea doar pentru perioada marelui domn, pentru epoca anterioară ele prelucrând, de asemenea, izvoare mai vechi pe care nu le mai cunoaștem astăzi¹⁵. Cronica lui Grigore Ureche și a compilatorilor săi se bazează pe misteriosul „letopiseț moldovenesc“, probabil o variantă extinsă a cronicii menționate mai sus, având caracter de izvor doar pentru ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, când cronicarul a folosit, se pare, unele însemnări ale tatălui său, Nestor Ureche, contemporan cu perioada respectivă¹⁶. Aceeași observație, dar în mai mică măsură, se aplică parțial și *Letopisețelor* scrise de Miron Costin¹⁷ sau Ion Neculce¹⁸, cronicii lui Pseudo-Amiras¹⁹, sau *Cronicii Ghiculeștilor*²⁰, după cum, iarăși, pură compilație este *Letopisețul* lui Nicolae Costin²¹.

În cadrul lucrării de față, acest tip de izvoare a servit tuturor secțiunilor, inclusiv pentru cea legată de terminologie, unde s-a ilustrat cu ajutorul lor modul de folosire în vechea limbă română a unor termeni legați de fortificații. Nu mai trebuie subliniată importanța lor pentru reconstituirea evoluției politice, în general, pentru aceea a cetăților, dar și a unor individualități legate de acestea, în particular.

¹⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959.

¹⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a III-a (reproduce textul ed. a II-a, P. P. Panaitescu, 1958), București, 1978.

¹⁷ Miron Costin, *Opere*, ed. critică P. P. Panaitescu, București, 1958.

¹⁸ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980.

¹⁹ *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simionescu, București, 1975.

²⁰ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965.

²¹ Nicolae Costin, *Scrieri*, I, ed. Svetlana Korolevschi, Chișinău, 1990.

O categorie specială de izvoare o reprezintă relațiile călătorilor străini prin țările române, descrierile lor fiind utile la reconstituirea aspectului fizic, material al cetăților. Ele beneficiază de o binecunoscută colecție, afectată acestei categorii speciale de izvoare²².

De o factură specială sunt două surse, cumva punctuale. Este vorba, în primul rând, de scrierile lui Dimitrie Cantemir²³, extrem de dificil de încadrat într-o anumită categorie, principele cărturar îmbinând în una și aceeași lucrare experiența proprie - și atunci trebuie să-l încadrăm la izvoare - cu cronici și documente mai vechi, devenind astfel compilator, implicit, înscriindu-se și el în acea primă istoriografie românească. În lucrarea de față, a fost folosit ca izvor pentru împrejurările campaniei polone din 1691, încheiată cum se știe cu asedierea și cucerirea Cetății Neamțului și a Sucevei.

În sfârșit, o mențiune specială merită tratatul militar al lui Paulus Sanctinus Ducensis, nu atât din cauza dificultăților de încadrare tematică - el fiind pentru chestiunea urmărită aici, fără îndoială, un izvor - cât a celor de încadrare cronologică²⁴. În ciuda siguranței afișate de editorul textului, care îl plasează în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, există credem multe elemente care pot pleda pentru o datare mai târzie. Oricum, el a fost receptat ca atare, fără prea mult discernământ, de majoritatea autorilor care l-au folosit.

1.3. Izvoare lingvistice

Elaborarea capitolului legat de terminologie a impus și folosirea acestor categorii de izvoare, este drept mai puțin obișnuite în cadrul unor lucrări cu caracter istoric. În această categorie au intrat, în primul rând monumentele vechii limbi românești: alături de actele interne menționate mai sus, au fost folosite primele tipărituri românești din secolul al XVI-lea, mai toate cu caracter religios, precum și cele din veacul următor. Unele cronici muntene au fost folosite doar în această calitate, de izvor lingvistic. O mențiune specială merită *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, de la 1688, unde este cunoscut rolul major deținut de moldoveanul Nicolae

---

²² *Călători străini despre țările române*, București, I, 1968, ed. Maria Holban; II, 1970; IV, 1972; V, 1973 - ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu.

²³ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, trad. Radu Albala, București, 1959; idem, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, București, 1973.

²⁴ Paulus Sanctinus Ducensis, *Tractatus de re militari et machinis bellicis*, ed. I. Dumitriu-Snagov, București, 1979.

Milescu, acest monument lingvistic beneficiind în anii noștri de o reeditare critică în condiții de excepție²⁵.

În aceeași categorie, servind aceleași secțiuni terminologice, dar pentru stabilirea etimologiilor anumitor termeni, am inclus diverse dicționare, de la cele mai vechi, precum al lui Teodor Corbea, la cele actuale²⁶.

În sfârșit, tot aici, putem include și analiza asupra toponimiei, mai vechii lucrări a lui Iorgu Iordan²⁷ fiindu-i preferată una mai recentă, ceva mai specializată și restrânsă teritorial²⁸.

2. Arheologia problemei

2.1. Săpăturile arheologice până la al doilea război mondial

Fără a fi cazul unor săpături arheologice propriu-zise, primele preocupări pentru aspectul material al istoriei, în general, și pentru cel al cetăților, în particular, aparțin lui Miron Costin. El cunoaște foarte bine ruinele cetăților moldovene, referindu-se concret la Hotin, Neamț sau Suceava, dar semnalează și „năruiturile“ altor fortificații, la Galați sau Roman, pe care încearcă, ca un arheolog modern, să le dateze după monedele sau inscripțiile descoperite *in situ*²⁹. Marchează, de asemenea, foarte corect, pe baze epigrafice, etapele de refacere de la Cetatea de scaun, din timpul lui Despot și al lui Ieremia Movilă, deosebindu-le de zidirea propriu-zisă. Necunoscând momentul întemeierii lor, se mulțumește să rămână în temeiul ipotezelor, cel puțin una dintre ele, referitoare la „pândzele...cela cu al doilea rându“ care de „domni sunt adause“, dovedindu-se corectă³⁰.

La fel, Dimitrie Cantemir semnalează ruinele vechii cetăți de pe malul Nistrului, de la Tatar-bunar, exprimându-și dezamăgirea că „nu s-a putut găsi totuși nici o inscripție sau urmă despre cel care a întemeiat-o“³¹. A semnalat, de asemenea, urmele altei cetăți pe râul Ialpuș³². Descrie apoi două inscripții în piatră de la Suceava, cea cu atribute

²⁵ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iași, ed. Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, 1988; *Pars II, Exodus*, 1991; *Pars III, Leviticus*, 1993; *Pars IV, Numeri*, 1994.

²⁶ Pentru a nu încărca excesiv aparatul critic, dat fiind numărul foarte mare al dicționarilor respective, trimitem la bibliografia anexată la finalul lucrării.

²⁷ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

²⁸ *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale. 1772-1988, Partea 1-2, A. Unități simple (Localități și moșii). A-O*, coord. Dragoș Moldovanu, București, 1991-1992.

²⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 267.

³⁰ *Ibidem*, p. 265.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 85.

³² *Ibidem*.

imperiale aparținând probabil lui Despot, semnalată de altfel și de Miron Costin, și încadrează și el corect etapele respective drept mărturii ale unor refaceri și nu a unor construcții propriu-zise. În sfârșit, pentru a argumenta originea romană a fortificațiilor țării descrie traseul Valului lui Traian, de la Petrovaradin până la Don³³.

După o eclipsă destul de îndelungată, interesul pentru antichități se va redeștepta în secolul al XIX-lea, dar cetățile ca atare nu se află nici măcar în vizorul colecționarilor sau al arheologilor amatori.

Nașterea arheologiei moderne propriu-zise și inițierea, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor, a primelor campanii de săpături propriu-zise nu aduce vreo schimbare sensibilă. Cu o singură dar notabilă excepție, săpăturile arheologice legate de cetăți sunt aproape inexistente. Cauzele se află mai puțin în stadiul însăși de dezvoltare al arheologiei în general, în acea perioadă, cât într-o anumită deplasare a interesului spre alte epoci istorice decât cea medievală, mai ales spre cea antică și preistorie. Iarăși, un mare număr de cetăți ale Moldovei istorice (de fapt, majoritatea) se afla în cuprinsul altor state, în special al Rusiei, unde interesul pentru asemenea monumente era, din motive lesne de înțeles, destul de scăzut. Se cuvine totuși să pomenim activitatea Societății Imperiale de Istorie și Antichități din Odessa; sunt mai mult simple notițe de observații, legate în special de sectorul epigrafic, în legătură mai ales cu Cetatea Albă.

Excepția pomenită mai sus se referă desigur la marile lucrări întreprinse la Cetatea de scaun din Suceava, începând cu anul 1895, de arhitectul austriac Karl A. Romstorfer, eforturi materializate prin publicarea unei monografii, lucrare ce rămâne de referință și astăzi³⁴.

Mai pot fi menționate unele lucrări sporadice, prilejuate de revenirea temporară a Basarabiei la regatul român, în perioada interbelică, în special la Cetatea Albă³⁵, precum și o scurtă campanie, mai mult de observații, decât strict arheologică la Cetatea Neamțului³⁶. În aceeași perioadă interbelică a fost localizată și cartată cetățuia de pământ de la Berheci³⁷.

---

³³ *Ibidem*.

³⁴ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii. Descrișă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913.

³⁵ Scarlat Panaitescu, *Cetățile-ruini din Basarabia*, în CMIB, 1, 1924, p. 103-106; Grigore Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă*, în CMIB, III, 1931, p. 47-104.

³⁶ Ilie Minea, Neculai Grigoraș, George Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului*, în *Cercetări istorice*, XIII- XVI, 1940.

³⁷ Constantin Solomon, *Cetățuia din Valea-Berheciului*, în BCMI, XXII, 1929, fasc. 59, p. 34-39.

2.2 Săpăturile arheologice postbelice

Lucrurile au părut să se schimbe odată cu anii '50, când a fost inițiat, la Suceava, marele șantier arheologic condus de Ion Nestor. Au fost formați acolo un șir întreg de specialiști, ale căror eforturi au dus la elucidarea multor aspecte până atunci misterioase sau discutabile, legate de cetățile de la est de Carpați. Inițial, aceste eforturi s-au materializat în publicarea colectivă a rezultatelor în paginile principalei reviste de arheologie din acei ani³⁸. Ulterior, se impun contribuții ceva mai individualizate; trebuie menționată în primul rând monografia despre cetatea Șcheia³⁹, apoi cele dedicate Sucevei⁴⁰ și Neamțului⁴¹. Sunt descoperite și săpate acum câteva fortificații a căror existență nu era cunoscută anterior, precum cele de la Roman⁴², Suceava (fortificațiile urbane)⁴³, Bârlad⁴⁴, sau Independența/Galați⁴⁵. Existența altor cetăți era doar bănuțată în „laborator”, în cabinetul istoricilor, precum Cetatea Nouă de la Roman⁴⁶.

De asemenea, unele schimbări pot fi constatate și în spațiul fostei Uniuni Sovietice, manifestându-se o oarecare creștere a interesului pentru fortificațiile din interfluviumul pruto-nistean. Astfel, au beneficiat de

³⁸ Ion Nestor et alii, *Șantierul Suceava (sondaj preliminar)*, în SCIV, 3, 1952, 3-4, p. 423-431; Bucur Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 250-262 și *ibidem*, în SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 750-764; Ion Nestor et alii, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 239-278; Virgil Vătășianu et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 609-630; M. D. Matei et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 741-760.

³⁹ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960.

⁴⁰ Mircea D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București, 1965.

⁴¹ Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963.

⁴² M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în SMMIM, MMC, 1, 1968, p. 33.

⁴³ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 120-; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 326-.

⁴⁴ Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117-134.

⁴⁵ Lucian Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359; *idem*, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 81-94.

⁴⁶ *Idem*, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădintși (r. Roman)*, în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 405-414.

monografiilor sau de contribuții Orheiul⁴⁷, Soroca⁴⁸ și, mai ales, Cetatea Albă⁴⁹.

În perioada post-revoluționară, de după '89, asistăm la o revenire a condițiilor epocii interbelice. Chiar dacă nu putem vorbi de o scădere a interesului pentru istoria medievală, numărul șantierelor afectate siturilor respective a scăzut dramatic. Cauzele sunt multiple, de la deplasarea fondurilor spre alte sectoare, respectiv, perioade istorice - imensa majoritate a siturilor săpate astăzi fiind, ca în perioada interbelică, antice sau preistorice - la împuținarea, la fel de dramatică, a specialiștilor în arheologie medievală. Este semnificativ în acest sens că în această perioadă a apărut o singură lucrare cu profil arheologic referitoare la cetățile moldovene, cea legată de fortificația de pământ de la Bârlad, ea folosind însă materialul rezultat în anii '60⁵⁰. Și dacă anumite puncte de interes beneficiază de săpături laborioase întreprinse cu deplin profesionalism, numeroase altele sunt văduvite parțial sau chiar total de cercetări de teren de substanță.

B. ISTORIOGRAFIA

1. Istoriografia veche. Cronicarii

Am arătat mai sus dualitatea încadrărilor la care se pretează în special cronicarii din secolul al XVII-lea. În orice caz, din această perioadă se inițiază preocupările legate de cetăți. Astfel, atunci când Misail Călugăruț îl creditează pe luga-vodă drept întemeietor de orașe⁵¹, sau când Miron Costin se întreabă și el asupra primilor constructori ai cetăților Moldovei, ei acționează în calitate de istorici care prelucrează o

---

⁴⁷ G. D. Smimov, *Arheologiceskie issledovaniia Starogo Orheia*, în *Kratkie Soobșcenia*, 56, Moskva, 1954, p. 24-39.

⁴⁸ G. F. Cebotarenko, *Sorokskoi kreposti*, Chișinău, 1964.

⁴⁹ V. A. Voițehovski, *Etapi stroitelstvia kreposti v Belgorod-Dnestrovski*, în *Materiali i doklady v naucino-mehnuceskoi konferenții Kișinevskogo Instituta*, Chișinău, 1969; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998; Ionel Cândea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă - punctul Citadelă (1997-1998)*, în *Istros*, IX, 1999, p. 223-312; o bibliografie completă la idem, *Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine*, în vol. *Tyras-Cetatea Albă/Bielgorod Dnistros'kyj*, I, *Săpături 1996-1999*, București, 2002, p. 29-50; T. L. Samojlova, Victor Cojocaru, G. S. Boguslavskij, *Raport privind săpăturile arheologice de la Tyras efectuate între 1996 și 1999*, în *ibidem*, p. 51-158.

⁵⁰ Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002. Mai recent, fără noutăți deosebite, Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de scaun a Sucevei*, Suceava, 2004.

⁵¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 29.

anumită informație documentară sau o tradiție locală, încetând a mai fi simpli cronicari, care relatează un eveniment trăit, contemporan lor.

Pentru a demonstra apartenența Basarabiei de sud la Moldova, Miron Costin aduce în discuție „multele privilegii ale pârcălabilor de Cetatea Albă”⁵². Fiul său, Nicolae Costin, anexează *Predosloviei* o scurtă „izvodire de istorici”, un soi de bibliografie *avant la lettre*⁵³. Tot Miron Costin comentează și intră în polemică cu autori anteriori, în speță cu Grigore Ureche și cu interpolatorii acestuia, și se îndoiește că Ștefan cel Mare ar fi zidit din temelii Chilia, crezând justificat că doar a refăcut-o („a-și dzice că acel zidit de dzice, să o fi tocmit”)⁵⁴. Folosește însă și lucrări contemporane, acele „gheografii ceste de curându”, sau „historiile Țarigradului”⁵⁵. Interesul său pentru cetățile țării este suficient de mare pentru a le dedica un întreg capitol din *De neamul moldovenilor*. Chiar dacă erudiția îi mai joacă uneori feste, ca în cazul locației lui Ovidiu la Cetatea Albă, el rămâne un precursor important al istoriografiei legate de cetăți.

Informații prețioase ne vin și de la Ion Neculce. Sunt mai puține nu din vina sa, ci a faptului de necontestat al căderii în desuetudine a cetăților țării. Este însă o sursă de primă mână pentru momentele legate de sfârșitul acestora, mai exact de cele două episoade în care s-a consumat drama respectivă - 1675, la Dumitrașco Cantacuzino, și 1717, în vremea lui Mihai Racoviță⁵⁶.

2. Istoriografia epocii moderne

Primul reper al modernității istoriografice îl reprezintă, fără îndoială, Dimitrie Cantemir. Principele cărturar nu acordă totuși, în monumentală sa radiografie a țării, precum Miron Costin în *De neamul moldovenilor*, o secțiune specială cetăților. A preferat să includă puținele observații în legătură cu acestea în capitolul dedicat ținuturilor și târgurilor moldovene. Nu mai putea, la începutul secolului al XVIII-lea, decât să remarce, ca și Miron Costin, că „pe întemeietorii lor nu-i amintesc nici istoricii vechi, nici cei mai noi și nici n-au putut fi descoperiți până acum după inscripții sau monumente”⁵⁷. Stabilește totuși, pe baze istoriografice, că ar fi fost construite de romani și combate, implicit,

⁵² Miron Costin, *op. cit.*, p. 223.

⁵³ Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁴ Miron Costin, *op. cit.*, p. 266.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 55, respectiv, p. 251 și urm.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 89.

ipoteza ridicării lor de către genovezi. Apelează, pentru a-și susține ideea, la logica istorică: „căci, pe de o parte, soldații romani care erau acolo în garnizoană tot timpul în număr mare nu puteau trăi fără cetăți și fără adăposturi, iar pe de alta nu este de crezut că genovezii, care căutau să se așeze la Marea Neagră doar pentru negoț, ar fi vrut să pătrundă înăuntrul Moldovei și să construiască cetăți în ținuturi mai bune de agricultură decât de negoț”⁵⁸. Nu exclude, la final, și alte posibilități: „dacă însă cineva ar socoti că ele au fost ridicate de vechii daci pe vremea când, sub regele Decebal, starea lor era destul de înfloritoare, și că după aceea au fost ocupate de romani și date drept locuri de așezare colonilor lor, eu unul n-aș îndrăzni să-l contrazic”⁵⁹. Deși toate aceste aserțiuni nu mai rezistă azi, prin modul de abordare a problemei cetăților, Cantemir se dovedește și prin aceasta un istoric modern.

În continuare, peisajul istoriografic legat de problema discutată aici a fost destul de sărac. Un oarecare interes a suscitat Cetatea Neamțului, determinarea originii acesteia prilejuind etalarea erudiției câtorva istorici, precum B. P. Hasdeu⁶⁰ sau D. Onciul⁶¹. Însă, prima lucrare de mare valoare ce poate fi adusă în discuție aici este abia aceea a lui N. Iorga, de la sfârșitul veacului al XIX-lea, referitoare la Chilia și Cetatea Albă⁶². Tot pentru Cetatea Albă, multe clarificări a adus articolul lui Ioan Bogdan, referitor la inscripțiile descoperite acolo⁶³. Nu este apoi lipsită de interes *Notița istorică* semnată de Alexandru Lăpedatu, ca preambul al lucrării lui Romstorfer; ea se constituie într-o veritabilă monografie a Cetății de scaun⁶⁴. Perioada respectivă a fost, iarăși, mai ales una a primelor mari sinteze de istorie a românilor; firesc, cetățile țării au intervenit acolo doar tangențial⁶⁵.

---

⁵⁸ *Ibidem*, p. 91.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ D. Onciul, *Originile principatelor române*, în vol. *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946.

⁶¹ B. P. Hasdeu, *Cetatea Neamțului*, în *Foaia societății romanismului*, octombrie, 7, București, 1870, p. 328-330.

⁶² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilei și Cetății Albe*, București, 1899.

⁶³ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, s. II, XXX, 1908, p. 325-330.

⁶⁴ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. XVII-LVI.

⁶⁵ N. Iorga, *Geschichte des rumänisches Volkes*, I, Gotha, 1905, *passim*; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1978, *passim*; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, II, ed. a III-a, București, 1925, *passim*.

3. Istoriografia perioadei interbelice

Apar acum o serie de contribuții mai individualizate, sau, mai bine zis, mai specializate, ca temă de tratare. Astfel, cetățile au fost abordate punctual; efect probabil al publicării unui număr tot mai mare de documente interne și externe. În acest sens, este notabilă încercarea lui Constantin Andreescu, care își depășește mult condiția inițială, de lucrare de seminar. Înzeștratul student al lui Ilie Minea a stabilit doar pe baza izvoarelor, fără a avea la dispoziție vreun argument arheologic, distincția între Cetatea Nouă din actele interne și Romanul propriu-zis⁶⁶.

Pe de altă parte, apare și tentația sintezei. Îi datorăm lui N. Iorga o primă încercare de plasare a cetăților țării într-un context internațional, este drept limitat la arealul balcanic și cel al litoralului Mării Negre. Articolul respectiv este de întindere relativ mică, dar, ca de obicei, marele istoric nu putea să nu fie un deschizător de drumuri și în acest domeniu particular⁶⁷.

Un caracter sintetic are și studiul lui Radu Rosetti relativ la starea cetăților în timpul lui Ștefan cel Mare⁶⁸. Structurat în două părți, prima dintre acestea se intitula *Fortificația sub Ștefan cel Mare. Atacul și apărarea cetăților*. În anexă erau prezentate un număr mare de planuri și fotografii ale cetăților.

Trebuie amintită și lucrarea lui Constantin V. Dimitriu, care intersectează sectorul instituțional al cetăților⁶⁹. În fapt, teză de doctorat a acestui autor, lucrarea este inegală ca valoare, ea suscitând, de altfel, o aprinsă polemică în epocă cu Teodor Bălan. Interesant este că reputatul istoric de la Cernăuți nu a reproșat marile erori comise de proaspătul doctor în istorie, superficialitatea modului în care s-au consultat documentele sau ipotezele extravagante, ci l-a acuzat pe acesta de plagiat⁷⁰. Lucrarea respectivă nu are nici scuza unei lucrări de pionerat, întrucât în domeniul instituțional beneficia și de eforturile anterioare ale lui D. Nichita⁷¹ și mai ales ale lui Constantin C. Giurescu⁷².

⁶⁶ Constantin Andreescu, *Cetatea Nouă în timpul lui Ștefan cel Mare. O interpretare a cronicii vechi moldovenești*, în *Cercetări istorice*, I, Iași, 1925, p. 159-176.

⁶⁷ N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în *BCMI*, XXII, fasc. 60, 1929, p. 49-69.

⁶⁸ Radu Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, ARMSI, s. III, VI, București, 1927.

⁶⁹ Constantin V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava II. Hatmanul și pârcălabul de Suceava*, București, 1935.

⁷⁰ Teodor Bălan, *Cum se scrie istorie, sau cartea d-lui Constantin V. Dimitriu: Doi dregători moldoveni*, Cernăuți, f.a.

⁷¹ D. Nichita, *Contribuții asupra pârcălabiei în Moldova, până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*, XXXII, 2, 1925, p. 92-.

Cetățile portuare au exercitat o firească atracție pentru Gh. I. Brătianu, prilejuindu-i câteva studii de mare valoare⁷³.

În sfârșit, mănăstirile și fortificațiile adiacente lor au stat în atenția lui G. Balș, lucrările sale fiind de referință și astăzi⁷⁴.

4. Istoriografia postbelică

Deși apare la începutul secvenței cronologice urmărite aici, lucrarea lui Radu Rosetti ține, ca mod de abordare, mai mult de perioada anterioară. Ea se bazează preponderent pe mărturia izvoarelor scrise, doar în subsidiar pe rezultatele arheologiei, de altfel, destul de modeste la acea dată⁷⁵. Or, tocmai intensificarea eforturilor din acest sector a îmbogățit extrem de mult peisajul istoriografic și a determinat o adevărată revoluție în domeniu. Am amintit mai sus principalele lucrări din acest domeniu.

Chiar dacă arheologia postbelică are meritul de a fi lămurit problema majoră a originii principalelor cetăți moldovene, publicarea acum masivă și relativ organizată a izvoarelor scrise a condus implicit și la contribuții livrestii, ce țin propriu-zis de istoriografie. Trebuie menționate aici aporturile lui Petre P. Panaitescu⁷⁶, Francisc Pall⁷⁷, Nicolae Constantinescu⁷⁸, Radu Popa⁷⁹, Alexandru Andronic⁸⁰, Gheorghe Anghel⁸¹ sau Lucian Chițescu⁸². Ultimul autor realizează de altfel și unica teză de doctorat având ca subiect cetățile Moldovei, lucrare din păcate

---

⁷² Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1925; idem, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926.

⁷³ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935; idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., ed. Victor Spinei, București, 1988.

⁷⁴ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea. 1527-1582*, în BCMI, XXI, 1928; idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.

⁷⁵ Radu Rosetti, *Istoria militară a românilor*, București, 1947.

⁷⁶ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 100.

⁷⁷ Francisc Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVIII, 1965, 2, p. 619-638.

⁷⁸ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 81-105.

⁷⁹ Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963.

⁸⁰ Alexandru Andronic, *Fortificații medievale din Moldova*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 403-416.

⁸¹ Gheorghe Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259.

⁸² Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, 1972, p. 143-167.

nepublicată, accesibilă aici doar în rezumat⁸³. Pentru sectorul instituțional, rămâne încă de referință lucrarea lui N. Grigoraș⁸⁴.

Pentru perioada mai apropiată de noi, mai exact de după 1989, se observă o oarecare deplasare a interesului de la arheologi și istorici către arhitecți, fapt care reprezintă, poate, un indiciu că rezultatele și concluziile din anii '50-'60 au fost considerate definitive. Nu întâmplător principalele lucrări ce pot fi aduse în discuție pentru ultimul deceniu aparțin, așa cum arătam, arhitecților: Tudor Octavian Gheorghiu⁸⁵, Cristian Moiescu⁸⁶ sau Mariana Șlapac⁸⁷. Există firește și excepții, unele contribuții au venit și dinspre istoricii de meserie, notabilă fiind reluarea chestiunii Chilieii de către regretatul Gheorghe Pungă⁸⁸. O mențiune aparte merită ultima carte a Marianeii Șlapac, demers practic paralel cu cel de față, axat însă preponderent pe latura arhitectonică a chestiunii⁸⁹.

---

⁸³ Idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez. tezei de doct., București, 1972.

⁸⁴ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971.

⁸⁵ T. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985. Ed. a II-a, revizuită, București, 2002.

⁸⁶ Cristian Moiescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001.

⁸⁷ Mariana Șlapac, *op. cit.*; idem, *Morfologia turnurilor cetăților medievale din Moldova*, în *Arta*, Chișinău, 2002, p. 32.

⁸⁸ Gheorghe Pungă, *Considerații privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în idem, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Iași, 1999, p. 85-104.

⁸⁹ Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XVI-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004.

II. TERMINOLOGIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ PRIVIND FORTIFICAȚIILE

TERMINOLOGIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ PRIVIND FORTIFICAȚIILE

Capitolul de față și-a propus, atât cât a fost posibil, reconstituirea denumirilor vechi, originale, ale unor realități fizice și instituții aflate în legătură cu fortificațiile. Aceste componente ale vechilor cetăți trebuie să fi avut sigur un corespondent lingvistic în vechea limbă română. Aceasta pentru că ridicând sau folosind anumite elemente arhitectonice distincte, ce presupuneau un nivel tehnic ridicat, este imposibil ca vechii constructori de cetăți din acest spațiu, respectiv, dacă aceștia nu vor fi fost totdeauna localnici, măcar apărătorii acestora, să nu le fi particularizat, de asemenea, și prin limbaj. De asemenea, reprezentările iconografice din epocă, în speță numeroasele *Asedii ale Constantinopolului*, figurate la Arbure, Suceava (Sf. Gheorghe), Probota, Humor, Moldovița sau Baia, prezintă elemente constructive de subtilitate. Asociindu-le cu calitatea autohtonă a pictorilor, trebuie să admitem noi argumente pentru ipoteza schițată mai sus.

Iarăși, stabilirea corectă a etimologiilor, a filierelor de pătrundere a unor cuvinte ce desemnau asemenea elemente, ne-ar putea oferi o idee despre proveniența realităților fizice respective.

Titlul pare puțin restrictiv odată ce primul monument de limbă română datează abia de la începutul secolului al XVI-lea; totuși, anumite cuvinte de origine slavă au apărut de la început într-o înfățișare fonologică proprie limbii românești. De altfel, B. P. Hasdeu indicase demult că singura posibilitate de a cunoaște limba română înainte de 1521 o oferă documentele slave și latine medievale scrise în țările române și dincolo de granițele lor: *„unicul mijloc autentic de a studia limba română în formele sale până la jumătatea secolului al XVI-lea sunt crisoavele slave, în carii străbunii noștri furișau totdeauna câte un cuvânt român, mai cu seamă reproducând numile proprii personali sau locali”*¹. Aceeași idee a fost exprimată, mai succint, de Petre P. Panaitescu: *„Această limbă <slavona folosită în țările române> are la temelie limba veche slavă bisericească a lui Metodie și Chiril, dar cu numeroase și permanente infiltrații, nu numai ale limbilor slave vii, dar și, încă de la început, ale limbii române”*². Aspectul a fost urmărit și de alți slavisti

¹ Apud G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X- începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 31-32.

² P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 14.

reputați, precum Iuri Venelin, Fr. Miklosich, Ovid Densușianu, Gheorghe Ghibănescu, Damian P. Bogdan sau Ioan Chițimia.

Aceste considerații justifică folosirea aici, alături de vechile scrieri românești, a izvoarelor slave și latine, acestea mult anterioare momentului 1521. Este drept, chiar în aceste condiții, aplicându-se acest principiu pentru termenii legați de fortificații, rezultatul a fost oarecum dezamăgitor. Aceasta pentru că nu știm echivalentul românesc al multor termeni legați de tehnica de construcție a unei cetăți, de arhitectura acesteia; la drept vorbind, ei nu apar nici în slavă. Cum vor fi desemnat românii din evul mediu anumite elemente constructive ale fortificațiilor va rămâne probabil un mister. Chiar și astăzi ele sunt indicate prin neologisme: *donjon*, *hersă*, *mașiculi*, *barbacane* etc., fără a mai aminti de cele preluate direct, precum *echauguette* sau *pont-levis*. Toate acestea sunt noțiuni utilizate frecvent de specialiști; firește, nu sub aceste forme erau folosite și de cei din vechime.

Puține studii cu această temă au putut fi citate aici. Istoricii au preferat să ocolească problema³, lingviștii au atins-o, firesc, doar tangențial. În aceste condiții, cercetarea s-a axat preponderent pe izvoare, iar bibliografia a constat mai mult din dicționare, de la cele mai vechi, din secolul al XIX-lea, până la cele actuale, din anii '90 ai secolului XX.

Referatul a fost redactat sub forma unui glosar; din rațiuni evidente nu s-a folosit o prezentare alfabetică, preferându-se, în primul rând, o gradare după importanță, și apoi după ordinea aproximativă a atestării termenilor respectivi în limba română. O eventuală ordonare alfabetică ar fi făcut ca *bașta* (bastionul), de pildă, să preceadă *cetatea* propriu-zisă, *parcanul* din secolele XVII-XVIII, străvechiului *turn* etc.

Cetate

Termenul de bază, acela de *cetate*, de certă etimologie latină (*civitas*,-*tatem*)⁴, răzbate inițial în toponimie, la 27 decembrie 1391, în Țara Românească, când Mircea cel Bătrân dăruia lui Stanciul egumen și fratelui său Călin ocina Scorei, în Țara Făgărașului. Toponimul respectiv apare cu prilejul marcării hotarelor: „*mai întâi de la cursul râului Olt sub moșia numită Cetatea, din ținutul Cârța*“. Documentul este însă o

---

³ Exceptând studiul lui Mircea Rusu, *Castrum, urbs, civitas (cetăți și „orașe“ transilvănene din secolele IX-XIII)*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 197-203.

⁴ DLR, tom I, partea 1 (A-B), București, 1913, p. 310; Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Fasciculu 2° (*Cerc-Farm*), Biblioteca Filologica, Tenerife-Madrid, 1959, p. 163.

traducere latină din secolul al XIX-lea după un text slav, nefiind exclus ca traducătorul respectiv să fi intervenit și asupra toponimului⁵. Ulterior, la 14 aprilie 1411, în Moldova, este menționat un hidronim și atunci oarecum deformat: *оу зетецеловы Потохы*, un „pârâu al Cetătelelelor”, dar documentul este un fals din secolul al XVI-lea⁶. O mențiune mai sigură pentru Moldova este cea de la 15 august 1455, când este menționat un toponim diminutiv: „a cumpărat...un sat pe Tutova, pe nume Grădești...Hălmăjești lângă Cetătea” (*потвердили есми...село на Тѹтовѣ на имѣ грѹдеши..., хѹ(л)мыѹеши по(д) зетѹц(ѣ)*)⁷. Apoi, aceeași situație, la 6 octombrie 1503: *на краи полѣни зетѹцѣли*⁸. Atestarea propriu-zisă a cuvântului *cetate*, într-un text românesc, trebuie asociată însă cu *Psaltirea Hurmuzaki*. Cuprinzând 151 de psalmi, și făcând parte din textele rotacizante, a apărut în Moldova, probabil în prima jumătate a secolului al XVI-lea⁹. Cuvântul apare practic de două ori în același pasaj, mai exact în *Căutarea lui David*: „Mai mare e Domnul nostru și e lăudat foarte în cetatea Dumnezăului nostru, în dealulu sfân<t> a lui. Cu bună rrădăcinră de bucurioe a tot pământul, codri<i> Sionului, coasta severului, cetatea a împăratului celui mare etc.”¹⁰.

Considerând și toponimele din documentele citate mai sus, trebuie remarcată supraviețuirea miraculoasă a acestui termen, în condițiile în care în epoca migrațiilor populațiile nomade nici nu au ridicat cetăți, nici nu au permis localnicilor asemenea inițiative. O explicație indirectă găsim la Alexandru I. Gontă, pentru care *civitas* desemna adunarea cetățenilor, a membrilor unei comunități: „din documentele interne publicate până acum <1986>, cât și din dicționarele geografice,

⁵ „*primum quidem incipiendo a trajectu fluvii Alt sub possessione Csetate dicta, a regione Kercz*” (DRH, B, *Țara Românească, I (1247-1500)*, ed. P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, nr. 15, p. 36-39).

⁶ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 81; DRH, A, *Moldova, I (1384-1448)*, ed. Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, București, 1975, nr. 5, p. 13; Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 239; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, red. resp. Gh. Bolocan, București, 1981, p. 39; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 85.

⁷ DRH, A, *Moldova, II (1449-1486)*, ed. Leon Șimanschi, București, 1976, n. 49, p. 69-70.

⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, n. 117; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 39.

⁹ Asupra datării și localizării manuscriselor rotacizante, la I. A. Candrea, care arată că manuscrisul este original și nu o copie (*Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte Psaltire din secolele XVI-XVII*, I, București, 1916, p. L-LIII); Al. Rosetti, care neagă datarea în secolul al XV-lea, propunând prima jumătate a secolului al XVI-lea, și le localizează în Maramureș (*Limba română în secolele al XIII-lea-al XVI-lea*, București, 1956, p. 191-194); P. P. Panaitescu propune tot Maramureșul ca loc de concepere și anii 1500-1515 (*op. cit.*, p. 75).

¹⁰ Apud *Crestomația limbii române vechi*, I, (1521-1639), coord. Al. Mares, București, 1994, p. 57.

constatăm că termenul latin *civitas* = adunarea cetățenilor a dat, în sens geografic și a înlocuit adesea numele înălțimilor fortificate, de la natură, traco-dacice amintite mai sus. Denumite cetăți, ele ne amintesc la tot pasul de locurile de adunare a megieșilor unei comunități teritoriale, ori a mai multor sate din jur, din aceeași gintă, în care se luau hotărâri în folosul comunității întregi, dar în primul rând pentru apărare și apoi pentru revendicări¹¹.

În alte limbi romanice, de pildă în franceză, noțiunea respectivă - *château* - cu derivatele *chastel*, *châtelet*, *châtelain* (în uz în secolele XI-XII), provine tot din latină, dar din *castellum*, la rândul său diminutiv al lui *castrum*¹².

În orice caz, pentru intervalul discutat, atât în documente, cât și în cronică (mai exact, variantele cronicii oficiale de la curtea lui Ștefan și cronicarii-călugări din veacul al XVI-lea)¹³, pentru *cetate* s-a întrebuițat constant termenul slav город. Faptul a determinat o oarecare reticență a istoricilor, întrucât termenul este echivalent și cu acela de oraș în general. Chiar și așa, majoritatea slaviștilor îl traduc ca „oraș întărit”, sau partea întărită, fortificată a unui oraș¹⁴. Documentar, trebuie notată desemnarea ca atare a Sucevei, la 10 februarie 1388¹⁵.

Anterior, la 1370, corespondența între Lațcu vodă și Urban al V-lea, respectiv, la 1372, Grigore al IX-lea, menționa „avansarea” Siretului de la *oppidus* la *civitas*, pe care Urban al V-lea era gata să o aprobe, în august 1370, dacă episcopii de Praga, Bratislava și Cracovia și-ar fi dat avizul¹⁶. Suntem puși în fața unei delicate probleme de etimologie; dacă scriitorii antichi deosebeau destul de precis cei doi termeni¹⁷, lucrurile se schimbă în privința autorilor medievali. În această ultimă perioadă,

¹¹ Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 110-111, și nota 253.

¹² Jacqueline Picoche, *Nouveau dictionnaire etymologique du français*, Hachette-Tchon, 1971, p. 125.

¹³ În *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959.

¹⁴ Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953, vol. 1 (A-K), p. 297; „Gorod bezeichnet in allen Quellen eine Befestigung, Burg oder umwehrte Siedlung”, la Carsten Goehrke, *Die Wüstungen in der Moskauer Rus'. Studien zur Siedlungs-, Bevölkerungs-, und Sozialgeschichte*, Wiesbaden, 1968, p. 45.

¹⁵ Document emis de Petru I, от городамъ Гозавѣ, la M. Costăchescu, *op. cit.*, II, Iași, 1932, n. 164, p. 603.

¹⁶ *Ibidem*, I-2, București, 1890, nr. 124, p. 160-161.

¹⁷ Eusebiu din Cesareea, *Ἐρονικοί κανόνες*, în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II (300-1000), ed. Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, 1970, p. 8-9; Eutropius, *Breviarum ab Urbe condita*, VI, 10, în *ibidem*, p. 35 și urm. etc.

termenii par folosiți aleatoriu¹⁸, situația fiind asemănătoare cu aceea din slavă, în privința distincției între место și тръг.

Rămânând însă în aria izvoarelor latine, trebuie să menționăm, la puțină vreme după corespondența citată mai sus, tratatul militar al lui Paulus Sanctinus Ducensis. Desigur, încadrarea temporală, respectiv, sfârșitul secolului al XIV-lea, aparține editorului acestui tratat, însă în contextul discuției de față ea are mai puțină importanță. În capitolul *De provisione guerre (Despre pregătirea războiului)*, autorul pomenea elementele de care trebuie să dispună marii comandanți înaintea începerii unui război: „...fie oameni de război (*pacientes guerram*) fie cetăți și castele de luptă (*bellum civitates et castella*) fie orașe întărite (*oppida rochas*) fie fortificații (*fortilitia*), întotdeauna aprovizionate pentru un timp dublu de război, fiindcă nu se știe durata lui”¹⁹. Aparent, nimic nu este mai clar decât această clasificare, din care rezultă limpede distincția între oraș (*oppidus*) și cetate (*civitas*). Pe de altă parte, aici este vorba de o distincție militară; nu la aceasta se va fi referit Urban al V-lea. Cu alte cuvinte, în spațiul Occidentului medieval semnificația militară era dublată de una mai subtilă, de natură spirituală.

Însă asemenea distincții și subtilități nu au existat în spațiul medieval românesc, atât în privința lui место și тръг, cât și a lui *oppidus* și *civitas*.

Cum arătam, un izvor important îl constituie cronica oficială de la curtea lui Ștefan în multiplele ei variante. Acolo град apare și desemnează în mod constant cetățile²⁰, așezările neîntărite – тръгы sau мѣсто – putând fi ușor de distins. Dificil este de constatat prin ce se deosebeau acestea din urmă. Astfel, numeroase mențiuni găsim în *Letopisețul anonim* (îl vom numi în continuare așa, precum editorul, P. P. Panaitescu, deși N. Cartoian a arătat demult inconsistența acestei nominalizări): Cetatea Albă - Бѣлоградъ²¹, cu variantele Бѣлѡм Градѡ²², Белоград²³, sau Белград²⁴; Cetatea Chilia - Келин градъ²⁵. Și mai limpede,

¹⁸ Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 197-203.

¹⁹ Paulus Sanctinus Ducensis, *Tractatus de re militari et machinis bellicis*, ed. I. Dumitriu-Snagov, București, 1979, p. 199.

²⁰ Etimologia la Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861, p. 19-20; Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953, vol. 1 (A-K), p. 297. Evoluția fenomenului, la Alexander Gieyisztor, *Les origines de la ville slave*, în vol. *La città nell'alto medioevo. Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo (VI)*, Spoleto, 1959, p. 288 și urm.

²¹ *Cronicile slavo-române...*, p. 6.

²² *Ibidem*, p. 7.

²³ *Ibidem*, p. 10.

²⁴ *Ibidem*, p. 11.

²⁵ *Ibidem*, p. 7, 10, 11, 44, 46.

nominalizarea explicită de cetate reiese din diverse contexte: *Și a împresurat cetatea*, и ѡбсѣде град²⁶, *Au lovit și au început să bată cetatea Chilieii* - ѱдриша и назаша рвати град Келински²⁷; *Iar sâmbătă s-a predat cetatea* - а вы ѡбота ѱе прѣдоде сѣх град²⁸. Într-un număr impresionant apare și *Cetatea de scaun* - настолны съ град²⁹; ceea ce interesează aici este că târgurile sunt suficient de bine separate lingvistic: *Târgul Romanului* - Романово тръга³⁰. Interesant este că orașul neprotejat de la poalele cetății (aici Suceava) este мѣсто: *Și <turcii> au venit la Suceava și au ars târgul* - и придоша до сѣзави и мѣсто поѱегоша³¹; *Au ars târgul* - поѱегоша и мѣсто³². În privința distincției între *mesto* și *cetate*, putem aminti scrisoarea lui Ieremia Movilă către regele Poloniei, din octombrie 1598, care oferea amănunte privind asediul Oradiei de către turci: „Cetatea (*zamek*) și orașul (*miasto*) sunt apărate cu putere etc.”³³.

La fel stau lucrurile la Macarie, stilul său înflorit ne permite însă cunoașterea unor atribute legate de fortificații: *Ciceu, cel cu turnuri puternice* - вы тврьдонырномѡхъ зизевѡхъ³⁴; *Ciceul cel cu turnuri bune* - доброныръмѡхъ зизевѡхъ³⁵; <Petru Rareș> ajunge la *Constantinopol între turnurile sale bine zidite* - прѡкрасны градомы Констанытиновы града, и вындѣтръюдѡхъ выст ныревы доброзданынхъ³⁶. Cam aceleași adjective le regăsim la Eftimie: Ștefan Mailat fuge de Rareș și se închide în *cetatea sa cu turnuri tari, Făgăraș* - и затвори себе тръдостѣниѡхъ своемы градѣ, зовомни Фыгыраша³⁷. Azarie este mai sobru: Despot intră și cucerește *cetatea Sucevei* - град Сѡзавы³⁸; Alexandru Lăpușeanu e trimis în exil la *cetatea Iconium*, peste mare - градѣ Икѡниистѣмѡхъ³⁹, Nici acest cronicar nu scapă însă ocazia de a aminti *cetatea cea cu turnuri*

²⁶ În legătură cu asediul Chilieii la 1465, *ibidem*, p. 7.

²⁷ În legătură cu același eveniment, *ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 7.

²⁹ *Ibidem*, p. 7, 8, 9, 10, 45.

³⁰ *Ibidem*, p. 7, 10.

³¹ *Ibidem*, p. 9.

³² *Ibidem*, p. 10. Pentru etimologia lui мѣсто și торг, la Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 2 (*L-Szuda*), Heidelberg, 1955, p. 124, respectiv, vol. 3, 1958, p. 123; pentru торг, și la Heyman (Hariton) Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ed. P. Miron, *Lieferung 18*, Wiesbaden, 1989, p. 667.

³³ *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, publicate de P. P. Panaitescu, București, 1936, nr. 26, p. 64-65.

³⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 85.

³⁵ *Ibidem*, p. 86.

³⁶ *Ibidem*, p. 86.

³⁷ *Ibidem*, p. 109.

³⁸ *Ibidem*, p. 131.

³⁹ *Ibidem*, p. 131.

tari a Sucevii: вѣ тврѣдоньриѣ градѣ Соузавы⁴⁰. Înfloriturile provin desigur de la Manasses, iar *cetatea cu turnuri tari* este de fapt cea a Neoptolemului. Asediul Sucevei, la 1563, îi prilejuiește menționarea câtorva elemente genistice: *Au săpat șanțuri și tunele* - ископаша ѱервы и прѣквы⁴¹; *Și au făcut un drum tainic* - и сътвориша потакі ржты⁴²; *Și au ajuns până la porți* - и доидоша до врати⁴³; *Și au așezat armele cele grele și aducătoare de foc* - и поставиша тѣщкы и ѱгносныѣ ѱржы⁴⁴; *Și au început să bată în cetate cu tot felul de măiestrii* - и назаша бити град съ вѣстѣкым оухыщреннем⁴⁵. În sfârșit, execuția lui Tomșa are loc în *cetatea Liovlului* - леѡѡѣ града⁴⁶, iar locul de surghiun al lui Ioan vodă este *cetatea Rodosului* - родосѣ града⁴⁷.

În *Învățăturile lui Neagoe*, Elena, mama împăratului Constantin, *dă bisericilor o mulțime de sate și orașe* - миѡѱѣства миѡга сель и градѡѡѡѡ црѣкѡамы⁴⁸.

Odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea mărturiile lingvistice, acum în limba română, devin copleșitoare. În cazul izvoarelor diplomatice, redactate tot mai mult în românește, putem menționa, încă de la 1600, scrisoarea lui Preda postelnicul către „*judetul cel mare al cetății Sibiului*”. În afara cronicarilor din secolul al XVII-lea, asupra cărora vom reveni, intervin și alte izvoare: primele tipărituri românești ale lui Filip Moldoveanul și ale diaconului Coresi, apoi *Psaltirea Șcheiană*, *Palia de la Orăștie*, *Codex Sturdzanus*, și mai ales *Biblia* de la 1688. Un izvor prețios îl constituie și „romanele populare”, acestea coborâte temporal de unii autori în secolul al XVI-lea, sau chiar la sfârșitul secolului al XV-lea⁴⁹. Vom întâlni aici cetatea în diferite contexte, fie cu sensul de fortificație propriu-zisă, fie cu acela de oraș, fie, simultan, cu ambele sensuri de mai sus.

În cel mai vechi text românesc tipărit cunoscut până astăzi, *Evangheliarul* lui Filip Moldoveanul (1551-1553), întâlnim majoritar forma articulată (*cetate*), de unde numeroasele dezacorduri: „*Atunci merse cu el dracul în cetate svânta șă-l puse spre arepa besereceel*”⁵⁰; „*nu se pote*

⁴⁰ Unde se încheie Despot, la 1563, *ibidem*, p. 133.

⁴¹ *Ibidem*, p. 133.

⁴² *Ibidem*, p. 133.

⁴³ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 136.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 218.

⁴⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 27, 98 și urm.

⁵⁰ *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551-1553*, ed. Emil Petrovici (st. filologic), L. Demény (st. istoric), București, 1971, p. 122.

cetate⁵¹; „tota cetate eși nainte lui Isus⁵²; „Într-acea vreme întră Isus în corabie, trecu șă vine în cetate sa⁵³; „În calea păgânilor nu mergeți și în cetate samarininilor nu întrați⁵⁴; „eșiți den casa sau den cetate ceea⁵⁵; „cutremură-se tota cetate⁵⁶. Există puține excepții: „Șă merse Isus pren cetățile șă toate satele învățând în săborele lor⁵⁷; „mersed de acolo a învăța șă a protocari în cetățile lor⁵⁸. În general, aici cetatea are sens de oraș, cel mult de oraș întărit.

În *Cazania I (Tâlcul Evangheliilor)*, tipăritură a lui Coresi, de la 1567, distincția se face ușor: de multe ori, cele două apelative se întâlnesc în același pasaj: „În vremea aceea vine Iisus în cetatea Samariei – cheamă-se Sihar, aproape de oraș ce deade Iacov lu Iosif, fiu-său⁵⁹. Este limpede că și cetatea Samariei are aici tot sensul de oraș. La fel, în alte exemple: „Ucenicii lui era tremiși în cetate să cumpere bucate⁶⁰; „Lăsă amu vasul ei muiarea și se duse în cetate⁶¹; „Den cetatea aceasta mulți crezură întru el den samarinini⁶²; „Lăsă vadra ei în loc, curse în oraș, spuse oamenilor⁶³; „Păgânilor, zice Domnul, pre Ieremia proroc: „Iată, în oraș în care n-au chemat numele meu, eu-i încep a-i pedepsi⁶⁴; „și iată, eu tremeate-voiu făgăduita Părintelui meu spre voi, e voi ședeți în cetatea Ierusalimului până vă veți îmbrăca cu tărie de sus⁶⁵; „orașul Vitileiului⁶⁶; „den mănăstiri au ieșit cărțulari mari, episcopi și popi în orașe și în sate⁶⁷; „E păstorii fugiră și mearseră în cetate...Și iată toată cetatea ieșiră în timpinatul lui Iisus și văzură el și ziseră să treacă de hotarale lor. Și întră Iisus în corabie, trecu și vine întru a lui cetate⁶⁸; „În vremea aceeaia întră Iisus în corabie, trecu și vine întru a lui cetate <Capernaum>⁶⁹, desemnat imediat, mai jos, ca „oraș

⁵¹ *Ibidem*, p. 129.

⁵² *Ibidem*, p. 162.

⁵³ *Ibidem*, p. 162-163.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 175.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 276.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 182.

⁵⁹ Coresi, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*, ed. Vladimir Drîmba, București, 1998, p. 46.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 47.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 54.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 72.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 76.

*Capernaum*⁷⁰; din nou (aparent) distinct: „Și îmblând Iisus în cetățile toate și orașele, învăța în gloatele lor”⁷¹. Într-un alt pasaj, în care intervine „cetatea Nair” se pare că este vorba de un oraș fortificat: oraș, pentru că există „nărodul cetăției mult”, prevăzut însă cu ziduri, pentru că are o „poartă a cetăției”⁷².

În *Liturghierul* lui Coresi, tipărit la 1570, sensul de oraș transpare, de asemenea, limpede din context: „De sfântul locul aceștia de toate cetățile și înlaturile și de ceia ce cu credință întru eale lăcuiesc, Domnului să ne rugăm”⁷³.

Palia de la Orăștie, tipărită la 1582 de către diacul Marian și Șerban, fiul diaconului Coresi, are, în fapt, ca autor al traducerii românești pe „episcopul” Mihail din Turdaș. Diferențierea se poate constata încă din *Predoslovie*, unde sunt localizați traducătorii: Ștefan Herce din „orașul Caravan Sebeșului”, Moise Peștișel din „orașul Lugojuului”, și Achilie protopop în „varmeghia <comitatul> Hunedoarei”, cartea fiind tipărită între 14 noiembrie și iunie 1582 în „cetatea Orăștiei”⁷⁴. Sensul de fortificație, sau oricum de oraș întărit, intervine aici în legătură cu episodul turnului Babel: „Și ziseră: ni, să dzidim o cetate și turnul cui vârvul să agiungă la ceriu”⁷⁵; „Și fu lor a părăsi zidirea cetăției”⁷⁶.

Un limbaj încă mai frust decât al *Evangheliarului* de la 1551 aflăm în *Psaltirea Șcheiană* (1563 ? – 1569 ?). Oricum, chiar și într-o redare literară, ar fi dificil de marcat în *Psalmi* conotații militare. În afara unor exemple neutre, în care este vorba de „cetate Zeului”, „Cetate Zeului nostru” sau „cetate Domnului”⁷⁷, intervin totuși unele pasaje în care transpare fie semnificația de oraș: „Potopește, Doamne, și împarți limbile lor, că văzuiu fără-lege și certe în cetate”⁷⁸, fie aceea de fortificație (oraș întărit): „și încungiură cetate”⁷⁹; „Dracului scăzură armele în cumplit, și cetățile-i spârșeș”⁸⁰; „Că Zeulu spăsește Sionul, și zidescu-se cetățile ludeilor”⁸¹; „Ierusalimul zidim ca cetate, ce era mestecare lui depreură”⁸².

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 78.

⁷² *Ibidem*, p. 104.

⁷³ *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, București, 1969, p. 133.

⁷⁴ *Palia de la Orăștie. Text. Facsimile. Indice*, ed. Viorica Pamfil, București, 1968, p. VI-VIII.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁷⁷ *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ed. I.-A. Candrea, București, 1916, p. 91-92, 145, 179, 207, 290.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 104-105.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 112-113.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 12.

⁸¹ *Ibidem*, p. 135.

⁸² *Ibidem*, p. 269.

De notat, este drept într-un singur caz, și confuzia traducătorilor cu *grindina* (în slavonă, de asemenea, градъ)⁸³.

Firesc, cam aceleași pasaje pot fi menționate în *Psaltirea* lui Coresi (1577): pentru oraș: „că văzui fără-leage și cearte în cetate”⁸⁴, respectiv, oraș întărit: „și încungiuură cetate”⁸⁵.

În *Codex Sturdzanus*, redactat între 1580 și 1619, observăm atât o distincție clară: „de să muncescu în pustie, și în măguri, și în peșteri și să ducu în orașe și în cetăți de-i gonescu, și-i hulescu, și-i ucigu, și scuipescu spre ei”⁸⁶, cât și o folosire cu sens ambivalent: „Nu mi se cade numai aicea să fiu și să lăcuiescu, ce mi se cade să mă duc să propoveduiescu leagea Dumnezeului mieu și prin toate satele și în toate ceatățile”⁸⁷; „Și învăța pre ei și mulți auziia și credea și alți oameni spunea altora, și la besearecă și prin cetate”⁸⁸; „iară ei împlându în cetăți dreptu sfântu cuvântul tău și sunt uciși și ziua și noaptea”⁸⁹.

În cea mai veche traducere românească cunoscută a Florii Darurilor, într-un miscelaneu scris la mănăstirea Putna, în fapt o versiune bilingvă, slavo-română, datată la sfârșitul secolului al XVI-lea, termenul apare în formă genitivală: „E unii de întru boiarî ai cetăției (градъ) făcură sva(t) să tae pre împăratul”⁹⁰.

Sensul ambivalent îl găsim și în *Cazania* mitropolitului Varlaam (1643), în pasajul referitor la transferul moaștelor Sfântului Ioan cel Nou: „Și așa în svânta Mitropolie cu cinste-l puse întru slăvită cetatea sa, în Suceavă, unde era scaunul domniei lui”⁹¹. Un text similar, provenit din cel original, slavon, al aceluși Grigorie „monah și presviter mării biserici a Moldovei”, datat, este drept, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, păstrat la Dragomirna, are aceleași conotații: „Și luându-l cu mâinile sale și cu a arhierilor l-au așezat în sfânta Mitropolie în biserică, în slăvita sa cetate, Suceava, și i-au pus pazători și feritori domniei sale, fiindcă-i era atuncea scaunul domniei în Suceavă”⁹². Același text precizează și locul de exil al mitropolitului Dosoftei, Zolkiew (*Jolcva*), plecat se știe împreună cu

⁸³ *Ibidem*, p. 221.

⁸⁴ Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltrile coresiene din 1570 și din 1579*, ed. Stela Toma, București, 1976, p. 234.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 247.

⁸⁶ *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, București, 1983, p. 244.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 239.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 281.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 244..

⁹⁰ *Floarea Darurilor sau Fiore di Virtù*, ed. crt. Pandele Olteanu, Timișoara, 1992, p. 223.

⁹¹ Varlaam, *Opere*, Chișinău, 1991, ed. Manole Neagu, p. 395.

⁹² Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998, p. 52.

moaștele sfântului: „de la vestita cetate Liovul, spre miazănoapte, nu prea diparte, cale de trii mile de loc”⁹³.

Tot la Varlaam, în *Răspunsul* la catehismul calvin (1645), în afara locului tipăririi Catehismului respectiv – „în cetate, în Bălgrad <Alba Iulia>”⁹⁴, așadar, sens limpede de oraș, nu mai aflăm decât metafora cetății cerești: „cum zice iarăș svântul Pavel că: 'n-avem aicea cetate stătătoare, ci ceaea ce vine să cercăm”⁹⁵.

Cetatea este menționată copios în prima traducere românească a *Istoriilor* lui Herodot, probabilul autor fiind spătarul Nicolae Milescu, pe la 1668. Am selectat aici doar un pasaj din care reiese sensul de oraș fortificat; după descrierea amănunțită a elementelor de fortificare ale cetății Babilonului, rândurile imediat următoare relevă și calitatea de oraș: „Și cetatea iaste plină de casă câte cu trii și patru rânduri, una preste alta, iară ulițele sunt toate direpti, și la ulița ce mergi la apă era ușcioare făcute prin zidișor”⁹⁶.

În sfârșit, distincția este aparent clară la Dosoftei: „Izbăvește, Doamne, cetatea aceasta, și toate cetăț și orașe, de omor de foame, de cutremur...”⁹⁷; „Încă să ne rugăm pentru să fie ferită svânta lăcuința aceasta, și toată cetatea, și orașul, și satul, de foame, de omor, de cutremur etc.”⁹⁸. Luând în considerare contextul, distincția este însă, mai ales pentru ultimul exemplu, doar una gramaticală: alăturarea cetății și orașului în aceeași frază pare mai mult o figură de stil, o întărire, decât o separare reală.

În privința cronicarilor, *cetatea* este un termen frecvent folosit, aproape comun la Grigore Ureche. Îl aflăm, inițial, tot în legătură cu Sfântul Ioan cel Nou: „Iar la leatul 6923 au trimis de au adus cu multă cheltuială și moaștile sfântului mucenic Ioan Novii de la Cetatea Albă”⁹⁹. Locul de exil în Polonia al lui Iliăș vodă a fost „cetatea Sirațului <Sieradz>”¹⁰⁰. Petru al II-lea cedează „cetatea Chilia ungurilor”¹⁰¹, iar Alexandrel, învins de Petru Aron, „fugi la Citatea Albă și acolo s-au săvârșit”¹⁰². Ștefan cel Mare este rănit „cu o pușcă în gleznă la cetatea

⁹³ *Ibidem*, p. 54. De fapt, Dosoftei a rezidat la Stryj, lângă Zolkiew.

⁹⁴ Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, ed. Mirela Teodorescu, București, 1984, p. 190.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 193.

⁹⁶ Herodot, *Istoriei*, ed. crt. Liviu Onu, Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 71.

⁹⁷ Dosoftei, *Dumnezeiasca liturghie. 1679*, ed. N. A. Ursu, Iași, 1980, p. 142.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 237 (citatul este din ediția a II-a, din 1683).

⁹⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu (a II-a, revăzută, reproduce pe cea din 1958), București, 1978, p. 24.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 30-31.

¹⁰² *Ibidem*, p. 36.

*Chilie*¹⁰³. Matei Corvin „*au dăruitu...pre Ștefan vodă cu doauă cetăți mari la Ardeal, anume Balta și Ciceul*”¹⁰⁴. De notat, în legătură cu acțiunea izbutită din 1465, că o cetate se bate, se închină sau se dobândește, după care se întărește și – sarcină a pârcălabilor – se grijește¹⁰⁵. Exemplele pot continua, însă important este că la acest cronicar sensul ambivalent este estompat, odată ce el distinge clar orașele (târgurile) de cetățile-fortificații. Este cazul Botoșanilor, la 1439, sau al Romanului, la 1467¹⁰⁶, sau, cel mai sugestiv, al Brăilei, la 1574: „*Daca s-au întors oastea lui Ion vodă din pradă de la Țara Muntenească, apucatu-s-au de Brăila, de au ars târgul cu totul, numai cetatea au rămas*”¹⁰⁷.

Din interpolarea lui Misail Călugărul vom cita un singur pasaj, de altfel, unul îndelung comentat de istorici: „*Aflatu-s-au într-această țară și cetăți făcute mai de demultu de ianovedzi: cetaatea în târgul Sucevii și cetaatea la Hotin și Cetatea Albă și Cetaatea Chilii și Cetaatea Neamțului și Cetatea Noaă, Romanul, ce i s-au surpat pământul ș-au cădzut cetaatea*”¹⁰⁸.

Ceva mai puține mențiuni aflăm la Miron Costin. Faptul este firesc, cronicarul relatând istoria Moldovei între 1595-1661, adică dintr-o perioadă în care cetățile (cel puțin cele moldovenești) cad oarecum în desuetudine, rolul lor fiind preluat de fortificațiile pasagere de pământ. De multe ori, spre deosebire de cronicile din secolul al XV-lea, vechile locuri întărite sunt pomenite sec, fără apelativul cetății: Suceava, Hotin, Rașcov etc. Regăsim totuși termenul în legătură cu soarta nefericită a lui Răzvan vodă, căruia Ieremia Movilă „*i-au tăiat îndată capul și l-au pus într-un paru împotriva cetății <Suceava>*”¹⁰⁹, sau în contextul expediției lui Mihai Viteazul în Moldova când „*i s-au închinat și cetatea Sucevei și a Neamțului*”¹¹⁰. Ca și Grigore Ureche, Miron Costin distinge atent locurile fortificate de orașe, ca în cazul expediției lui Mihai Viteazul peste Dunăre: „*ardzându și prădzându satele, orașele, până aproape de Pravadiia*”¹¹¹. Pe de altă parte, cronicarul a afectat un întreg capitol – al cincilea – cetăților Moldovei, în *De neamul moldovenilor*¹¹², și un altul în *Cronica Polonă*¹¹³.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 42.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 39. Abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, o cetate se asediază (Poetii Văcărești (Ilanache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ed. Cornel Cîrstoiu, București, 1982, p. 213).

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 29-30, respectiv, p. 40.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în idem, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 46.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 51.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 48.

¹¹² *Ibidem*, p. 265-267.

Cronograful tradus de Pătrașco Danovici (c. 1660-c. 1670), după originalul grecesc al lui Matei Cigalà, este un amestec deconcertant de istorie biblică, vetero- și nou-testamentară, poeme homerice, istorie elenistică și romană. Ceea ce interesează aici este că acest compendiu de istorie universală s-a scris în acea viguroasă limbă românească din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. Aici termenul este întâlnit frecvent cu sens ambivalent *fortificație-oraș*: „*Și făcură acolo cetate și pusără nume și cetății Enos, pre numele feciorului lui Cain. Acesta Enos a arătat înțâia pre pământu a zădiria cetate și alte lucruri cu piatră*”¹¹⁴; „*Și era cinci cetăți pren pregiurul Sodomului...și au fostu într-acele cinci cetăți/cinci împărați, iar oamenii ce-au fost petrecând într-acele cetăți au fost răi și vicleni și curvari și foarte păcătoși înaintea lui Dumnezeu*”¹¹⁵; „*Asur...cela ce-au făcut Nineviia, orașul cel mare. Și încă au mai făcut și alte doaă cetăți...*”¹¹⁶. În cadrul unor același pasaje, Ierusalimul, respectiv, Roma, sunt apelate succesiv ca *oraș și cetate*¹¹⁷. Trebuie însă deosebit de orașul fortificat propriu-zis, în cazul de față fie același Ierusalim („*Iar Solomon împărat s-au apucat foarte tare a dregă toată cetatea Ierusalimului ... Și o au făcut den giur împregiur totu cu zădiuri de piatră minunată foarte și tare... Și de altă treabă era cetății, de tot ce trebuiaște*”)¹¹⁸, fie Babilonul („*făcusă o cetate la Vavilon și cu oraș pen pregiur tot cu pietri mari și cioplite...Și o au făcut pren pregiur de largă câținia 40 de mile cu orașul și i-au făcut zădiurile pen pregiurul orașului de înalte de 80 de coț*”)¹¹⁹, fie Alexandria („*au făcut și cetatia cea mare, Alexandriia*”)¹²⁰. Mai rar, întâlnim distincția clară: „*Și li-au lovit înțâiu cetățile de pren țară și târgurile și satele*”¹²¹; „*au făcut un oraș cu cetate, ce să chiamă pre numele său Filipopolea*”¹²²; „*multe cetăți și orașe au prădat și robitu*”¹²³. În sfârșit, tot aici, o cetate asediată se bate¹²⁴, trebuie lovită¹²⁵ și cuprinsă¹²⁶; una cucerită se strică: „*și le stricară o cetate ce să*

¹¹³ *Ibidem*, p. 205-206.

¹¹⁴ *Cronograf. Tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, I, ed. Gabriel Ștrempele, st. intr. Paul Cernovodeanu, București, 1998, p. 12.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 122, respectiv, 161.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 87.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 127.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 143.

¹²¹ *Ibidem*, p. 176.

¹²² *Ibidem*, p. 184.

¹²³ *Ibidem*, p. 185.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 140.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 114.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 118.

chema Enon și alta ce să chema Dan și ș-alta, anume Adelfafan¹²⁷; „cetatea Ierihonului, care o stricasă Isus Navî¹²⁸”; „stricarea Sionului ș-a cetățâi Ierusalimului¹²⁹, sau se sparge¹³⁰, după cum una proprie se direge¹³¹ sau se întărește: „Și s-au întăritu ... și pre spre toate cetățâle Iudei ș-a lui Efraim...Și le diade și tărie mare acelor cetățâ...“¹³²; „Acesta <Tarquinius> încă au întărit cetatia Râmului cu zidiuri mari și cu tărie“¹³³. În privința „tratamentului“ rezervat unei cetăți cucerite, foarte sugestive sunt pasajele privind atacul lui Nabucodonosor asupra Ierusalimului: „Și întră ... în cetate și cu toată puteria haldeilor și-i dederă foc de toate părțâle de o arsără și o prădară și-i stricară toate zâdurile și toate visteriile. Și pre câți oameni au aflatu în cetate, pre toți i-au pus supt sabie, până într-un copil de țâță¹³⁴, ca și acela relativ la jefuirea Troiei: „Și daca omorâră tot și luară ce au fost în cetate totu, i-au dat elenii foc cetățâi și o au arsu până în pământ, cât nu s-au ales nemică de Troada, cetatia cea mare și minunată“¹³⁵. Un fapt notabil este, de asemenea, prezența simultană a termenului românesc și a aceluia slavon: „și au făcut o cetate și i-au pus nume pre numele său, Clavdiia grada“¹³⁶; „au făcut o cetate cu orașu cu totu și i-au pus numele Traiana grada“¹³⁷. Or, Pătrașco Danovici, acel „logofăt al treilea și gramatic de scrisoare grecească“, cum se autointitulează¹³⁸, nu ar fi trebuit să aibă dificultăți în redarea originalului grec (*Claudiopolis* sau *Traianopolis*) și, oricum, l-am văzut mai sus reproducând corect *Filipopolea*.

Revenind la textele de cult, în cazul *Bibliei* de la 1688 întâlnim din nou sensul ambivalent. Astfel, pentru fortificație, încă în dedicația către Șerban Cantacuzino, într-o scurtă schiță genealogică, erau amintite acele vremuri „când domniia Țârâi Românești biruia până la Marea Neagră, de vreme ce și cetatea Chiliei au fost parte de Țara Rumânească“¹³⁹. Mai pot fi menționate următoarele pasaje: „Și ziseră: Veniți să ne zidim noao cetate și turnu, căruia vârful va fi până în

¹²⁷ *Ibidem*, p. 93.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 94.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 119.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 122.

¹³¹ *Ibidem*, p. 135, 142, 161.

¹³² *Ibidem*, p. 101.

¹³³ *Ibidem*, p. 162.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 121.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 160.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 172.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 180.

¹³⁸ Paul Cernovodeanu, *Studiu introductiv*, în *ibidem*, p. XLIII.

¹³⁹ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, ed. Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Iași, 1988, p. 145.

ceriu"¹⁴⁰; „Și zidiră cetăți tari lui faraon: pre Pithò și pre Ramesi și pre On, care iaste Iliupoleos"¹⁴¹; „Și voiu aduce preste voi sabie izbândind izbânda făgăduinței și veți fugi în cetățile voastre și voiu trimite moarte preste voi și vă veți da în mâinile vrăjmașilor voștri"¹⁴²; „Fără numai iaste năsilnică limba ce lăciuește pământul și cetățile tari zidite mari foarte"¹⁴³; „Pentru aceea vor grăi pilduitorii: <<Veniți la Esevon, pentru să se zidească și să se tocmească cetatea Sion>>¹⁴⁴; „<Și au zidit>...și pre Namraam și pre Vetheran, cetăți tari și odăi de oi"¹⁴⁵; „...și le numiră după numele lor cetățile ce au zidit"¹⁴⁶. Poate fi amintit și echivalentul întăritură. Contextul respectiv este oarecum ambiguu, dar și editorii au echivalat acolo cuvântul cu fortificația (*Befestigung*, *Gewölbe*): „Și văzură locul unde au stătut Dumnezăul lui Israil și cele de supt picioarele lui ca un lucru de cărămide de zamfir și ca chipul întăriturii ceriului la curățenie"¹⁴⁷. De altfel, întăritura este asociată cerului în toată cartea Genezei¹⁴⁸.

Ca oraș, în Cuvânt înainte către cetitor, sunt pomenite centrele unde au mai fost tipărite versiunile slavone ale Bibliei („izvodul slovenesc“): „în Rusiia cea mică...cetatea Ostrovului"¹⁴⁹ și „în Rusiia cea mare...cetatea Moscului"¹⁵⁰, respectiv, latine („izvodul lătesc“): „cetatea Antverpiei"¹⁵¹. Alte paragrafe: „Și luă Izrail toate cetățile acestea și lăcui Izrail în toate cetățile amoreilor, în Esevon și în toate cele ce se apropie la ele"¹⁵²; „...odăi de vom face aicea dobitoacelor noastre și cetăți marfelor noastre"¹⁵³.

Cu ambele sensuri, numărul pasajelor este mult mai mare: „Și cunoscui Cain pre fâmeia lui și, zămisind, născu pre Enoh; și era zidind cetate și numi cetatea pre numele fiului lui Enoh"¹⁵⁴; „Den pământul acela au ieșit <la> Asur și au zidit Nineviia, și Roovoth cetatea, și Halah și

¹⁴⁰ *Ibidem*, 11, 4, p. 192-193.

¹⁴¹ *Ibidem*, Pars II, Exodus, Iași, 1991, 1, 11, p. 81.

¹⁴² *Ibidem*, Pars III, Leviticus, Iași, 1993, 26, 25, p. 152-153.

¹⁴³ *Ibidem*, Pars IV, Numeri, Iași, 1994, 13, 28, p. 120-121.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 21, 27, p. 148-149.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 32, 36, p. 184-185.

¹⁴⁶ *Ibidem*, 32, 38, p. 184-185.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Pars II, Exodus, 24, 10, p. 150-151; în alte manuscrise: „seninul cerului“ (*ibidem*, p. 151).

¹⁴⁸ *Ibidem*, Pars I, Genesis, 1, 7-20, p. 166-169. Cu sensul vizat aici, la Nicolae Milescu, în Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 467; Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Rumânești*, în *Croniciari munteni*, I, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 228.

¹⁴⁹ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, p. 165.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² *Ibidem*, Pars IV, Numeri, 21, 25, p. 148-149.

¹⁵³ *Ibidem*, 32, 16, p. 182-183.

¹⁵⁴ *Ibidem*, Pars I, Genesis, 4, 17, p. 176-177.

*Desi, întru mijlocul Nineviei și între Halah; aceasta iaste cetatea cea mare*¹⁵⁵; „Iară Avram lăcui în pământul lui Hanaan, iară Lot lăcui în cetate prejur țăr<ă> și-ș puse cortul la Sodom”¹⁵⁶. „Și zise lui Moisi: Deca voiu ieși den cetate, voiu înălța mâinile mele cătră Domnul la ceriu și glasurile se vor potoli și piatra și ploaia încă nu va mai fi, ca să cunoști cum al Domnului e pământul și tu și slugile tale”¹⁵⁷; „Și va porunci preotul și vor scoate pietrele întru care iaste pipăirea și vor scoate pre dânsule afară din cetate”¹⁵⁸; „...afară den cetate”¹⁵⁹; „...îl vor scoate afară din cetate”¹⁶⁰; „...va slobozi pasărea cea vie afară den cetate”¹⁶¹; „Iară de va vinde neștine casă lăcuită într-o cetate zidită, și va fi mântuirea ei până ce se va umplea anul zilelor, va fi răscumpărarea ei”¹⁶²; „...casa ce iaste în cetatea ce are zidul adevărat celuia ce au cumpărat”¹⁶³; „Și cetățile leviților, case cetăților moșiei lor mântuite pururea vor fi leviților”¹⁶⁴; „...vânzarea caselor cetăților”¹⁶⁵; „Și țarinile cele osebite cetăților lor nu se vor vinde, pentru că moșie vecinică iaste aceasta lor”¹⁶⁶; „Și voiu pune cetățile voastre pustii și voiu pustii sfintele voastre și nu voiu miroși mirosenia jărtfelor voastre”¹⁶⁷; „...și cetățile voastre vor fi pustii”¹⁶⁸; „Și carele-s cetățile carele aceștia lăcuiesc întru dânsule ? De sunt între ziduri, au întru neziduri ?”¹⁶⁹; „...Cadis, cetatea din partea hotarelor tale”¹⁷⁰; „Și se rugă Israil rugă Domnului și zise : <<De-mi vei da pre norodul acesta supt mâna mea, voiu anathematizi pre el și pre cetățile lui>>”¹⁷¹; „...și anathematizi pre dânsul și cetățile lui”¹⁷²; „Pentru că iaste Esevon cetatea lui Sion”¹⁷³; „Pentru aceea vor grăi pilduitorii : <<Veniți la Esevon, pentru să se zidească și să se tocmească cetatea Sion>>”¹⁷⁴;

¹⁵⁵ *Ibidem*, 10, 11-12, p. 190-191.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 13, 12, p. 198-199. Sensul este aici de plural: Lot s-a așezat în cetățile din jur.

¹⁵⁷ *Ibidem*, Pars II, Exodus, 9, 29, p. .

¹⁵⁸ *Ibidem*, Pars III, Leviticus, 14, 40, p. 112-113.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 14, 41, p. 112-113.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 14, 45, p. 112-113.

¹⁶¹ *Ibidem*, 14, 53, p. 112-113.

¹⁶² *Ibidem*, 25, 29, p. 148-149.

¹⁶³ *Ibidem*, 25, 30, p. 148-149.

¹⁶⁴ *Ibidem*, 25, 32, p. 148-149.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 25, 33, p. 148-149.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 25, 33, p. 148-149.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 26, 31, p. 154-155.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 26, 33, p. 154-155.

¹⁶⁹ *Ibidem*, Pars IV, Numeri, 13, 19, p. 120-121.

¹⁷⁰ *Ibidem*, 20, 16, p. 144-145.

¹⁷¹ *Ibidem*, 21, 02, p. 146-147.

¹⁷² *Ibidem*, 21, 03, p. 146-147.

¹⁷³ *Ibidem*, 21, 26, p. 148-149.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 21, 27, p. 148-149.

„...cetatea Sion”¹⁷⁵; „...cetatea Moav”¹⁷⁶; „Și se va scula den Iacov și va pierde pre cel ce se mântuiește den cetate”¹⁷⁷; „...și va lăcui marfa noastră în cetăți zidite, pentru ceia ce lăcuiesc pământul”¹⁷⁸; „Și vă veți zidi voauă cetăți marfei voastre și ogrăzi dobitoacelor voastre”¹⁷⁹; „...și pământul și cetățile, împreună cu hotarele lui, cetăți ale pământului demprejur”¹⁸⁰.

În mod asemănător stau lucrurile cu *Alexandria*; astfel, cu sensul de fortificație pot fi citate următoarele pasaje: „și să dusă <Netinav, faraon al Egiptului> la Filipus, cetate la Machedonia...și ședea într-un loc în cetate...”; „...mai întâi coprinse cetatea Solon, a cărui împărat era Arhidon; apoi ajunse la Atina, pe care o judecă doisprezece filosofi, și dacă nu voia să se supună, bătu cetatea din trei părți”¹⁸¹.

În același izvor vom găsi cetatea și cu sens de oraș: „și intrară în cetate <Râm> și merseră la biserica lui Solomon...”¹⁸². Cu același sens evident, de oraș, o aflăm în *Sindipa*: „...Împăratul dete atunci poruncă să se omoare muierea aceea: însă fiul de împărat o scăpă de moarte și zise numai aceasta să i se facă ei: să-i rază capul și să-i mânjească obrazul și, puind-o pe un măgariu, să încungiure cu dânsa toată cetatea ca să o rușineze”¹⁸³.

Mai aproape de sensul de fortificație, o găsim în *Halima*: „...Iar dacă se apropiară Archirie cu oastea de cetate...”¹⁸⁴; „Și auzi Faraon împărat de la Eghipt că a pietrit Archir, sfetnicul lui Sangarid, și trimise un sol cu o carte la țara Donului. În carte zicea: ‘Să-mi trimiți niște meșteri cari să-mi zidească o cetate, nici în cer, nici pe jos, nici îmbrăcați, și curând să-mi răspunzi cuvintele acestea. Că dacă nu vei face așa, să știi că viu cu toată oastea Eghiptului și-ți sparg cetatea’¹⁸⁵, în sfârșit, *Istoria Ghenovevei de Brabant*: „...o dată se întâmplă împăratul să meargă la o cetate pentru treaba lui...”¹⁸⁶.

Însă toate aceste surse livrești, la care se adaugă un număr mare de documente de cancelarie emise între secolele al XIV-lea și al XVI-lea,

¹⁷⁵ *Ibidem*, 21, 28, p. 148-149.

¹⁷⁶ *Ibidem*, 22, 36, p. 154-155.

¹⁷⁷ *Ibidem*, 24, 19, p. 158-159.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 32, 17, p. 182-183.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 32, 24, p. 184-185.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 32, 33, p. 184-185.

¹⁸¹ Apud Moses Gaster, *Literatura populară română*, ed. Mircea Angheliescu, București, 1983, p. 16-21.

¹⁸² *Ibidem*, p. 21.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 52.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 76.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 76-77.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 84.

ne lămuresc prea puțin asupra modului în care era desemnată verbal o fortificație. Dacă judecăm regresiv, ținând cont de sursele din secolele XVI-XVII, care au fost analizate mai sus, nici o îndoială nu ar fi permisă. Aceasta provine totuși din numărul mare de toponime de nuanță slavă: *Grădiștele* sau *Horodiștele*¹⁸⁷ se întâlnesc pe tot cuprinsul țării, ele coexistând, este drept, cu acelea românești: *Cetate*, *La Cetate*, *Cetățuia*¹⁸⁸ etc. Ca o paranteză, putem observa că toponimele slave respective sunt în general dublate în teren și de realități arheologice corespunzătoare. Lipsa acestui atribut, pentru unele toponime românești, pare a întări ipoteza lui Al. Gonța relativă la sensul primar al lui *civitas*, expusă mai sus.

larăși, în legătură cu filonul popular, este greu de spus în ce măsură putem folosi truda folcloriștilor moderni, ce au activat în secolele XIX-XX. Altfel spus, este dificil de discernut influența limbii literare, culte, asupra celei populare, îndoiala fiind exprimată explicit de P. P. Panaitescu: „Traducătorii care folosesc curent termenii: *uric* („pământ cu privilegiu“), *cetate*, *gospodin*, *stegar*, *hiclean*, *a domni*, *ocină*, *giudeț* (cu înțeles de „stăpân cu drept de judecată“) nu trăiau într-un mediu exclusiv de obști sătești, ci mai ales într-un mediu feudal”¹⁸⁹. Încă o dată, argumentul care permite folosirea acestei categorii de izvoare rămâne numărul mare de toponime daco-române menționate anterior. Dacă am avea de a face cu o influență a cancelariei, ne-am confrunța mai curând cu o slavizare a toponimelor respective și nu cu o latinizare a lor. Revenind la izvoarele în cauză, o altă dificultate vine și din faptul că mulți folcloriști fie au alterat forma originală, populară (cazul cunoscut al lui Anton Pann), fie, pur și simplu, nu au intersectat domeniul urmărit aici

¹⁸⁷ Sufixul *-iște*, atașat radicalului respectiv, desemnează o fostă fortificație, o cetate părăsită (Carsten Goehrke, *op. cit.*, p. 45-46); în privința răspândirii toponimului pe teritoriul românesc, la Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 270; Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 307-308; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 106; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 44. Pentru teritoriul Moldovei, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale. 1772-1988*, Partea 1, *A.Unități simple (Localități și moșii)*. A-O, coord. Dragoș Moldovanu, București, 1991, p. 491 (*Gorodniceni/Horodniceni*/jud.Suceava; *Gorodiște/Horodiștea/Botoșani*; *Gorodița/Izvoarele/lași*), p. 284 (*Horodiștea/Corodeștii/Vaslui*); p. 548 (*Horodiștea/Voroveștii/Horodniceni*/Suceava), p. 548-549 (*Horodnicul de Sus* și, respectiv, *de Jos*/Suceava).

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 217 (*Poiana cu Cetate/Grajduri*/lași, v. și p. 910; *Cetatea Mică* sau *Schitul Cetatei/Gârbești*/lași; *Cetățeni/Nemțisorul/Vânători/Neamț*, v.și p.772; *Cetățuia/Strugari/Bacău*; *Cetățuia/Puiești/Vaslui*), p. 218 (*Cetățuia/Petrodava/PiatraNeamț*; *Cetățuia/Trestiana/Vaslui*; *Cetățuia/Valea Glodului/Suceava*; *Lunca Cetățuii*/lași; *Cetățuia*/I. Bicăz/Neamț); Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 306-307. Toponimul *La Cetate*, lângă Odobești, poate în legătură cu Crăciuna, la Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 170.

¹⁸⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

(precum Simion Florea Marian). De aceea au fost preferate aici câteva exemple culese de Artur Gorovei, a cărui acuratețe în preluarea expresiei populare este binecunoscută. Astfel, o cimilitură pentru *ciupercă* era: „*Cetate albă stă într-un picior*”¹⁹⁰, pentru *clopot*: „*Rage buha (sau hoga, sau murga) în cetate/Și s-aude-n nouă sate*”¹⁹¹; pentru *popă*: „*Rage ursul din cetate/Și vacile nu vin toate/Și vițeei-n jumătate*”¹⁹²; pentru *pușcă*: „*Rage murga în cetate/Și s-aude-n ceea parte*”¹⁹³.

Referitor la izvoarele mai târzii, un manuscris de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aflat la mănăstirea Teodoreni din Suceava, prezintă chiar în titlu o clară semnificație de oraș (centru episcopal): „*A celui între sf<i>nci părintelui nostru Avvei Isaac Sirul, postnicul și sihastru, carele au fost episcop iubitoarei de Hs. Cetăți Ninevii...*”¹⁹⁴. Mai clar, într-un miscelaneu provenit din același loc, și aceeași perioadă, în *Legenda celor 12 vineri*: „*Într-o țară despre apus, ce să chiami țara Araviei, iaste o cetate, anume Draciul, și într-însa lăcuc mulțime de creștini și jidovi...Și unde să întâmpina, ori de târg, ori de pădure sau pre ulițele cetății sau în poarta cetății...*”¹⁹⁵.

În concluzie, cel puțin din secolul al XVII-lea, termenul discutat a avut, exact ca și acum, sens ambivalent, putând desemna atât o fortificație, cât și un oraș. Din punct de vedere lingvistic, mai putem semnala cele câteva cazuri de alternanță grafică, adică grafii diferite în același text, sau texte diferite ce notează un singur sunet: *ceatatea*, *citatea*, *cetaatea*. Fenomenul se explică prin tradiția grafică și evoluția limbii. Astfel, este posibil ca traducătorul să fi menținut grafia *цѣтате*, pe când evoluția limbii a impus grafia *цетате*¹⁹⁶.

Fortificație/fortăreață

Etimologia ne trimite la latinescul *fortificare*, însă proveniența este italiană - *fortificazione*¹⁹⁷ sau *fortezza*¹⁹⁸. Termenul este echivalent cu cel de cetate, dar are rosturi strict militare. Este întâlnit doar odată cu secolul al XVIII-lea. Astfel, o primă ilustrare pare a fi aceea din *Cronica Anonimă despre Brâncoveanu* (1688-1717): „*alta că în pământul nostru niscareva*

¹⁹⁰ Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, ed. Iordan Datcu, București, 1972, p. 95.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 99-100.

¹⁹² *Ibidem*, p. 336.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 348.

¹⁹⁴ Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 120.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 122.

¹⁹⁶ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 25 și urm.

¹⁹⁷ H. Tikin, *op. cit.*, Lieferung 8, 1987, p. 184.

¹⁹⁸ Poeții Văcărești..., *op. cit.*, p. 464.

*cetăți mari și tari sau alte fortaliții, întru care să scape norodu în vreme de acest feal de răzmirițe nu sunt*¹⁹⁹. Ulterior, la 1794, regăsim termenul la Ienăchiță Văcărescu, în a sa *Istorie a prea puternicilor împărați othomani*, redactată între 1788 și 1794: „După acestea făcu <Berber bașa, la 1497> doao fortete la Isthmul dă la Corinthu”²⁰⁰. În fapt, cu mult înainte, la 13 iulie 1471, scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Cazimir al IV-lea pomenea *fortaliciul* lui Radu cel Frumos, ridicat pe teritoriul Moldovei, precum și acele *fortalicia*, ridicate în replică de el însuși²⁰¹. Documentul este în latină, dar, este limpede, cuvântul respectiv nu făcea parte din bagajul lexical al unui Polibius, Higinus sau Vegetius.

Un alt termen echivalent pentru fort (fortificație) a fost *tabia*. Îl întâlnim la Miron Costin, în contextul mării înfruntări de la Hotin (1621): „Ce făcuse leșii în cele trei zile o tabie, adecă o baștă denafară de șanțuri, de care nu luasă turcii aminte, ce și de la șanțuri și de la tabie dându tare leșii foc, au căutatu turcilor a să da înapoi”²⁰². De remarcă, așadar, și echivalarea cu bastionul (*bașta*). Este folosit, de asemenea, de Radu Popescu, când relatează înfruntarea de la Belgrad dintre turcii lui Halil-pașa și armatele creștine conduse de Eugeniu de Savoia (1715): „Oastea nemțască ajunsese mai nainte și au tăbărât supt Beligrad, întărindu-și tabăra împrejur, după obiceiul lor, și șanțuri adânci, și înălțând pământ care cetate cu tabii și cu alte întărituri...”²⁰³.

Castel/Coștei

Lipsa acestui cuvânt în vechea limbă română are o miză mult mai mare decât fenomenul similar petrecut cu termenul precedent. Am insistat mai sus, poate chiar prea mult, asupra polisemiei termenului de *cetate*. Acest înțeles dublu, uneori ambiguu, de fortificație, respectiv, oraș, este însă prezent în toate limbile romanice. Mai mult, echivalentul său din celelalte limbi europene neromanice, fie, de asemenea, împrumutat din latină (*city, burg, berg* etc., în cele anglo-saxone), sau nu (град-ul slav), prezintă, de asemenea, fenomenul de polisemie. Marea

¹⁹⁹ *Cronicari munteni*, II, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 287.

²⁰⁰ Poeții Văcărești ..., *op. cit.*, p. 213.

²⁰¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 314. Comentarii la N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, 1929, p. 121-124; Constantin Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în SCȘt Iași (istorie), XIV, 1963, 1, p. 107; Lucian Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359; Idem, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în *ibidem*, XIX, 1968, 1, p. 81-94; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 169-173.

²⁰² Miron Costin, *op. cit.*, p. 82.

²⁰³ *Cronicari munteni*, I, p. 512.

deosebire față de limba română vine din aceea că în toate aceste idiomuri a existat întotdeauna, încă din primul ev mediu, un termen care a notat strict fortificația propriu-zisă (*chateau, castillo, castle, Festung, kastell, kasztel, kastély, крепости, zamki / zámok* etc.). De ce nu a existat un asemenea termen în vechea limbă română, *coșteiul* fiind o creație cărțurărească a învățaților moldoveni de la sfârșitul secolului al XVII-lea, stânjeniți de lipsa unui echivalent adecvat pentru cuvântul echivalent din polonă²⁰⁴, iar *castelul* fiind un neologism târziu, provenit din franceză, în secolul al XIX-lea ?

Explicația provine din absența orașelor fortificate în spațiul medieval ciscarpatin. Dacă ar fi existat și la noi orașe fortificate, românii din evul mediu ar fi simțit, desigur, nevoia de a particulariza cetățile propriu-zise printr-un termen special, să-l numim ipotetic, *castel*. Lipsa fortificațiilor urbane, fapt cu cauze politice și sociale ce vor fi analizate în altă secțiune, a permis, lingvistic, acea ambiguitate și nu a mai făcut necesară folosirea unui cuvânt special pentru fortificațiile propriu-zise.

Curte (curtean)

Implicațiile militare, respectiv, fortificarea acestor rezidențe domnești sau boierești, cel puțin pentru segmentul cronologic al secolelor XIV-XVI, fac necesară aducerea în discuție a cuvântului *curte*, a cărei etimologie privește latinescul *cohors, -ter*²⁰⁵. De fapt, proveniența exactă vizează varianta populară a lui *cohortem*, mai exact termenul latin *curtem*²⁰⁶. La 5 aprilie 1485, în Țara Românească, este menționat un *Șuşman din (de la) Curte* - ШУШМАН УТ КЪРТЕ²⁰⁷. Tot acolo, la 9 martie 1502, era pomenită curtea lui Vâlcu: ДА И(М) СЪ(Т)...И ПЛАНИНА ПЪРЪЦИНОСЪ(Л) И ЦЕФАНЕЦИ...И КЪРТЪ БЪЛЪКАНОВА²⁰⁸.

În *Evangeliarul* de la Sibiu: „Atunce adunără-sea piscupii șă cărtularii șă bătrânii poporului în curte piscupului cu numele Caiifa”²⁰⁹;

²⁰⁴ Lajos Tamás trimite greșit la ung. *kastély* (*op. cit.*, p. 276). Ș-ul median trimite la polonezul *kasztel* și nu la echivalentul maghiar. Miron Costin folosea și el derivatul *caștălean* (*op. cit.*, p).

²⁰⁵ *Dicționarul limbii române*, 1/2 (C – Cvoțient), București, 1939, p. 415; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X- începutul sec. XVI*, București, 1974, p. 94; Jacqueline Picoche, *op. cit.*, p. 172.

²⁰⁶ Al. Cioranescu, *Diccionario ...*, Fasciculo 2° (Cerc-Farm), p. 269.

²⁰⁷ DRH, B, I, n. 194, p. 313; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 62; Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 151.

²⁰⁸ DRH, B, *Țara Românească, II (1501-1525)*, ed. Ștefan Ștefănescu, Olimpia Diaconescu, București, 1972, nr. 13, p. 35-39.

²⁰⁹ *Evangeliarul slavo-român...*, ed. cit., p. 328.

„Pătri iară mergea după el de departe; în curte mitropolitului șade ca între lontri”²¹⁰.

Psaltirea Șcheiană are majoritatea referințelor în legătură cu metafora curților cerești: „înkirați-vă Domnului în curte svântă a lui”²¹¹; „și cumple-se sufletulu meu în curțile Domnului”²¹²; „că mai bine o zi în curțile tale decâtu mi”²¹³; „în curțile Zeului vostru înflurescu <cedrii>”²¹⁴; „Întrați...în curțile Lui în cântări”²¹⁵; „în curțile casei Domnului, pre mujlocu de tire, Ierusalime”²¹⁶; „în curțile casei Zeului nostru”²¹⁷. Cam aceleași versete și aceleași observații se pot face în legătură cu *Psaltirea* tipărită de Coresi, la 1577²¹⁸.

Doar două mențiuni în *Palia* de la Orăștie: „Acește sunt feciorii lui Izmil, pre numele lor, în curțile și în orașale lor”²¹⁹; „și muriră broaștele den case, den curți și den câmpure”²²⁰.

În *Liturghierul* lui Coresi, într-una din mențiuni, contextul indică clar spre o curte domnească: „De dulce-cinstiți și de Dumnezeu păziți împărații noștrii, de toate curțile și de voinicii lor, Domnului să ne rugăm”²²¹.

Mai rar s-a întrebuițat echivalentul latin propriu-zis: la 17 iulie 1575, o scrisoare în latină a lui Petru Șchiopul către Bistrița, emisă din Iași, a fost „...datum ex Aula nostre wayvodali”²²².

O mențiune interesantă, în limba poloneză însă, către sfârșitul secolului al XVI-lea, vine de la Ieremia Movilă. Scriind voievodului de Belz, Stanislaw Wlodko, despre năvălirea lui Mihai Viteazul în Moldova, domnul menționa că: „ieri straja lui a pornit de la Trotuș la Bacău, pustiind, arzând curțile boierești (dwory slacheckie), anume pe acelea unde nu sunt ai voștri”²²³.

Din aceeași perioadă datează versiunea bilingvă, menționată mai sus, a *Florii Darurilor*. Este interesantă echivalența între casa

²¹⁰ *Ibidem*, p. 341.

²¹¹ *Psaltirea Șcheiană...*, ed. cit., p. 48.

²¹² *Ibidem*, p. 173.

²¹³ *Ibidem*, p. 174.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 194.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 205.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 246.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 280.

²¹⁸ Coresi, *Psaltirea slavo-română...*, ed. cit., p. 128, 356, 358, 405, 406, 416.

²¹⁹ *Palia...*, ed. cit., p. 83.

²²⁰ *Ibidem*, p. 202.

²²¹ *Liturghierul lui Coresi*, ed. cit., p. 132.

²²² Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate de N. Iorga*, I (1358-1600), n 1228, p. 664, București, 1911.

²²³ *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, nr. 43, p. 105-106.

împărătească din versiunea românească сѹ полатскѹма din aceea slavă²²⁴. De aici, *polata* (palatul) din limba română²²⁵, prezent și ca toponim. Tot aici, în legătură cu prestigiul curții, este notabilă o altă echivalență, aceea dintre curtean (*omul curtian*) și politețe, noblețe, „curtenie”²²⁶.

În *Cronograful* lui Pătrașco Danovici, practic în același pasaj, se folosește alternativ forma la plural: „*curțile lui Filip împărat*”²²⁷ și cea la singular: „*l-au otrăvit oameni den curtia lui*”²²⁸. Alte exemple: „*curțile împăratului, în cetatia Troader*”²²⁹, „*l-au detunat în curțile împărătești*”²³⁰; „*marseră la curțile împărătești*”²³¹; „*și l-au tăiatu în curțile sale*”²³².

O frumoasă metaforă aflăm la Varlaam: „*Această alinată și cu pace și fericită curte, beseareca noastră*”²³³, o altă mențiune fiind mai precisă: „*Eu voi hi acasă la plug de voiu ara, iară tu te du la curtea împărătească de slujeaște*”²³⁴. La fel de concret este Dosoftei: „*Încă-Ț aducem cuvântăreața aceasta dumnezăiască slujbă pentru lume..., pentru...iubitorii ai noștrii împăraț, a toată curtea și oastea lor*”²³⁵.

Foarte numeroase sunt mențiunile din *Biblia* de la 1688, din care vom cita doar pasajele mai semnificative: „*Și să bucură faraó și toată curtea lui*”²³⁶; „*Și vei face curte cortului despre partea despre austru <sud>*”²³⁷; „*poarta curții*”²³⁸; „*ușa curții*”²³⁹; „*țărșii curții*”²⁴⁰; „*Și fundurile curții pen împrejur, și pragurile porții curții, și țărșii cortului, și țărșii curții penprejur*”²⁴¹; „*Și pânzele curții, și stâlpii, și fundurile ei, și poala ușii curții, și funile ei, și țărșii ei, și toate dechisele ce sunt la lucrurile cortului mărturie*”²⁴². Nu este lipsit de interes faptul că aici, aproape

²²⁴ Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 223.

²²⁵ Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtungen der Mundartwörter)*, London, The Hague, Paris, 1967, p. 904.

²²⁶ *Ibidem*, p. 316.

²²⁷ *Cronograf...*, ed. cit., p. 142.

²²⁸ *Ibidem*, p. 143.

²²⁹ *Ibidem*, p. 148.

²³⁰ *Ibidem*, p. 162.

²³¹ *Ibidem*, p. 174.

²³² *Ibidem*, p. 185.

²³³ Varlaam, *Opere. Răspunsul...*, ed. cit., p. 186.

²³⁴ *Ibidem*, p. 224.

²³⁵ Dosoftei, *op. cit.*, p. 84.

²³⁶ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, ed. cit., 45, 16, p. 302-303.

²³⁷ *Ibidem, Pars II, Exodus*, 27, 9, p. 158.

²³⁸ *Ibidem*, 38, 18, p. 194.

²³⁹ *Ibidem*, 38, 15, p. 194.

²⁴⁰ *Ibidem*, 38, 20, p. 194.

²⁴¹ *Ibidem*, 38, 31, p. 196.

²⁴² *Ibidem*, 39, 40, p. 200.

mereu, *curtea* este asociată cortului mărturie, așadar locului sacru prin definiție, fiind cunoscute speculațiile relativ recente în acest sens²⁴³.

În același spirit, poate și pentru faptul că traducătorul era același (spătarul Milescu), este un pasaj din *Istoriile* lui Herodot: „*Iar într-o parte de cetate era curțile împărătești, foarte cu ziduri tari înprejur și mare, iar în cealaltă parte era biserica Diii lui Vil <templul lui Zeus Belos>*”²⁴⁴. Fiind vorba de o traducere, asocierea curte-templu ar fi putut să pară irelevantă, dacă Milescu nu ar fi substituit templul persan cu neoașa biserică.

Trimiteri numeroase găsim în cronicistica moldovenească. Arătând atribuțiile marelui vistiernic, Misail Călugărul preciza că acesta era „*și purtătoriu de grijă a toată cheltuiala curții*”²⁴⁵. Miron Costin relatează translația temporară a reședinței domnești de la Iași la Hârlău (1624-1626), în timpul lui Radu Mihnea: „*Curându după aceia au arsu curțile de la Iași, cele domnești și s-au mutat Radul-vodă la Hârlău, cât în toate veri, la Hârlău ședea cu toată curtea, că tocmise și curțile cele domnești*”²⁴⁶. De notat că scriind de „curțile de la Iași”, cronicarul a simțit nevoia să precizeze că era vorba de „cele domnești”, așadar putem presupune și existența acelor boierești. Un alt pasaj important este cel referitor la măsura lui Miron Barnovschi: „*Făcusă Barnovschii-vodă mare volnicie curții să dea numai la biru, o dată într-un an. Și oricine den curteni de nevoie au răsăritu de la ocina sa, ori la satu boierescu, ori la sat domnescu, pre toți i-au adus la breslele sale și la locul său*”²⁴⁷. În Țara Românească, Letopisețul Cantacuzinesc relatând domnia lui Radu Negru, arăta împrejurările fixării primei reședințe, la Argeș: „*ș-au pus scaunul de domnie făcând curți de piatră și case domnești*”²⁴⁸. În aceeași scriere, în legătură cu marea ctitorie a lui Neagoe Basarab, intervin și curți, altele decât cele domnești sau boierești: „*Iar mănăstirea cea noao*

---

²⁴³ Sorin Antohi, *Civitas imaginabilis. Istorie și utopie în cultura română*, ed.a II-a, Iași, 1999, p. 14; *locus politicus* dublat de *locus sanctus*, la Răzvan Theodorescu, *Un model artistic în vechea cultură românească: orașul reședință domnească*, în *Revista de istorie*, XL, 1987, 3, p. 241. *Symphonia* bizantină, asocierea între curtea imperială și patriarhie, funcționează doar în cazul vechiului palat imperial, foarte vast, din epoca de glorie, apropierea nemaexistând după restrângerea la palatul Blachernelor (v. și Charles Bayet, *Arta bizantină*, Craiova, 1999, p. 74-83).

²⁴⁴ Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 72.

²⁴⁵ Gr. Ureche, ed. cit., p. 22.

²⁴⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p. 91.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 93-94.

²⁴⁸ *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. crt. C. Grecescu, D. Simionescu, București, 1960, p. 2.

din Argeș o îngrădi împrejur cu curte de zid și înlăuntrul curții făcu multe chilii călugărești²⁴⁹.

Este desigur firesc ca atestarea echivalentului slav двор, cu derivatul дворник²⁵⁰ să fie mai veche. Că asemenea construcții – reședințe ale domnului sau boierilor – își au locul în discuția de față o demonstrează probabila lor fortificare. Astfel, într-o întăritură a lui Ștefan cel Mare pentru Nicoară Sârbescul, la 8 octombrie 1462, era amintit și satul „...Muncel, unde a fost cetatea lui Duma Negrul“, dar sensul este evident de curte boierească²⁵¹. La 1578, oastea lui Petru Șchiopul „au încunjurat pre Alixandru în curte la Iași și au bătut prejur curte, din câșlegi până la miize părăsem“²⁵²; este remarcabil faptul că fortificațiile curții au rezistat așadar mai bine de o lună.

Pentru secolul al XV-lea, mai pot fi menționate *dvoriștea* logofătului Dieniș, curțile fiilor lui Oană de la Tulova (Lazăr la Tulova, Stanciul la Orbic/Neamț, Costea la Gâdinti/Roman, ultima poate în legătură cu viitoarea cetate a lui Ștefan cel Mare), curțile lui Petru Vrană de la Frătăuți, ale lui Ivan Porcul la Porcești/Roman, Duma Negrul la Negrești, Petru Hudici la Hudinți, Toader Limbă Dulce la Pârâul Negru/Neamț, Zianco la Davidești sau cele două curți de pe Siret ale lui Neagoe logofăt (intrate după 1448 în posesia lui Mihul logofăt)²⁵³. Poate că nu întâmplător ele apar în al doilea sfert al veacului pomenit. Chiar renunțând la anumite calificative depășite, precum „fărămițare feudală“, „haos politic“, putem pune în legătură cu acest fenomen o oarecare incertitudine politică, o eclipsă în anumite perioade a autorității centrale, de asemenea, legate de incursiunile tătărești. Ca o întărire a acestei aserțiuni putem arăta cum curțile fortificate boierești sunt menționate apoi, în număr mare, tocmai în prima parte a secolului al XVI-lea: cele ale lui Luca Arbore de la Șipote și Solca de Jos²⁵⁴, Cosma Șarpe postelnic la Șcheia, Ion Gănescu la Gănești sau Ivenco la Căbicieni²⁵⁵. Concentrarea lor în timpul minoratului lui Ștefan cel Tânăr face din nou legătura cu o anumită eclipsă a autorității domnești. Ele vor

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 41.

²⁵⁰ Înainte de mențiunea de la 1427, la 3 februarie 1397, este pomenit *Ioniș dwomyk*, în Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, Iași, 1932, p. 616.

²⁵¹ „...МѢШЕН, ГДЕ ВНА(Ъ) ГОРОД(Ъ) ДУМЪ ЗОРНОГО“, în DRH, A, *Moldova*, II (1449-1489), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, București, 1976, p. 160-162.

²⁵² Gr. Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 169.

²⁵³ Gheorghe Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV-XV*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 557-564.

²⁵⁴ I. Caproșu, *Biserica Arbure*, București, 1967, p. 7 și urm.

²⁵⁵ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 566-570; Relativ la Ion Gănescu, și la D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 163.

dispărea după 1523, atât domnul amintit, cât și Petru Rareș reluând politica autoritară a lui Ștefan cel Mare.

În legătură directă se află cuvântul *curtean*; de altfel, din exemplele redată mai sus se observă că, de multe ori, prin curte se înțelegea totalitatea curtenilor, mai curând decât împrejmuirea propriuzisă a casei domnești. Ca toponim, dar în slavonă, la 14 septembrie 1427 era amintită o „pădure a curteanului” (Дворъинов)²⁵⁶. Apoi, în Țara Românească, la 12 august 1464, este menționat satul *ѠЩи ѠТ КѠРТѠНИ*²⁵⁷. Tot acolo, la 10 decembrie 1535: *КѠНА ѠТ КѠРТѠ(Н)*²⁵⁸. Pentru Moldova, la 29 mai 1597: *КѠРТѠН НА ЛОХАНА*²⁵⁹. Toponimul diminutiv *КѠРТИЦѠРѠ* (cu variantele *КѠРТИЦѠОАРА*, *КѠРТИЦѠОАРЫ*, *КОРТИЦѠОАР*) se întâlnește numai în Țara Românească²⁶⁰. În sfârșit, *Învățăturile* lui Neagoe Basarab pomenesc și ele de *МАЛИ КОРТАНЫ*²⁶¹.

Curtenii²⁶² constituiau o unitate de cavalerie, membrii acesteia fiind posesorii unei proprietăți funciare condiționate. Făceau de serviciu periodic pe timp de pace, la curțile domnești. Cei cu dregătorii apar ca *slugi*. Erau grupați în steaguri, conduse de vornici, dar cel mai des, sunt menționați căpitani. Numărul lor a fost mărit de Ștefan cel Mare. Dlugosz menționa că a trecut pe mulți din rândul pedestrașilor în cel al călăreților: „*plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et peditum numerum militum translata*”²⁶³. La 1476 erau circa 10.000. Bielski amintea că oastea lui Petru Rareș era formată din curteni și țărani. Remanierea lui Lăpușeanu a constat într-o înlocuire a boierilor cu „*curteni de țară*”. De notat că după uciderea boierilor, „*în curte cea domnească, în Iași*”²⁶⁴, la scurt timp „*Alixandru vodă căzu în boală grea și-și cunoscă moartea și chiemă episcopii și boierii și toată curtea*”²⁶⁵, așadar eventuala „remaniere” s-a făcut foarte rapid. M. Brzeski, probabilul autor al *Cronicii*

²⁵⁶ DIR, A, I, XIV-XV, p. 59.

²⁵⁷ DRH, B, I, nr. 125, p. 213.

²⁵⁸ DRH, B, III (1526-1535), întocmit de Damaschin Mioc, București, 1975, n. 214, p. 288.

²⁵⁹ DIR, XVI, A, IV, n. 222, p. 165.

²⁶⁰ DRH, B, I, n. 273, p. 443-446, respectiv, *ibidem*, II, n. 15, p. 13-18; *ibidem*, III, n. 53; p. 88-90; *ibidem*, XI, n. 344; *ibidem*, n. 396; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 62.

²⁶¹ *Cronicile slavo-române...*, p. 244.

²⁶² Etimologia și evoluția, și la I. Bogdan, *Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovenești în secolul XV*, în AARMSI, s. II, XXX, București, 1907-1908, p. 404; I. C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștii de țară în Principatele române până la Regulamentul Organic*, București, 1936, p. 9 și urm.; Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 15 și urm.; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile politice românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 59

²⁶³ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 20, 24 și urm.

²⁶⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 147.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 149.

moldo-polone, îi asemăna pe curteni (*Kurthyani*) cu *dvoreni* din Polonia²⁶⁶. Fiind ultima categorie privilegiată²⁶⁷ a fost nevoie de măsura amintită a lui Miron Barnovschi. Au mai fost pomeniți în contextul expediției lui Gheorghe Duca, la 1683²⁶⁸. În sfârșit, au devenit birnici obișnuiți la Constantin Mavrocordat.

Ca și în cazul cetății, putem semnală același fenomen lingvistic al alternanței grafice: *dvornic*, *vornic*²⁶⁹, explicația fiind identică. În sfârșit, un alt derivat al lui *Двор*, a *dvori*, semnifica slujba făcută domnului, a sluji, în general.

Șanț

Provine din germanul *Schanze* (*Schenzgraben*), adoptat probabil pe filieră transilvană-săsească²⁷⁰. Alte apropieri, în privința filierelor, s-au făcut cu maghiarul *sanc*²⁷¹, respectiv, polonezul *szanc*²⁷². Îl găsim la Miron Costin și Pseudo-Amiras; în ambele cazuri este vorba de „șanțul Troianul”²⁷³. La primul cronicar aflăm amănunte mai tehnice. Astfel, în contextul înfruntării de la Țuțora, din anul 1595, relatează că „*n-au putut răbda leșii fără șanțuri, cât au văzut atâta putere, ce ș-au întărit tabăra cu șanțuri pinpregiur*”²⁷⁴. În legătură cu același episod, în *Letopisețul Cantacuzinesc* se precizează: „*iar Ieremiia vodă cu moldovenii și cu leșii pripiră de le eșiră înainte la Țuțora și făcură acolo șanț mare*”²⁷⁵. De asemenea, termenul apare în traducerea *Istoriilor* lui Herodot: „*Întâi iaste șanți lat foarte și adâncu și plin de apă înpregiurul cetății*”²⁷⁶; „*și lutul șanțului ce l-au făcut*”²⁷⁷; „*săpând șanțul*”²⁷⁸; „*întâi au început a face*

²⁶⁶ *Cronicile slavo-române...*, p. 176, 187.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 38; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p. 184.

²⁶⁸ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980, p. 66.

²⁶⁹ *Psaltirea Șcheiană...*, p. 356; *Palia de la Orăștie...*, p. 130; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 25.

²⁷⁰ Heyman (Hariton) Tikin, *op. cit.*, Lieferung 17, 1989, p. 564; Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 718-719; DLR, XI/1, București, 1978, p. 22.

²⁷¹ *Ibidem*; L. Tamás, *op. cit.*, p. 719.

²⁷² Al. Cioranescu, *Diccionario ...*, Fasciculu 5° (*Poam-Stri*), 1960, p. 721.

²⁷³ Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica Polonă)*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 204-205, idem, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, p. 257, 263-264; respectiv, *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simionescu, București, 1975, p. 77-84. Toponimul respectiv, *Troian(ul)*, la Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 311-312.

²⁷⁴ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 44.

²⁷⁵ *Istoria Țării Românești...*, *op. cit.*, ed. cit., p. 63.

²⁷⁶ Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 71.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 71.

²⁷⁸ *Ibidem*.

usnele <marginile> șanțului²⁷⁹; „au săpat tot șanțul pregiur Samos²⁸⁰”; „Și întâi făcură șanți, făcând larg²⁸¹. În Biblia de la 1688: „Și înconjoară preste el...și aruncară șanț cătră cetate²⁸²”.

Numeroase mențiuni, inclusiv precizări tehnice, aflăm la Radu Popescu: „pentru că era leașii închiși în șanțu <Hotin, 1621>, de aceia au răbdat, și au ținut atâta vreme; că ieșâia la harțu în toate zilele, dar, când vedea nevoia, iar întra în șanțu²⁸³”; „Pașa <Husein, la Hotin, în 1674> zicea să facă șanțuri să să îngroape, și de acolo să să bată. Gligorie-vodă <Ghica> zicea că turcilor nu le iaste obiceiul să să bată den șanțuri, fără numai nemților; ci să iasă la câmpu și, ce va vrea Dumnezeu²⁸⁴”; „turcii, auzind, au intrat în șanțuri, și au băgat și pă Gligorie-vodă cu oastea lui, și gătiră tunuri²⁸⁵”; „i-au scos mărturii că au auzit cum au zis Gligorie-vodă să nu să închiză în șanțu, și pașa n-au vrut²⁸⁶”; „Și peste noapte s-au îngropat leașii în șanțuri; dimineța îți părea că sunt băgați în cetate²⁸⁷”; „de-abia apuca dă întra <polonezii> în șanțu²⁸⁸”; „Acolo <Viena, 1683> au rămas inicerii în șanțuri...²⁸⁹”.

Majoritatea toponimelor sunt în legătură cu aspectele militare²⁹⁰. Desigur, cel mai cunoscut este cel din fața Cetății de Scaun de la Suceava, amintind asediul suportat de cazacii lui Timuș Hmielnițki, la 1653.

Un echivalent des întâlnit în secolele XVII-XVIII era *hindichi-ul*. Astfel, în *Cronograful* lui Danovici, se desemnează șanțul împrejmuitor al unei cetăți: „Și pen pregiurul cetății săpasă hindichiu de 40 stânjini de adâncu²⁹¹”, uneori având și funcții domestice: „Și era săpată pre lângă pândzăle cetății totu cu hindichiuri. Și adusesă izvoare răci de apă de să împlia toate hindichiure<le>, de-și uda grădinele²⁹²”. Tot aici, el poate

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 151.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 194.

²⁸² *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, Cartea a doua a lui Samuel, 20, 15.*

²⁸³ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113.

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 187.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 189.

²⁸⁶ *Ibidem*, p. 190.

²⁸⁷ *Ibidem*, p. 201.

²⁸⁸ *Ibidem*.

²⁸⁹ *Ibidem*, p. 217.

²⁹⁰ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 311.

²⁹¹ *Cronograf...*, I, ed. cit., p. 127.

²⁹² *Ibidem*, p. 87.

servi și asediatorilor: „Iară Titu, dac-au văzut că s-au închis în cetate și nu vor să mai iasă, au abătutu cu toate oștile ș-au săpat pregiur cetate un hindichiu foarte adâncu, ca să nu mai poată agiunge nici într-o parte”²⁹³.

Val

O proveniență similară pare să aibă și acest termen, respectiv, din germanul *Wall*. Pe de altă parte, etimologia poate fi pusă în legătură și cu slavul БОЛОУ, БОЛ²⁹⁴ etc., proveniența inițială fiind, desigur, din latinescul *vallum*²⁹⁵. Cele două mențiuni din *Evangheliarul* de la Sibiu²⁹⁶, cele din *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei²⁹⁷, din *Istoriile* lui Herodot²⁹⁸ sau Floarea Darurilor²⁹⁹, se referă la valul maritim și nu interesează aici. Misail Călugărul³⁰⁰ și apoi Dimitrie Cantemir se referă, de asemenea, la valul lui Traian, ultimul este drept, în latină: *Fossa Traiani imperatoris*³⁰¹. De fapt, în limbajul popular, numele marelui împărat a devenit substantiv comun, desemnând atât valurile de pământ propriu-zise, cât și pe acelea de zăpadă³⁰². Interesante sunt și derivatele acestui termen, ce trimit fie la activități legate de manevrarea pământului (*vălui, tăvăluc, învălătuci, înveli, înveliș*), fie la domeniul militar (*năvăli*)³⁰³.

Zid

De proveniență slavonă (ЗИДЪ)³⁰⁴, cuvântul este atestat în *Tâlcul Evangheliilor* (1567): „Iubeaște limba noastră și beseareca aceasta zidit-au noao”³⁰⁵. Probabil acest termen atât de comun trebuie coborât cu mult, tocmai datorită provenienței lui slavone. În *Molitvenicul rumânesc* (1568), tipărit tot de Coresi, în Psalmul 50: „Bine fă Doamne, în bună-

²⁹³ *Ibidem*, p. 177.

²⁹⁴ Fr. Miklosich, *Die slawischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861, p. 16; Al. Cioranescu, *Diccionario ...*, Fasciculu 6° (*Stri-Z*), 1961, p. 882-883.

²⁹⁵ Heyman (Hariton) Tiktin, *op. cit.*, p. 815.

²⁹⁶ *Evangheliarul slavo-român...*, ed. cit., p. 159, 221.

²⁹⁷ Dosoftei, *Versuri alese*, ed. N. A. Ursu, Iași, 1994, p. 77.

²⁹⁸ Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 402.

²⁹⁹ Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 219, 305.

³⁰⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a III-a (P. P. Panaitescu-Mircea Scarlat – reproduce ed. a II-a), București, 1978, p. 20.

³⁰¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 61, 89.

³⁰² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 311-312.

³⁰³ Al. Cioranescu, *op. cit.*, p. 883.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 915.

³⁰⁵ *Tâlcul Evangheliilor...*, *op. cit.*, ed. cit., p. 72.

voia ta lui Sion, și să zidească păreții Ierusalimului!³⁰⁶. În Psaltirea Șcheiană: „Că Zeulu spășește Sionul, și zidescu-se cetățile Iudeilor”³⁰⁷; „Ierusalimul zidim ca cetate”³⁰⁸. Mențiuni numeroase găsim în *Palia* de la Orăștie: „și zidi oraș <Cain>”³⁰⁹; „E Noe zidi un oltariu Domnului”³¹⁰; „și zidi Neniviia, Rehobot, Irt și Calahaot”³¹¹; „și zidi <Avraam> Domnului acolo un oltar”³¹²; „Că lu Faraon dzidiră ceaste orașe: Fitonul și Romoșișe, de-a ținerea corturilor”³¹³. În *Floarea Darurilor*, întâlnim doar forma plurală: „Iară(ș) puse li(m)ba în gura omului cu trei zidure”³¹⁴. În *Cronograful* lui Danovici aflăm și câteva amănunte mai tehnice: „și era toți ieșiți din mintia lor și nu știa ce fac: ce ceria să aducă var, ei aducia pietri; când cerea pietri, aducia lut și de alte ce nu era de triabă. Atunci și cu voe și fără voe să lăsară a mai zidi acel stan mare”³¹⁵; „Și erau strânși acei oameni carii au fost zâdindu la acel stan mare și minunatu 70 de limbr”³¹⁶; „zâdiurile cetățâ”³¹⁷; „au întărit cetatia Râmului cu ziduri mari și cu tărie”³¹⁸; „străcară zâdurile cetății toate, până în pământu”³¹⁹; „iară împăratul Ioram au fost împlând pre zidiul cetățâ”³²⁰. Ultimele două exemple presupun existența unui drum de strajă.

În documentele interne, apare la 13 ianuarie 1585, atunci prin derivatul ce desemna pe constructor, un Simion, ginere lui Dumitru zidar - Семнон зет ДУМИТРЪ ЗИДАРЮ³²¹. Îl regăsim, de multe ori, în *Biblia* de la 1688: „cetate zidită”³²²; „Se va adeveri casa care iaste în cetatea ce are zidiu adevărat”; „Iară casele de pre în sate, căroră nu iaste pen prejur zid cătră țarina pământului, se vor socoti, răscumpărătoare pururea vor fi

³⁰⁶ *Ibidem*, p. 208.

³⁰⁷ *Psaltirea Șcheiană...*, op. cit., ed. cit., p. 135.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 269.

³⁰⁹ *Palia...*, op. cit., ed. cit., p. 23.

³¹⁰ *Ibidem*, p. 33.

³¹¹ *Ibidem*, p. 39.

³¹² *Ibidem*, p. 43-44, 47, 71, 87.

³¹³ *Ibidem*, p. 181.

³¹⁴ Pandelescu Olteanu, op. cit., p. 252, 313.

³¹⁵ *Cronograf...*, I, ed. cit., p. 16.

³¹⁶ *Ibidem*.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 119, 161.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 162.

³¹⁹ *Ibidem*, p. 177.

³²⁰ *Ibidem*, p. 100.

³²¹ DIR, B, XVI, V (1581-1590), București, 1952, n. 190; Heyman (Hariton) Tiktin, op. cit., p. 815; Al. Rosetti, op. cit., p. 105, 148, 232; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 269.

³²² *Biblia 1688, Pars III, Leviticus*, 1993, op. cit., ed. cit., 25, 29, p. 148-149.

acestea și în slobozenie vor ieși³²³, „Vor cădea singure singure zidurile cetății și va intra tot nărodul³²⁴.

Turn

La fel stau lucrurile în privința *turnului*, etimologia trimitându-ne la germanul *Turm*, filiera fiind iarăși una transilvan-săsească³²⁵. Este atestat ca toponim, în Țara Românească, la 1469: ЗА ВАМ(Ъ) У(Т) Т(Ъ)РНА³²⁶. În Moldova, prima mențiune se leagă de numele lui Ștefan cel Mare, la 1 mai 1481: ИУ ШТЕФАНА ВОЕВОДА ОНА БОГАДА ВОЕВОДА СЪЕДА И СЪТВОРИ ТЪРНИ СЪ МОР ОКОЛО МОНАСТИРЪ³²⁷. Este însă dincolo de orice îndoială că termenul s-a folosit și mult anterior momentului 1469, sugestiv în acest sens fiind cazul cetății Turnu³²⁸.

În *Evangeliiarul* de la Sibiu: „șă făcu turn șă dede lucrătorilor șă se duse³²⁹. În *Palia* de la Orăștie: „Și Israil ducându-se, întinse cortul său den turnul Ederului³³⁰. În traducerea românească a lui Herodot întâlnim prima descriere a unui ziggurat în limba română: „Și în mijlocul bisericii <templu> iaste un turn tare, zidit, de 90 de stânjani, și de lung și de lat, și pre acesta turn alt, și pre acesta alt, până în opt turnuri³³¹. Tot acolo: „Iar Arpag, încungiurând cetatea, zice către focaei cum destul îi iaste lui numai un turn să oboare și o casă³³².

Doar în *Cronograful* lui Danovici întâlnim forma *stan*, echivalentă, de obicei, cu *stâlp*. Contextul de acolo indică însă clar spre *turn*, fiind vorba de construcția babelică : „Și se sfătui la inema sa ca să facă un stan de piatră și să-l înalță până la Dumnedzău, ..., să să sue oamenii toți într-acel stan și să scape³³³; „să să apuce să facă acel stan mare și

³²³ *Ibidem*, 25, 30, p. 148-149.

³²⁴ *Biblia 1688*, ed. 1988, *Cartea lui Iosua*, 6, 5.

³²⁵ Heyman (Hariton) Tikin, *op. cit.*, p. 738; Al. Cioranescu, *Diccionario ...*, Fasciculu 6°, p. 738; DLR, s.n. XI/3, București, 1983, p. 738.

³²⁶ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 240.

³²⁷ A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Wien, 1903, n. III; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, n. 1; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române...*, p. 240.

³²⁸ Într-o inscripție provenind din interiorul fortificației, datând din 1397-1398, cetatea este denumită *Holăvnic*, nume ce reprezintă forma slavizată a cuvântului turc *Kulé* = turn. Apare și sub forma *пиротс* din echivalentul grecesc al termenului *turn*, *πυργος*, într-o scrisoare a lui Alexandru Aldea către brașoveni (Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII-XVI*, București, 1981, p. 137-139).

³²⁹ *Evangeliiarul slavo-român...*, p. 283.

³³⁰ *Palia...*, p. 121.

³³¹ Herodot, *Istoriei*, p. 72.

³³² *Ibidem*, p. 65.

³³³ *Cronograf...*, I, p. 16.

*înaltu*³³⁴. În alte situații este folosit termenul obișnuit: „Ș-au făcut cetatea cu turnuri nalte de 100 de coți, cotul câte de 7 urme de picioare și de groasă turnurile câte de 6 coți”³³⁵; „Și apoi străcară toate turnurile cetății”³³⁶.

În *Apostroful* lui Miron Costin, publicat la sfârșitul *Psaltirii* lui Dosoftei (Uniev, 1673), se poate remarca folosirea metaforică: „Cine-și face zid de pace, turnuri de frăție/Duce viață fără greață, într-a sa bogăție”³³⁷. Este prezent, de asemenea, în *Biblia* de la 1688. În afară de cunoscutul pasaj referitor la turnul Babel, citat anterior („Să ne zidim noauă cetate și turn, căruia vârful va fi până în ceriu”)³³⁸, poate fi amintit și următorul: „au întinsu cortul lui decindea <dincolo> de turnul Gader”³³⁹.

Anterior, i-am remarcat pe cronicarii-călugări din secolul al XVI-lea atribuindu-i diverse epitete, desigur însă în limba slavă. Nu aflăm însă prea multe în privința unor aspecte mai subtile, precum forma (rectangulară sau circulară), flancarea, etajarea, sau dispunerea și rolul eventualelor încăperi. În acest sens, găsim totuși câteva vagi informații la Radu Popescu, privitoare la turnul-închisoare al curții domnești din București, folosit de Grigore Ghica, la 1672: „au venit a doao poruncă de la Gligorie-vodă, de i-au închis în turnu”³⁴⁰; „i-au închis în turnul după poarta domnească”³⁴¹, sau turnul-depozit de pulbere al Căminitei: „s-au dus ofițerii cu slujitorii lor în turnul unde era iarba de pușcă, și au dat ierbii foc, de s-au prăpădit cu toții, și s-au spart și cetatea”³⁴².

Un element important în arhitectura multor fortificații medievale europene, prezent și în aceea moldoveană³⁴³, erau acele mici gherete de piatră, destinate să adăpostească santinelele. Micile turnuri excentrice, sunt denumite în literatura de specialitate modernă *échauguettes*, termen derivat din francezul *guette* (pândă). În vechea limbă română s-a folosit, poate, forma diminutivată a turnului. Expresia era în uz în secolul al XVII-lea; o întâlnim la Miron Costin, care amintea „turnișorul Severinului”³⁴⁴.

³³⁴ *Ibidem*.

³³⁵ *Ibidem*, p. 127. La fel, pentru stâlpul propriu-zis (*ibidem*, p. 131).

³³⁶ *Ibidem*, p. 177.

³³⁷ Miron Costin, *Opere*, p. 327.

³³⁸ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iași, 1988, 11, 4.

³³⁹ *Ibidem*, 35, 16, p. 268-269.

³⁴⁰ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 415.

³⁴¹ *Ibidem*, p. 417.

³⁴² *Ibidem*, p. 420.

³⁴³ La mănăstirea Hadâmbu, în jud. Iași, la G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 335; D. Năstase, *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în SCIA, 3-4, 1957, p. 92.

³⁴⁴ Miron Costin, *De neamul moldovenilor...*, ed. cit., p. 266.

Contrafort

Termenul este desigur modern, împrumutat în limba română de astăzi din franceză. Este posibil ca în trecut să se fi folosit termenul de *poprea*, *-ele*. Verbul *a propti* vine din slavul *podupreti*, și are ca derivat *proptea-ua*³⁴⁵. Astfel, o însemnare tergală pe un manuscris putnean de la jumătatea secolului al XVIII-lea, menționând refacerile la mănăstire ale egumenului Filaret, arăta, între altele că acesta „*au făcut poprele de piatră la clopotniță*”³⁴⁶.

Fundație/Temelie

Aceeași situație o întâlnim și în acest caz. Din secolul al XVI-lea, este atestat echivalentul *temelie*. Provine din vechiul termen sârb *temelije*, la rândul său, provenit din medio-greacă (τεμελιον)³⁴⁷. Filiera slavă este indiscutabilă, Alexandru Ciorănescu arătând inconsistența ipotezei provenienței din turcescul *teme*³⁴⁸.

Astfel, la 24 aprilie 1520, în Moldova: и не може съвършити нѣж тѣмко темелие ѡснова³⁴⁹. La 17 septembrie 1543, în Țara Românească: како да ест стѡи и велицы цркви сто(л) и темелие³⁵⁰. O aflăm în *Psaltirea Șcheiană*: „Înma Sionului zise omu, și omu născu într-însu, și elu temeli susulu”³⁵¹; „De ainte cunoscuu de mărturiile tale, că în vecu temelitu-le-a”³⁵². Un înțeles mai concret găsim în *Letopisețul Cantacuzinesc*: „Și sparse <Neagoe Basarab> mitropolia din Argeș den temeliia ei și zidi în locul ei altă sfântă beserică”³⁵³; „Și încă mai zidi și altă biserică în Târgoviște, den temelie”³⁵⁴. La Varlaam: „Să poată ei clăti inima voastră, ce-i întărită și rădăcinată pre temeliia cea bună și tare a beseariceii noastre pravoslavnice”³⁵⁵; „Că acealea ce-am luat de la moșii și de la strămoșii noștrii sunt de svânta Evanghelie a lui Hristos întărite, de proroci și de apostoli temeliuite”³⁵⁶.

³⁴⁵ Al. Ciorănescu, *Diccionario ...*, Fasciculo 5°, p. 650.

³⁴⁶ Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 210.

³⁴⁷ Al. Ciorănescu, *Diccionario ...*, Fasciculo 6°, p. 833; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 114.

³⁴⁸ *Ibidem*.

³⁴⁹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefănița Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, n. 42.

³⁵⁰ DIR, XVI, B, II (1526-1550), București, 1951, n. 313.

³⁵¹ *Psaltirea Șcheiană...*, p. 179.

³⁵² *Ibidem*, p. 265.

³⁵³ *Istoria Țării Românești. 1290-1690...*, p. 35.

³⁵⁴ *Ibidem*, p. 37.

³⁵⁵ Varlaam, *Opere. Răspunsul...*, p. 187.

³⁵⁶ *Ibidem*, p. 188.

Prisacă

Etimologia cuvântului, ca și proveniența acestui tip de amenajare defensivă, este slavă (*preseka*)³⁵⁷, numeroase analogii găsim în Rusia secolului al XIII-lea³⁵⁸, dar și în spațiul bulgar sau croat³⁵⁹. Echivalentul maghiar era *gyepű* sau *Kapu*³⁶⁰. Echivalentul latin, *indagines*, a fost folosit din secolele XII-XIII³⁶¹. De astfel de *indagines denses* s-a lovit, la 1395, Sigismund de Luxemburg în timpul cunoscutei expediții din Moldova³⁶².

Ar trebui poate să vorbim de *sisteme* de prisăci, odată ce ele constau în linii fortificate de întărituri, alcătuite din garduri vii, sau stâlpi groși înfiți în pământ și legați cu nuiele³⁶³. Marcând și protejând granițele, erau întâlnite la fruntariile răsăritene ale regatului arpadian. Locurile de trecere erau întărite, fiind denumite *porta*, *clusa* sau *kapus*³⁶⁴. Este posibil ca ele să fi marcat granițele apusene ale românilor din Transilvania³⁶⁵, înainte de năvălirea ungarilor, iar unele să fi fost refolosite de maghiari după cucerirea Transilvaniei. Astfel, toponimia intracarpatică poate indica etapele pătrunderii maghiarilor³⁶⁶. Închiderea trecătorilor montane poate fi considerată ca o mențiune indirectă pentru acest tip de fortificare și, în acest caz, numărul izvoarelor ce pot fi aduse în discuție se mărește. Astfel, cronicari italieni din secolele XIII-XIV – Tholomeus din Lucca, Marino Sanudo cel Bătrân, Andrea Dandolo – sau flamandul Jehan le Long, relatând evenimentele din cursul invaziei mongole, au notat constant eforturile românilor și secuilor pentru protejarea pasurilor (*passus clausurunt*)³⁶⁷. Numeroasele toponime din

³⁵⁷ DLR, VIII/5, București, 1984, p. 1499-1500; Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 5°, p. 667-668.

³⁵⁸ Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 232; Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 257.

³⁵⁹ Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 5°, p. 668.

³⁶⁰ Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 233; K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 158-169.

³⁶¹ DIR, C, *Transilvania*, I, nr. 130, p. 183; *ibidem*, II, nr. 5, p. 6; nr. 145, p. 145; Ștefan Pascu, *op. cit.*, I, p. 84; Victor Spinei, *Cronicari italieni despre repercursiunile marii invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor*, în SMIM, XIX, 2001, p. 192 și urm..

³⁶² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 324.

³⁶³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 224.

³⁶⁴ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 111; Ioan Marian Țiplic, *Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, în *Acta Terrae Septemcastrensensis*, I, Sibiu, 2002, p. 152 și urm.

³⁶⁵ Ștefan Pascu, *op. cit.*, I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 42; *ibidem*, II, p. 224.

³⁶⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 109 și urm.; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 475.

³⁶⁷ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 176-181.

Moldova pot fi și în legătură cu celălalt sens al cuvântului, acela de *stupărie*. Concentrarea lor în zona graniței apusene, în actualele județe Suceava, Bacău și Vrancea, ca și prezența toponimului lângă Orofteana-Botoșani, așadar în imediata apropiere a unei fortificații de pământ, poate înclina balanța, pentru unele, spre sensul militar³⁶⁸.

Parcan(e)/Părcane

Etimologia ne trimite la polonezul *parkan* sau la ucraineanul паркан, precum și maghiarul *párkány*³⁶⁹. Este vorba de simple filiere, fiindcă originea termenului este antică - latină (*parcus*) sau germanică (*parricum*)³⁷⁰. Din contextul textelor unde apare rezultă că era o întăritură pasageră, primitivă, din pari și scânduri, ce proteja o tabără, specifică secolelor XVII-XVIII. Putea avea și sens de zid de apărare³⁷¹. Este atestat la 1710, la Nicolae Costin: „<Sinan pașa>...o întărise <Târgoviștea> cu șanțuri și părcane și cu spini îngrădită”³⁷². Numeroase mențiuni provin de la Ion Neculce, în contextul războiului ruso-turc din 1711: „Deci îndată cum s-au timpinat, au și început pedestrima a să înșira cu părcanile în spate, un rând pre de o parte a taberii, altul pre de altă parte”³⁷³; „Ce n-au apucat a intra toate carăla împăratului în celalalt obuz, să s-încheie părcanile”³⁷⁴; „și le-au luat <carele> care nu apucas-a intra în părcane”³⁷⁵; „mai mult ș-au stricat lor, că era părcanele înșirate și tocmite. Deci cum au dat năvală turcii, iar moscalii au și slobozit părcanile la pământ, și au slobozit toți odată focul și pușcile într-înșir”³⁷⁶; „iar moscalii n-au vrut să le deschidă <moldovenilor> părcanele ca să intre înlăuntru în obuz”³⁷⁷; „Și s-au mai lărgit părcanile, de s-au cuprinsu spinii înlountru în obuz”³⁷⁸.

³⁶⁸ Prisaca/Berești-Tazlău, Oțelești, Poiana, Godinești, Vidrașcu (toate din jud. Bacău); Prisaca/Vama, Pătrăuți, Slatina (jud. Suceava); Prisaca/Valea Sării (jud. Vrancea), în *Tezaurul toponimic...*, I, 2, p. 944-945. Toponimele *Prisecani*, *Prisaca* (Flămânzi-Botoșani, Iași, Boghești-Vrancea) sunt totuși legate de albinărit (*ibidem*, p. 946-947; Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele, I, Studiu istoric. Toponimie*, Iași, 2000, p. 196-197).

³⁶⁹ Heyman (Hariton) Tiktin, *op. cit.*, Lief. 13, 1988, p. 13; Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 598-599; DLR, VIII/1, 1972, p. 112-113.

³⁷⁰ Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 599.

³⁷¹ DLR, VIII/1, 1972, p. 112-113.

³⁷² Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Const. A. Stoide, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 269.

³⁷³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 210.

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 211.

³⁷⁵ *Ibidem*.

³⁷⁶ *Ibidem*.

³⁷⁷ *Ibidem*.

³⁷⁸ *Ibidem*, p. 212.

Palancă

O discuție specială necesită *palanca*. Termenul se regăsește în majoritatea limbilor Europei medievale, fie ele romanice sau slave, fiind prezent, de asemenea, în vechea germană și chiar în turcă³⁷⁹. În toate acestea, inclusiv în limba română, sensul este același, desemnând o palisadă, o închidere fortificată prin construcții în general rudimentare³⁸⁰. Este atestat într-un document din 10 ianuarie 1630, emis în Țara Românească de către Leon Tomșa. Domnul respectiv a întărit atunci mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) un loc în București „unde a fost palanga care a făcut-o Sinan pașa” – *игдеѡе ест паланга еѡе сѡт били сѡтворили Синан паѡа*³⁸¹. În prima traducere românească a lui Herodot: „Și luară <sciti> și cetatea Sardisului, fără numai pălanca n-au luat”³⁸²; „iar le tăia pădurile, nu de bună voe, ci de nevoe, pentru că făcea pălancă oștii”³⁸³; „Și era înpregiur palanca aceasta de 5 mile”³⁸⁴; „Perșii ... fugiră în pălanca cea de lemn”³⁸⁵; „Iar varvarii, după ce au căzut pălanca, nu se mai tocmiră de război”³⁸⁶; „numai ce videa vasăle ascunsă după pălancă”³⁸⁷; „căzură și ei odată în pălancă cu dânșii. Și luându-să zidul, ceilanți începură a fugi”³⁸⁸; „Aceștia tot să bătea tare cu ceia ce intrasără în pălancă”³⁸⁹; „și arsără și vasăle, și pălanca a varvarilor”³⁹⁰. De notat aici că palanca putea fi din lemn, odată ce a fost necesară tăierea pădurilor, dar și din zid. La Miron Costin: „și să strângea și căzacia din toate pălăncile la dânșii”³⁹¹; „să strângă căzaci de prin pălănci”³⁹²; „Pre unde am intrat în țeara Ardealului prin mijlocul munților era o palancă de

³⁷⁹ A. de Cihac, *Dictionaire d'etymologie daco-romane. Elements latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfurt a. M., 1870, p. 190; Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 4° (Lius-Poal), 1960, p. 595; Heyman (Hariton) Tiktin, *op. cit.*, p. 4; DLR, VIII/1, 1972, p. 340; L. Tamás, *op. cit.*, p. 585-586; Aurel Decei, *Orașul și județul Arad în sursele istorice turcești*, în *Aradul cultural*, dec. 2000, p. 89-94.

³⁸⁰ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, I, ed. Al. Dobrescu, I. Oprea, Carmen Galeș-Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Magda Center, București, 1997, p. 601; Al. Cioranescu, *op. cit.*, p. 595; DLR, s.n. VIII/1, p. 28-29.

³⁸¹ DRH, B, XXIII (1630-1632), întocmit de Damaschin Mioc, București, 1969, nr. 10, p. 18-21.

³⁸² Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 9.

³⁸³ *Ibidem*, p. 440.

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ *Ibidem*, p. 458.

³⁸⁶ *Ibidem*.

³⁸⁷ *Ibidem*, p. 467.

³⁸⁸ *Ibidem*, p. 469.

³⁸⁹ *Ibidem*.

³⁹⁰ *Ibidem*, p. 470.

³⁹¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 65.

³⁹² *Ibidem*, p. 69.

zid³⁹³; „Și au mai luat pașea de Buda niște pălănci pe aproape³⁹⁴. La Ion Neculce: „nice țara lor nu să bejenisă pen pălănci³⁹⁵; „Ș-au triimis pre Costandin hatmanul ... să strâci pălăncile ce li făcusă nemții³⁹⁶. La Radu Popescu: „S-au trimis salahori și au făcut pălăngi³⁹⁷. La Radu Greceanu: „După aceia împăratul au ars pălăngile³⁹⁸. Pe la 1700, Teodor Corbea o echivala chiar cu *baște*, deci cu bastionul³⁹⁹. Tiktin îl credea provenind din maghiarul *palánk*, negând, implicit, filiera latină (*planca*) sau italiană (*palanca*)⁴⁰⁰. Îl aflăm și ca toponim⁴⁰¹.

Palisadă

Termenul este desigur modern și pătrunde în limbă târziu, ca neologism, dar pentru realitatea fizică respectivă se va fi folosit echivalentul *gard*. Etimologia acestui termen este destul de incertă, proveniența fiind probabil slavă (*gradu*), deși, de pildă, sârbul *garda* vine din limba română. În sfârșit, sub forma *garth*, este prezent în albaneză⁴⁰². La 15 aprilie 1533, Vlad Vintilă întărea mănăstirea Argeș locul Geamăna. Hotărnicindu-l, preciza: „iar dinspre moară în sus, de la gardul <плат, în originalul slavon> curții, 20 de pași⁴⁰³. În *Evangheliarul* de la Sibiu: „El plânta viiea șă gard înpregur îngred⁴⁰⁴. În *Psaltirea Șcheiană*: „Ucideți toți voi, ca în părete plecatu și gardu căzut⁴⁰⁴; „Derep-ce spărseși gardulu lui, și culegu-o toți ce trecu pre cale⁴⁰⁵. „Spart-ai toate gardurile lui, pus-ai vrătosu lui frică⁴⁰⁶; „Nu e cădere gardului nece prilazu, nece

³⁹³ *Ibidem*, p. 184.

³⁹⁴ *Ibidem*, p. 185.

³⁹⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 42.

³⁹⁶ *Ibidem*, p. 343.

³⁹⁷ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 295.

³⁹⁸ Radu Greceanu, *Cronica*, în *Cronici munteni*, II, p. 77.

³⁹⁹ Teodor Corbea, *Dictiones Latinae cum valachica interpretatione*, Brașov, c. 1700, apud Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, București, 1992, p. 213.

⁴⁰⁰ Heyman (Hariton) Tiktin, *op. cit.*, Lief. 13, 1988, p. 4.

⁴⁰¹ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, Iași, 1984, p. 127 și *ibidem*, II, 1985, p. 425. *Tezaurul toponimic...*, Partea a 2-a, București, 1992, p. 835 (*Palanca* sau *Palanga/Uidești/Suceava*), p. 835-836 (*Palanca* sau *Palanka*/I. Runcul/Iași), p. 836 (*Palanca*/Bacău; *Palanca*/Florești/Bacău; *Palanca*/I. Oneaga/Botoșani).

⁴⁰² Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 3° (Fras-Lini), 1960, p. 354.

⁴⁰³ *Evangheliarul slavo-român...*, p. 283.

⁴⁰⁴ *Psaltirea Șcheiană...*, p. 117.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, p. 166.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 186.

*strigare întru ulițele lor*⁴⁰⁷. Numeroase mențiuni aflăm în *Biblia* de la 1688⁴⁰⁸.

Posadă

Provine din slavul посада⁴⁰⁹. O aflăm ca toponim⁴¹⁰, ca realitate militară, ca instituție („*munca la cetate*”)⁴¹¹. Este greu de dat o definiție foarte exactă, întrucât, pe lângă aceea care interesează aici, de trecătoare îngustă în munți, respectiv, obligația de a o străjui, putea însemna și impozitul pentru întreținerea unei garnizoane⁴¹², sau chiar vamă⁴¹³. Răzbate în documente, în special cu prilejul scutirii de această obligație⁴¹⁴ sau când în cadrul altor scutiri globale se precizează exceptarea acesteia⁴¹⁵. Posadnicul (посады́никъ), dregător cu atribuții militare, este atestat în Moldova, la 28 aprilie 1552: привиліє...щю има(л) двадъ и(х) Косте поса(д)никоу(л) ш(т) Чика ГѢа ми⁴¹⁶. Este greu de explicat apropierea de посади́ца (*concupină*), de unde *posadnicia* (*concupinaj*)⁴¹⁷ ! Iarăși, este foarte interesantă rădăcina comună – *sada* – cu termenul discutat anterior, de palisadă.

Bastionul (bașta)

Una din cele mai importante componente ale unei fortificații, apare în Italia pe la jumătatea secolului al XV-lea. De acolo provine firesc și cuvântul (*bastia*), răspândit, în diverse variante, (și) spre Europa de Est.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p. 299.

⁴⁰⁸ *Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars II, Exodus*, Iași, 1991, 26, 2; 26, 4; 26, 5; 36, 8; 36, 36, 10 etc. Ca și *curtea* este asociat mereu cortului măturiei.

⁴⁰⁹ Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 5°, p. 652; DLR, s.n., VIII/4, 1980, p. 1098.

⁴¹⁰ Sub forma *Posadnici*, în județul Iași, comuna Victoria, menționat la 22 mai 1476 și 17 ianuarie 1587 (DRH, A, II, nr. 206, p. 312-313, respectiv, DIR, XVI, A, III, p. 51-52, 335-336; Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *op. cit.*, II, Iași, 1985, p. 447). Apare și în harta lui Bawr, 1774 (*Tezaurul toponimic...*, Partea a 2-a); *Ibidem*, p. 933 (*Posada/Cavadinești/Galați; Posada/Sânduleni/Bacău*).

⁴¹¹ Ștefan Olteanu, *Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în secolele XIV-XVI oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la cetate*, București, 1984.

⁴¹² Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 5°, p. 652.

⁴¹³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 222; DLR, s.n., VIII/4, 1980, p. 1098.

⁴¹⁴ DIR, XIV-XV, A, Moldova, I, p. 342-343; DRH, B, I, p. 29, 33, 52, 60, 72 etc.

⁴¹⁵ *Ibidem*, p. 71-72.

⁴¹⁶ DIR, XVI (1552-1570), A, II, București, 1951, n. 24, p. 24.

⁴¹⁷ Herodot, *Istoriei*, ed. cit., p. 69; Al. Cioranescu, *op. cit.*, p. 652.; DLR, s.n., VIII/1, p. 1098;.

La noi, îl găsim atestat sub forma *baștie*, în documentele emise de cancelaria lui Mihai Viteazul și atunci este posibilă o dublă etimologie, italiană și maghiară⁴¹⁸. Apoi, a fost menționat copios la cronicarii din secolul al XVII-lea, în primul rând la Miron Costin, care aduce prețioase amănunte tehnice, într-un pasaj pe care trebuie să îl reluăm a treia oară: „*N-au putut răbda leșii fără șanțuri, cât au vădzut atâta putere, ce ș-au întărit tabăra cu șanțuri pinpregiur și au făcut socoteala cu Zamoyschii hatmanul și denafară de șanțuri băști de pământu, de la șanțul taberii așa departe, cât agiunge glonțul pușcei. Și într-acele băști au scos și Zamoyschii oaste leșească împotriva grosimei cei tătărești*”⁴¹⁹. În altă parte, este și mai precis: „*Făcuse leșii...o tabie, adecă o baștă denafară de șanțur*”⁴²⁰; „*făcându și doao băști de pământu, una la un cornu de oaste <colț al taberei>, alta la altu cornu*”⁴²¹. Este una din cele mai bune definiții ale bastionului, cuvânt de altfel folosit la figurat în mod nechibzuit și cu sens deformat în limba română de astăzi. Mult mai corect era folosit în vechime, precum Mihai Viteazul, la 1600: „*Aceste două țări, carele sunt baștele ce se cheamă strejile și apăratură a toată creștinătatea*”⁴²². O *Psaltire* de pe la 1660 menționa, ușor pleonastic „*feritoriul și basta me*”⁴²³. Într-adevăr, el desemnează o întăritură suplimentară, ridicată în afara fortificațiilor principale, un masiv de pământ, cu două flancuri și două fețe, acoperit cu iarbă sau zidărie, ridicat cu scopul de a le proteja pe acestea⁴²⁴.

Contextul folosirii lui la Miron Costin, apoi la Ion Neculce, sugerează și proveniența din spațiul polonez (*baszta*)⁴²⁵, originea lui propriu-zisă fiind, cum am arătat mai sus, italiană (*bastia*)⁴²⁶. Este

⁴¹⁸ Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 15. *Başca*, și la Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, I, ed. Al. Dobrescu, I. Oprea, Carmen Galeș-Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Magda Center, București, 1997, p. 78; Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 1° (A-Cerb), 1958, p. 71; Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 96; Heyman (Hariton) Tiktin, *op. cit.*, Lief. 3, Wiesbaden, 1986, p. 182; A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromane. Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfurt a. M., 1870, p. 23.

⁴¹⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Aurora Slobodeanu, București, 1979, p. 44.

⁴²⁰ *Ibidem*.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 70. Alte mențiuni, la p. 71, 82.

⁴²² *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu ș.a., București, 1979, p. 133.

⁴²³ Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 112.

⁴²⁴ DLR, I, 1 (A-B), București, 1913, p. 511. Cu specificarea expresă a materialului de construcție (pământ): „*fortificazione a riparo contro i nemici fatto con terra*”, la P. Petrocchi, *Nova dizionario universale della lingua italiana*, Milano, 1931, p. 214; Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 96.

⁴²⁵ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 78

⁴²⁶ *Ibidem*, p. 511.

posibilă și proveniența din maghiarul *bástya*⁴²⁷. Prezența formei *baștie* în cadrul *Foletului Novel*, cunoscutul calendar al lui Constantin Brâncoveanu (redactat între 1693 și 1704), a permis, relativ recent, ipoteza unei proveniențe directe din limba italiană⁴²⁸.

Oricum, în limba română a intrat rapid în uz. Astfel, alte mențiuni găsim în traducerea lui Herodot, unde este echivalată în context cu palanca: „*apucară perșii...de înțrără și să suiră prin bășci...să tocmiră prin pregiurul pălăncii*”⁴²⁹. În *Biblia* de la 1688: „*Surpă zidul Ierusalimului și băștile lui le arse cu foc*”⁴³⁰; „*Spânzurați-l pre el pre baștea zidului vostru*”⁴³¹.

Notabilă este prezența sa în acel *Lexicon Marsilianum*, dicționar latin-român elaborat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ce a aparținut contelui L. F. Marsigli. Astfel, *basty* apare acolo la poziția 1533, desemnând un *propugnaculum*, *antemurale* sau *fortalitiu*⁴³². Forma respectivă i-a permis lui Tagliavini să accentueze pe filiera maghiară în dauna celei poloneze⁴³³.

O curioasă extensiune, doar la forma de singular, aceea de bașcă, oferă și înțelesul de *subsol* (de unde *beci*) sau chiar de închisoare, temniță⁴³⁴. În sfârșit, *bașchia*, provenită din bulgarul *baskija*, înseamnă și ciocanul cu care se bat cercurile metalice la butoaie⁴³⁵. De notat și cele două toponime din Moldova⁴³⁶, dar aici se impune o oarecare prudență, întrucât ele pot deriva și din antroponimul *Bașotă*, de unde toponimul *Bașoten*⁴³⁷.

Meterez

Desemna o întăritură sau o parte dintr-o întăritură, dar și parapetul de la partea superioară a unui zid. În alte contexte, era

---

⁴²⁷ Mai exact, pentru forma *baștie*, cu pluralul *băștii*, *baștii* (*Dicționarul limbii române*, I, 1 (A-B), București, 1913, p. 511).

⁴²⁸ „*Lagum <canal> aprinsu mare stricăciune face la acea baștie*”, apud Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 213.

⁴²⁹ Herodot, *Istorie*, p. 458.

⁴³⁰ *Biblia 1688*, ed. 1988, *Judecători*, 14, 1.

⁴³¹ *Ibidem*.

⁴³² Carlo Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în *Revue des Études Hongroises*, VI, 1, ian. – mart. 1928, p. 31.

⁴³³ *Ibidem*.

⁴³⁴ DLR, I, 1 (A-B), p. 511; cf. Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 78.

⁴³⁵ Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*, ed. revăzută și adăugită, I, București, 1992, p. 93.

⁴³⁶ *Tezaurul toponimic...*, Partea 1, p. 37-38 (*Bașta*/Seciueni/Neamț), p. 113-114 (*Baște* sau *Boiștea*/Căiuți/Bacău).

⁴³⁷ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 228.

echivalent chiar turnurilor sau crenelurilor. Provine din turcescul *meteris*⁴³⁸. Este prezent și în neogreacă (μετερις), albaneză (*meteris*), bulgară și sârbă (*meteriz*)⁴³⁹. Apare în limba română, în secolul al XVIII-lea, desemnând la cronicarii de atunci o fortificație (pasageră) propriuzisă. Astfel, Radu Popescu pomenește în contextul înfruntărilor osmano-austriece din 1695: „*meterezele de cară împrejuru taberii turcești*”⁴⁴⁰. Tot aici, în alt context: „*au început a ieși și oastea lor din ordie și a să bate cu nemții, așijderea și ienicerii din meterezuri*”⁴⁴¹. Aceeași situație, la Ion Neculce, pentru confruntările ruso-turce din 1711: „*turcii s-a strânsu toți departe, și acolo ș-au făcut meteredzu și ș-au așădzat toate pușcile*”⁴⁴²; „*lar cealaltă oaste moschicească, săldații, să de năvală asupra inicerilor la meteredzu*”⁴⁴³. Interesant este că *meterezele* sunt asociate numai armatei turcești, cea rusă adăpostindu-se în *obuz*.

Toponimele se impun și sunt în legătură cu evenimentele din același veac: *Meterezele* de lângă Stăniliești sunt încadrate de localitățile *Împărăteasa* și *Crăiasa*, măturie desigur a prezenței aici, la 1711, a țarinei Ecaterina, alături de Petru I⁴⁴⁴.

Pârcălab

Etimologia ne conduce spre maghiarul sau slovacul *porkoláb*, la rândul lor provenite din vechiul cuvânt german *burcgrāve*⁴⁴⁵. Indică oare etimologia și proveniența instituției? Este întâlnit în toate provinciile istorice românești, dar cu sens diferit. Astfel, în Transilvania, de unde se pare totuși că a provenit, însemna comandant al unei închisori, temnicer⁴⁴⁶, iar în Muntenia desemna un administrator al satelor boierești, sau primar de sat⁴⁴⁷. În același spațiu îl întâlnim și cu sensul de comandant al unei cetăți⁴⁴⁸. Atribuțiile cele mai importante le are însă în

⁴³⁸ Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 4°, p. 518-519; DLR, VI, București, 1965, p. 452; Vasile Breban, *op. cit.*, II, p. 614.

⁴³⁹ Al. Cioranescu, *op. cit.*, p. 519.

⁴⁴⁰ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 475.

⁴⁴¹ *Ibidem*, p. 512.

⁴⁴² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 215.

⁴⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴⁴ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 308-309.

⁴⁴⁵ Heyman/Hariton Tiktin, *op. cit.*, Lief. 13, p. 46. Aceeași etimologie, la Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 184; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran, V. Iova, București, 1970, p. 29; Al. Cioranescu, *Diccionario...*, Fasc 4°, p. 626; Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 620; DLR, VIII/3, 1977, p. 718.

⁴⁴⁶ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 601.

⁴⁴⁷ *Ibidem*; Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 403.

⁴⁴⁸ ΨΥΡΑΝΤΩ ΣΤΑΙΝ ΒΕΛΙΝΤΙΨΕ ΠΡΥΚΑΛΑΒΙ ΠΟΕΝΑΡΣΚΑΜΟΥ ΓΡΑΔΥ. document din 3 aprilie 1534, în DRH, B, III (1526-1535), București, 1975, p. 288.

Moldova, unde pe lângă rolul de comandant al garnizoanei cetății a fost și dregătorul mai mare peste un ținut, cu roluri militare, administrative și judecătorești⁴⁴⁹.

Atestarea pare a fi la 28 iunie 1401, când este pomenită **вѣра Шандра перкалаба**. Este, desigur, Șandru – primul pârcălab al Cetății Neamțului⁴⁵⁰; la 1415, în acest rol îl găsim pe Stanislav Rotompan (personaj important în istoria Moldovei, gândindu-ne și la mențiunea lui Ulrich von Richtenthal)⁴⁵¹. Pe de altă parte, încă la 3 februarie 1397, în salvconductul lui Ștefan I pentru Spytko, palatinul Podoliei, între martori apare un *Stephanus de Chotin*⁴⁵². Așadar, momentul 1403 este mai mult o atestare a unui cuvânt, funcția respectivă existând și anterior. Astfel, este posibilă o antedatate chiar mai coborâtă, dacă ne gândim la numeroșii boieri martori din primele documente, desemnați printr-un toponim. Sunt cunoscute discuțiile din istoriografie; totuși, un argument în favoarea unor pârcălabi incipienți ar putea fi documentul din 2 iulie 1439, când Ilie și Ștefan au făcut o danie pentru luga protopop, iar printre martori au fost și **пана Доумы Немецкаго и...пана Маноила Хотинскаго**. Or, atât despre Duma, cât și despre Manoil, știm sigur că au fost pârcălabi de Neamț, respectiv, de Hotin⁴⁵³. Pe de altă parte, acei primi boieri nu puteau fi vornici, cum s-a mai susținut⁴⁵⁴. În cunoscutul privilegiu comercial al lui Alexandru cel Bun, pentru negustorii din Liov, din 8 octombrie 1408, în lista martorilor, imediat după pan Mihail de la Dorohoi și pan Vlad de la Siret, apare pan Oană, desemnat explicit - doar el - ca „vornic de Suceava”⁴⁵⁵. Din *Cronica moldo-polonă* pot fi reținute cele 24 de ținuturi (*powiaty*) ale Moldovei, care au tot atâția pârcălabi și vătăfi⁴⁵⁶.

⁴⁴⁹ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 601.

⁴⁵⁰ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 47-48; DRH, A, I, n. 13; p. 179.

⁴⁵¹ C. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (Baden) în anul 1415*, în AARMSI, III, t. VII, 1927, p. 59-91. *Scenzla von Mentzgr*; stemă personală alcătuită dintr-o poartă de cetate cu zid crenelat și câine - simbol al pazei (v. și Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 17).

⁴⁵² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, Iași, 1932, n. 168, p. 616-617.

⁴⁵³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, ed. N. Densușianu, București, 1890, n. 685, p. 876-877.

⁴⁵⁴ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în AIIA Iași, II, 1965, p. 153 și urm. Totuși, istoricul citat admite că Șandru și Horaiță, ambii de Hotin, Hodco Țeaținski și Badea de Suceava „nu pot fi decât pârcălabi”. În schimb, Vlad de la Siret, Mihail de Dorohoi, Bârlea de Hârlău și Negrea de Bârlad au fost vornici (*ibidem*).

⁴⁵⁵ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, n. 176, p. 630-637.

⁴⁵⁶ *Takze vielie purkalabow i vatahow*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 176.

Staroste

Teoretic, era echivalentul pârcălabului în ținuturile de graniță⁴⁵⁷. Atât cuvântul, cât și instituția provin din Polonia⁴⁵⁸. Al. Ciorănescu îl considera derivat al lui *stareț*, etimologia fiind oricum slavă, din cuvântul ce desemna pe *bătrân, vechi*⁴⁵⁹. Este atestat la 14 octombrie 1473: *пан дѹма старостѣ Хотинскыи*⁴⁶⁰. Un *сѣны Фетко старостескѹла*, este menționat la 15 martie 1482⁴⁶¹, iar un *Станзю стѣростескоѹ*, la 26 februarie 1491⁴⁶². La 12 iulie 1499, în tratatul cu Ioan Albert, ultimul pârcălab în lista martorilor era *Coste pârcălab de Soroca*; la 14 septembrie 1499, în tratatul de alianță cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei apare, în schimb, *Coste staroste de Soroca*⁴⁶³. Există și alte ținuturi unde avem simultan staroști și pârcălabi (cazul Hotinului⁴⁶⁴, sau al Tecuciului, de pildă⁴⁶⁵); de asemenea, avem pârcălabi și în multe ținuturi de graniță (iarăși Hotinul, Orheiul, Putna/Crăciuna, fără a mai vorbi de Chilia și Cetatea Albă); fie că regula a avut excepții, fie ea nu a existat. Autorul *Cronicii moldo-polone*, căruia termenul de pârcălab nu îi spunea nimic, se simțea chiar dator să precizeze „*pârcălabi și vătafi, adică staroști sau stegari*”⁴⁶⁶. Se pare că staroștii conduceau trupele de hânsari⁴⁶⁷.

La final, putem reproduce un pasaj din traducerea spătarului Milesco din Herodot, în care, ca un soi de recapitulare, intervin simultan mai mulți termeni analizați mai sus. Este, de altfel, și singura descriere, cât de cât amănunțită, a unei cetăți, în vechea limbă română:

„Și, fiind cetate ca aceasta <Babilonul>, zace într-un câmpu mare, și atâta-i de mare, că, fiind în 4 muchii zidită, fiinștecare unghiu de acestea 4 iaste de lung 15 mile, preste tot de 60 mile iaste Vavilonul

⁴⁵⁷ Gr. Ureche, ed. cit., p. 126.

⁴⁵⁸ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 209.

⁴⁵⁹ Al. Ciorănescu, *Diccionario...*, Fasc 5°, p. 788.

⁴⁶⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, I, n. 107, p. 186-187, ; DRH, A, II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi, n. 196, p. 294.

⁴⁶¹ I. Bogdan, *op. cit.*, I, n. 143, p. 260; DRH, A, II, n. 243, p. .

⁴⁶² I. Bogdan, *op. cit.*, I, n. 232, p. 458.

⁴⁶³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 303.

⁴⁶⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, n. 234, p. 808.

⁴⁶⁵ *Gălțu, staroste de Tecuci* (DIR, A, XVI, III, n. 122, p. 96); N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 285.

⁴⁶⁶ „*Purkalabow i vatahow, to iest starost albo chorazicht*”, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 176. V. și nota 53.

⁴⁶⁷ Document de la Ieremia Movilă, la 15 iunie 1605, în DIR, A, XVII, I, n. 333. Despre staroști, și la Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 239.

împregiur. Numai zidurile cetății au fost atâta. Și era podobită foarte, cât nici o cetate nu era în potriva ei. Întâi iaste șanți lat foarte și adâncu și plin de apă împregiurul cetății, și după aceea era zidul de 50 de coți de lat și de 200 înalt.

Deci trebuie să și arăt de unde s-au făcut zidul și lutul șanțului ce l-au făcut. Întâi, săpând șanțul, au fost făcând din lut cărămidă și, arzându-o, au fost zidind, și, pentru var, avea smoolă hierbinte, Și puind, mai apoi, la treizăci cărămizi câte un lanț rădăcină de trestie, întâi au început a face usnele șanțului, mai apoi și zidul tot întru acesta chip. Și, di-asupra zidului, la margini, au făcut casă câte cu un sclip, căutând una spre alta. Și pintre casă au lăsat locu să treacă un car. Și prin pregiurul zidului sunt 100 de porți, toate de aramă, cu ușori, cu praguri cu tot⁴⁶⁸.

Concluzii

Referindu-se la terminologia creștină a limbii române, un cunoscut lingvist afirma, generalizând, că „*în orice domeniu al vieții sociale, terminologia corespunzătoare evoluează o dată cu societatea*”⁴⁶⁹. Se aplică oare această aserțiune domeniului analizat aici, terminologiei militare ? La prima vedere, răspunsul ar trebui să fie afirmativ: odată cu secolele XVII-XVIII, apar mulți termeni noi, legați de inovațiile din domeniul fortificațiilor. Pe de altă parte, analizând mai atent citatele respective, nu putem să nu remarcăm cum toate aceste noutăți nu sunt decât prea rar în legătură cu efortul militar românesc. Astfel, în *băști* (bastioane) se luptă, de fapt, polonezii lui Zamoyski sau Zolkiewski, în *părcane* se adăpostesc rușii lui Petru I, iar pe *metereze* luptă turcii. Sinan pașa este cel care ridică o *palancă* în București sau Târgoviște, iar Berber pașa este cel care înalță *fortețe* la Corint. Situația ar putea avea ca *motto* pasajul din Neculce, citat mai sus, legat de războiul din 1711: „*iar moscalii n-au vrut să le deschidă <moldovenilor> părcanele ca să intre înlăuntru în obuz*”. Putem vorbi în aceste condiții de o evoluție, alta decât în limbă, în vocabularul acesteia ?

Referitor la etimologii, judecarea lor statistică nu se îndepărtează prea mult de concluziile istoricilor. Din cei 18 termeni analizați aici, cinci provin din slavonă, patru din latină, respectiv, germană, trei din polonă și maghiară, doar unul din turcă. Patru dintre aceștia au o triplă proveniență, unul dublă. Putem vorbi atunci de un lexic, de un strat lingvistic de bază ? Este el acela latin ? Fiindcă există, cu siguranță, unul

⁴⁶⁸ Herodot, *Istori*, ed. cit., p. 70-71.

⁴⁶⁹ Liviu Onu, *Terminologia creștină și istoria limbii române*, în *Conferințele Academiei Române*, București, 2002, p. 5.

slav și un altul polono-maghiar. Problema nu trebuie judecată rigid, strict matematic. Dacă luăm în considerare nuanțarea impusă de momentul diferențiat al pătrunderii acestor termeni în limba română, dar mai ales faptul că din cei cinci termeni cu etimologie slavă, respectiv, cei patru cu etimologie germană, doar câte doi provin strict de acolo, atunci am putea avansa un strat de bază latin, considerând și „puritatea“ celor patru cuvinte cu această descendență. Convițuieră româno-slavă, datând din a doua jumătate a primului mileniu, aportul meșterilor din Europa Centrală, odată cu edificarea statalității românești, inovațiile tehnice apusene, venite pe filiere polono-maghiare, se reflectă așadar proporțional (și) în terminologia militară.

Începând acest demers cu expunerea dificultăților întocmirii sale, trebuie să încheiem, din păcate, tot cu acestea. Cum arătam, mult mai întinsă este lista cuvintelor fără echivalent în vechea limbă română, dar având corespondent în realitatea fizică a secolelor XIV-XVII și acesta chiar fără a lua în considerare termenii infinit mai complicați și mai numeroși legați de fortificațiile bastionare. Putem menționa astfel, cu totul selectiv: *arcul* (rotund, ogival, dublu centrat etc.), *barbacana*, *berma*, *cheia de boltă*, *coloana*, *crenelul*, *curtea interioară*, *curtina*, *donjonul*, *drumul de rond*, *fundăția*, *incinta*, *latrina* (în legătură și confundată uneori pe teren cu mașiculii), *lanterna*, *gurile de tragere* (*meurtiere*, *loopholes*), *mortarul*, *camerele-capcană* (*murder holes*, *gura de lup* ?), *parados-ul*, *parapelul*, *rampart-ul*, *ravelin-ul*, *zidul interior* etc.

O explicație ar fi sărăcia lexicului vechii limbii române⁴⁷⁰. Pe de altă parte, literatura de cult, care domină de departe cantitativ ansamblul scrierilor românești din perioada studiată, se intersectează prea puțin cu subtilitățile artei militare. Sigur, chiar și acolo, contextul folosirii anumitor termeni a putut să aducă anumite indicii, ceea ce se constituie într-o justificare pentru numărul mare de citate oferite în text. În sfârșit, nu este exclus ca o cercetare specială de teren să îmbogățească vocabularul specific.

Ne lipsește mult un tratat militar, redactat în vechea limbă română, sau măcar în slavă, de felul celor apărute în Apus odată cu zorii Renașterii. Am arătat mai sus cum acela latin, al lui Paulus Santinus Ducensis, deși privește și spațiul românesc, trebuie utilizat cu multă prudență. Acest tip de scrieri au permis acolo reconstituirea unor asemenea denumiri, realizarea de glosare relative la fortificații încă din secolul al XIX-lea, chiar de către diletanți – fie ei și străluciți, precum Prosper Mérimée⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ I.-A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană...*, *Introducere*, p. XI.

⁴⁷¹ Prosper Mérimée, *Studii asupra artelor din evul mediu*, București, 1980.

III. ARHITECTURA MILITARĂ MEDIEVALĂ DIN ȚARA MOLDOVEI

A. Evoluția arhitectonică în context european

Faza de început a cetăților moldovene „clasice“, de piatră, a constat, după cum bine se știe, din apariția unor prime nuclee, forturi centrale, apelate în literatura de specialitate ca „mușatine“, ele fiind perfect echivalente ca morfologie cu castelele clasice ale Europei apusene din secolele XI-XIII. Cum apelativul de „castel gotic“ a încetat de mult a mai fi o metaforă, devenind aproape un pleonasm, a apărut ideea unei apropieri și mai mari, dacă nu totală, între etapele edificării fortificațiilor și marile etape ale istoriei artei. Astfel, marile refaceri și extinderi din cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, puse pe drept cuvânt pe seama lui Ștefan cel Mare, s-ar putea preta cu ușurință etichetei de „Renaștere“ a fortificațiilor, mai ales că, așa cum vom constata mai jos, comanditarul menționat pare a fi apelat la arhitecți italieni, ale căror potențe creatoare multilaterale nu mai trebuie amintite. Iar complicatele fortificații bastionare, cu mulțimea lor de „clești“, „ramparturi“ sau „ravelinuri“ suportă apropierea de epoca barocă, este adevărat, absentă din spațiul românesc din motive binecunoscute. Punctul slab al acestei demonstrații o constituie epoca anterioară castelului (gotic). Putem vorbi oare de o epocă romanică a fortificațiilor românești ? Firește, nu este vorba aici atât de a ne apropia de monumentele eclesiastice ale timpului respectiv, cât de un anumit spirit al epocii, de fortificațiile ce se ridicau atunci în Apus de către seniorii feudali.

O primă încercare de a plasa cetățile românești, în general, cele ale Moldovei, în special, într-un context internațional a făcut-o N. Iorga. Marele istoric s-a limitat, este drept, la arealul balcanic și la litoralul Mării Negre¹. Castelul, ca fenomen arhitectural și social, apare însă în Franța, urmată rapid de Anglia și Germania. Desigur, există aici riscul unor analogii forțate, dar cazul Europei de apus este sugestiv pentru claritatea condițiilor de apariție. Situația din alte regiuni, inclusiv zona studiată aici, poate fi privită, mai mult sau mai puțin, ca o abatere de la aceasta. Într-o primă etapă, modul de fortificare a constat dintr-o movilă de pământ peste care s-a ridicat un turn de lemn, întreg ansamblul fiind înconjurat de o palisadă. Este așa-numitul tip *motte & bailey*, ce acoperă cronologic

¹ N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în BCMI, XXII, fasc. 60, 1929, p. 49-52.

intervalul secolelor X-XI². Într-o perioadă de accentuată fărâmițare feudală - termenul poate fi folosit fără probleme în spațiul dintre Loara și Rin - constituia sediul unui potentat local și al suitei sale³. Subliniindu-le mai ales calitatea de refugiu, regele Heinrich I le numea: „o adunare a bărbaților și femeilor onorabili, înconjuțați de fortificații puternice și ziduri”⁴. Descrierea clasică a reședinței unui asemenea senior vine firește tot dinspre spațiul apusean: „...ca să se apere de dușmani... obișnuiesc să ridice un val de pământ cât mai înalt și să sape de jur împrejur o groapă largă și adâncă; iar pe creastă un meterez din trunchiuri de copaci cioplite, bine legate între ele”⁵. Și mai limpede îl aflăm reprezentat în broderia de la Bayeux⁶. Tot prin analogie cu arhitectura ecclesiastică, am putea vedea în acest ansamblu o etapă „romanică” a fortificațiilor. Dar această apropiere este valabilă doar pentru spațiul apusean al Europei, pentru că, așa cum vom vedea mai jos fortificațiile din răsăritul Europei (exceptând Bizanțul muribund) în general, și din spațiul est-carpatic în special, se deosebesc fundamental de tipul motte & bailey. Dacă acesta din urmă constituia refugiul unui senior și al micii (de obicei) sale suite, fortificațiile din nordul Moldovei, datate în secolele VIII-XI, au o suprafață sensibil superioară, fiind fortificații de obște, analogiile pentru acestea putând fi găsite doar în spațiul est-slav.

1. Preliminarii. Epoca „horodiștilor” (secolele VIII-XI)

Istoria fortificațiilor medievale de la est de Carpați se inițiază într-un interval temporal destul de larg, între secolele VIII-IX, cu un grup de fortificații de pământ (horodiști) situate în nordul Moldovei. Acestea se aflau grupate în jurul aceleia de la Fundu Herții; în primul rând, Dersca, apoi Tudora, Baranga, Orofteana, Hudești și Ibănești. O cercetare arheologică de amploare s-a desfășurat doar în prima dintre acestea,

---

² Robert J. Bartlett, *Technique militaire et pouvoir politique. 900-1300*, în *Annales. Économies. Sociétés. Civilizations*, XLI, 5, 1986, p. 1142.

³ Friedrich Wilhelm Krahe, *Burgen des Deutschen Mittelalters. Grundriss-Lexicon*, Würzburg, 1994, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ Georges Duby, *Vremea catedralelor. Artă și societatea (980-1420)*, ed.a II-a, trad. Marina Rădulescu, București, 1998, p. 48., la R. J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1142 și urm. Despre aspectul fortificațiilor romanice din Polonia secolului al XIII-lea, la Janusz Bogdanowski, „Peasant Castles” in Poland as a defence against Tartars (13th-17th centuries), în *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, XI, 1998, p. 15.

⁶ Dominique Barthelemy, *Anul o mie și pacea lui Dumnezeu. Franța creștină și feudală în anii 980-1060*, trad. Giuliano Sfichi, Iași, 2002, p. 296.

respectiv, la Fundu Herții, unele săpături s-au făcut și la Dersca, în timp ce restul fortificațiilor au fost doar sondate⁷.

Situată pe culmea de deal împădurită „La Redută“, sau „La Cetate“, aflată la vest-sud-vest de sat, fortificația de la Fundu Herții (fig. 1) a prezentat două faze majore de evoluție. Într-o primă etapă au existat două valuri cu palisadă și șanțuri adiacente unite printr-un val lateral, de asemenea, cu palisadă; în cea de-a doua, după distrugerea provocată de un puternic incendiu, valurile au fost refăcute și s-a construit un al treilea val transversal cu șanțul aferent. S-au putut distinge două părți: incinta propriu-zisă și zona adiacentă, delimitată de o palisadă exterioară, rezultând o fortificație cvasi-triunghiulară⁸. La Dersca, în schimb, au existat de la început trei valuri cu șanț, care nu au mai fost reconstruite după distrugere⁹.

Autorii săpăturilor de la Fundu Herții au căutat întâi analogii pe versantul opus al Carpaților, în Transilvania, la Morești¹⁰, Dăbâca (prima fază, din secolele IX-X), Cluj-Mănăstur, Șirioara, apoi în Banat, la Vladimirescu, sau mai spre sud, la Pescari sau Slon¹¹. Mari asemănări au fost detectate apoi în zona de nord-est, în Ucraina subcarpatică, cu grupul de horodiști cu centrul la Halici: Lomaciniți, Hrozintî, Revna, Terebovlia, Perebikivți; și acolo, fortificațiile se află pe pineni de dealuri, având forme aproximativ triunghiulare, fiind fortificate cu val, șanț și palisadă, majoritatea au, de asemenea, două faze. Așezările de pe Nistru, din Republica Moldova de astăzi, Echimăuți (fig. 2), Alcedar, Lucașevca, datate în secolele IX-XI, sunt însă circulare și au un sistem complex de construcție a valului, cu casete umplute cu pământ (fig. 3)¹². În sfârșit, așezarea de la Calfa, de asemenea, triunghiulară, are valul consolidat tot cu casete¹³. Alte analogii s-au căutat în Polonia, Ungaria, Cehia, Moravia și Germania.

⁷ Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p. 10, 58; Dan Gh. Teodor, *Les établissements fortifiés des régions est-carpatique de la Roumanie aux VIIIe-Xe siècles de notre ère*, în *Slovenska Archeologia*, XXV-1, 1978, p. 69 și urm.

⁸ Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 14 și urm.; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 71.

⁹ Dan Gh. Teodor, *Les établissements fortifiés...*, p. 71.

¹⁰ Pe care o consideră ulterioară secolului al VI-lea, datând-o în secolele IX-XI (Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații ...*, p. 23).

¹¹ *Ibidem*, p. 58.

¹² *Ibidem*, p. 59; Ele aparțin tribului slav al tivertilor (G. B. Feodorov, *Gorodisce Ekimauci*, în *Kratkie soobscenia*, 50, 1953, p. 104; M. Comșa, *Slavii de răsărit*, în SCIV, IX, 1958, 1, p. 84; A. L. Mongait, *Arheologia în U. R. S. S.*, București, 1961, p. 317; P. A. Rappoport, *Die altrussischen Burgwälle*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 1, 1967, 1, p. 63).

¹³ Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații ...*, p. 59.

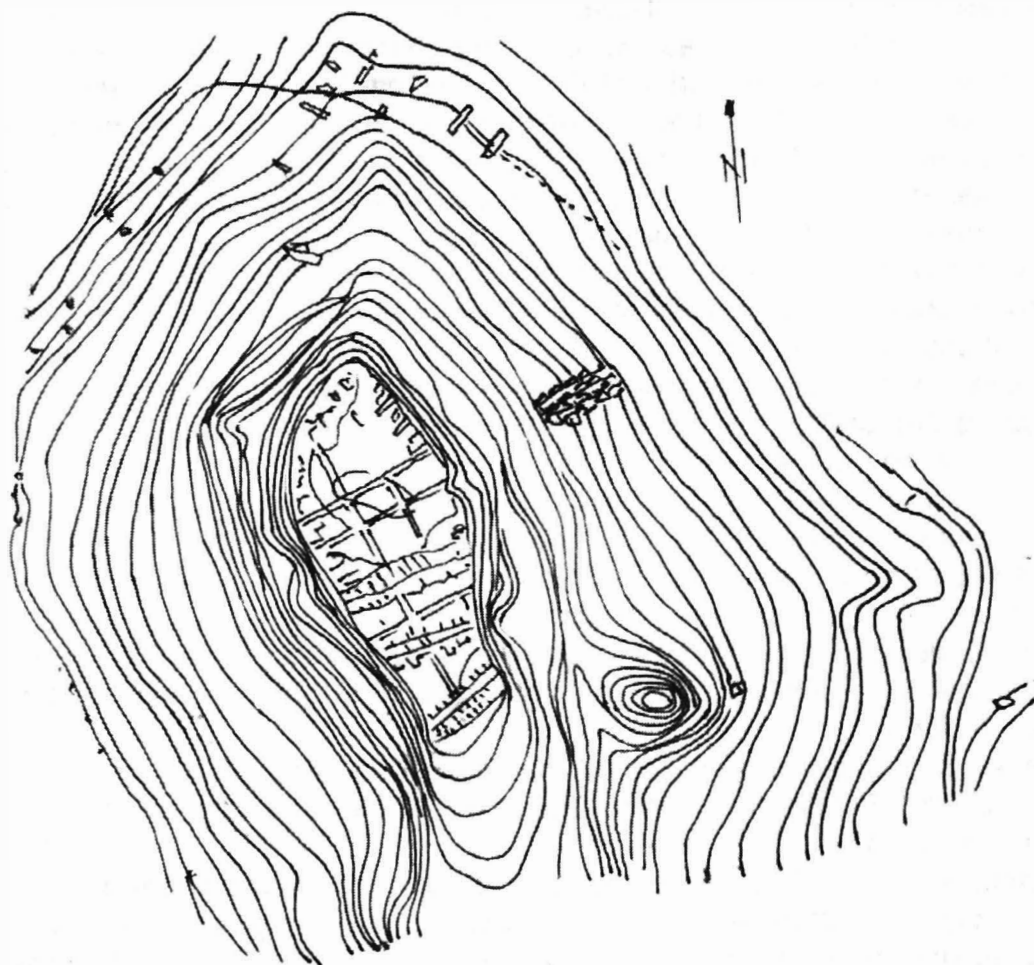

Fig. 1. Planul fortificaţiei de la Fundu Hertei (sec. VIII-XI)

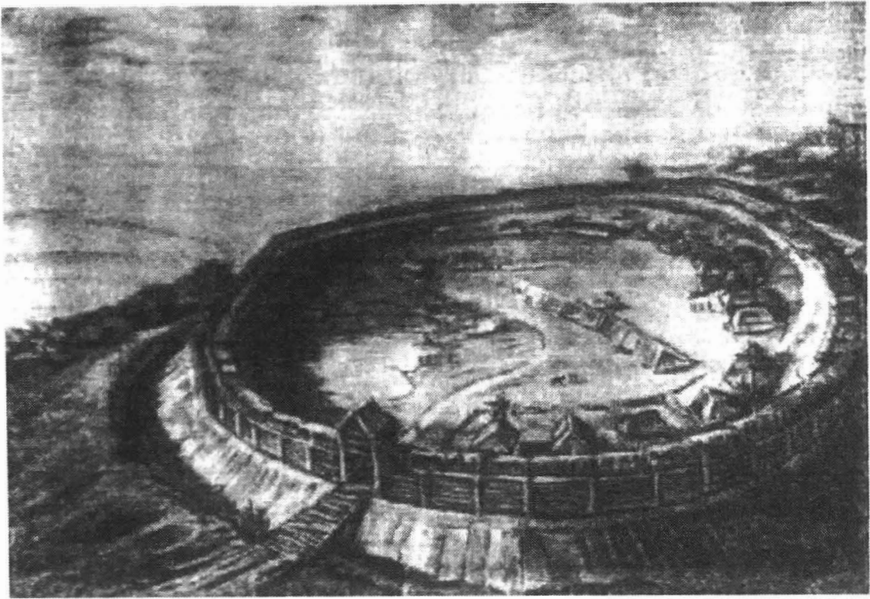

Fig. 2. Fortificația de la Echimăuți (sec. IX-X). Încercare de reconstituire

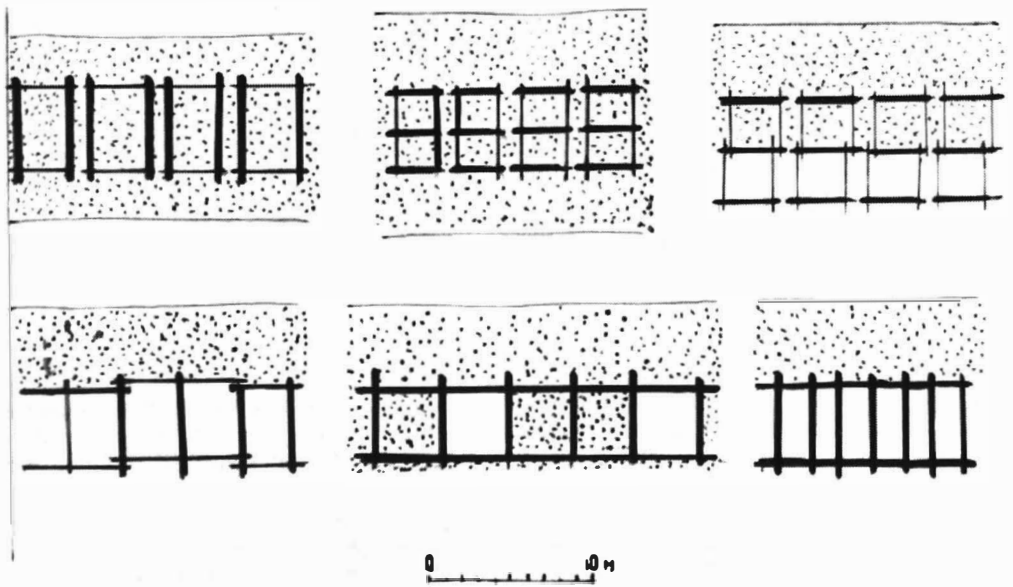

Fig. 3. Casete în valurile de pământ la fortificațiile rusești vechi apusene

S-a presupus aici existența unui „cnezat ce îngloba întreg ansamblul de așezări fortificate din nordul Moldovei”, iar acesta ar fi avut „mai mult ca sigur centrul la Fundu Hertii”¹⁴. Etnic, el aparținea „populației vechi românești, cum o atestă în primul rând vestigiile culturii materiale”, referirea fiind la ceramica de tip Dridu¹⁵. Sunt admise și unele trăsături materiale slave, implicit o conviețuire de populații¹⁶.

Oricum, analiza atentă a situației din spațiul slav răsăritean, ne arată că mai ales aici, și nu în altă parte, trebuie căutate analogiile pentru grupul de horodiști din nordul Moldovei. Dacă așezările slave din secolele VI-VIII erau neîntărite¹⁷, cele mai vechi fortificații apar în secolul al VIII-lea și țin de așa-numita cultură Romnî-Borșevo, după două așezări întărite cu acest nume. Sunt însă zone și, mai ales, triburi slave diferite, de unde și apelativul atașat acestei culturi arheologice¹⁸. Au totuși, o caracteristică generală: sunt mici și adaptate terenului. Le întâlnim pe înălțimi izolate, în insule în regiuni mlăștinoase sau pe promontorii stâncoase în defileuri. Abia din secolele IX-X s-au impus fortificațiile pe teren neted, înconjurate cu întărituri artificiale, șanț și val, având o formă circulară în plan. Acestea din urmă se află în legătură cu întemeierea statelor rusești și, implicit, cu o anumită structurare socială¹⁹. Aflate în stepă, în calea nomazilor, aceste state, în primul rând Rusia Kieveană, au trebuit să organizeze o apărare eficace; nefiind posibilă o linie de apărare continuă - așa zisul „val Zmiev” s-a dovedit a fi din epoca fierului - unica posibilitate reală a fost soluția așezărilor fortificate. În consecință, a fost semnalată o intensă activitate constructivă în vremea lui Vladimir cel Sfânt (978-1015) și a lui Iaroslav cel Înțelept (1019-1054). Oricum, ceea ce interesează aici este scăderea, odată cu secolele X-XI, a rolului formelor de relief în favoarea părților artificiale ale fortificației: valul, șanțul și zidul (gardul) de lemn²⁰. O clasificare a horodiștilor ruse din secolele X-XI deosebea patru tipuri principale: 1) așezări circulare, cu

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 63.

¹⁵ *Ibidem*. Anterior cu un deceniu, Dan Gh. Teodor a evitat orice tentativă de atribuire etnică, întrebându-se, de asemenea, asupra motivelor construirii acestor fortificații în acea parte a Moldovei. A presupus doar existența unei „formațiuni prestatiale” (Dan Gh. Teodor, *Les établissements fortifiés...*, p. 74-761).

¹⁶ Mircea Petrescu-Dâmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații ...*, p. 64.

¹⁷ Horodiștea de la Berezneaki, promontoriu pe malul Volgii tăiat de val și șanț, cu palisadă pe toate părțile și o suprafață de circa 2000 m², se datează în secolele III-V dHr. (A. L. Mongait, *op. cit.*, p. 308); după alți cercetători, este un monument fino-ugric (P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 63).

¹⁸ A. L. Mongait, *op. cit.*, p. 312-314; P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 63.

¹⁹ *Ibidem*, p. 63-64.

²⁰ *Ibidem*, p. 64-65.

valuri înalte și laturi mari (acestui tip îi aparțin așezările din interfluviul pruto-nistean, de la Echimăuți, Alcedar și Lucașevca); 2) așezări circulare, cu valuri scunde, sau fără val, în câmpii mlăștinoase (în depresiunea Poloțk, pe Pripet); 3) așezări pătrate, cu unul sau două colțuri rotunjite (stepa împădurită a Wolhiniei); 4) cu mai multe valuri neconcentrice, înconjurând o așezare circulară (în nord-vestul Wolhiniei, Podlesia și vestul Rusiei Negre)²¹. Fortificația de la Fundu Herții și cele din jurul său se apropie mult de ultimul tip din clasificarea prezentată mai sus. Particularitatea fortificațiilor slave constă în modul de construcție a valului, și anume în prezența amintită a unor casete umplute cu pământ (fig. 3), menite a-l consolida²². Uneori, ca la Visnija, în Galiția, sau Titcicha, pe Don, aceste casete nu se mai umpleau, ci deveneau camere cu destinații gospodărești. Alteori, schela din val se realiza cu ajutorul unei crăci despicate, precum la unele horodiști slave din preajma Berlinului (secolul al X-lea), la fortificațiile poloneze din vremea lui Mieszko I, de la care sistemul difuzează spre kremlin-ul Novgorodului în secolul al XI-lea²³.

Trebuie remarcată lipsa unor asemenea fortificații în jumătatea sudică a Moldovei, în acest interval cronologic (secolele VIII-XI), unde aflăm doar așezări deschise, în locuri joase sau pe platforme²⁴. Încetarea existenței și a celor din nord se datorează probabil presiunilor turanicilor, mai exact a pecenegilor. Din acest motiv, în secolele XII-XIII, fortificațiile vor lipsi, nu doar în Moldova nordică, ci pe întreg cursul mijlociu al Bugului sudic. Dar această aserțiune nu se poate impune ca o regulă rigidă. În secolele XI-XIII pot fi incluse unele fortificații din lemn și pământ din zona nordică a Cernăuților (Gorișneșerov, Lomacinsk, Karapcevsck, Bila, Perebâkivsk) și chiar Basarabia (Cunicea, Pererâta, Costești, Rudi, Rezina), ceea ce poate indica spre anumite limite ale stăpânirii turanice. Chiar dacă Vladimir Monomahul (1113-1125) i-a zdrobit pe cumani, împingerea spre nord a graniței de sud a Rusiei Kievene a rămas un fapt pentru această perioadă²⁵.

În sfârșit, pentru a concluziona, trebuie să remarcăm că horodiștile din nordul Moldovei nu au antecedente, iar limitarea lor geografică la nord-estul, nordul și, respectiv, vestul arealului românesc nu s-a elucidat deocamdată.

²¹ *Ibidem*, p. 66-68.

²² *Ibidem*, p. 77.

²³ *Ibidem*, p. 78-81.

²⁴ *Ibidem*, p. 62.

²⁵ *Ibidem*, p. 71-72.

2. Castelul „gotic“ în Europa de apus. Hiatus-ul din spațiul românesc (secolele XII-XIV)

În spațiul est-carpatic, abia cetatea de la Bâtca Doamnei, datată în prima jumătate a secolului al XIII-lea²⁶, mai face o firavă legătură cu cetățile propriu-zise ale Moldovei pomenite în veacul următor. Inițial cetate dacică din piatră, așezarea de aici a fost fortificată cu șanț și val de pământ doar pe latura sudică (singura accesibilă). A existat un singur val, acum aplatizat, și trei șanțuri, la circa 200 m sud de palisadă (fig. 4).

Nu este exclus ca șanțurile să fi fost, de asemenea, dacice, și atunci să fie cazul unei refolosiri. Materialul ceramic are analogii cu ceramica de la Hlincea, Șcheia/Suceava și Corlăteni, de asemenea, cu vechea ceramică rusă și cu cea de la Sâncrăieni (a doua jumătate a secolului al XII-lea); în general, cu ceramica cu decor incizat de la Dunărea de Jos și Câmpia Română. În concluzie, ceramica s-a datat la sfârșitul secolului al XII-lea - începutul secolului al XIII-lea. Datarea a fost întărită și de prezența unei monede de argint de la Bela al III-lea (1172-1196), de asemenea, de tipologia spadelor găsite aici, ca și aceea a unor unelte. Nu este exclusă posibilitatea unui avanpost al Ungariei; prezența unor encolpioane ar indica însă spre apărători autohtoni²⁷. Distrusă la 1241, fortificația a fost echivalată de unii cercetători cu Cruceburgul teuton, deși faptul este total improbabil²⁸.

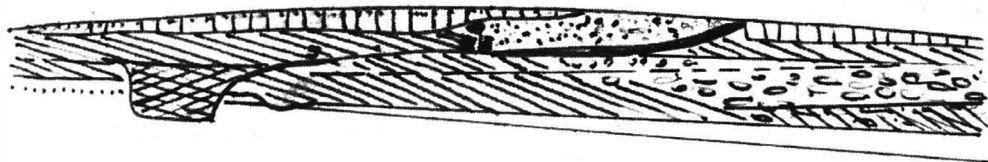

Fig. 4. Secțiune prin palisada cetății de la Bâtca Doamnei

Pentru secolele XII-XIII și pentru o mare parte a veacului următor peisajul fortificațiilor est-carpatică este însă extrem de sărac. Explicația rezidă, încă odată, din prezența elementelor turanice - inițial, pecenegii, apoi cumanii, în sfârșit tătarii. Pe de altă parte, nici stadiul actual al

²⁶ Constantin Scorpan, *L'ensemble archeologique féodal de Bîtca Doamnei*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 441-454; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 82-83.

²⁷ Constantin Scorpan, *op. cit.*, p. 441-454

²⁸ Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 45.

cercetărilor nu este tocmai satisfăcător, acestea fiind incomplete sau lipsind, de cele mai multe ori, cu desăvârșire²⁹. Oricum, este tocmai perioada în care în Europa apuseană și centrală se desăvârșește procesul încastelării, acum impunându-se pregnant castelul de piatră; l-am putea numi, mai mult sau mai puțin puțin forțat, „gotic”. Fenomenul arhitectural respectiv a fost dublat de unul economico-social corespunzător. Nu este poate lipsită de interes o privire sintetică asupra sa, odată ce el poate lămuri apariția cetăților, în faza lor de început, ele însele mai mult castele, ale Țării Moldovei.

Trecerea de la reședințele feudale de pământ și lemn (*motte & bailey*) la castele de piatră a fost un fenomen complex, cu puternice conotații sociale și economice. Pe de altă parte, acest tip de fortificare a coexistat mult timp cu castelul de piatră propriu-zis. Astfel, primul castel pare a fi fost cel al lui Hugues d'Abeville, conte de Ponthieu, în ultimele decenii ale secolului al X-lea³⁰. Alte surse indică spre Aigues Mortes, sau spre donjonul de la Langeais, ridicat în 994 din porunca lui Folques Nerra³¹, dar atât perioada de ridicare, cât și zona sunt aproximativ identice. Contextul este cel al luptelor între seniori, desfășurat în întreaga Europă apuseană în secolele X-XI. Față de fortărețele epocii mai timpurii, marea noutate pe care a constituit-o castelul avea ca trăsături distinctive dimensiunile mici și înălțimea. Dimensiunile se explică prin aceea că noul tip de fortificație nu mai constituia refugiul unei comunități, ci era destinat doar protecției unui senior și a suitei sale. Pe de altă parte, fiind mici, necesitau o muncă mai redusă, de aici numărul lor foarte mare. Înălțimea remarcabilă permitea un număr relativ mic de apărători, conferindu-le inaccesibilitatea și dominarea împrejurimilor. Necesitatea câștigării în înălțime a dus la construirea lor pe pinenți muntoși sau pe coline; de multe ori, pentru formarea nucleului s-a optat pentru movile artificiale; cu un diametru mediu de 30 m și o înălțime de 10 m, aceste movile primeau în vârf un turn. De aici, numeroasele „Hohenburg” din Europa Centrală³². Au existat, firește, și castele ridicate pe teren neted: insulare (extrem de rare), pe insule artificiale (așa-numitele *Wasserburg*), pe dealuri, dar, în general, s-au preferat cele pe înălțimi: pe pinenți, munți, coaste de deal, colțuri, margini sau creste³³.

²⁹ Există unele ipoteze privind existența unor cetăți, în această perioadă, în zona Sucevei, Neamțului și Vrancei, fapt care ar impune noi verificări de teren (informație de la d-l Dan Gh. Teodor).

³⁰ Robert J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1139.

³¹ Dominique Barthelemy, *op. cit.*, p. 295.

³² Robert J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1140 și urm.

³³ Friedrich Wilhelm Krahe, *op. cit.*, p. 16-18.

Sigur, odată cu secolele XII-XIII, putem vorbi de o nouă etapă, aceea a marilor castele de piatră, compuse, în general, dintr-un donjon și o incintă de zid. În Germania apogeul construcției de castele are loc în timpul lui Frederic al II-lea (1220-1251); dacă trei sferturi dintre acestea apar până la mijlocul secolului al XIII-lea, un punct culminant este înregistrat, se pare, pe la 1230³⁴. Dacă micile castele de la început se ridicau rapid, cu cheltuieli puține, acestea necesitau mai multe decenii și cheltuieli mai mari. Ce-i drept, erau cucerite mult mai greu³⁵. În aceste condiții, vechiul turn-locuință rămâne un castel al cavalerilor săraci, iar castelul propriu-zis a devenit o metaforă a puterii³⁶.

În plan social, s-a trecut de la solidaritatea de neam, de la „amicii” sau „prieteni carnali” și răspunderea colectivă, la o restrângere a marilor încrengături de rudenii și o apropiere de familii mai compacte³⁷. Dacă pe la jumătatea secolului al XII-lea încă funcționa principiul *parage*, după care toți frații primeau porțiuni de teren, la 1209 baronii Franței au cerut și au obținut de la Filip-August suprimarea acestui sistem în favoarea aceluia al primogeniturii³⁸. Cu alte cuvinte, se poate formula ideea că reglementarea dreptului de moștenire a încurajat construcția de castele³⁹. În orice caz, istoricii mai recentți au nuanțat mult teza fărâmițării și a unui război și unei tensiuni continue între nobili. Implicit, nici castelele nu au mai constituit „miza și mijloacele” acestui război intestine⁴⁰. A existat o relație de directă proporționalitate între condițiile de viață, implicit, populație, și castele; în sfârșit, dincolo de toate nuanțele, rămâne un fapt că slăbiciunea puterii centrale a încurajat construcția de castele⁴¹.

Din punct de vedere arhitectonic, întâlnim forme de plan din cele mai diverse. Analizând 3344 de planuri de castele din Germania, un specialist a observat că mai bine de 50 % au un plan atât de individualizat încât nu pot fi ordonate. Din cealaltă jumătate, forme regulate au doar o treime⁴². În aceasta trebuie să vedem, probabil, o accentuată dependență de formele de relief. Interesant este că și castelele pe înălțimi prezintă un procent însemnat de planuri geometrice: pătrat (Albeck-Württemberg), dreptunghi scurt (Buonas), dreptunghi

³⁴ *Ibidem*, p. 16.

³⁵ Robert J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1142-1143.

³⁶ Friedrich Wilhelm Krahe, *op. cit.*, p. 15-16.

³⁷ Marc Bloch, *Societatea feudală*, I, *Formarea legăturilor de dependență*, trad. Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, 1996, p. 143-157.

³⁸ *Ibidem*, p. 218-221.

³⁹ Fapt valabil și pentru Germania (Friedrich Wilhelm Krahe, *op. cit.*, p. 12-13).

⁴⁰ Dominique Barthelemy, *op. cit.*, p. 323 și urm.

⁴¹ Friedrich Wilhelm Krahe, *op. cit.*, p. 12.

⁴² *Ibidem*, p. 20.

mare, larg (Andeck), trapez cu două unghiuri drepte (Altenbaumburg), trapez cu un unghi drept (Bogeneck), trapez fără unghiuri drepte (Aggstein), triunghi (Auerbach), pentagon (Alt Gerolsdeck), oval (Alt Schönfels)⁴³. Am insistat asupra lor întrucât acesta este și cazul multor cetăți ale Moldovei, în orice caz ale primelor, ridicate probabil în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Așezarea lor pe înălțimi de deal sau montane, alăturate planului lor regulat, a stârnit numeroase discuții în istoriografia noastră.

În privința alcătuirii, castelele nu se deosebeau foarte mult de tipul *motte & bailey*, palisada este înlocuită acum de centura exterioară de zid, acesta cu execuții foarte diverse. Executarea unui zid se adapta, în general, condițiilor locale, grosimea sa depinzând de poziție, dar și de nevoile de apărare, de existența pietrei în împrejurimi, de situația economică a comanditarilor, de experiența constructorilor, de existența posibilităților de transport și, desigur, de necesitățile de apărare, care erau, pe de altă parte, un produs al poziției. Aveau unul până la trei învelișuri, cele cu tărie mai slabă, unul singur, cele cu grosimea de circa 1,5 m presupunând, în general, mai multe învelișuri. Cele cu trei învelișuri comportau un „avers” și un „revers” zidit, cu o umplutură din moloz de piatră sau pietriș grosolan în mortar de var, toate de o mare tărie. Cărămizile, utilizate mai ales în nordul Germaniei, cu începere din secolul al XII-lea, erau, în majoritatea cazurilor, așezate într-un singur strat. Nu se mai poate vorbi, în acest caz, de o tradiție romană, ea a căzut în uitare după epoca migrațiilor⁴⁴. Mai frecvent se folosea piatra. Părțile sigure ale castelelor nu necesitau adaptări importante pentru apărare; aici era suficient un zid, nu prea gros, nici prea înalt. Pe părțile ce puteau fi atacate era necesar un coronament al zidului și un drum de rond. Acestea ofereau apărătorilor și câmp de tragere pentru arcuri sau arbalete și protecție pentru cazul în care asediatorii aruncau cu pietre⁴⁵; între timp, se perfecționase și tehnica asediului și apăruseră noi arme de tragere, precum *trebuchet*-ul, armă complicată ce utiliza contragreutăți, capabilă să arunce proiectile de 250 kg la mai bine de 300 m⁴⁶. Crenelurile ofereau posibilitatea să se arunce în jos cu pietre în dușmani, dar nu ofereau protecția strâmtelor guri de tragere de mai târziu. În special în părțile expuse, pentru protecția de asediatori, s-au dezvoltat așa numiții *machicoul*-i, care înlesneau stropirea adversarilor aflați la

⁴³ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁴⁶ Crochiuri la Villard de Honecourt (Robert J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1143).

picioarele zidurilor - în așa-numitele unghiuri moarte - cu smoală fierbinte sau cu alte materii⁴⁷.

Un alt element esențial era șanțul, necesar pretutindeni unde atacatorii se puteau apropia de castel fără a fi împiedicați de obstacole naturale. Cele mai cunoscute erau „șanțurile-guler“, desemnând străpungerea unui pinten de deal sau munte în partea sa cea mai îngustă, apropiat ca formă de gâtul unei sticle⁴⁸. Șanțurile nu se așezau întotdeauna nemijlocit la picioarele zidului înconjurător, ci la câțiva metri mai departe (de pildă, la Falkenstein, în Sachsen-Anhalt). Adesea erau mai multe șanțuri și valuri⁴⁹.

Punctul cel mai vulnerabil era, fără îndoială, poarta castelului, siguranța sa concentrând o maximă atenție a constructorilor zidului. Deoarece poarta se făcea din lemn, era - teoretic - ușor de distrus la un asediu cu un berbec. De aceea, se folosea o grindă de baraj, care fie se scotea dintr-un lăcaș adânc și se introducea într-un alt lăcaș aflat față în față, fie printr-o fantă în colțuri care se putea încrusta în partea interioară a porții. Această siguranță simplă sau dublă a fost cel mai simplu tip de baraj. Alte soluții necesitau porți duble, de pildă o poartă pietonală suplimentară cu un pod mobil propriu. În sfârșit, întâlnim cazul în care podul mobil stătea în poziție verticală față de poartă, ca la Nischen, Veyenon și Untermontani. Existența podurilor mobile este trădată astăzi, chiar acolo unde nu se mai pot recunoaște șanțurile, de existența unor găuri sau lăcașuri pentru lanțuri, de ambele părți deasupra turnurilor porții. Podurile se mișcau cu lanțuri, frânhii și contragreutăți (la Dornsberg, ultimele mai există încă într-un lăcaș special). Un alt element important îl constituiau așa-numitele herse (*Fallgater*), aflate de regulă la partea interioară a porților. Se puteau lăsa în jos prin deschiderea unei bariere sau prin eliberarea unui lanț, nefiind doar o siguranță suplimentară, ci și un mod de închidere rapidă pentru cazul în care era ceva în neregulă cu poarta sau podul. Erau masive, cu vârfurile acoperite cu fier. O altă soluție des întâlnită era o cameră între poarta interioară și cea exterioară, în cuprinsul unui turn-poartă. Dacă poarta exterioară ar fi cedat, atacatorii puteau fi bombardați aici cu proiectile. Tot pentru protecția intrărilor, pentru îngreunarea apropierii nedorite de acestea, constructorii au imaginat diverse șicane, în primul rând expunerea drumului din jurul castelului tirului garnizoanei (îndeosebi la pozițiile stâncoase, ca la Aggstein), porțile peste prăpăstii, treptele de intrare, ce determinau înghesuirea atacatorilor în fața porții (la Godesburg sau

⁴⁷ Friedrich Wilhelm Krahe, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 23-24.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 24.

Gösting), porțile-bastion (la Frundeck, Wagenburg), barbacane - întărituri ale porții mai frecvente la orașele medievale și mai rare la castele (la Hohenberg/Eger)⁵⁰.

Partea cea mai importantă a castelului, aproape un simbol al acestuia, era donjonul. Turn puternic și înalt, constituia centrul și coloana vertebrală a apărării. Domina părțile mai îndepărtate, fiind totodată și ultima posibilitate de retragere a garnizoanei, în cel mai nefericit caz. Erau întotdeauna mai înalte decât restul edificiilor castelului, având în general ceva mai puțin decât dublul înălțimii zidului înconjurător; variau între 14 și 40 m. Fără excepție, donjoanele aveau intrări înalte, abrupte, cu porți asigurate cu bârne. Majoritatea aveau un tavan boltit, peste care, deasupra pământului, se afla o pivniță în al cărei creștet se afla o deschidere strâmtă (așa numita Augstloch); de multe ori această parte avea rol de temniță⁵¹. Raritatea, ca să nu spunem absența unor asemenea construcții, în spațiul est-carpatic, trebuie asociată observației că și în spațiul apusean au existat castele fără donjon. Friedrich Wilhelm Krahe, citat îndelung aici, a numărat nu mai puțin de 100 de asemenea construcții în Germania; este adevărat că la totalul de câteva mii luate în considerare, procentul este infim⁵². Același autor deosebea donjoanele de turnurile-locuință; ultimele erau mai mari, mai spațioase și mai pretentioase. Mai frecvente în Anglia, unde le întâlnim sub denumirea de *keep* (vezi pe cel de la Dover), pot fi deosebite de donjoane și după numărul mare de cămine și de closete⁵³.

Ceea ce interesează aici este că, într-o primă fază, această noutate care a reprezentat-o castelul s-a răspândit, inițial spre Anglia și Germania, apoi, într-o a doua etapă, după anul 1100, spre Irlanda, Țara Galilor, Scoția, Scandinavia, zona Balticii. Ulterior, au fost atinse și alte regiuni ale Europei orientale⁵⁴. Sigur, din punct de vedere al analogiilor cu cetățile Moldovei, atenția trebuie îndreptată tocmai spre acestea din urmă, în special către vecinii noștri nemijlociți.

În cazul Ungariei, nu sunt încă mărturii arheologice privind curțile și cetățile căpeteniilor de neam care au cucerit acest teritoriu. După întemeierea statală cetățile regale au fost centrele organizării sistemului pe comitate, sub conducerea spanilor. Aceste centre fie le-au înlocuit pe acelea ale căpeteniilor anterioare, fie s-au întemeiat în alte puncte. Dacă o parte a acestora și-au pierdut mai târziu importanța, majoritatea însă s-

⁵⁰ *Ibidem*, p. 26-27.

⁵¹ *Ibidem*, p. 28-29.

⁵² *Ibidem*, p. 29.

⁵³ *Ibidem*, p. 31 și urm.

⁵⁴ Robert J. Bartlett, *op. cit.*, p. 1144 și urm. Autorul leagă, pentru Europa de est, starea politică a popoarelor de aici de trecerea la creștinism.

au dezvoltat în statul medieval⁵⁵. În privința ultimelor merită amintit centrul de la Vișegrad, situat la Dunăre, unde, în secolele IX-XII, a fost refolosit castrul roman de la marginea nordică a așezării. Ulterior, la jumătatea secolului al XIII-lea, soția regelui a permis ridicarea unei cetăți pe dealul alăturat⁵⁶. În jurul străzilor medievale dintre deal și Dunăre a luat naștere nucleul viitorului Alsóvár (Cetatea de Jos), construcție ce se remarcă prin turnurile sale locuință de mari dimensiuni. Cel mai impozant, construit pe la 1250, are un plan hexagonal, patru etaje și grosimea zidului de 3,5 m. La parter trei stâlpi proptesc acoperișul din bârne de lemn, toate etajele fiind, de altfel, despărțite prin podele de lemn. Intrarea se afla la primul etaj, la parter existând o intrare separată, datând probabil dintr-o epocă în care primul nivel nu era încă ridicat. În jurul nivelului al cincilea se afla un gang de apărare, sprijinit pe console din grinzi de lemn. La începutul secolului al XIV-lea ansamblul a fost reconstruit, tavanul din lemn fiind înlocuit printr-o boltă cu nervuri de piatră. La partea superioară au apărut creneluri și guri de tragere. Cetatea propriu-zisă s-a construit în jurul acestui turn, în împrejurări nu îndeajuns de bine clarificate⁵⁷. Un caz special, în care cetatea s-a edificat în jurul unei biserici, este cel de la Győr – Püspökvar (*Cetatea episcopului*). Și aici se remarcă un turn locuință impozant (19 x 14 m), probabila reședință a episcopului Omodé (1254-1267). La fel de interesant este și palatul episcopal, în formă de L, aceasta cu analogii la curtea domnească din Suceava⁵⁸. În cazul cetății de la Diósgyőr există mai multe niveluri cronologice; aici interesează că cetatea de piatră s-a ridicat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea de către banul Ernye, comis regal și nobil teritorial. La acest nivel se remarcă un mic turn pe latura de sud-est, cu un plan în formă de potcoavă. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, cetatea a fost achiziționată și refăcută de către Ludovic cel Mare. Noua cetate avea un plan regulat, cu patru turnuri de colț interioare și cu aripi locuibile între acestea. La mijloc se afla o curte rectangulară; de la aceasta, o scară conducea spre marea sală de la etajul laturii nordice și vestice și la un gang deschis, rezemat pe console. Turnurile erau în acel timp încă scunde; apărarea cetății era asigurată în înălțime de primele etaje și probabil de fronturile exterioare ale clădirilor de locuit. La partea estică se afla capela cetății. Accesul, spre nord, era asigurat de un pod mobil, existând și un pod pe piloni de piatră. O nouă

⁵⁵ I. Holl, *Mittelalterarchäologie in Ungarn (1946-1964)*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXII, 1970, 1-4, p. 386.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 386-387.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 387.

⁵⁸ *Ibidem*.

reconstrucție s-a produs în vremea regelui Matia Corvin, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, o alta pe la jumătatea secolului al XVI-lea⁵⁹; ele vor interesa mai mult la secțiunea privind adaptarea la artilerie. Din prima jumătate a secolului al XIV-lea datează mica cetate dreptunghiulară de la Gesztes; pare a fi fost mai curând un castel de vânatoare. Este notabil aici cum capela se află într-un turn corespunzător laturii vestice⁶⁰. La Eger prima cetate s-a construit după marele atac tătar, pe temeiul permisiunii regale, în 1248. Ca și la Győr s-a plecat de la un centru episcopal, mărirea catedralei în cursul secolelor XII-XV implicând și refaceri ale cetății adiacente. Se remarcă aici vechiul turn alăturat laturii de nord, cu o secțiune de 13 x 14 m, datând probabil din a doua jumătate a secolului al XIII-lea; temelia zidului a fost mărită în secolul al XV-lea. Extinderile amintite s-au concentrat mai ales în a doua jumătate a secolului al XIV-lea: vechiul zid al cetății va fi utilizat doar ca fronton pentru noile construcții, cu destinație economică sau de locuit. În sfârșit, refacerile episcopului Janos Bekensloer, dintre anii 1468 și 1475, interesează o altă secțiune⁶¹. Un exemplu tipic pentru cetățile construite de marii nobili este Boldogko. Și aici, prima perioadă de construcții se situează în vremea năvălirii tătarilor. Cetatea a fost terminată pe la 1280; pe atunci era doar un turn-locuință, aflat pe cel mai înalt punct al dealului. Prima extindere are loc în prima jumătate a secolului al XIV-lea, când se ridică aripa palatului și, la ambele capete ale acesteia, câte un turn de plan triunghiular. Alături de vechiul turn-locuință se afla o mare cisternă. În secolul al XV-lea are loc o nouă refacere, cetatea lărgindu-se cu un zid exterior: întâi s-a construit turnul din colțul laturii sudice, iar într-o perioadă mai târzie, zidul de pe latura vestică a primit un coronament, cu turn de poartă și, probabil, cu un zid îngust la partea de est. Refacerile din secolul al XVI-lea privesc, de asemenea, secțiunea legată de artilerie⁶². Alte exemple pentru cetăți nobiliare sunt cele de la Sümeg, Márévár, Gyula, Nagyvászony. Notabil este că, în primul și în ultimul caz, începuturile s-au legat tot de niște turnuri-locuință, la Sümeg, la mijlocul secolului al XIII-lea, cu dimensiunile 12 x 12 m, la Nagyvászony, ceva mai târziu, la începutul secolului al XV-lea, planul fiind de 9,5 x 12 m. Márévár este o mică cetate cu zid circular, menționată la 1316, cu prea puține analogii în spațiul românesc est-carpatic. Gyula, ridicată de Janos Marothi, ban de Macso, după 1403, era un castel impozant, cu dimensiunile de 62 x 28 m, cu temelie din piatră, dar zid din cărămidă.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 387-390.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 390.

⁶¹ *Ibidem*, p. 390-391.

⁶² *Ibidem*, p. 392.

Ca o particularitate, pentru toate aceste castele nobiliare, este faptul că nu toate aripile erau destinate locuirii: la Sumeg, aripa palatului se află pe latura de sud-est, la Márévár pe latura de est, la Gyula, cel puțin în prima perioadă, în colțul vestic al curții, iar la Nagyvászony pe latura de est⁶³.

Este vizibilă pentru Ungaria o însemnată activitate constructivă la jumătatea secolului al XIII-lea; ea trebuie pusă în legătură cu marea invazie tătară, dar și cu raidurile care au urmat, în a doua jumătate a aceluși veac. Notabilă este frecvența mare a turnului-locuință, marea lor majoritate având o suprafață relativ mică. Exigențele locuirii și cele ale apărării au condus la extinderi, concentrate în secolele XIV-XV, când în jurul acelor turnuri-locuință s-au ridicat cetățile propriu-zise. Noul castel, cu patru aripi de locuit, de plan regulat, trădează o influență italiană; chiar turnurile izolate își găsesc analogii în nordul peninsulei. Iarăși, foarte interesant și important, prin prisma analogiilor eventuale cu spațiul est-carpatic, este absența turnurilor exterioare până târziu, către mijlocul secolului al XV-lea. Este drept, acest sistem era utilizat din plin la orașe; cazul cel mai timpuriu fiind al Sopronului (1340)⁶⁴.

Fortărețele izolate, pe care le vom deosebi acolo de fortificațiile urbane, ce vor interveni mai jos, sunt rare în Peninsula Balcanică, datorită poate și aspectului plat al regiunii, lipsită de înălțimi natural protejate. Până acum, în sud-estul Bulgariei („Tracia de nord-est“) au fost investigate fortărețele din satele Klokotnița și Iskrița. Fortăreața de lângă satul Klokotnița, regiunea Haskovo, a fost localizată pe un deal înalt, între râurile Klokotnița și Gidikliiska, în zona numită „Aserova krepost“, la 1,5 km de sat. Câteva șiruri de ziduri fortificate sunt vizibile la suprafață. Notabilă este descoperirea unei necropole lângă fortăreață, cu o mică biserică din secolele X-XI. Aici, ceva mai la nord, a avut loc, la 9 martie 1230, memorabila bătălie între Ioan Asan al II-lea și Theodoros Comnenos⁶⁵. Fortăreața din satul Iskrița este situată pe un vulcan noroios, situat pe malul drept al râului Sokolița. Zidul fortificat închide aproximativ 2 ha și a fost ridicat în secolul al XI-lea peste ruinele unei așezări medievale nefortificate din secolele IX-X. Sunt ridicate din piatră de râu sfărmată și mortar alb, având o fundație nu mai mare de 0,35 - 0,40 m. Fundația are o adâncime de 1 m numai la turnurile rotunde de colț⁶⁶.

---

⁶³ *Ibidem*, p. 392-394.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 396-397.

⁶⁵ Boris D. Borisov, *Settlements of Northeast Thrace: 11-12 centuries*, în *Archaeologia Bulgarica*, V, 2001, 2, p. 82.

⁶⁶ *Ibidem*.

Însă, pentru spațiul sud-dunărean cea mai reprezentativă fortificație o constituie însăși capitala Bulgariei medievale - Târnovo (*Turnovgrad, Tsarevgrad*). Principalele fortificații se află pe dealurile Tsarevets și Trapezitsa, în colțul de est al actualului oraș Veliko Târnovo. Porțiunea respectivă este străbătută de râul Iantra, care se varsă în Dunăre; râul înconjură cele două dealuri din trei părți. Totodată, în jurul vârfurilor dealurilor răsar stânci înalte, perpendiculare; rezultă deci, și o fortificare naturală a dealului, ce are oricum înălțimea de 235 m. Descrie de Skutariotes, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sistemul de fortificații cuprindea ziduri, porți fortificate, creneluri, contraforți etc. Zidul a fost construit în jurul stâncilor care încorporează dealul, urmând conturul lor și formând un triunghi al cărui vârf îl constituie celebrul turn al lui Baldouin. Intrarea principală este pe la sud-vest; laturile care unesc vârfurile triunghiului nu sunt drepte; latura de sud - de la turn cu pornirea spre poarta principală la „stânca execuțiilor” și, respectiv, latura de est sunt curbate spre exterior. Zidul are o grosime de 2,40 m, în unele locuri atingând 3,60 m. Fundația este construită drept în stâncă. Zidul de-a lungul părții de nord-vest urmează muchiile neregulate ale stâncilor falezei, curbate interior sau exterior, fiind plasate acolo unde zidul era mai gros, sau unde s-au construit susțineri pentru a-l întări. Pe platformele din spatele crenelurilor au fost construite un soi de deschizături în zid; permițând tirul săgeților sau aruncatul de bolovani din diverse unghiuri, scopul era unul de flancare. În afară de zidul din lungul stâncilor, mai era unul, care a fost, de fapt, primul cordon de fortificații, paralel cu râul Iantra; legat de al doilea zid de pe deal printr-un zid perpendicular, în scobitura căruia se afla o scară. Fâșia de-a lungul malului stâng al râului a fost închisă. La o dată ulterioară, ziduri în cruce au fost construite de ambele părți ale intrării principale. Aceste ziduri aveau turnuri și apărau poarta principală. Existau trei intrări, cea principală se constituia într-un sistem complex, având și un pod mobil peste stâncă; cea de-a doua, la 18 m de prima, era protejată de două turnuri rectangulare; a treia intrare se afla la 45 m spre nord (spre est de poarta a doua). În centrul dealului Tsarevets, la sud de complexul Patriarhiei, pe o mică terasă înclinată spre nord, se afla palatul regal, folosit de conducătorii celui de-al doilea țarat bulgar (secolele XII-XIV). A fost un mic castel, ce avea construcții diverse dispuse în jurul unui zid înconjurător și închizând o curte interioară cu o biserică. El prezintă analogii cu castelul medieval din Vidin și castelele boierești de la Chervan, Loveci și Țepina. Are o formă de elipsă neregulată, orientată nord-sud. Grosimea zidului este de aproximativ 2 m. Partea nordică este cea mai bine fortificată, aici aflându-se și intrarea principală; tot aici se

aflau trei turnuri. O a doua intrare se află în zidul sudic, având deasupra un turn rectangular. Zidul de est este întărit de câțiva contraforți. Alte construcții erau așezate de-a lungul zidului interior; a rezultat o curte spațioasă în centru, clădirile servind prin frontul lor exterior și ca ziduri. S-au putut identifica, de-a lungul laturii estice, cancelaria, camere de lucru; unele din camerele de la subsol au servit ca temniță. Pe fațada vestică se află un rezervor foarte mare (cca 100 m³). De-a lungul laturii de vest se aflau două clădiri pentru recepții, sărbătoriri; aveau o fațadă comună spre curtea exterioară. Pe latura sudică se aflau concentrate clădirile cu destinații domestice⁶⁷. Acest impresionant ansamblu poate fi apropiat de acela al curții domnești de la Suceava.

Însă, înainte de a căuta analogii pentru primele cetăți de piatră ale Moldovei, ar trebui poate să căutăm asemenea apropieri pentru fortificația ce proteja orașul Suceava (fig. 5), care le-a precedat cronologic. De altfel, atât orașul, cât și împrejmuirea respectivă au precedat nu doar cetățile propriu-zise, dar și statul moldovean propriu-zis, sau cel puțin forma sa definitivă, din vremea lui Petru I⁶⁸.

Vechea așezare a Sucevei se afla într-o depresiune la confluența Sucevei cu Cacaina și protejată la nord-est de Dealul Cetății. În limita suprafeței respective a fost săpat șanțul destinat apărării, a cărui adâncime nu s-a putut determina cu precizie. Avea circa 5 m lărgime și era completat cu un val cu palisadă de lemn, suprafața închisă pe cele trei părți (est, sud și nord-est, a patra fiind Cacaina) fiind de aproximativ 3 ha⁶⁹. În mod curios, valul nu s-a ridicat în interior, spre așezare, ci la exterior. Situația este cu atât mai curioasă cu cât forma ansamblului fortificat este un arc de cerc ce cuprinde între „brațele” sale așezarea. Este astfel greu de acceptat ipoteza arheologilor de acolo, după care așezarea s-ar găsi la vestul fortificației și nu în depresiune, la est. De altfel, ei înșiși constată că cele mai vechi materiale arheologice, ca și cele mai vechi complexe de locuire se află în interiorul arcului de cerc respectiv⁷⁰.

⁶⁷ Nikola Anghelov, Atanas Popov, *Tsarevgrad Turnov*, Sofia, 1985, p. 5-24.

⁶⁸ Pentru datarea primei așezări de la Suceava „mult înainte de întemeierea statului”, la M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 120. Ulterior, revine încadrând, este drept, doar fortificația, înainte de domnia lui Petru I și înainte ca reședința țării să fie transferată la Suceava (M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 326).

⁶⁹ L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez. tezei de doctorat (cond. Gh.Ștefan), București, 1972, p. 41.

⁷⁰ M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données ...*, p. 324.

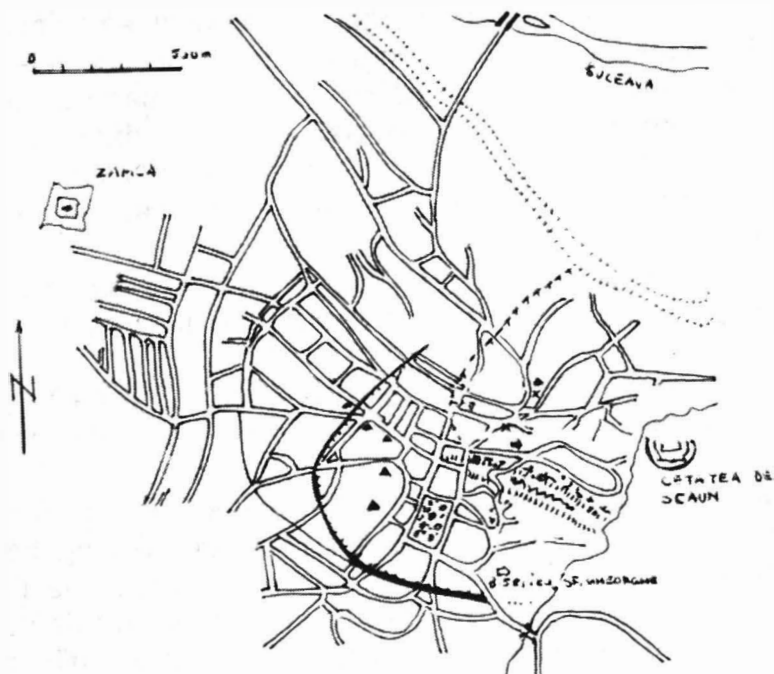

Fig. 5. Fortificația urbană de la Suceava

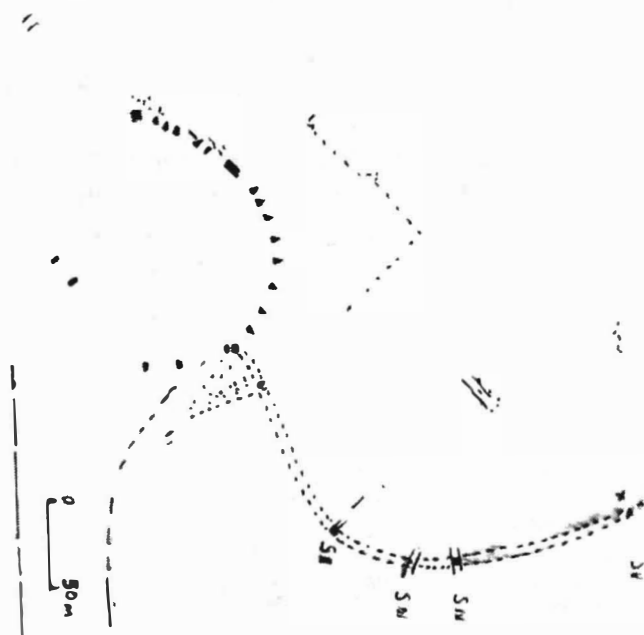

Fig. 6. Planul fortificației de pământ de la Roman

Datarea fortificației a ridicat probleme; evident, ea se afla, datorită extinderii ulterioare a orașului, în plin spațiu locuit din secolele XV-XVIII, iar construcțiile respective au distus cea mai mare parte a complexului fortificat. Există un nivel de incendiu asociat și prin datare cu monede epocii lui Petru I. De aici, în lipsa unui *terminus post quem*, posibilitatea fixării unui moment *ante quem*: fortificația și-a jucat rolul înainte de domnia lui Petru I⁷¹.

Prima analogie care se impune este cu fortificația de pământ de la Roman (fig. 6), însă aceasta este datată mult mai sigur, între 1386-1391⁷².

Mult mai complexă decât cea de la Suceava, această fortificație era situată în partea cea mai înaltă a orașului, pe malul stâng al vechiului curs al Moldovei, pe un platou mai înalt cu peste 10 m față de nivelul apei, în preajma actualei episcopii⁷³. Era construită din pământ și lemn, având valul constituit, de fapt, dintr-un șir de locuințe-bordei, cu dimensiunile de 15 x 5-7 m. Erau protejate la exterior de un val de pământ, intrările fiind evident orientate spre exterior. În fața valului era săpat un șanț până în fața intrării în cetate. Șanțul, mult mai mare decât la Suceava, avea o deschidere de 8 m și o adâncime de 3,5 m⁷⁴. Intrarea respectivă se făcea printr-un turn pătrat (4 x 4 m), construit din bârne orizontale suprapuse și având la partea inferioară o capcană ce s-a păstrat foarte bine. Toate construcțiile palisadei erau acoperite cu pământ, peste ele, în jurul platoului, fiind amenajat un drum de rond și palisada propriu-zisă, adică gardul de bârne pentru protecția acestuia. Stratigrafic s-a demonstrat demantelarea intenționată, în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun⁷⁵. Legat de această fortificație voievodală se afla în legătură organică și fortificația urbană de la Roman, compusă, de asemenea, dintr-un șanț de apărare cu val de pământ și palisade de lemn⁷⁶. A fost, de fapt, o continuare a palisadei primei fortificații,

⁷¹ *Ibidem*, p. 326. O datare mai vagă la L. Chițescu - secolul al XIV-lea - (în *op. cit.*, p.41).

⁷² L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei* ..., p. 34; sau ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, la M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données* ..., p. 326.

⁷³ M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul Militar Central, 1, 1968, p. 33.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 34; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données* ..., p. 326.

⁷⁵ Una din intrările în palisadă a fost tăiată și suprapusă de un bordei datat cu două monede de la Alexandru cel Bun (M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice* ..., p. 36; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei* ..., p. 34-35).

⁷⁶ M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données* ..., p. 326; M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice* ..., p. 36; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei* ..., p. 34-35.

întinzându-se pe marginea întregului platou de pe malul stâng al râului Moldova⁷⁷.

Acest tip de ansamblu fortificat, cu un nucleu (*Hauptburg*, *kremlin*, castru etc.) dublat de o extindere (*Vorburg*, posadă, suburbie), are analogii generoase în spațiul slav răsăritean⁷⁸, apusean⁷⁹, ca și în centrul Europei. Mai numeroase și, totodată, cele mai apropiate sunt cele din spațiul polonez; un „castru“ legat de suburbiile aflăm la Poznan, Kruszwice, Wrocław, Gdansk (fig. 7) sau Szczecin, încă din secolul al XI-lea⁸⁰.

Nu lipsite de interes sunt și analogiile venite din peninsula Balcanică. Și aici, orașul consta din două părți distincte: o citadelă, cunoscută în sursele locale drept *градъ* și o suburbie fortificată sau nu – *приградаы*, în jurul ei. Fortăreața orașului era cunoscută și ca orașul interior, în timp ce suburbia apare ca orașul exterior. Oricum, termenul „oraș“ era foarte adesea utilizat pentru a se referi atât la fortăreață, cât și la suburbie⁸¹. Ca exemple pot fi aduse Beroe – este drept că aici zidul datează de la jumătatea secolului al V-lea, și mai ales Constantia, aceasta din urmă cu trei perioade de construcție: secolele IV-VI, IX-X, respectiv, secolele XI-XII. Zidurile fortificației, ce închid orașul interior, datează din prima perioadă de construcții, suferind două extinderi în cursul evului mediu. Astfel, zidul din secolele XI-XII urmează linia celui din secolele IX-X, dar într-un număr de locuri grosimea s-a redus de la 2,60 la 2 m. Poterna primei perioade de construcții a fost zidită, iar intrarea secretă abandonată. Turnurile 2 și 3, care flancau intrarea vestică a Constantiei au fost ridicate în această perioadă. Pentru refacerea fortăreței în secolul al XI-lea s-a folosit un sistem de pietre brute alternând cu turnuri de lemn. Ceea ce interesează aici este că aria fortificată a orașului interior s-a dovedit insuficientă și în cursul secolelor XI-XII s-a dezvoltat o suburbie pe panta vestică, ce-i drept nefortificată, o a doua suburbie, de asemenea, nefortificată născându-se pe malul opus al râului Marița, în zona „Gradișteto“⁸².

În toate cazurile, atât în Rusia, Polonia, Bulgaria de nord-est, cât și în Moldova, în situația Romanului, nucleul se afla în legătură cu puterea centrală, fiind practic sediul acesteia.

Mult mai greu aflăm analogii pentru prima fortificație discutată aici, cea de la Suceava. Desigur că acest tip, simplu, aproximativ

⁷⁷ M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice ...*, p. 36

⁷⁸ P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 83.

⁷⁹ Witold Hensel, *L'étude des villes du haut Moyen Âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 472 și urm.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Boris D. Borisov, *op. cit.*, p. 78.

⁸² *Ibidem*, p. 82.

semicircular, lipsit de un nucleu legat de eventuale suburbii, abundă în exemplificări în spațiul rusesc, cum am observat, de altfel, mai sus. Se apropie cel mai mult de primul tip din clasificarea amintită a lui P. A. Rappoport, așadar cel al așezărilor circulare, cu valuri înalte și laturi mari⁸³, cu observația că la Suceava una din laturi nu este fortificată, fiind înlocuită de cursul Cacăinei. În spațiul urban polonez găsim un astfel de exemplu, de fortificație, fără existența unui „castru“, la Opole (fig. 8)⁸⁴.

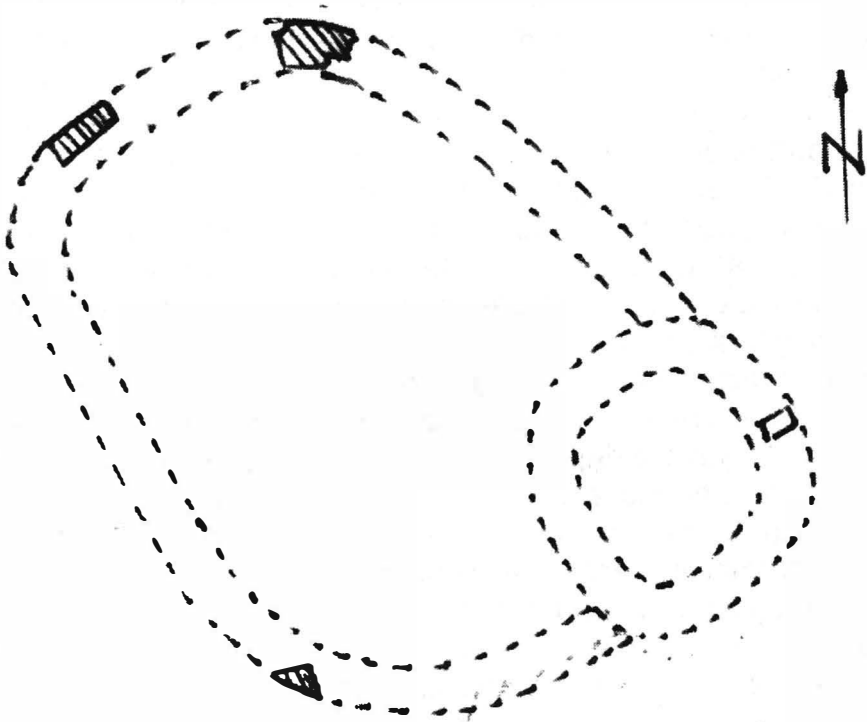

Fig. 7. Planul fortificației urbane de la Gdansk (sec. X-XI)

⁸³ P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁴ Witold Hensel, *op. cit.*, p. 472-473.

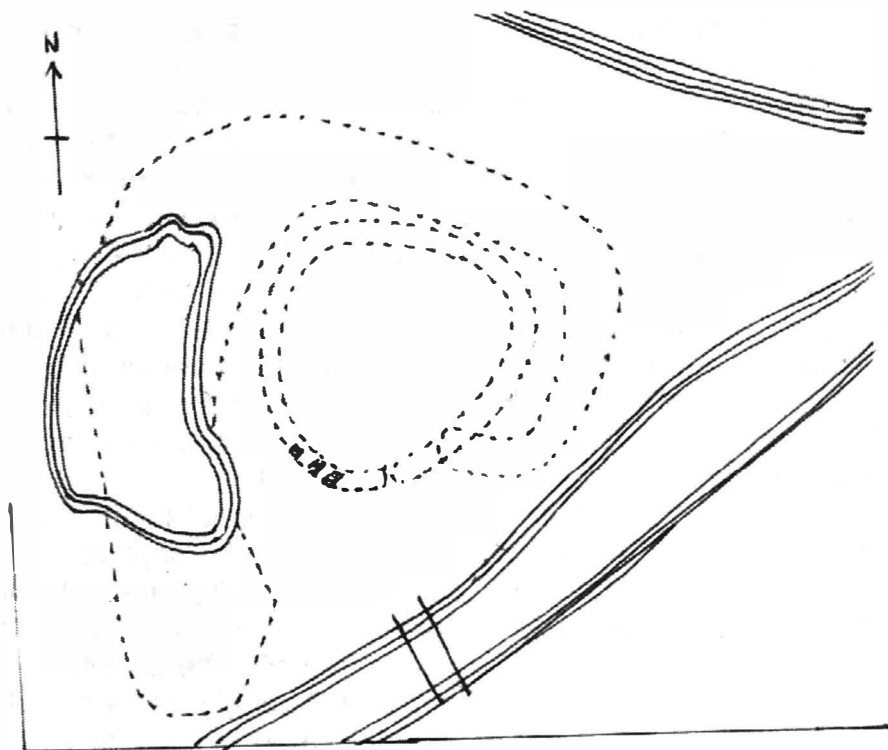

Fig. 8. Planul fortificației urbane de la Opole (sec. X)

Absența acestuia acolo a declanșat unele discuții în literatura de specialitate poloneză⁸⁵. Oricum, există un mare decalaj cronologic între fortificația urbană sau preurbană de la Suceava, datată în secolul al XIV-lea, și horodiștile rusești, datate în secolele IX-XI⁸⁶, în aproximativ același interval înscriindu-se și fortificația urbană de la Opole⁸⁷, fapt ce nu face decât să sporească incertitudinile, și așa numeroase, din jurul acestui ansamblu. Încă o dată, faptul cel mai straniu aici rămâne dispunerea „inversă” a șanțului față de val.

3. „Încastelarea” Moldovei (a doua jumătate a secolului al XIV-lea). Reflexia goticului în Moldova

Putem observa că, până acum, jocul analogiilor a funcționat doar în cazul fortificațiilor de pământ timpurii, din secolele VIII-XI. Deja

⁸⁵ Între autorii săpăturilor, Wl. Holubowicz și Witold Hensel (*ibidem*, p. 473).

⁸⁶ P. A. Rappoport, *op. cit.*, p. 66.

⁸⁷ Witold Hensel, *op. cit.*, p. 472-473.

fortificațiile de pământ din secolul al XIV-lea, din Moldova, nu mai aveau analogii contemporane, eventualele apropieri trebuind căutate și coborâte cu cel puțin două secole mai înainte. Nu altfel stau lucrurile în privința cetăților de piatră; ele apar, în orice caz, sunt atestate în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, așadar într-un moment în care încaștelarea se terminase de mult în Europa apuseană și centrală.

Primele cetăți sigur moldovene au fost Șcheia, Suceava și Neamțul. În privința Hotinului, Chiliei și Cetății Albe există încă anumite dubii relative la primii constructori. Nu mai discutăm aici întârzierea apariției cetăților în spațiul est-carpatic. Cauzele sunt destul de evidente: edificarea statală târzie și, mai ales, dominarea acestui spațiu de către populațiile turanice de stepă timp de câteva secole; este cunoscută „alergia” acestora în fața unor asemenea construcții.

Aspectul cel mai interesant îl constituie planul lor patrulater, în condițiile în care toate trei sunt plasate pe înălțimi. Acest plasament ar fi impus, în mod normal, forme adaptate terenului, implicit planuri neregulate. Este cazul, de pildă, al cetăților din Transilvania de sud-est, situate pe înălțimi și având, în consecință un plan neregulat: Râșnov, Codlea, Feldioara, Tabla Buții, circular ca la Șprengghi, sau elipsoidal ca la Salgo-Sibiul. În schimb, cetățile din Moldova au fie un plan romboidal (Șcheia), fie dreptunghiular (Suceava, respectiv, Neamț). Planurile regulate se întâlneau doar la cetățile de câmpie; de aici cunoscuta teorie a apropierii de zona polono-baltică. Autorul acesteia, Virgil Vătășianu, aducea în discuție și elemente de cultură materială, mai exact faptul că teracotele sucevene din secolele XV-XVI nu provin din Transilvania, ci tot din zona polono-baltică, mai exact spațiul dintre Brandenburg și Minsk. Legat de planul celor trei cetăți în discuție, istoricul respectiv a formulat și o teorie de natură politică; observând că odată ce acestea s-au format „sub influența și probabil chiar cu colaborarea unor meșteri formați în șantierele aceleiași regiuni baltice, din secolul al XIV-lea” se întreabă dacă „înseamnă aceasta că organizarea statală moldovenească s-a realizat de către feudații moldoveni cu concursul regiunilor baltice împotriva tendințelor de expansiune a regatului maghiar? Elementele arhitecturale și artistice sugerează o asemenea ipoteză”⁸⁸.

Însă, forturi patrulatere aflăm și în regiunile sudice, de pildă în Serbia, dar și în spațiul dunărean (Giurgiu, Enisala, Turtucaia) sau nord-pontic⁸⁹. Pe de altă parte, autorii monografiei cetății Șcheia, fără a pune la îndoială fenomenul adaptării planului de câmpie la forme de teren

⁸⁸ Virgil Vătășianu, în SCIV, V, 1-2, 1953, p. 366.

⁸⁹ Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960, p. 115-117.

înalte, distingeau și în cazul cetăților moldovene elemente de adaptare la teren; este vorba de fundația în trepte a zidurilor, care urcă și coboară după cum este panta⁹⁰.

O ipoteză interesantă, cel puțin în cazul Cetății Neamțului, a fost originea teutonă a acesteia. Pentru istoricii perioadei moderne și pentru cei de dinainte de război era vorba nu atât de o ipoteză cât de o certitudine. A fost cazul lui B. P. Hasdeu, D. Onciul, K. A. Romstorfer, A. D. Xenopol etc., pentru a-i pomeni doar pe cei mai importanți. După război, opinia a fost negată cu o anumită vehemență, poate nu atât naționalistă - de care nu putea fi vorba în anii '50 -, cât mai mult anti-germană. Nu vom mai relua aici multele păreri pro și contra; o cercetare istoriografică aproape exhaustivă a făcut N. Constantinescu, el însuși un adversar al teoriei teutone, tocmai în anii '50⁹¹. Mai recent, problema a fost pusă în cadre noi și s-a arătat sterilitatea acestor discuții, odată ce nu se cunosc date sigure privind cultura materială colportată de teutoni în scurtul lor interval de ședere în Transilvania⁹².

Revenind la șirul primelor trei cetăți ale Moldovei, se pare că seria a fost deschisă de Șcheia (fig. 9).

Există aici unele stângăcii și chiar anumite ciudățenii care pot fi puse și pe seama unei anumite lipse de experiență; acestea nu se vor mai întâlni la forturile centrale de la Suceava sau Neamț. Situată la circa 2,5 km nord-nord-vest de orașul Suceava și la circa 800 m nord de mănăstirea armenească Zamca, cetatea Șcheia este așezată pe botul de deal numit Șeptilici, deal ce are înălțimea de 384 m. Este o prelungire a platoului pe care se află mănăstiriele Zamca, un pînten ce se oprește brusc, cu capătul de nord-vest în albia pârâului Șcheia⁹³. Să observăm că acesta din urmă a dat numele convențional actual al cetății; cum o vor fi denumit contemporanii săi rămâne un mister, fortificația nefiind menționată niciodată în actele vremii. Romstorfer i-a observat resturile; deși, ca o concesie făcută toponimiei de la începutul secolului XX, o denumește „Cetatea de la Apus“, a crezut că este vorba de un turn izolat. Localnicii o credeau ridicată de Ștefan cel Mare; cu toate că Romstorfer se abține de la o atribuire fermă, observă și el că „felul de construcție și, mai ales, mortarul făcut cu făină de cărămidă, care s-a folosit în multe părți ale cetății Suceava, construite mai târziu, ne-ar îndreptăți să

⁹⁰ *Ibidem*, p. 115.

⁹¹ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 84-86. Istoriografia completă a chestiunii este redată într-un capitol următor.

⁹² Adrian Andrei Rusu, *Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenburgens errichteten Burgen*, în *Castrum Bene*, 5/1996, p. 165-172.

⁹³ Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 13 și urm.

admitem aceasta⁹⁴. Abia săpăturile din anii '50 au stabilit că era o cetate propriu-zisă și că ea se datează la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Analiza stratigrafică a stabilit câteva elemente interesante. Astfel, existența unei dungii de cenușă, aflată imediat sub pavajul de mortar, a permis concluzia că ridicarea cetății Șcheia a fost precedată de curățirea prin ardere a terenului, fapt cu analogii la Cetatea de Scaun, la Neamț sau la mănăstirea Putna⁹⁵. Incinta a fost apoi nivelată cu pământ scos din regiunea șanțurilor de fundație ale curții⁹⁶. Planul cetății este romboidal, cu latura de 36 m, grosimea zidurilor fiind de cca 3 m.

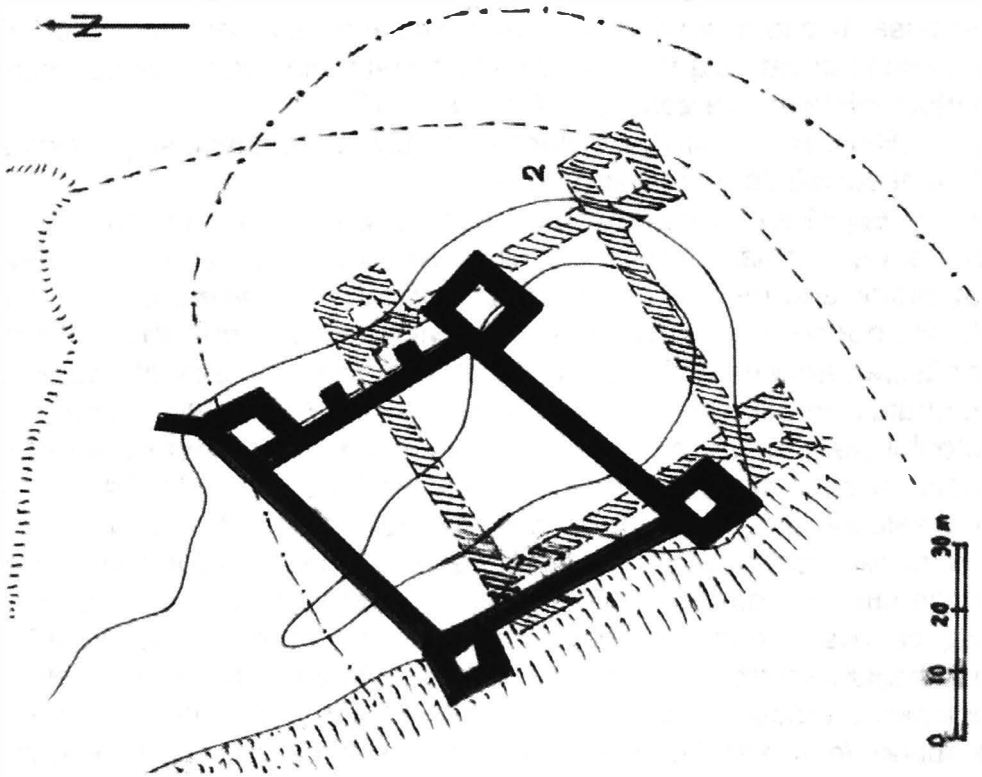

Fig. 9. Planul cetății Șcheia

⁹⁴ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, București, 1913, p. 11.

⁹⁵ SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 793; Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 24 și urm.

⁹⁶ SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 793.

Fig. 10. Cetatea Șcheia (încercare de reconstituire)

În fiecare colț era plasat câte un turn rectangular. Toate patru se aflau la exteriorul curtinei, ceea ce presupune existența unor complicate elemente de flancare⁹⁷. Pe latura de est se află trei contraforturi; un contrafort aparte era în colțul (practic vârful) turnului de nord. Pentru a despărți cetatea de platou, la nord-est și sud-est s-au săpat șanțuri de apărare, prevăzute cu val; sistem oarecum clasic⁹⁸. Fundația a fost săpată în trepte, adâncimea maximă atinsă fiind de 1,50 m⁹⁹.

Afirmam mai sus existența anumitor stângăcii; cea mai gravă dintre acestea a fost se pare, prezența și, implicit, tolerarea unui mamelon pe latura de sud-est a cetății. Era mărginit de turnurile adiacente laturii respective și șanțul de apărare. Denumit convențional de arheologi *acropole*, domina întreg botul de deal, dar și, mai grav, interiorul cetății. Autorii monografiei acestei cetăți au căutat să convingă că această acropole ar fi făcut parte din sistemul de apărare al cetății¹⁰⁰; o regulă elementară a defensivei spune însă că în jurul unei cetăți nu se tolerează nici un fel de ridicătură, artificială sau naturală, aceasta fiind pasibilă a fi ocupată de un eventual inamic. Și mai de neînțeles este

⁹⁷ Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 42-43.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 45 și urm.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 36.

prezența sub movilă a dungii de cenușă, ceea ce ar implica faptul că ridicătura a fost ridicată de înșiși constructorii cetății¹⁰¹ ! A doua ciudățenie este legată de accesul în cetate, neputând fi sesizată urma vreunei porți sau intrări. Secțiunile din șanț au relevat, de asemenea, că nu au existat urme de piloni pe care să fi funcționat un eventual pod. S-a surprins totuși o platformă de pământ, cruțată în șanțul de apărare, aflată tocmai în zona „acropolei”¹⁰². În sfârșit, ultima nedumerire este legată de părăsirea și demantelarea aproape imediată a cetății¹⁰³. S-au formulat diverse teorii în legătură cu acest fapt, de la o degradare accentuată datorită instabilității solului, la o distrugere la cererea polonilor sau, mai vag, nesatisfacerea unor nevoi¹⁰⁴. Ne îngăduim a formula și aici o ipoteză - nefolosirea cetății s-ar putea lega de nemulțumirea comanditarului, foarte probabil Petru I, legată de modul nefericit de amplasare discutat mai sus. Foarte posibil, cetatea nici nu a fost terminată, lipsind cu desăvârșire construcțiile interioare.

Autorii monografiei cetății Șcheia au observat că la Cetatea de scaun din Suceava există ziduri în alcătuirea cărora a intrat și piatră refolosită. „Firește”, continuă ei, „nu s-a putut dovedi în ce măsură aceasta ar putea proveni de la cetatea Șcheia”¹⁰⁵. Ipoteza, am văzut mai sus, fusese formulată încă de Romstorfer, care observa similitudinea mortarului. Dacă demantelarea Șcheii este sau nu în legătură directă cu noua cetate de la nord-estul orașului, rămâne încă o chestiune fără răspuns sigur, merită să reținem ideea succesiunii strânse între cele două fortificații, idee formulată explicit de unii istorici¹⁰⁶. Prezența unei monede de la Alexandru cel Bun în nivelul demantelărilor pare să indice însă că dezafectarea cetății s-a produs în timpul acestui voievod, cândva înainte de 1408¹⁰⁷.

Aflată așadar pe latura estică a orașului, într-un punct diametral opus Șcheii, dacă considerăm un cerc imaginar, cu centrul în curtea domnească din oraș, Cetatea de scaun se află, de asemenea, pe un

---

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 40.

¹⁰² SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 789 și urm.; Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 37. Cu alte cuvinte, intrarea se făcea direct prin zid (în speță, cel estic), fără a fi protejată suplimentar, cum era normal, de un turn.

¹⁰³ Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 92 și urm.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 97-98, respectiv, ultima opinie, la Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 34-35.

¹⁰⁵ Gheorghe Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 96. Mircea D. Matei neagă cu tărie prezența la Cetatea de scaun a pietrelor refolosite, admițând existența acestora doar la zidurile curții domnești (Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 69).

¹⁰⁶ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 34-35.

¹⁰⁷ Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească...*, p. 68.

pinten terminal al unui platou înalt (351 m). Ca și în cazul Șcheii, este despărțită de restul platoului printr-un mare șanț de apărare. A beneficiat de două mari etape de săpături arheologice: prima, între anii 1885 și 1904, conduse de K. A. Romstorfer, a doua, în anii '50, în cadrul marelui șantier școală condus de I. Nestor. În edificarea propriu-zisă a cetății au existat, de asemenea, câteva etape mari; aici interesează prima dintre acestea, cea atribuită lui Petru I. A constatat din ridicarea unei cetăți, sau mai curând a unui castel, de plan rectangular, cu laturi de lungimi apropiate - între 36 și 40 m¹⁰⁸. La colțuri și pe mijlocul laturilor se aflau plasate turnuri pătrate, cu dimensiunile de aproximativ 4 x 4 m. Suprafața rezultată era de circa 2500 m²¹⁰⁹. Primul șanț, ce separa cetatea de platou la est și la sud, și care ulterior va deveni șanț de fundație pentru a doua pânză de ziduri, avea o lărgime de 30 m și o adâncime de 10 m¹¹⁰.

Și aici au fost necesare întâi o nivelare și răzuire, de asemenea, s-au folosit fundațiile în trepte, aceasta datorită înclinării terenului spre vest. Ca și la Șcheia, defrișarea s-a făcut cu ajutorul focului, și aici existând o dungă de cenușă¹¹¹. Tot în privința tehnicii de construcție sunt de remarcat bârnele orizontale din interiorul zidăriei; străpungând zidul dintr-o parte în alta asigurau stabilitatea acestora. Procedeele este cunoscut din antichitatea romană, fiind folosit și în arhitectura bizantină sau gotică. Fețele zidului erau lucrate îngrijit, din piatră nefasonată, piatra cioplită fiind întrebuințată doar la lucrări mei delicate, din interior¹¹². Accesul se făcea prin latura sudică, probabil pe la parterul turnului median de acolo¹¹³. În legătură cu intrarea stă probabil și zidul din fața acestei laturi, contribuție a epocii lui Alexandru cel Bun, poate, inițial, un soi de barbacană.

¹⁰⁸ *Ibidem*, M. D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ed. a II-a, București, 1967, p. 15.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 78 și urm.

¹¹⁰ SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 755 și urm.; M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 18.; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 81.

¹¹¹ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 14.

¹¹² Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 98-100.

¹¹³ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 16.

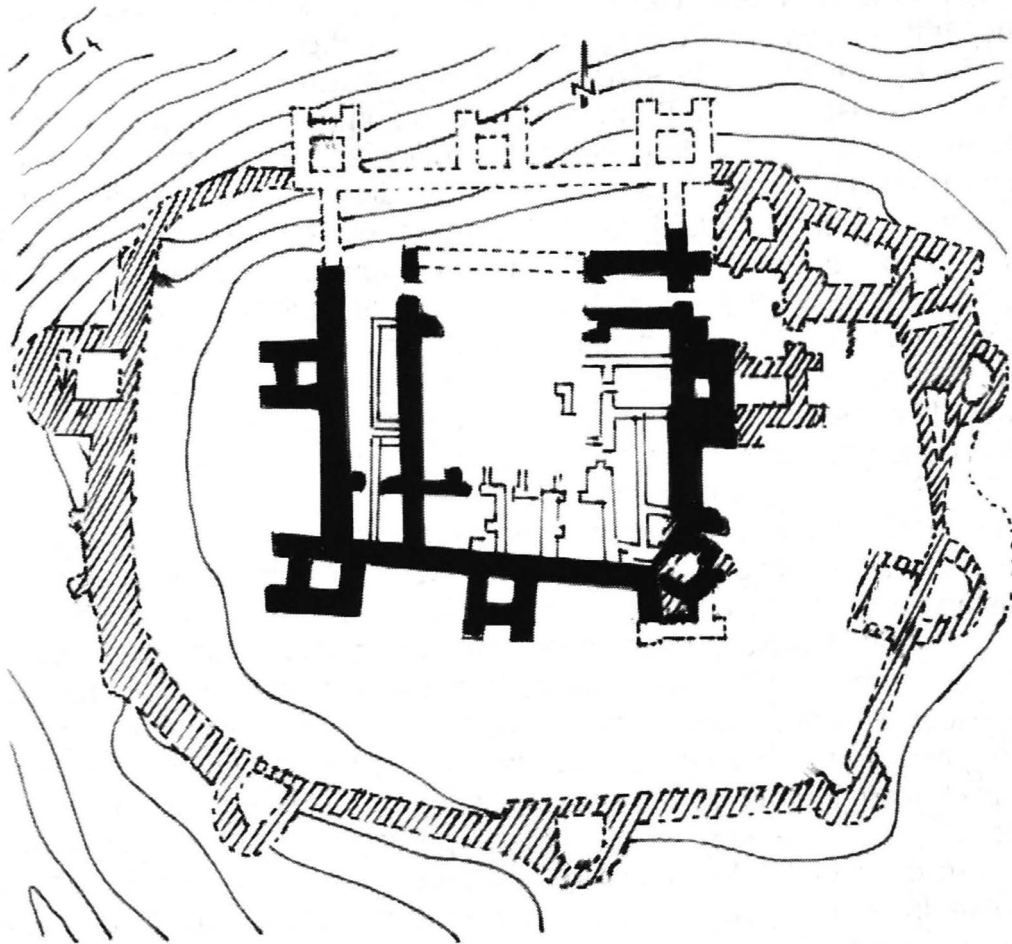

Fig. 11. Suceava. Planul ansamblului fortificat

Și la Cetatea Neamțului (fig. 12) terenul a fost în prealabil amenajat, defrișarea realizându-se tot prin ardere, fapt dovedit de existența unei dungi subțiri de cenușă, ce separă stratul de marnă sfărâmată mărunt (așa-numitul „chisoc”) de un strat de lut galben purtat, cu numeroase fragmente ceramice de secol XIV¹¹⁴. Cercetările de pe platoul din fața podului demonstrează efortul de amenajare prin nivelare a pantei respective cu ajutorul unui strat masiv de moloș. Ceramica aflată aici aparține primei jumătăți a secolului al XV-lea. În sfârșit, o constatare generală arată că nu s-a descoperit material arheologic mai vechi de

¹¹⁴ SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 797 și urm.

secolul al XIV-lea, fapt care aproape că a închis dosarul ipotezei teutonice, privitoare la primii constructori ai cetății¹¹⁵.

Fortul central are un plan aproximativ dreptunghic; latura de est se frânge ușor în trei segmente, cea de vest în două, de asemenea, laturile nu sunt perfect egale: 37,5 m la nord, 38,5 m la sud, 47 m la est, 40 m la vest. Grosimea zidurilor, alcătuite din șist verde legat cu mortar, este de aproximativ 3 m, iar înălțimea lor variază între 12 și 20 m¹¹⁶. Cetatea are patru turnuri rectangulare, toate cu golul orientat către interior, fiecare având câte două etaje. Rezultă o suprafață totală locuibilă în turnuri de 280 m²; socotind 4 m² de apărător, N. Constantinescu calcula că acestea puteau adăposti cam 70 de ostași¹¹⁷. Poarta principală se afla deasupra turnului de nord-est, alte două intrări aflându-se la nord și la vest. Nu s-au putut stabili raporturile cronologice ale acestora cu poarta principală. De-a lungul laturilor, exceptând-o pe cea nordică - cea mai expusă atacurilor - se înșiriau construcții interioare; se mai păstrează urmele unei săli boltite pe latura de vest, câteva încăperi, convențional atribuite temniței, pe cea estică, ca și „monetăria” lui Dabija-vodă¹¹⁸. Un șanț de apărare înconjură cetatea din trei părți. În general, sunt multe asemănări cu Șcheia și Suceava, deosebirea față de Cetatea de scaun fiind absența turnurilor de pe mijlocul laturilor, tot modul de dispunere al turnurilor făcând distincția și față de Șcheia. Se pare că la Neamț poziția extrem de avantajoasă a cetății nu mai necesita flancarea¹¹⁹. Trebuie subliniată similitudinea privind tehnica de construcție și materialul arheologic.

Cronologic, această sumară expunere a primelor cetăți moldovene ar fi trebuit să înceapă fie cu forturile centrale de la Chilia și Cetatea Albă, fie cu acela de la Hotin. În cazul primelor două, aproape sigur nu există o contribuție moldavă; fie că este vorba de un aport genovez, fie o refacere genoveză peste niște construcții bizantine mai vechi.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 801; N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, p. 96; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 10; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei ...*, p. 31.

¹¹⁶ Datele sunt diferite la diverși autori: 5m grosime și 12 m înălțime, la L. Chițescu; 3 m grosime și 20 m înălțimea maximă, la N. Constantinescu; alți istorici oferă lungimi diferite ale laturilor: 38 m la nord și sud, 46 m la est, 39,4 m la vest, la Ilie Minea, Nicolae Grigoraș, George Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului. În legătură cu campania noastră de săpături din vara anului 1939*, în *Cercetări istorice*, XIII-XVI, Iași, 1940; 47 x 40 x 38 x 38 m, la Radu Popa, *op. cit.*, p. 32; aceleași dimensiuni la Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 244;).

¹¹⁷ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, p. 96.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 92.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 96.

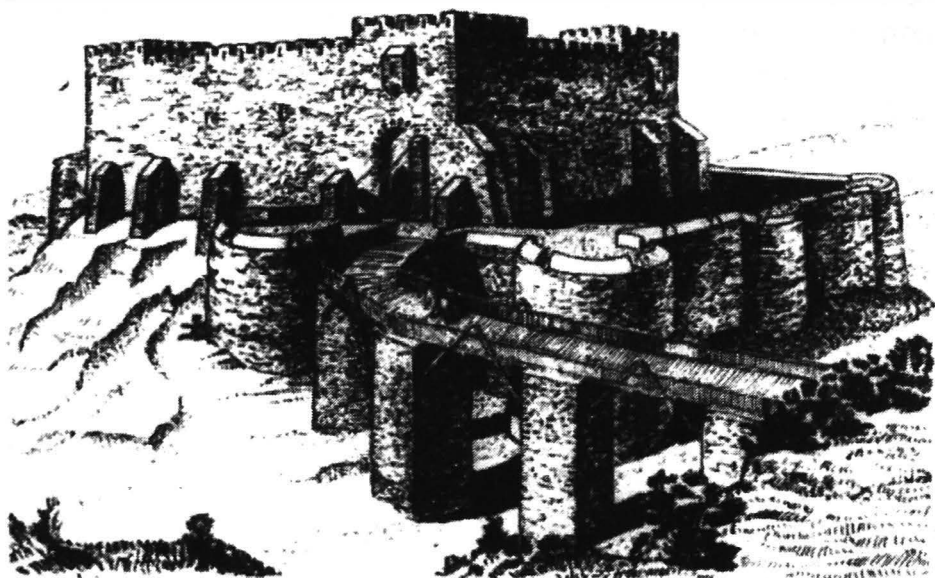

Fig. 12. Cetatea Neamțului. Încercare de reconstituire

Este de notat forma patrulateră a celor două forturi, care a funcționat poate ca model pentru Suceava sau Neamț; totuși turnurile de la colțuri sunt în ambele cazuri circulare¹²⁰.

Iarăși, Hotinul pare menționat încă de la 1310, când era atestat aici un episcop catolic¹²¹; este greu de spus dacă alături de așezarea civilă exista deja și cetatea, sau dacă aceasta din urmă a precedat, ca în alte locuri, orașul. În privința planului cetății, acesta nu are nici o analogie în spațiul est-carpatic. Nu este exclusă valabilitatea mai vechii afirmații a lui Dlugosz, care o pune pe seama regelui Cazimir cel Mare (1333-1370), acestuia fiindu-i atribuite și Camenița și Țețina¹²², dar, dacă așa au stat lucrurile, apare ca stranie locația cetății pe malul drept al Nistrului. Ar trebui să presupunem o dominație polonă asupra întregului teritoriu al vechii Țări a Șepenițului; chiar și așa este de presupus că eforturile regale respective s-ar fi orientat spre construirea unei cetăți spre sudul

¹²⁰ Pentru Cetatea Albă dar, în subsidiar, și pentru Chilia, referitor la modul de construcție, planuri, ipoteze privind întemeierea, analogii, în special la Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, passim.

¹²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, p. XXV; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 242.

¹²² Aici apud Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 243, nota 9.

acelui teritoriu, de pildă pe malul Prutului. După Constantin C. Giurescu, aceste cetăți sunt mai vechi chiar decât domnia lui Cazimir, care n-ar fi făcut decât să le restaureze și eventual să le mărească. Bazându-se pe izvoare rusești, istoricul român afirma ferm o stăpânire moldoveană aici înainte de întemeierea statului independent a lui Bogdan I¹²³.

4. Ștefan cel Mare și adaptarea la artilerie.

O „Renaștere“ a fortificațiilor

Am subliniat anterior faptul că principalele cetăți ale Moldovei istorice sunt alcătuite dintr-un nucleu patrulater la care s-a adăugat o pânză de ziduri suplimentară, prevăzută cu bastioane semicirculare. Dacă nucleul, mai exact fortul inițial, pare să țină de sfârșitul secolului al XIV-lea, respectiv, de epoca lui Petru I, cea de-a doua pânză de ziduri a fost atribuită, prin consens istoriografic, lui Ștefan cel Mare.

Este cea de-a doua etapă, detectată la toate cetățile Moldovei, firește, mai puțin Șcheia, care, cum s-a arătat mai sus a fost demantelată cândva, la începutul secolului al XV-lea. Se pare că prima cetate care a beneficiat de acest nou cordon de protecție a fost Cetatea de scaun. Există câteva argumente în sprijinul acestei aserțiuni, legate mai ales de unele stângăcii, șovăieli, pe care nu le mai întâlnim la Neamț, Hotin, Chilia sau Cetatea Albă, fără a mai vorbi de Cetatea Nouă de la Roman, ultima fiind ridicată integral în vremea marelui domn.

Astfel, la Suceava (fig. 11), ridicarea noii pânze de ziduri a comportat două faze. În prima dintre acestea, probabil anterioară momentului 1476¹²⁴, noua împrejmuire s-a ridicat pe mijlocul vechiului șanț de apărare, având însă o grosime relativ mică, de numai 1,5 m. Înconjura vechiul fort din trei părți, latura nordică, unde exista un povârniș abrupt, nemaifiind dublată. Noua pânză era prevăzută la exterior cu turnuri și contraforturi intermediare, dar primele, în număr de patru,

¹²³ *Ibidem*, p. 244.

¹²⁴ De văzut o opinie sensibil diferită, după care evenimentele din vara lui 1476 au întrerupt construirea pânzei exterioare de ziduri de la Cetatea de Scaun, lucrările fiind continuate până în anul următor, argumente fiind stema cu pisanie din 1477 și morfologia primului tronson al zidului exterior, sensibil inferior celui de la Cetatea Nouă, datată la 1466 (Mircea D. Matei, Gheorghe Sion, *Încadrarea cronologică a lucrărilor de construcție desfășurate la Cetatea de Scaun a Sucevei și la cetatea Neamț*, în *Monumentul – Tradiție și viitor*, V, Iași, 2004, p. 98-99). Pe de altă parte, nu putem subscrie la opinia aceluiași autori, după care ante 1476 „singura măsură adoptată de Ștefan în vederea sporirii capacității de apărare a cetății Neamț a constat în supraînălțarea zidurilor fortului mușatin (de la circa 11,00 m la cca 18,00 m față de nivelul interior de călcare), vizibilă și astăzi, ceea ce, în final s-a dovedit a fi suficient“ (*ibidem*, p. 100). Angiolello arată limpede că apărătorii cetății au ripostat cu foc de artilerie, ceea ce necesita existența (deja) a bastioanelor exterioare fortului.

contrar scopului urmărit - adaptarea la artilerie -, erau, ca și la nucleul central, de asemenea, rectangulare. Abia într-o a doua fază, noua incintă a fost îmbrăcată la exterior cu o nouă pânză de ziduri. Aceasta avea o grosime variind între 2-4 m, conducând așadar la o lățime totală a zidului de 3,5- 5,5 m. De asemenea, noua pânză dădea turnurilor anterioare o formă circulară, permițând acum ricoșeul loviturilor de artilerie. Pe de altă parte, numărul turnurilor a fost mărit la nouă, ele fiind semicirculare sau în formă de potcoavă, diametrul variind între 8 și 12 m, la cele semicirculare și între 12 și 15 m la cele în formă de potcoavă. Noile turnuri, mai scunde decât cele ale nucleului, aveau doar terase superioare, fără amenajări inferioare, fiind vizibilă intenția de a le folosi drept platforme de artilerie. În acest scop erau probabil umplute cu pământ și moloz până la nivelul de călcare. A fost zidită apoi contraescarpa noului șanț, în continuarea acesteia ridicându-se un val de pământ. Suprafața cetății se mărea foarte mult, de la cei 2500 m² ai nucleului inițial, la 7500 m². Planul devenea unul stelat, închizând în interior vechiul fort mușatin patrulater¹²⁵. Notabilă este însă tocmai această execuție în doi timpi; Lucian Chițescu a folosit pentru prima fază chiar termenul de „experiment”¹²⁶.

Aceste „șovăieli” nu mai sunt înâlnite la celelalte cetăți adaptate artileriei; este principalul motiv pentru care am presupus aici întâietatea cronologică a amenajărilor defensive de la Suceava. De altfel, era și logic ca tocmai Cetatea de scaun să beneficieze prima de asemenea eforturi. În rest, este riscant să avansăm date prea exacte privind momentul la care s-au produs aceste amenajări¹²⁷.

La Neamț (fig. 12, 13), noua curtină s-a adăugat doar pe latura de nord, înspre platou, evident cea mai expusă atacului. Ca și la Suceava, noile ziduri s-au ridicat pe fundul vechiului șanț de apărare.

Sunt și câteva deosebiri: traseul noii pânze este rectangular (40 x 20 m), zidurile sunt relativ mai subțiri (circa 3,5 m), însă, la fel ca la Cetatea de scaun, turnurile, semicirculare, în număr de patru, au doar terase superioare. Paralela continuă și în privința parapetilor și a contraforturilor. O soluție nouă a fost podul de peste noul șanț (adânc de 9,5 m și larg de 25 m), sprijinit pe nouă piloni masivi și având un traseu

---

¹²⁵ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 25 și urm.; Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 18-19; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 242-244; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 81.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 18.

¹²⁷ Majoritatea opiniilor arată că lucrările fazei a doua s-ar fi sfârșit înainte de 1479. Rămâne singulară opinia lui Gh. Anghel, după care lucrările au continuat și după 1497 și chiar la începutul secolului al XVI-lea (*op. cit.*, p. 244). Pentru faza a doua, și la Radu Popa, *op. cit.*, p. 39 și urm.

cotit. Noua incintă rezultată, cu o suprafață de 800 m², a fost nivelată, pământul rezultat susținând noua pânză. Se pare că abia în această a doua etapă, ștefaniană, turnurile vechiului fort au fost înălțate la 18-20 m¹²⁸.

Un caz aparte îl constituie Cetatea Nouă de la Roman (fig. 14), situată la circa 5 km nord-est de oraș, fiind singura cetate adaptată artileriei ridicată în întregime în vremea lui Ștefan cel Mare. O altă particularitate importantă a constat din consolidarea terenului nisipos - fortificația se află în lunca joasă și inundabilă a Siretului, pe malul stâng al acestuia - printr-o rețea de bârne orizontale de lemn, fixată pe piloni din același material, înfipti în pământ, cu dimensiunile de 1,5 x 0,15 m. În sfârșit, spre deosebire de celelalte cetăți moldovene prezentate mai sus, dar cu analogii la Cetatea Albă și Chilia, fortul central are turnurile circulare. În număr de șapte (din care s-au menținut doar cinci), ele sunt situate la colțuri și pe mijlocul laturilor, un al optulea, rectangular, fiind turnul de poartă, pe mijlocul laturii de est. Situate la 10-16 m unul de altul, turnurile au diametre exterioare variabile, între 11 și 14 m. Grosimea zidurilor este de 4 m, iar adâncimea fundației de 3,5 m. Pe latura estică, cea mai expusă, s-a ridicat o curtină exterioară ce avea grosimea zidului de 2,5 - 4 m, fiind prevăzută cu trei turnuri circulare pe colțuri și alte două semicirculare. Între acestea se afla poarta, pe același ax cu intrarea în fortul central, și un turn rectangular la sud. În jurul întregului complex s-a săpat un șanț de apărare umplut cu apă din Siret, cu lățimea variind între 30 și 50 m¹²⁹.

Se pare că Ștefan a întreprins unele refaceri și la Hotin (fig. 15). Ar fi supraînălțat curtimele și, după opinia unor istorici, ar fi ridicat și cele două turnuri cilindrice de pe latura de vest¹³⁰.

¹²⁸ Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 31-32; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 244-246. Aici opinia diferită a lui Mircea D. Matei, Gh. Sion, *op. cit.*, p. 100 (vezi și nota 1).

¹²⁹ Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 13-14; idem, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădiniți (r. Roman)*, în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 405-414; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 246-247.

¹³⁰ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 250-251.

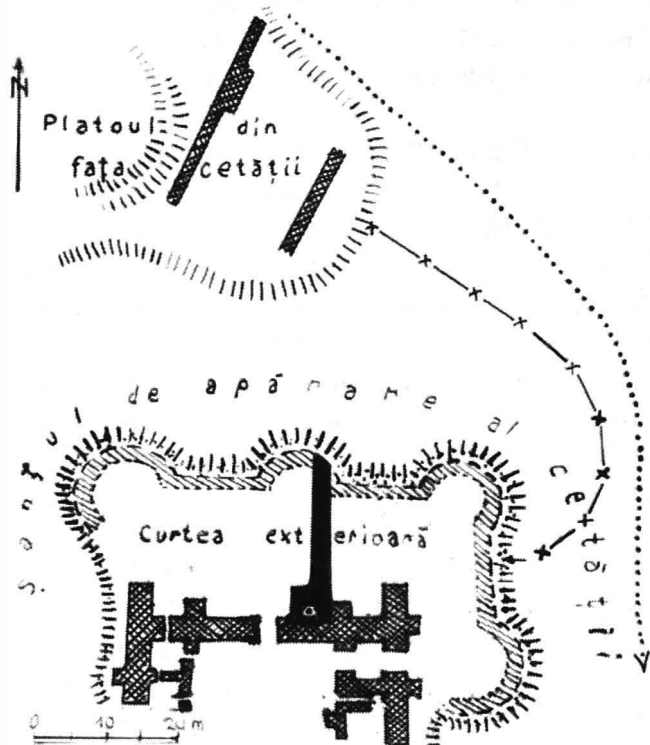

Fig. 13. Cetatea Neamțului. Pânza a doua de ziduri

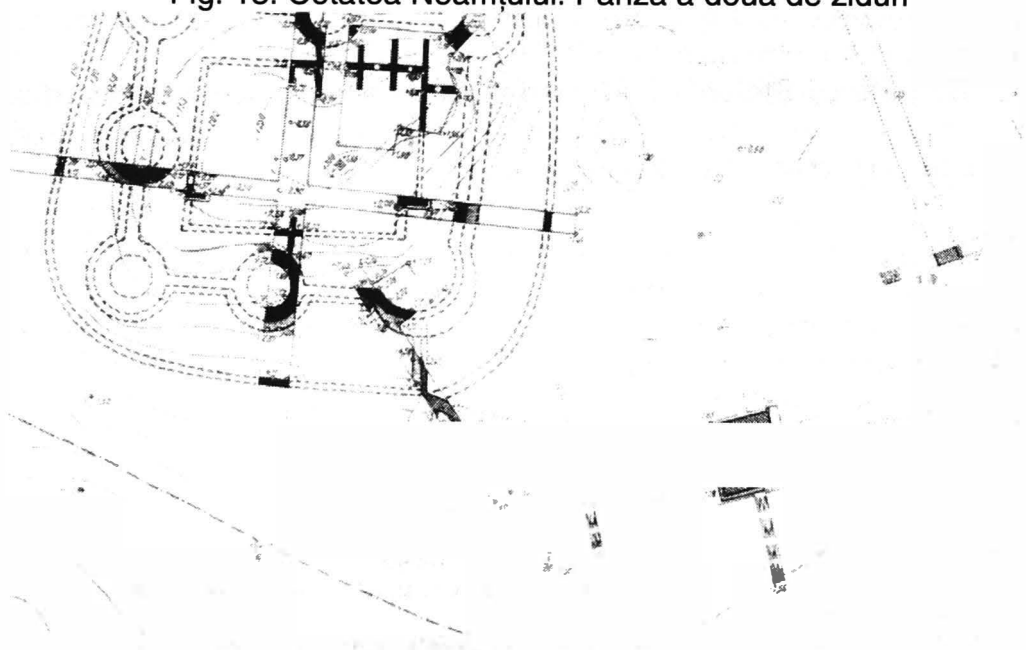

Fig. 14. Cetatea Nouă/Roman. Planul săpăturilor

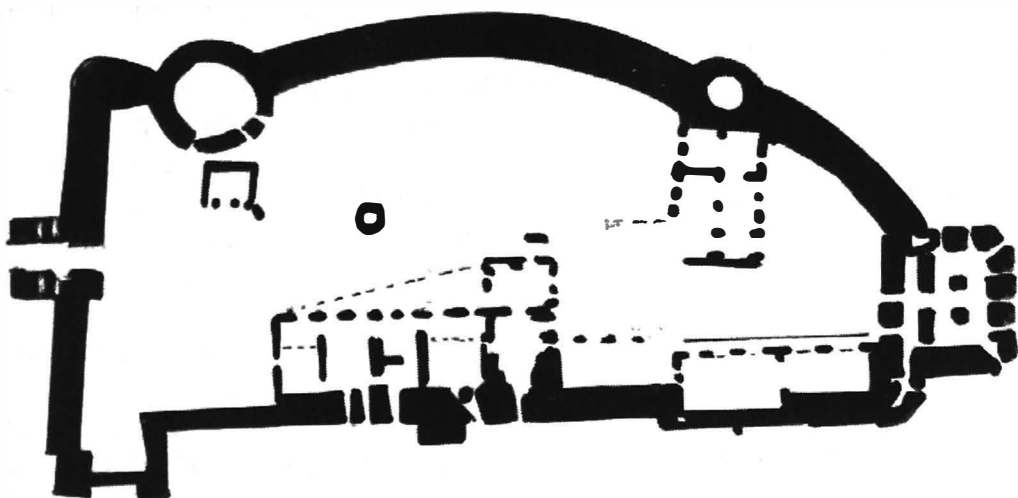

Fig. 15. Planul cetății Hotin

Îi sunt atribuite și unele intervenții la marele turn de pe latura nordică - probabil nucleul inițial al cetății, cu alte cuvinte un vechi donjon de tipul turnurilor locuință. Însă, probabil aici rolul marelui domn a fost supralicitat. În primul rând, cetatea era destul de puternică și anterior domniei lui Ștefan, pentru a stârni interesul magnaților poloni de la graniță, fiind și un punct de referință în luptele pentru tron din al doilea sfert al secolului al XV-lea. În al doilea rând, având în vedere natura relațiilor lui Ștefan cu coroana Poloniei, cel puțin până spre 1497, este greu de crezut că regele din țara vecină ar fi tolerat construcții de amploare aici; de altfel, nici Ștefan nu a perceput vreo amenințare dinspre această parte decât foarte târziu, spre sfârșitul domniei. Firește, nu este exclus ca tocmai atunci să fi avut loc asemenea lucrări.

În sfârșit, ultimele două forturi adaptate artileriei, cele de la Chilia și Cetatea Albă, ridică multe semne de întrebare. Așa cum originea primelor cetăți, respectiv, a citadelor, rămâne învăluită în mister, tot așa este greu de detectat contribuția lui Ștefan cel Mare. Ea a existat, fără nici un dubiu, dovadă fiind izvoarele cronistice, cele epigrafice, ca și logica istoriei, cele două fortificații fiind cele mai expuse atacului otoman, având, de asemenea, și o importanță extremă în cadrul sistemului

defensiv al țării. Astfel, la Cetatea Albă (fig. 16) au existat două curține exterioare ce dublau citadela, ele dezvoltându-se concentric și fiind adaptate terenului înalt ce domina malul Nistrului.

Zidurile au o grosime variind între 0,8 și 5 m și o înălțime maximă de 8 m. Dacă citadela are patru turnuri exterioare circulare, pânda sau mai curând pânzele au un număr impresionant de turnuri și bastioane (34), având o înălțime cuprinsă între 9 și 11 m. Există șase porți, numărul mare fiind explicabil prin calitatea portuară a fortificației. Șanțul de apărare din fața pânzei exterioare are o adâncime de circa 20 m și o lățime de 14 m. Suprafața totală este de 9 ha¹³¹. Se observă așadar că aici a funcționat unul din cele mai impresionante ansambluri fortificate din epocă.

Măsura dublării, a întăririi vechilor castele mușatine, s-a luat așadar datorită dezvoltării tot mai accentuate, spre jumătatea secolului al XV-lea, a artileriei de asediu. Acest fenomen a fost unul general european; tunuri s-au turnat în Franța, în orașele Germaniei sau Ungariei, dar și în Imperiul otoman, în marele centru de la Edirne¹³². În privința folosirii marilor tunuri de asediu de către otomani, sunt de amintit momentele 1453 (Constantinopol), 1456 (Belgrad), 1476 (Neamț)¹³³.

Prin reacție, au trebuit luate măsuri suplimentare de protecție a cetăților, a fortificațiilor în general, elementul esențial fiind edificarea de turnuri de artilerie. Acest fenomen a fost, de asemenea, unul general european în acea epocă. Tocmai contextul european, influențele exercitate asupra spațiului românesc interesează cu precădere aici. Aceasta fiindcă dacă inițiativa comanditarului local, în speță domnia Moldovei, nu poate fi negată, ar fi absurd să privim imaginarea, proiectarea și chiar execuția propriu-zisă a acestor construcții defensive ca emanând doar din cadrul și posibilitățile locale.

O primă încercare de schițare a unui context extern, relativ la cetățile românești, a făcut-o încă N. Iorga acum mai bine de șapte decenii¹³⁴.

---

¹³¹ Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 26-27; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 247-249; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, *passim*.

¹³² Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 239.

¹³³ De remarcat în legătură cu momentul 1476 că mulți autori vorbesc și de asediul Cetății de scaun din Suceava, deși Angiolello, martor ocular al campaniei, a arătat destul de limpede că, după cucerirea și arderea orașului, sultanul a renunțat la asediul cetății propriu-zise „prea bine înzestrată”, încât „nu am mai stat să pierdem vremea” (*Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 138).

¹³⁴ N. Iorga, *Les chateaux occidentaux en Roumanie*, în BCMI, XXII, fasc. 60, 1929, p. 49-69.

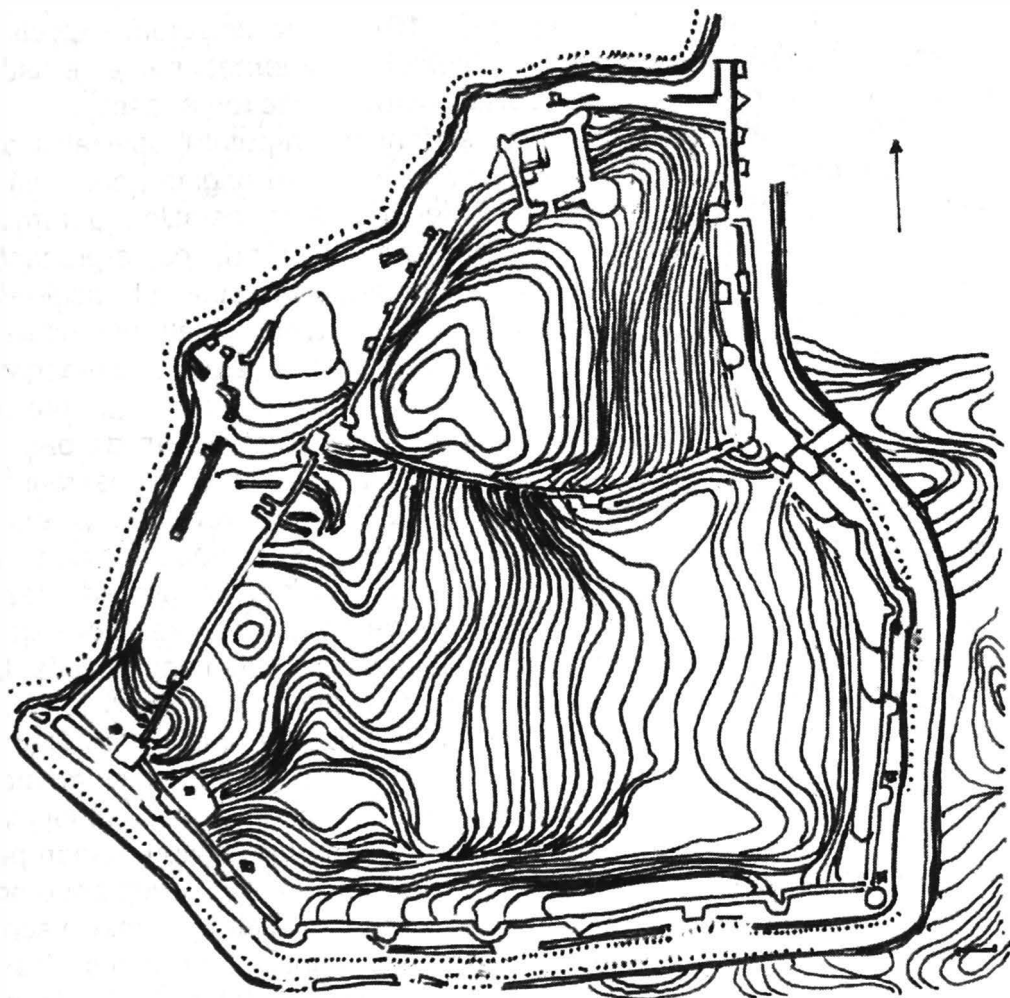

Fig. 16. Planul ansamblului fortificat de la Cetatea Albă

Articolul respectiv s-a limitat doar la peninsula Balcanică și litoralul Mării Negre, în general la fostul areal bizantin. În plus, marele istoric a avut în vedere în cazul Moldovei doar acele forturi, nuclee centrale, respectiv, castelele mușatine. Și alte contribuții similare s-au limitat la schițarea unui cadru european, de asemenea, doar pentru nucleele de început: cazul lui Virgil Vătășianu¹³⁵, Gheorghe Diaconu și N. Constantinescu¹³⁶, Lucian Chițescu¹³⁷, sau, mai recent, Cristian

¹³⁵ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 290 și urm.

¹³⁶ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia...*, p. 103-128.

Moisescu¹³⁸. Articolul lui Gh. Anghel din 1978, care se referă explicit la momentul adaptării la artilerie și la contextul său internațional, este astfel o prezență destul de singulară în peisajul istoriografic românesc¹³⁹.

Căutând originea fortificațiilor ștefaniene, reputatul specialist din Alba Iulia a luat inițial în considerare opiniile privind originea orientală a acestora, în speță cea bizantină. Referindu-se la cetățile cu turnuri circulare și semicirculare, el a combătut pe rând, cu argumente întemeiate, ipoteza originii bizantine la Cetatea Albă, susținută acolo de Virgil Vătășianu, apoi la Suceava, pentru ambele cetăți putându-se identifica meșteri din șantierele gotice târzii¹⁴⁰. Îl combate, de asemenea, pe Lucian Chițescu pentru ideea unei tehnici de construcții și a unui tip de fortificație bizantină la Roman/Cetatea Nouă; acel sistem de pari la fundație ar fi fost oricum prezent în arsenalul tehnic al Renașterii¹⁴¹. Dimpotrivă, Gh. Anghel încadrează fortificațiile moldovene în contextul fortificațiilor europene din faza marilor căutări, din a doua jumătate a secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea, ce precede faza fortificațiilor bastionare. A fost „o perioadă de adaptare a vechilor cetăți medievale la noile condiții create prin utilizarea artileriei în operațiunile de asediu și apărare”¹⁴², promotorii acestei concepții fiind arhitecți italieni, precum Giorgio Martini, Leonardo Da Vinci, Baccio Pontelli, San Gallo, Aristotele Fioravanti etc. Noua concepție presupunea un sistem mai unitar de fortificații față de cel anterior, un traseu geometric al planurilor. În general, predomina planul rectangular, cu turnuri pe colțuri, uneori pe mijlocul fiecărei laturi (ca la Roman, Orhei sau Chilia), adoptându-se forme geometrice și pentru curtile adăugate cetăților mai vechi (Suceava, Neamț, Cetatea Albă). Elementul principal ar fi fost însă generalizarea turnurilor circulare (Roman, Chilia, Cetatea Albă, Hotin, Orhei) și semicirculare (Suceava, Neamț, Cetatea Albă) sau în formă de potcoavă (Suceava și Neamț)¹⁴³.

În privința cadrului european amintit, istoricul citat se întreba retoric dacă se pot atribui origini bizantine fortificațiilor „numai pentru

---

¹³⁷ Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, 1972, p. 143-167; idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 6.

¹³⁸ Cristian Moisescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 83 și urm.

¹³⁹ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 254 și urm.; ulterior, merită amintite lucrările lui T. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 207, și, mai ales, Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, p. 49 și urm.

¹⁴⁰ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 254.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 257.

¹⁴² *Ibidem*, p. 254.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 254.

faptul că au turnuri circulare și semicirculare și un plan rectangular ?¹⁴⁴. Admite că Bizanțul a ridicat asemenea cetăți în întreg imperiul între secolele VI și X, că acest tip a fost preluat în secolele XII-XIII de cruciați, în Orient îmbinându-se astfel experiența europeană cu tradiția bizantină, amintind aici Krak de Chevaliers (sec. al XII-lea), Toprakkale (sec. XII-XIII), Yilam Kolesi (sec. XII-XIII) din sud-estul Turciei, ultimele două aparținând Armeniei Mici. Pe de altă parte, observă că turnuri circulare și semicirculare, ca și planuri rectangulare au fost prezente și în arhitectura militară caucaziană (Armenia, Georgia), dar și în arhitectura militară europeană. Suntem astfel purtați din Anglia regelui Eduard I (Rhundlon Castle, Harlech Castle, Caernavon Castle, Conway Castle, Beaumaris Castle; toate avându-l ca arhitect pe James St. George), în Levantul dominat de Veneția (Eubeea, Argos, Atena) sau de ioaniți (Rodos, Kios etc.), din nou în Apus, în Franța (Ham, Cissay, Bonaguil, Hautkonigsburg), Italia (Rocca del Ostia), iarăși în Levant, unde arhitectura italiană a generalizat sistemul fortificațiilor cu turnuri circulare, semicirculare și în potcoavă (Famagusta, Kyrenia, Paphos, Nicosia, Rodos), susținând o influență italiană și la cetățile genoveze de la Marea Neagră (Caffa). Arată, de asemenea, pătrunderea arhitecților italieni în Ungaria (la chemarea lui Matia Corvin), Polonia și Rusia (la chemarea lui Ivan al III-lea), susținând în final că fortificațiile lui Ștefan fac parte din același curent italian și negând, în concluzie, originea bizantină a acestora¹⁴⁵.

Ce s-ar obiecta la această doctă argumentație ? Poate doar faptul că Gh. Anghel a pus automat semnul egalității între turn circular și turn adaptat artileriei, luând astfel în considerare doar apărarea pasivă. Or, turnul de artilerie veritabil (*Geschützturme, tour d'artillerie, Kannonenturm, Bateriaurm*) proteja, dar putea, de asemenea, oferi un spațiu de tragere pentru artileria celor asediați. În consecință, alături de forma într-adevăr circulară, semicirculară sau de potcoavă, ele aveau, în plus, o grosime mult mai mare decât a turnurilor obișnuite. Astfel de exemple întâlnim la Aachen (ridicat între 1442-1456, diametrul 5,4 m), Lassay (după 1457, diametrul 10-12 m), Clisson (între 1460 și 1490), Tivoli, Rocca Pia (castel papal, între 1458-1464, diametrul 13,5 m), Hochkönigsberg (după 1479), Dinan (jumătatea secolului al XV-lea), Fougères (circa 1480, diametrul 20 m), Nordlingen (1539)¹⁴⁶ etc.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 255.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 255-257.

¹⁴⁶ I. Holl, *Feuerwaffen und Stadtmauern. Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des 15. Jahrhunderts*, în *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXIII, 1981, fasc. 1-4, p. 225.

Pe de altă parte, dacă a existat o influenţă italiană în Moldova lui Ştefan cel Mare, o influenţă similară a existat nemijlocit şi în Ungaria - nu doar aceea a lui Matia Corvin, dar şi a lui Ioan de Hunedoara sau a lui Sigismund de Luxemburg - în Polonia sau în Rusia, fapt de altfel observat şi de istoricul transilvan. Către aceste ţări, şi mai puţin spre altele mai îndepărtate, s-a orientat şi studiul de faţă.

Pentru Ungaria sunt de notat studiile unor specialişti reputaţi, precum László Gerevitch, Gerö László şi în special Imre Holl. Subliniind schimbarea fundamentală adusă de armele de foc în arhitectura militară medievală, ultimul a arătat că acest moment de cotitură este însă mult ulterior apariţiei armelor de foc¹⁴⁷. Abia înlocuirea ghiulelelor de piatră cu acelea din fier, pe la 1430, ar fi condus spre unele schimbări semnificative în arhitectură, în speţă ziduri mai groase şi turnuri de apărare cu artilerie; cu alte cuvinte, în intervalul 1440-1520 se trece la apărarea activă¹⁴⁸. Transformările arhitecturii de apărare s-au concentrat într-un interval cuprins între ultimul sfert al secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea. În ce au constat aceste transformări ? Ele au vizat toate cele trei sectoare majore ale unei fortificaţii: zidurile, turnurile şi porţile.

Pentru secolul al XV-lea însă au predominat soluţiile tradiţionale; asistăm chiar la o renaştere a donjonului, precum la palatul sudic de la Buda al regelui Sigismund¹⁴⁹, la Gyula, Boldogkö, Nagyvaszony, Cluj etc. Transformările la ziduri au constat doar din reconstruiri, crearea unor drumuri de rond şi, mai ales, practicarea unor guri de tragere de diverse forme, pentru arme de foc uşoare (Sopron, Poszony/Bratislava, Eperjes/Presov, Nagyszombat/Trnava)¹⁵⁰. Transformările la turnuri au fost, de asemenea, nesemnificative: proeminenţa, respectiv, decroşarea exterioară în raport cu zidul propriu-zis era folosită şi anterior. Nu există, cu excepţia Sopronului, o mărire a proporţiilor. În sfârşit, s-au reconstruit crenelurile şi s-au practicat, de asemenea, guri de tragere. În privinţa ultimelor s-a constatat o legătură strânsă între schimbarea sistematică a tipurilor de guri de tragere şi diversele tipuri de arme de foc manuale¹⁵¹. La turnuri a funcţionat în plus şi restricţia regală; de multe ori, în cazul

---

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 207.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴⁹ Gero László, *Magyar építészet (a XIX. század végéig)*, Budapest, 1954, p. 59 (consideră că „Turnul Mutilat“ al lui Sigismund de Luxemburg era deja construit cu scopul susţinerii unui asediu de artilerie şi de a permite la nevoie tragerea din incinta castelului; în privinţa construcţiei de pe latura de sud, contrar lui I. Holl, o consideră drept un mare bastion în formă de semilună pentru artilerie); I. Holl, *op. cit.*, p. 207.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 212-214.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 215.

orașelor, permisiunea era acordată doar pentru ziduri, în orice caz, era necesară în cazul turnurilor mai înalte decât zidul propriu-zis (de exemplu, la Eperjes are dreptul de a-și ridica zidul, un ordin al regelui din 1378 interzicea însă ridicarea turnurilor)¹⁵². Or, tocmai în turnuri se aflau concentrate preponderent armele de foc, mai ales în turnurile-poartă. Pe de altă parte, deși se ridică sau se refac și turnuri circulare (cazul Hunedoarei), deși ele sunt înalte, au totuși o grosime destul de mică (2 m la Hunedoara sau Nagyvaszony)¹⁵³. Cu aceste excepții, la care se mai adaugă și cele două turnuri ale zidului urban de la Poszony, lipsesc însă în întreg teritoriul Ungariei medievale turnurile propriu-zise de artilerie. Caracteristice au fost întrebuițarea și neînsemnatele modificări ale vechilor turnuri medievale. Acest fenomen trebuie pus în legătură cu lipsa pericolelor externe, ceea ce va urni lucrurile fiind tocmai accentuarea pericolului otoman la începutul secolului al XVI-lea, mai ales în al doilea sfert al secolului respectiv (după Mohacs)¹⁵⁴. Abia în această perioadă se concentrează exemplele de turnuri de artilerie: cazul „Bastionului Alb” și al „Bastionului Țesătorilor” de la Brașov, al turnurilor de la Gyula, Bozok/Bzovik (castel patrulater cu turnuri de artilerie în formă de potcoavă la colțuri, ridicat de Zsigmund Balassi, între 1541 și 1545), Kisszeben/Sabinov, Cluj - „Bastionul Făurarilor” (Otvések-Bastyaja, la 1707 !), Aiud (cu două turnuri pentagonale ridicate între 1528 și 1550) sau Locse/Levoca (la 1569)¹⁵⁵. În concluzie, turnurile de artilerie au fost foarte rare în secolul al XV-lea, frecvența lor maximă constatându-se în veacul următor.

În privința transformărilor la porți, acestea au constat în fortificarea lor prin diverse metode: porți duble, crearea unui gang al porții, turnuri de poartă și mai ales barbacane. Ultimele - amenajări defensive, fortificate, situate în exteriorul incintei principale a unei cetăți sau castel, menită să controleze accesul, punând la adăpost un pod sau o poartă¹⁵⁶ - le întâlnim în întreaga Europă, de la Viena (Stubentor, 1438) sau Zürich (Rennwegertor, 1444), la Cracovia (Floriantor, 1497-1505), apoi în Ungaria, la Nagyszombat/Trnava (poarta Sf. Fecioare - 1428), Sopron (1441), Buda (poarta Fehervari), Poszony (1440)¹⁵⁷.

Turnurile de artilerie apar târziu și în Polonia, mai exact în secolele XVI-XVII. Este drept că, după ce s-au impus au fost utilizate pe

¹⁵² *Ibidem*, p. 222.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 223; O. Velescu, *Castelul de la Hunedoara*, București, 1961, p. 15 și urm.

¹⁵⁴ I. Holl, *op. cit.*, p. 229.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 229-231.

¹⁵⁶ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 44-45.

¹⁵⁷ I. Holl, *op. cit.*, p. 237.

scară largă, inclusiv la bisericile de sat (exemplul bisericii de lemn de la Nowosielce, înconjurată de un val de pământ cu turnuri scunde de artilerie, echipate cu arme de foc; fortificațiile au permis apărătorilor să reziste atacului tătar din 1624)¹⁵⁸. Întârzierea de aici are tot cauze politice, ca și în Ungaria. Dependența tătarilor de Imperiul otoman, în secolul al XVI-lea, a dus la o schimbare de logistică; raidurile întâmplătoare au fost înlocuite de invazii regulate¹⁵⁹.

În Rusia, unde ajunge până la urmă bolognezul Fioravanti, disputat și de Matia Corvin, este de notat ridicarea în această perioadă a Kremlin-ului moscovit, dar este greu de vorbit despre o rețea de fortificații adaptate artileriei¹⁶⁰.

Având în vedere toate aceste fapte, ne putem întreba cum se face că, deși în a doua jumătate a secolului al XV-lea o influență italiană, respectiv, arhitecți, ingineri italieni foarte cunoscuți au existat și în Ungaria, Polonia sau Rusia, doar în Moldova acelei vremi avem un sistem defensiv adaptat artileriei, sistem ce presupunea atât apărarea pasivă, cât și pe cea activă ? Constituția lui pe la 1470-1480¹⁶¹ a devansat cu câteva decenii încercările similare din spațiile învecinate amintite și a făcut ca Moldova, după expresia lui Gh. Anghel, „să dispună de cel mai puternic sistem centralizat de fortificații din SE Europei”¹⁶². La întrebarea de mai sus se conturează două răspunsuri:

1) fie sistemul defensiv amintit s-a constituit aici mai târziu, la începutul secolului al XVI-lea - ipoteză dezmințită ferm de rezultatele cercetărilor arheologice¹⁶³;

2) ipotezicii arhitecți italieni ai lui Ștefan au fost mai pricepuți și mai grăbiți decât alții, totul conjugându-se cu proximitatea infinit mai accentuată a pericolului otoman pentru Moldova și, nu în ultimul rând, cu personalitatea covârșitoare a marelui domn. În privința iminenței pericolului otoman trebuie să observăm că adaptarea la artilerie a precedat chiar venirea pe tron a lui Ștefan, fiind de amintit aici cunoscuta inscripție de la Cetatea Albă, în care pârcălabul Stanciu notifica înzestrarea fortificației respective cu tunuri, implicit, cu turnuri de artilerie, încă de la 1454¹⁶⁴. Legătura cu căderea Constantinopolului este

---

¹⁵⁸ Janusz Bogdanowski, "Peasant Castles" in Poland as a defence against Tartars (13th - 17th centuries), în *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, XI, Lodz, 1998, p. 15.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 257.

¹⁶¹ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 21, 25-26.

¹⁶² Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 258.

¹⁶³ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 78 și urm.

¹⁶⁴ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, s. II, XXX, 1908, p. 325-330.

evidentă, de altfel, un atac otoman asupra Cetății Albe s-a petrecut chiar în acel an¹⁶⁵. În sfârșit, pentru a nu merge până la acel Baptista di Vesentino *magister in diversis artibus*, decedat la Suceava la 1512¹⁶⁶, putem risca o ipoteză apropiind de cetățile Moldovei lui Ștefan pe acei tineri cafezi evadați de sub esorta maritimă a otomanilor în anul 1475¹⁶⁷. Mulți dintre ei ar fi rămas pentru totdeauna aici punându-și talentele în slujba țării de adopție¹⁶⁸.

Unii dintre arheologii care au investigat Cetatea de scaun din Suceava au pledat pentru o origine și influență transilvană, respectiv, pentru meșteri proveniți din acest spațiu. Este drept, au fost vizate elemente aparținând nucleului central (o balustradă cu analogii hunedorene, ancadramente de uși și ferestre, chiar portalurile renaștentiste având semne de pietrari ce trimit la Bistrița, Brașov, Sibiu, Cluj sau Dej)¹⁶⁹. De altfel, nucleul respectiv ar fi avut în epoca studiată - secolele XV-XVI - aspectul unui castel luxos, cu săli largi, pardosite cu cărămidă smălțuită, unele încăperi fiind chiar pictate¹⁷⁰. Specialiștii citați au evitat însă să se pronunțe asupra originilor pânzei exterioare de ziduri. Însă, chiar admitând influența transilvană și eventuali meșteri de acolo pentru această parte a cetății, regiunea respectivă a jucat doar un rol de filieră pentru un mare curent arhitectonic, originat totuși din Italia¹⁷¹.

Tot din vremea lui Ștefan datează și Soroca și Orheiul, cele două fortificații de la granița răsăriteană, așadar dinspre tătari. Având în vedere specificul militar al hanatului crimeean, axat pe raiduri devastatoare dar scurte, ce evitau asediile, ca și pe lipsa artileriei din bagajul războinic al acestuia, nu a fost necesară adaptarea acestor cetăți la artilerie. Astfel, prima cetate de la Soroca, datând din epoca marelui

¹⁶⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 113-114.

¹⁶⁶ Textul complet al inscripției: „Anno Domini 1.5.1.2. obiit honestus dominus Babtista ital(us) de Vesentino magister in diversis artibus requiescat in pace”, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 784.; cf. Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 257; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 103.

¹⁶⁷ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 24; Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 127 și urm.

¹⁶⁸ „Mulți dintre dâșii au rămas în Suceava, cari și astăzi sunt acolo” (*Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 32-33). Episodul este prezent și la Angiolello (*Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 132-133).

¹⁶⁹ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun...*, p. 104-106.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 126-128.

¹⁷¹ O legătură directă între refacerile efectuate de Francesco Sforza la Milano, devastat după războiul cu Veneția, și cele de la Hunedoara, la Adrian A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui. Studii*, Cluj, 1999, *passim*.

domn era construită din valuri de pământ și palisade¹⁷², cetatea de piatră fiind, după cum bine se știe, opera lui Petru Rareș.

La Orhei lucrurile sunt ceva mai complexe; aici a existat și o fortificare a târgului, după sistemul șanțurilor și valurilor de pământ, cu o primă etapă încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea-începutul secolului al XV-lea, când au fost trasate două linii de apărare de tipul menționat și o a doua în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când a fost trasat un nou șanț și un nou val de apărare ce separau promontoriul pe care se afla așezarea de terenul din jur. De notat că aici este vorba de Orheiul Vechi; după cum se știe, probabil în secolul al XVI-lea, târgul și-a schimbat vatra¹⁷³. Cândva, înainte de 1470, când a fost menționat primul pârcălab al cetății, Ștefan a ridicat, în apropierea fortificației urbane, o puternică cetate din piatră (fig. 17). De formă aproximativ dreptunghiulară (105 x 120 x 90 x 130 m), avea turnuri cilindrice la colțuri și o grosime a zidurilor de 2 m. La 14 m spre vest era un șanț adânc de 4,5 m și lat de 12 m. Prin plan, citadela de aici are analogii cu cele de la Roman și Chilia¹⁷⁴.

În sfârșit, trebuie menționate pentru această perioadă câteva fortificații pasagere de pământ, cu o existență efemeră: Bârlad, Berheci, Crăciuna, unii autori luând în considerare și întărirea ridicată în cursul bătăliei de la Războieni¹⁷⁵. Dintre acestea, cea de la Bârlad (fig. 18) a fost cercetată aproape exhaustiv, beneficiind și de o monografie¹⁷⁶, Crăciuna ridicând încă probleme de identificare. Astfel, Lucian Chițescu a echivalat-o cu cetatea de pământ descoperită de el la Independența/Galați (fig. 19)¹⁷⁷. Chiar dacă asupra acestei identificări se pot ridica semne de întrebare, este sigur că, oricum, reputatul arheolog a descoperit o fortificație ștefaniană.

---

¹⁷² Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 251; Constantin C. Giurescu, *ed. cit.*, p. 287 și 288; Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 38.

¹⁷³ Constantin C. Giurescu, *ed. cit.*, p. 264.

¹⁷⁴ Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 33-34; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 249-250.

¹⁷⁵ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 251.

¹⁷⁶ Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117-134; Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002.

¹⁷⁷ L. Chițescu, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 81.

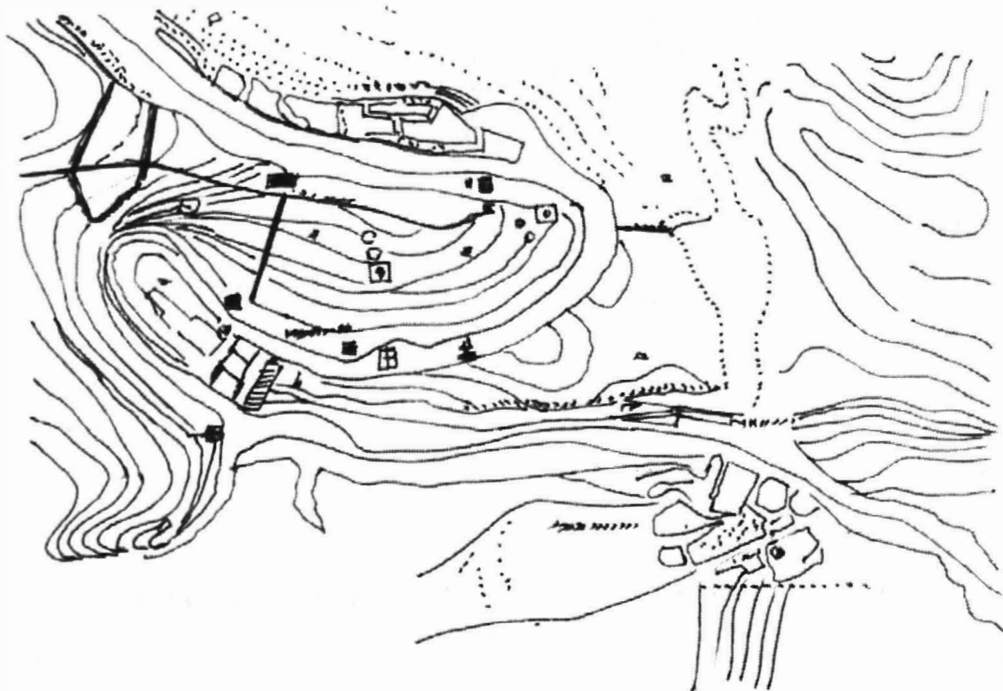

Fig. 17. Planul fortificației urbane de la Orheiul Vechi

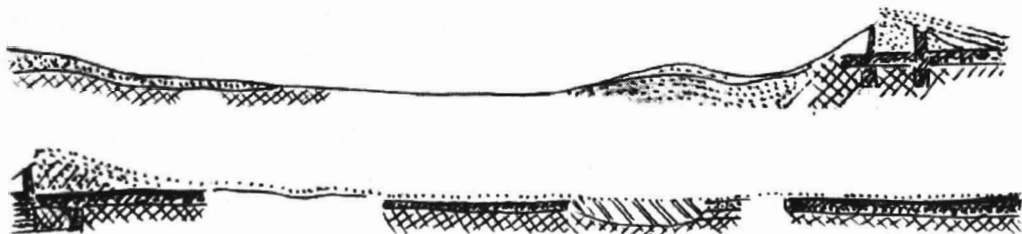

Fig. 18. Cetatea de pământ de la Bârlad. Secțiune prin val și palisadă

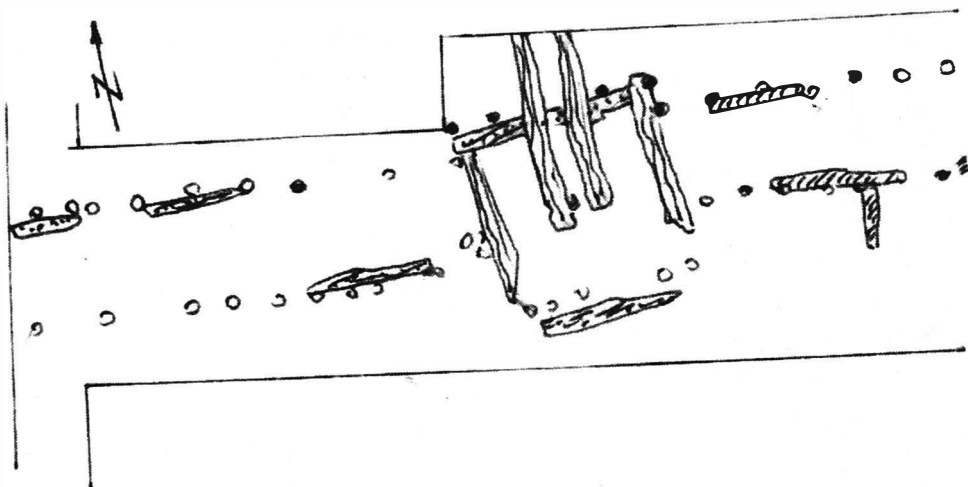

Fig. 19. Cetatea de pământ de la Independența/Galați.
Planul intrării

5. Secolele XVI-XVII. Sporirea decalajului față de Europa

Cu o singură excepție, de aici înainte, activitatea locală, legată de cetățile propriu-zise, va stagna. Acestea rămân la forma și dimensiunile din secolul al XV-lea. Desigur, sunt notabile cele câteva încercări de refacere, la Cetatea de scaun și Neamț, din vremea lui Ieremia Movilă și mai ales Vasile Lupu. Însă, chiar refacerile respective nu mai au nimic de a face cu ceea ce se întâmpla în Europa în domeniul fortificațiilor, unde, odată cu secolul al XVI-lea, se impun bastioanele „pană” sau „clești”, de tip italian, care puteau să controleze și unghiurile moarte ale turnurilor precedente. Acestea devansau așadar, din punct de vedere tehnic, și soluția tipică pentru secolul al XV-lea - turnurile cilindrice, cu bază foarte evazată și ziduri foarte groase¹⁷⁸. Asemenea soluții vor fi aplicate doar la acele cetăți moldovene căzute sub stăpânire otomană: Cetatea Albă, Chilia, Tighina, Hotin, în general, de către ingineri francezi aflați în slujba Porții. În schimb, celelalte cetăți ale țării au rămas, încă odată, la stadiul ștefanian, decăzând lent. Cauzele nu pot fi căutate într-un eventual dezinteres al puterii sau în lipsa de forță economică, ci în interdicția formală a Porții, a cărei dominare asupra țărilor române se accentuează în acest interval temporal.

¹⁷⁸ T. O. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 207

Este sigur că mult discutata interdicție otomană nu a funcționat imediat după 1538: pe la 1543, Petru vodă a refăcut din piatră cetatea Soroca. Pe de altă parte, Soliman i-a făcut repetate oferte de a-i vinde cetatea Tighinei, ridicată de otomani imediat după 1538. Reperul Lăpușneanu, pentru respectiva interdicție, este iar greu de acceptat. În privința cetății Soroca (fig. 20) - excepția anunțată mai sus - ea a beneficiat, se pare, de serviciile unui meșter bistrițean.

Se deosebește, prin planul ei circular, de toate celelalte cetăți ale țării. Are un diametru de 26 m, și patru turnuri circulare, dispuse în cruce, la distanțe egale, de câte 14 m. Un al patrulea, rectangular, era turnul de poartă. Era așadar o cetate adaptată artileriei, la care se accentuaseră la maxim tendințele epocii anterioare¹⁷⁹.

Totuși, odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un indiciu indirect privind înăsprirea condițiilor otomane a fost fortificarea accentuată a curților domnești. De fapt, pluralul este aici oarecum de prisos; vechile curți de la Alexandru cel Bun și, mai ales, de la Ștefan cel Mare, au decăzut și vor dispărea în această perioadă. Cu câteva excepții - Suceava, care mai cunoaște o oarecare revenire și, implicit, unele refaceri, la Vasile Lupu¹⁸⁰, și Hârlăul, cu refaceri și adăugiri la Radu Mihnea¹⁸¹ - curtea prin excelență devine cea de la Iași. Astfel, în timpul lui Ștefan Rareș (1551-1552), este atestat primul pârcălab de Iași. De altfel, acolo aceste măsuri sunt confirmate și arheologic (fig. 21). Astfel, pentru secolul al XVI-lea a fost documentată o lărgire. Au existat depuneri de nivelare în sectorul estic al terasei pe care se afla curtea; de

¹⁷⁹ L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, p. 38.

¹⁸⁰ S-a documentat o mică extindere a tronsonului de beciori de pe latura estică (Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 131).

¹⁸¹ Stela Cheptea, *Un oraș medieval - Hârlău*, Iași, 2000, p. 140 și urm. Eforturile lui Radu Mihnea sunt legate mai mult de creșterea confortului reședinței respective, decât de aspectul militar.

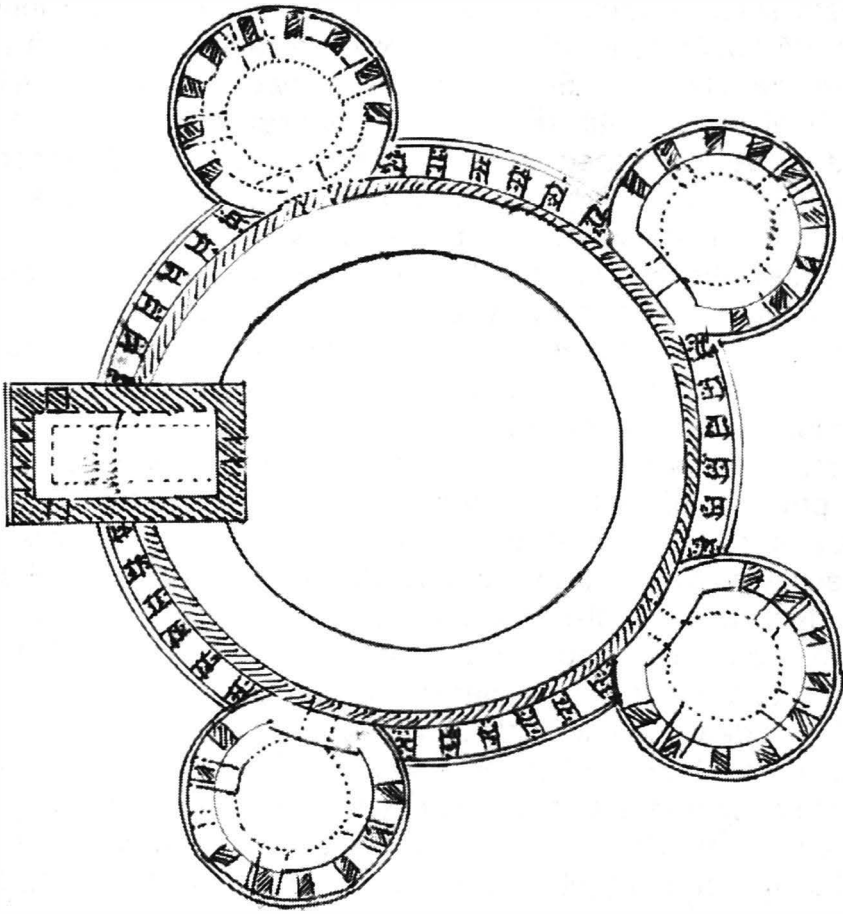

Fig. 20. Planul cetății Sorocea

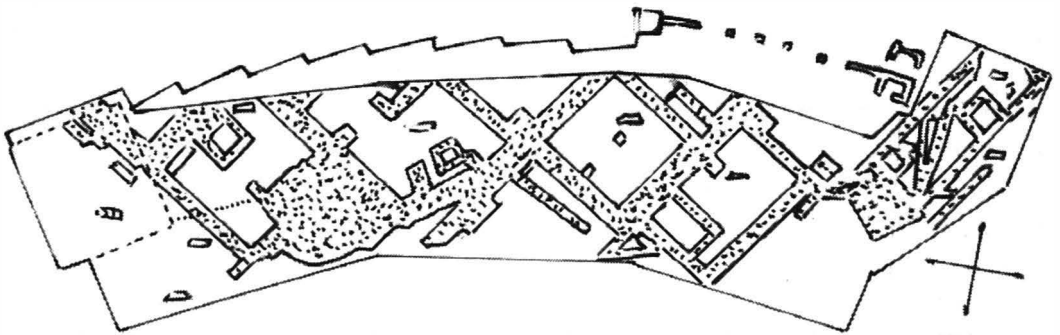

Fig. 20. Planul cetății Sorocea

la acest nivel s-au construit unele ziduri la incinta exterioară. Acestea se țin organic cu restul zidurilor, tehnica de construcție fiind similară cu aceea din secolul al XV-lea. Abia secolul al XVII-lea aduce aici o nouă tehnică, arheologii notând masivitatea construcțiilor, respectiv, proporțiile lor gigantice. Concret, în epoca respectivă, incinta a fost lărgită pe laturile de est și nord, fiind întărite și zidurile anterioare. A rezultat o grosime mai mare a zidurilor, comparabilă cu cea a unei cetăți.

Astfel, la colțul de sud-est, la zidul din secolul al XV-lea s-a adăugat un zid cu grosimea de 0,60 m, rezultând o grosime totală pe latura de sud de circa 4,50 m. Tot aici a fost evidențiat un turn patrulater; realizat din piloni de stejar, cu diametrul de 0,60-0,80 m, peste care s-a turnat un pat de piatră masivă, legat cu bârne de stejar pătrate, cu lățimea de 0,40 m, remarcabilă fiind elasticitatea construcției. În formă de trunchi de piramidă, acest turn putea servi, prin proporții și stabilitate, folosirii artileriei. A fost pus în legătură cu unele stampe de la sfârșitul secolului al XVII-lea; fidelitatea acestora față de model rămâne însă discutabilă¹⁸².

De asemenea, începe și fortificarea mănăstirilor. Fenomenul trebuie pus în legătură cu interdicția Porții de a se construi fortificații în țară, domnii recurgând la „procedul cetății camuflate în mănăstire”¹⁸³. Deși Putna este considerată prima mănăstire fortificată din Moldova¹⁸⁴, în general, așezămintele respective au primit, în secolele XIV-XV, fie un modest gard de lemn, fie un zid simplu, subțire. Acum, spre a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ele devin adevărate cetăți, cu turnuri complicate vizând flancarea, cu ziduri groase etc., încât biserica propriu-zisă apare ca un donjon¹⁸⁵. Este de luat în considerare reperul Galata (1584) – se pare, prima biserică fortificată (cu guri de tragere pe zidul de nord și la altar), având incinta dotată cu metezeze. Raportul între arhitectura religioasă și cea militară trebuie judecat fie prin implicarea oamenilor bisericii în construcții militare proprii (destul de vagă la est de Carpați), dar și prin translația meșterilor dintr-o arhitectură în cealaltă. Ca un specific local, progresul arhitecturii religioase de zid s-a aflat într-un

¹⁸² Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 202 și urm.; *Istoria orașului Iași*, red. responsabili Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, Iași, 1980, p. 56 și urm.; Alexandru Andronic, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, p. 52 și urm.; Alexandru Andronic, Stela Cheptea, *Curtea domnească din Iași*, în *Revista Monumentelor istorice*, 2, 1990, p. 18 și urm.

¹⁸³ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974, p. 233.

¹⁸⁴ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 252.

¹⁸⁵ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea. 1527-1582*, în BCMI, XXI, 1928, *passim*.

raport oarecum invers proporțional cu cel al arhitecturii militare. Potențele militare ale arhitecturii religioase ridică întrebarea în ce măsură constructorii de biserici au lăsat vreo urmă și la cetăți ?

În secolul al XVII-lea constatăm o accentuare a tendințelor anterioare. Se disting aici câteva mănăstiri, a căror împrejmuire se constituie în adevărate cetăți. În acest sens, se remarcă în primul rând Dragomirna și incinta ei (fig. 22).

Deși ctitoria propriu-zisă ține de începutul secolului și se leagă de numele lui Luca Stroici și Anastasie Crimca, zidurile și turnurile - cele care interesează de fapt aici - sunt ridicate de Miron Barnovschi, între 1627 și 1629. Curtina prevăzută cu metezeze și drum de strajă, turnurile de colț, ieșite în exterior (fig. 23), vizând deci elemente de flancare, ne trimit cu toate cu cel puțin două veacuri înapoi. Ansamblul de aici pare mai curând un castel medieval, tipic pentru secolele XIII-XIV, fiind însă total nepotrivită pentru secolul al XVII-lea. El se armonizează însă perfect cu biserica respectivă; în fond, ar fi fost la fel de nepotrivită împrejmuirea acesteia cu fortificații bastionare ! Pe de altă parte, biserica însăși este atipică pentru acea epocă, ea având caracteristicile - mult exacerbate - ale unei biserici gotice¹⁸⁶.

O altă incintă mănăstirească notabilă este aceea de la Bisericanii (fig. 24). Deși ctitoria propriu-zisă este și aici mult mai veche, incinta și turnurile datează tot din vremea lui Barnovschi, pe cheltuiala mai multor boieri ctitori, în principal a lui Dumitrașcu Ștefan mare logofăt. Ceea ce complică lucrurile sunt refacerile radicale din secolul al XVIII-lea, dar, în general, observațiile de la Dragomirna se aplică integral și aici. Turnurile de colț de aici sunt veritabile turnuri de flancare. Au dispărut turnurile de pe latura de est, cel de la sud-est și cel de la nord-est, astfel încât este greu de precizat acum forma exactă a incintei¹⁸⁷.

---

¹⁸⁶ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 327-328; Teodora Voinescu, Răzvan Theodorescu, *Mănăstirea Dragomirna*, București, 1965; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 263-266; Șt. S. Gorovei, *Mănăstirea Dragomirna*, București, 1978.

¹⁸⁷ G. Balș. *op. cit.*, p. 336; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 72-73.

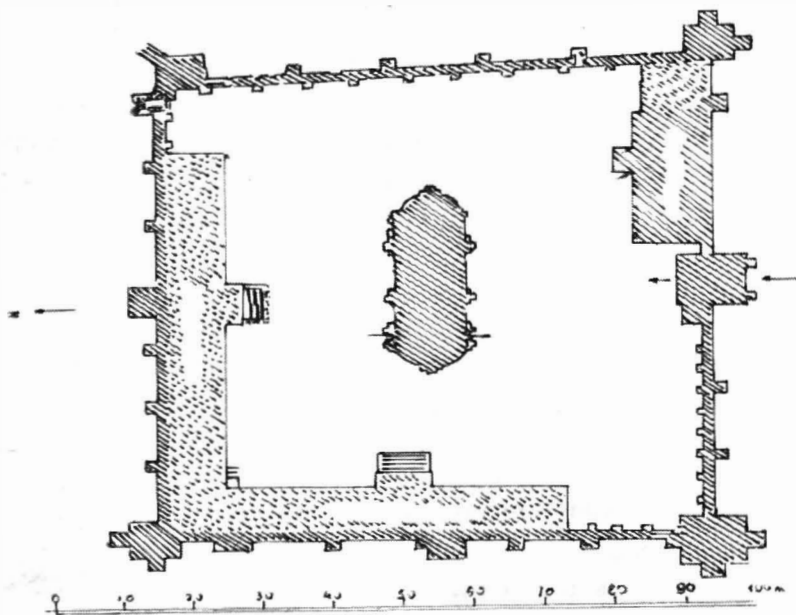

Fig. 22. Planul mănăstirii Dragomirna

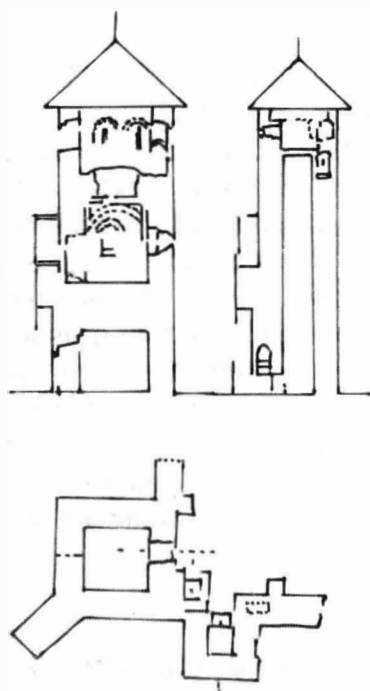

Fig. 23. Mănăstirea Dragomirna. Turnul de nord-est

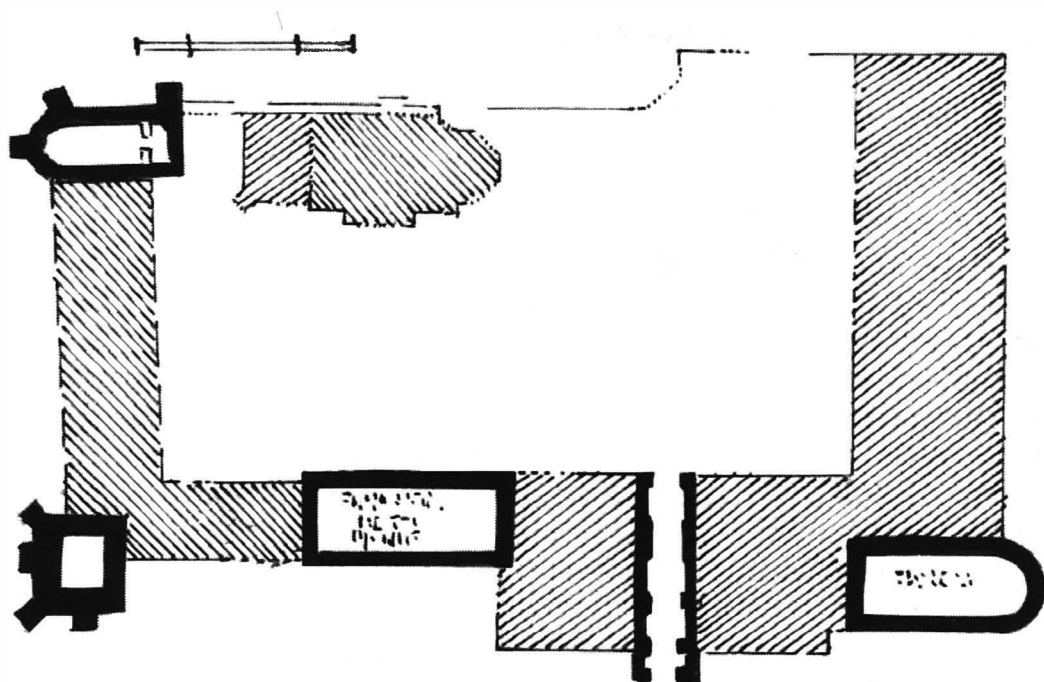

Fig. 24. Planul mănăstirii Bisericani

Alte incinte din această epocă - Agapia (din vale), Hlincea, Pângărați. Probota, Putna, Râșca, Secu - indică spre un adevărat program de fortificare a mănăstirilor la Vasile Lupu, asemănător aceluia din Țara Românească, a lui Matei Basarab¹⁸⁸. Atât domnul, cât și fratele său, Gavril Coci hatmanul, ctitoresc sau repară mănăstiri, implicit, incinte.

Revenind la Iași, unii autori au presupus, dat fiind numărul mare de mănăstiri fortificate din oraș și de pe dealurile din jur, existența unui sistem militar încheșat, destinat să apere orașul¹⁸⁹. Teza este însă greu de susținut; nu trebuie și nu putem atribui mănăstirilor alt rol decât cel avut în epocă, acela de simple puncte de refugiu în caz de nevoie. Rămâne notabilă aici ctitoria lui Gheorghe Duca de la Cetățuia (fig. 25), de pe dealul omonim. Poziția ideală, alături de fortificațiile propriu-zise, au făcut din această mănăstire un punct de reazem militar de primă

¹⁸⁸ Tereza Sinigalia, *Arhitectura fortificată din epoca lui Matei Basarab*, în SCIA, XXXII, 1985, p. 49-66.

¹⁸⁹ Emanuel C. Antoche, *Considerații asupra rolului strategic și tactic al mănăstirilor fortificate în vatra istorică a orașului Iași și împrejurimi. Secolele XV-XVII*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești*, XVI, s.n., Freiburg i.Br., 1990/1991, p. 191-204.

importanță pentru domnii Moldovei, ea dovedindu-și, de altfel, utilitatea în împrejurări tulburi precum acelea din anii 1710 sau 1717¹⁹⁰.

Pe de altă parte, evoluția militară impunea tot mai mult o recrudescență a fortificațiilor pasagere de pământ, acesta din urmă un obstacol excelent în fața artileriei (cu observația folosirii lor și în secolul XV, la Bârlad, Berheci, Valea Albă). Este de văzut preferința cazacilor pentru lupta „în șanțuri”, cu efecte și la noi: ca la Roșcani (1574), Țuțora (1595, 1620), Hotin (1621), Suceava (1653 – acum apare „Câmpul șanțurilor” din fața cetății). Astfel, fortificațiile de piatră, oricât de masive, își pierd din importanță, exceptându-le pe cele bastionare.

Totuși, Moldova continuă moda mănăstirilor fortificate, oarecum împotriva curentului. Este de văzut explicația rațională pentru mănăstirile și bisericile din orașe, ce vizau apărarea împotriva unor tâlhari relativ puțin numeroși¹⁹¹. Pe lângă metereze, ele primesc un masiv turn-clopotniță pe pridvor sau pronaos. Ar trebui lămurit în ce măsură incinta mănăstirească a secolelor XVII-XVIII a fost un substitut pentru cetate, sau este vorba de o izolare firească a monahului în fața spațiului laic. Elementele – vădit militare (turnuri de flancare, metereze, barbacane etc.) – pledează pentru prima explicație. Moda vine aproape sigur din Transilvania, unde biserica-cetate era o realitate încă din secolul al XV-lea, impusă de necesitățile luptei anti-otomane¹⁹².

Bandele amintite au constituit o problemă reală pentru țară; sunt de amintit aici măsurile dure ale lui Vasile Lupu, mărturiile călătorilor, activitatea lui Miron Costin ca staroste de Putna, pe la 1690, pentru ca după 1686 și până târziu, la 1717, problema să fie reactualizată prin apariția bandelor de cătane nemțești și poloneze, cantonate în ruinele cetăților Moldovei. În paranteză fie spus, căpitanul Ferentz, cel de la 1717, era chiar comandantul garnizoanei Cetății Neamțului.

¹⁹⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980, p. 39, 190, 252; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 233.

¹⁹¹ Dumitru Năstase, *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în SCIA, IV, 1957, 3-4, p. 77-98.

¹⁹² G. Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, în SCIA, II, 1955, 1-2, p. 60; *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, (coord. Béla Kopeczi), Budapest, 1990, p. 238-239. Mai recent, la Alexandru Gh. Sonoc, Dan Buzea, *Considerații istorice și strategice cu privire la apariția și răspândirea bisericilor fortificate ale sașilor transilvăneni (I)*, în *Lucrările sesiunii naționale de comunicări a cercurilor științifice studențești. Arheologie. Istorie*, 2, Târgoviște, 10-11 aprilie 1998, p. 167-183.

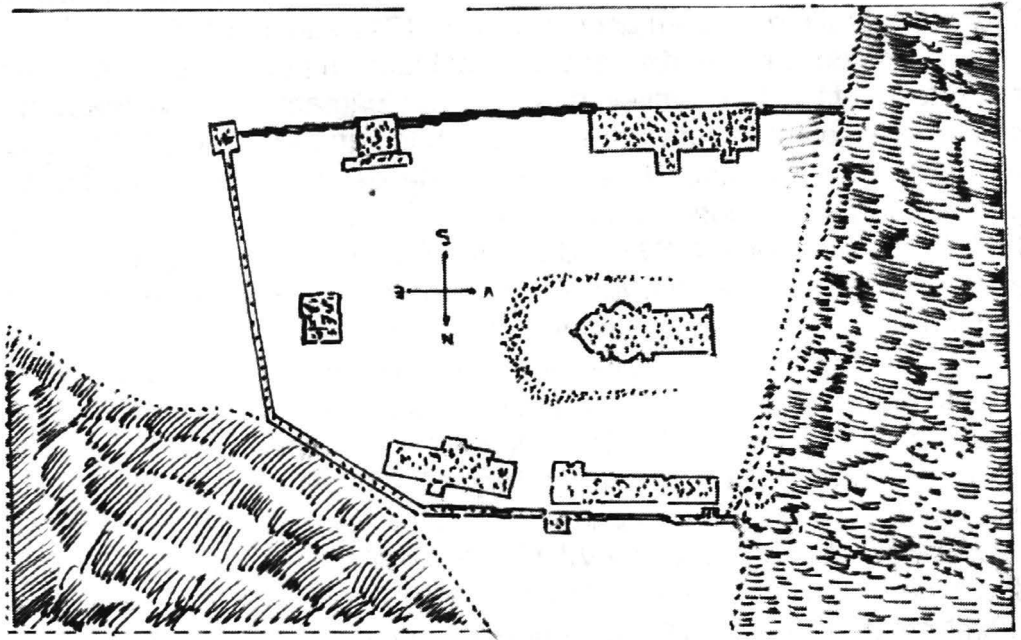

Fig. 25. Planul mănăstirii Cetățuia

De altfel, măsurile lui Mihail Racoviță, din anul pomenit (1717), sunt un reper cronologic pentru istoria fortificațiilor: devenite nu atât inutile, cât primejdioase pentru țară, cetățile Moldovei și chiar unele mănăstiri sunt distruse prin dinamitare de către domnul pomenit. Într-un fel, pentru a-l parafraza pe Fernand Braudel, „lungul secol”, al XVII-lea de astă dată, al fortificațiilor Moldovei, se termină la 1717.

B. Analiza tipologică a fortificațiilor

Cum se poate vedea și din rândurile anterioare, este greu de vorbit de o evoluție, de un drum ascendent de la simplu la complex. Nu există nici o legătură între Fundu Herței, de pildă, și Cetatea de scaun a Sucevei sau Cetatea Neamțului. Forturile centrale ale Moldovei apar dintr-o dată, fără etapa *motte & bailey*. Acest fapt pune, de la început, sub semnul întrebării analiza tipologică ce va fi încercată mai jos; aceasta presupune, la rândul ei, o analiză de sistem, de structură, cu alte cuvinte, aplicarea principiilor structuralismului - într-adevăr posibilă

pentru cetățile Transilvaniei¹⁹³. Se ridică astfel câteva întrebări. Poate fi considerată cetatea un *sistem* ? Putem izola invariante, *sincronisme* ? Putem neglija perspectiva *diacronică*/istorică ?

I. Criterii

Funcție de diverse criterii, cetățile se pot clasifica schematic în mai multe categorii. Luând în considerare accentul impus acestui capitol, ne-a interesat aici doar criteriul arhitectonic, care va fi singurul urmărit¹⁹⁴.

Criteriile respective pot fi:

- a) funcțional/social-politic: 1) voievodale/domnești; 2) boierești; 3) mănăstirești; 4) bisericesti (biserici fortificate); - nu interesează direct aici;
  - b) geografic: 1) cetăți de câmpie; 2) deal; 3) munte;
  - c) mărime: 1) mică; 2) mijlocie; 3) mare; de văzut legătura cu numărul apărătorilor
  - d) arhitectonic: 1) planimetric; 2) material de construcție; 3) geometria componentelor; 4) tehnica de construcție (etape)
- Ideal ar fi să găsim o distribuire fericită a celor 4 criterii, a)-d), o îmbinare a lor

II. Comanditari și constructori

1. Criterii arhitectonice

1) Planimetria

Se pot deosebi:

- fortificații rectangulare: *dreptunghiulare* sau aproximativ *pătrate* (Suceava – fortul central: c. 36 x 40 m; Neamț – fortul central: c. 47 x 40 m; Cetatea Nouă – fortul central: c. 35 x 35 m; Chilia – fortul central: c. 30 x 30 m; Cetatea Albă – fortul central: c. 22,5 x 18 m; din categoria fortificațiilor de pământ – Corlăteni: c. 70 x 70 m); *romboidale* (Șcheia: 36 x 36 m); *trapezoidale* (cu latura de vest arcuită – Hotin: c. 145 x 60 m);

- fortificații de plan neregulat: *stelar* (cele de sus, în ansamblul adaptat artileriei, lași – curtea domnească de secol XVII ?), *circular-stelar* (Soroca, $\varnothing = 26$ m), *potcoavă* (Roman-fortificația mușatină), *arc de cerc* (Suceava – fortificația urbană)

¹⁹³ Petre Munteanu-Besliu, *Despre tipologia cetăților din sud-estul Ungariei medievale*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 427-440.

¹⁹⁴ O amplificare a problemei, la Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 39 și urm.

2) material de construcție

- pământ și lemn (cele de sec. VIII-XI; Roman/oraș; Suceava/oraș; Hmielov, Corlăteni, Bârlad, Berheci, Independența-Galați/Crăciuna?; Orhei; *hindichi*-ul târgului Iași din sec. XVII-XVIII);

- piatră (Șcheia, Suceava, Neamț, Hotin, Țețina, Soroca II, Chilia, Cetatea Albă); bolovani de carieră nefasonați (Șcheia: 0,4 x 0,5 m²), șist verde, cu fețe îngrijite (Cetatea Neamțului)...; problema carierelor de piatră - fie la fața locului, de aici poate și un motiv pentru alegerea locului cetății (Șcheia), fie adusă din altă parte; mortarul; cuptoarele de ars piatra de var etc.

- mixte – *lemnul* pare un numitor comun; în orice caz, s-au folosit la toate cetățile de piatră - *dulapi* orizontali cu rol de *tiranți*, *grinzi* pentru podele (la turnuri), scânduri verticale folosite la încheierea a două elemente de zidărie diferite (ex: zid-contrafort, zid-turn...), la structura *drumurilor de strajă*, *scărilor*, amenajărilor interioare ale turnurilor; asocierea *lemn-pământ* – ca la Roman, Bârlad¹⁹⁵, Independența/Galați (lemnul la turnuri)¹⁹⁶.

3) Geometria componentelor

a) fundația: *în trepte*, datorită înclinării terenului (Șcheia, Suceava, Cetatea Neamțului), pe *platformă* din lemn (Cetatea Nouă, unde pentru consolidarea terenului nisipos s-au bătut pari verticali în șanțul de fundație, 9/m², pe care s-au așezat orizontal, la 1 m, loazbe de stejar, pe două rânduri suprapuse – „substrucții de lemn“; abia peste această platformă s-a așezat zidul – model bizantin, cu analogii și în Bulgaria, cele mai apropiate, la Păcuiul lui Soare, sec. X¹⁹⁷; în general, etapele unei fundații constau în defrișarea prealabilă a terenului, apoi marcarea planului în teren, urmate de săparea șanțului; de notat adâncimile mai mari pentru laturile mai expuse; în general, șanțurile se trasau pe lățimea zidurilor; se tăiau trepte pentru zidari, ulterior umplute cu pământ. Un extras dintr-un formular din secolul al VIII-lea, reprodus de Maurice Vieux: „*Dacă edificiul trebuie să aibă o înălțime de patru ori mai mare decât talia omului, fundația trebuie să aibă înălțimea de o talie. Dacă înălțimea trebuie să atingă trei talii, fundația va avea o adâncime egală cu aceea de la tălpi până la locul unde încep coapsele. Dacă*

¹⁹⁵ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117-134; Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002.

¹⁹⁶ L. Chitescu, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 81.

¹⁹⁷ Idem, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădiniș/r. Roman*, în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 407.

înălțimea este de o talie, fundația va fi până la genunchi¹⁹⁸. Și în continuare: „astfel, cu 8 metri, se poate susține o lucrare de 30 metri, ceea ce în mare corespunde cu situația de la Reims¹⁹⁹. Cunoscând dimensiunile fundațiilor cetății, și admitând generalizarea acestor raporturi, putem oare să calculăm înălțimea inițială a zidurilor ?

b) curține (incinte): îmbinarea facilităților naturale cu acelea realizate prin construcție: cu sau fără *metereze*, cu sau fără *creneluri*; cu sau fără *contraforți* (3 la Șcheia, 2 la Suceva, faza II, 14 la Neamț); *drepte, frânte* concav sau convex (ca la Galata, Golia/Iași), *curbe* (latura de V de la Hotin); tipul de bază era *opus caementicium* = parament exterior, cu interior din pietre de mici dimensiuni, legate cu mortar; are mai multe subtipuri: *opus incertum* (parament cu pietre neregulate), *opus mixtum* (parament din piatră alternând cu cărămidă). Nu întâlnim *opus reticulatum* (parament din romburi regulate, în rețea), *testaceum* (numai cărămidă), *spicatum* (cărămizi în spic etc.)... În concluzie, zidul de cetate moldovenesc era un *opus caementicium*, subtipul *opus incertum*, cu specificarea că pietrele nefasonate, de râu sau de carieră, erau, de cele mai multe ori, *cioplite îngrijit*; înălțimi (6-20 m); grosimi (1-5 m); cu sau fără alte accesorii: metereze; drumuri de rond (apar și la cele de pământ și lemn). O problemă specială o constituie curținele ce dublează citadelele: întâi „experimentul” de la Suceava – inițial s-a ridicat un zid îngust, de doar 1,5 m, cu turnuri pătrate, apoi a fost redublat cu unul gros de 2 m, rezultând, în final, un zid de 3,5 m, cu turnuri circulare. Apoi, la Cetatea Neamțului s-a pornit direct cu un zid de 3,5 m; la fel, la Roman/Cetatea Nouă, cu unul de 4,5 m. Ar fi acesta un argument în favoarea meșterilor locali ? S-ar putea oare regândi și datarea fazei a doua de la Suceava, știind că Cetatea Nouă/Roman avea deja un pârcălab la 1470 ?

c) intrări: cu *hersă*, cu *gură de lup* (capcană - Roman/Cetatea Nouă), cu *échaugnette*; *frontale* – drepte sau gătuite, *claviculare* (deschidere din flanc); cu sau fără *barbacane* (cu zid de protecție în fața sau/și în jur; cu sau fără *pont-levis*; situația cea mai curioasă - la Șcheia, unde nu s-a putut sesiza urma unei intrări²⁰⁰;

¹⁹⁸ Maurice Vieux, *Lumea constructorilor medievali*, trad. Crișan Tofescu, București, 1981, p. 69.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia...*, p. 37.

d) turnuri: se constituie, de cele mai multe ori în elemente individuale de apărare; *pătrate* (la toate cetățile menționate, cu excepția Cetății Albe; *circulare – rondelli* (Cetatea Albă, Hotin – cele două de pe latura de vest, Soroca; la toate curtile adaptate artileriei, unde sunt și platforme de tragere: Suceava, Neamț, Cetatea Nouă), *pentagonale*, pentru sistemul *cleștilor* (Cetatea Albă, Chilia, Soroca). Turnurile de poartă pot constitui un caz special de analiză; la fel, donjoanele. Totuși, acestea sunt practic inexistente în Moldova, exceptând poate Hotinul și Cetatea Albă (este drept, după surprizele de la Probota, poate că în viitor, arheologii vor săpa și centrul incintelor)²⁰¹. Lipsa oare principiul concentrării apărării, al ultimului refugiu (prezent în Apus ca dogmă - vezi Suger, *Viața lui Ludovic cel Gros*, la începutul sec XII - „războiul castelelor“)? În Europa, de la donjon s-a ajuns la castel; în spațiul românesc s-a ajuns direct la acesta din urmă, ceea ce constituie un argument serios în favoarea meșterilor alogeni;

e) valurile: se folosesc până târziu și ca accesoriu al cetăților de piatră; au profile diverse;

f) șanțurile: în aceeași situație; din a doua jumătate a secolului al XVI-lea devin practic un substitut pentru fortificațiile de piatră înseși; de obicei, despart cetatea de platou, în rest folosindu-se elementele naturale (pantele abrupte); *adâncimi* variabile (4m – la Șcheia, Cetatea Nouă; 9,5 m – la Neamț); *profile* diverse: V, U...; poate fi *sec* (Cetatea Neamțului), sau *plin* (Roman/Cetatea Nouă); uneori, pavat cu lespezi de piatră, nelegate cu mortar, pentru a înlesni scurgerea apei²⁰²); situația curioasă de la Suceava/fortificația urbană, unde șanțul este în spatele palisadei²⁰³;

g) amenajările interioare: probabil au existat mai multe *anexe de lemn*, greu identificabile astăzi; majoritatea *anexelor de piatră* erau *adosate* zidurilor, dublându-le capacitatea de *rezistență* și asigurându-se și o mai bună *protecție* a celor ce le foloseau. La fel, modestele locuințe din cadrul fortificațiilor de pământ și lemn. În afara spațiului strict de locuire, trebuie să mai fi existat *depozite, ateliere de arme, monetării* (la

---

²⁰¹ Mariana Șlapac, *Morfologia turnurilor cetăților medievale din Moldova*, în *Arta*, Chișinău, 2002, p. 32.

²⁰² L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădiniți...*, p. 407.

²⁰³ M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 324.

Neamț și Suceava, între 1662-1672)²⁰⁴. *Cisternele. Temnițele* – uneori întregul fort este folosit ca atare – cazul Cetății Neamț, pe la 1552. *Pavajele* (mortar – v. Șcheia, direct pe dunga de cenușă, de la defrișare. Problema *bisericilor din cetăți* – paracliselor – poate constitui singură subiectul unei teze... Vor fi fost oare cazuri – ca în Transilvania – în care biserica să fi determinat construcția cetăților (v. Ilidia, Voievozi), cu atât mai mult cu cât cazurile citate aparțin mediilor ortodoxe ?

4) Tehnica de construcție

Se disting unele etape: o nivelare și o răzuire anterioară, uneori dublate de arderea terenului (Suceava/Cetatea de Scaun, Șcheia – unde dunga de cenușă se află chiar deasupra solului viu, Neamț), marcarea planului în teren (presupusă), săparea șanțului de fundație (în general, egal cu lățimea viitorului zid), treptele-platformă pentru săpători și meșteri se umpleau ulterior cu pământ, sau cu pietriș și mortar); piatra necesară se căuta fie la fața locului (Șcheia, Suceava/Cetatea de scaun), fie într-o carieră apropiată; în paralel, se ridicau varnițe, pentru prepararea mortarului.

II. Comanditari și constructori

În privința comanditarilor, lucrurile par destul de clare: domnii Moldovei pentru cetăți, curțile domnești și unele mănăstiri; boierii, pentru curțile boierești și unele ctitorii; înalți ierarhi (episcopul Macarie la Râșca), egumenii unor mănăstiri (v. Efrem, la Moldovița – 1610).

Problema se complică în privința meșterilor, arhitecților, constructorilor. Este o deosebire mare față de Apus, unde cunoaștem nu doar caietele și ideile tehnice ale arhitecților, dar și biografia lor amănunțită (cazul lui James de Saint-Georges, Villard de Honcourt, fără a mai vorbi de arhitecții Renașterii). Apropierea nu este în întregime forțată, întrucât Honcourt ajunge și în Ungaria, la 1235.

Există la noi o bibliografie, implicit, o polemică întinsă asupra problemei; ea s-ar putea sintetiza în două curente opuse: arhitecți și meșteri străini²⁰⁵ – influențe *polono-baltice* pentru cetățile clasice; ipoteza balcano-dunăreană = bizantină sau genoveză²⁰⁶, la cronicarii înșiși au oscilat între *ianovezi* și Ștefan cel Mare), sau, respectiv, meșteri autohtoni (în general școala protocronistă din anii '70-'80). Semnele

²⁰⁴ Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 25-26, respectiv, C. A. Stoide, *Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustratie Dabija vodă*, în AIIAI, I, 1964, p. 145-154.

²⁰⁵ V. Vătășianu, în SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 278

²⁰⁶ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, p. 101.

lapidare nu au lămurit prea mult problema²⁰⁷. Sunt de văzut aici și speculațiile în jurul ceramicii străine (cenușii) de la Șcheia: în număr mai redus față de cea autohtonă, grosieră, s-a presupus că aparține tocmai meșterilor străini, central-europeni²⁰⁸. O oarecare lumină vine din izvoarele documentare: aproape sigur Petru Rareș a folosit meșteri bistrițeni la Soroca; îl cerea cu insistență, la 23 aprilie și 24 iunie 1543, pe *Iohannes lapidicia*²⁰⁹, și cerea meșteri din același loc, pentru Cetatea Neamțului, încă de la 10 mai 1529²¹⁰. În februarie 1545, cerea, din același loc, meșteri pentru o biserică la Roman²¹¹. În timpul lui Iliăș Rareș, Bălțatul vistier, Ioan Moțoc mare vornic, Toader Baloș „cancelar” și Ioan cămărașul de Rodna au solicitat, de asemenea, meșteri pietrari de la Bistrița²¹².

Am discutat mai sus în jurul speculațiilor privind arhitecții italieni ai lui Ștefan cel Mare; acel Baptista da Vesentino *magister in diversis artibus*, mort la Suceava la 1512. Pot interveni în discuție și cei ai lui Vasile Lupu, la Golia Iașilor²¹³, pentru că, în mod sigur, au existat arhitecți străini la unele biserici (Golia, Trei Ierarhi), munteni (Galata), bistrițeni (Ioan Zidarul, la Roman²¹⁴); la fel de sigur, tot la biserici, au fost și autohtoni (Grigore Cornescu, la Cetățuia).

Problema asociațiilor masonice, atestatelor, desigur, obținute de localnici din afară - cel mai aproape de la Bistrița - este mai mult una teoretică, ce ține de logica lucrurilor, întrucât date sigure nu avem. În privința asociațiilor, un fapt semnificativ, din păcate singular, poate fi considerat episodul în care Petru ușerelul, delegatul lui Iliăș Rareș, a scos la mezat casa lui Ioan Zidarul; tranzacția s-a făcut în prezența și cu acordul lui Luca pietrarul, căci Ioan fugise la Sibiu²¹⁵.

---

²⁰⁷ Adrienne Madeleine Van de Winckel, *Introduction à l'étude des signes lapidaires de Roumanie*, în vol. *Pagini de veche artă românească. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, p. 244 și urm.; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 13.

²⁰⁸ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960, p. 20 și 78; M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 117-118.

²⁰⁹ Hurmuzaki, XV/1, p. 432; Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 130.

²¹⁰ R. Popa, *op. cit.*, p. 21.

²¹¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 440, Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 131.

²¹² Hurmuzaki, XV/1, p. 470, Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 135.

²¹³ T. Gostynski, *Cine a fost autorul bisericii Golia ?*, în *Revista Istorică*, XXX, 1944, 1-12, p. 55-60.

²¹⁴ Hurmuzaki, XV/1, p. 456-457, 460.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 470-471, Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 135.

IV. EVOLUȚIA ISTORICĂ A FORTIFICAȚIILOR DIN SECOLELE XIV-XVII DE LA EST DE CARPAȚI

EVOLUȚIA ISTORICĂ A FORTIFICAȚIILOR DIN SECOLELE XIV-XVII DE LA EST DE CARPAȚI

În acest capitol s-a dorit urmărirea modului în care cetățile au influențat viața politică, respectiv, a felului în care acestea au fost influențate, modelate de aspectele politice. Pentru a parafraza titlul unei lucrări cunoscute, s-a vizat o „istorie a Moldovei prin cetăți”. Cu alte cuvinte, cetățile pot fi abordate prin prisma mai multor aspecte care le pot caracteriza: în primul rând cel arhitectonic, în strânsă legătură cu cel militar. Nu lipsită de interes ar fi abordarea în spiritul „noii Școli”, aceea din sfera mentală. În sfârșit, ca în cazul de față, nu putea lipsi aspectul politic. Astfel, nu ar trebui să intervină aici arhitectura sau arheologia; nu vor intra în discuție incinte, turnuri, paramente sau contraforți. Acest dur catehism a trebuit încălcat chiar de la începutul lucrării, în secțiunea rezervată secolelor XIII-XIV, pentru care izvoarele scrise erau extrem de puține.

Urmărind sumar bibliografia și stadiul cercetărilor, trebuie menționat, în primul rând, studiul lui N. Iorga, de acum mai bine de un veac, privitor la Chilia și Cetatea Albă¹. Lucrarea de tinerețe a marelui istoric s-a constituit într-un model și pentru demersul de față. Un loc special îl ocupă cercetările lui Gheorghe I. Brătianu². Pentru perioada postbelică trebuie amintită lucrarea lui Lucian Chițescu³; teză de doctorat, nepublicată, care, deși axată preponderent pe aspecte arheologice, a schițat și un cadru de evoluție politic. Același lucru se poate afirma și despre alte studii cu referire explicită la cetăți, mai toate axate preponderent pe arheologie – monografia mai veche, dar în întregime valabilă, despre Șcheia⁴, a lui Gh. Diaconu și N. Constantinescu, articolul lui Al. Andronic⁵, despre cetățile Moldovei în general, sau cel al lui Gh. Anghel⁶, cu privire specială asupra epocii lui

¹ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.

² G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935; idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., ed. Victor Spinei, București, 1988.

³ Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez. tezei de doct., București, 1972; idem, *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, 1972, p. 143-167.

⁴ Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960.

⁵ Alexandru Andronic, *Fortificații medievale din Moldova*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 403-416.

⁶ Gheorghe Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259.

Ștefan cel Mare. Am menționat aici, repetăm, doar studiile cu referire strictă la cetăți. În sfârșit, subiectul a mai fost atins în cadrul unor lucrări de sinteză, sau cu altă temă specifică de cercetare. Acestea se vor regăsi în aparatul critic și în bibliografia generală anexată.

Referitor la izvoare, s-au folosit aproape exclusiv cele scrise, renunțând, din principiul enunțat mai sus, la cele arheologice. Între ele se disting astfel cele narative: cronici străine - în special, *FHDR*, vol. IV, dar și altele, poloneze (Dlugosz, Sarnicki, Bielski, Cromer, Piasecki etc.), sau osmane. Cronicile, sau mai curând istoriile interne - ele fiind prea rar contemporane cu evenimentele -, sunt binecunoscute. În privința izvoarelor diplomatice, s-au folosit mai puțin cele interne. Din rațiuni evidente, prioritate au avut cele externe, cuprinse, în general, în colecția Hurmuzaki. S-au uzitat chiar și acele volume care depășeau cadrul cronologic fixat - secolele XIV-XVII, informații interesante apărând fie înaintea intervalului (secolele XIII-XIV), fie în cele ce acoperă perioada ulterioară (secolul al XVIII-lea). Alături de acestea s-au mai folosit izvoarele poloneze editate de Ilie Corfus⁷, cele transilvănene publicate de Andrei Veress⁸, ca și cele adunate de N. Iorga în colecția *Studii și documente*⁹ etc.

S-a vizat aici, în general, o succesiune cronologică. Cele cinci secțiuni, inegale ca întindere, încearcă însă suprapunerea peste etapele clasice, general acceptate de istoriografie, ale istoriei statului românesc de la răsărit de Carpați. Fără a neglija antecedentele din secolele XIII-XIV, lucrarea a insistat cu deosebire asupra segmentului cronologic al secolelor XV- XVI. Departe de a pretinde o rezolvare definitivă a problemei cetăților, demersul de față încearcă, cel mult, fixarea unor probleme, formularea unor întrebări.

1) ANTECEDENTELE

Controversele din jurul întemeierii statului moldovean sunt cunoscute și nu vor fi reluate. Ceea ce interesează aici este în ce măsură apariția mărcii est-carpătine a fost precedată, în cadrul regatului maghiar, de anumite încercări de creare a unor capete de pod pe versantul răsăritean al Carpaților. Multe documente emise de cancelaria regală, de aceea voievodală transilvană, sau de acelea ale orașelor săsești, fac

---

⁷ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.

⁸ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, I-X*, București, 1929-1938.

⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor, I-XIII*, București, 1899-1916.

aluzie, încă din secolul al XII-lea, la necesitatea închiderii pasurilor. Destul de rar, acestea s-au întărit altfel decât prin prisăci, *indagines* - întărituri totuși eficiente¹⁰. În 1353, Andrei, voievodul Transilvaniei, a ordonat comitelui secuilor și castelanului regal Orban să restaureze castrul *Warheggy*, ridicat pentru apărarea țării împotriva pecenegilor și care, prin neglijența secuilor și invazia tătarilor, se ruinase aproape cu totul¹¹. Așadar, o construcție mult mai veche, însă aflată pe versantul vestic al Carpaților.

Destul de confuz este „dosarul” Cruceburgului, acea fortificație de piatră ridicată de cavalerii teutoni, după 1221. Informațiile documentare vagi permit un număr mare de posibilități de amplasări geografice: fie în interiorul arcului carpatic, în teritoriul acordat inițial Ordinului de către Andrei al II-lea, fie la sud, fie, în sfârșit, la răsărit de munți. Un document ulterior șederii cavalerilor în acest spațiu, la 1231, menționa cinci cetăți ridicate de aceștia, fără alte precizări care să le descrie, identifice sau măcar să le numească. De aici, de vreo două secole, o adevărată „vânătoare” după cetăți teutone; rareori aceasta însă s-a intersectat cu metode științifice¹².

Se mai putea lua în discuție acel *civitas de multo*, de la 1278¹³. Până târziu, spre mijlocul secolului al XV-lea, pontifii nu au renunțat la refacerea episcopiei de acolo¹⁴.

Din păcate, singura fortificație care aparține sigur segmentului cronologic studiat în această secțiune, aceea de la Bâtca Doamnei, rămâne doar o realitate arheologică, neintervenind în diplomația sau

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2 (1346-1450), ed. N. Densușianu București, 1891, nr. 323, p. 382-386; Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, p. 3.

¹¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 25, p. 32.

¹² O contribuție serioasă, care reia întreg dosarul problemei, este cea a lui Adrian Andrei Rusu, *Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenbürgens errichteten Burgen*, în *Castrum Bene*, 5/1996, p. 165-172. Istoriografia mai veche a susținut originea teutonică a unor cetăți de la est de Carpați, precum Neamțul sau Crăciuna: B. P. Hasdeu, *Cetatea Neamțului*, în *Foaia societății romanismului*, octombrie, 7, București, 1870, p. 328-330; D. Onciul, *Originea principatului Moldovei*, în *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoteanu, București, 1946, p. 93; K. A. Romstorffer, *Schloss Neamțu und einige Klosteranlagen in seiner Umgebung*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, VII, 1899, p. 12; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a III-a, București, 1925, p. 21; C. Mătase, *Cetatea Neamțului*, în *Boabe de grâu*, București, V, 1934, 3, p. 144. Dosarul a fost reluat în perioada postbelică, apartenența respectivă fiind negată de N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 81-105.

¹³ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-1, ed. N. Densușianu, p. 429-430. Asupra acestei probleme, la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-II, București, 1901, p. XIX (*Mylco* în loc de *multo*); mai recent, la Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 267.

¹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 597, p. 722.

cronistica vremii. Firește, unele speculații pot fi făcute¹⁵; vom rămâne aici doar în cadrul puținelor certitudini oferite de arheologie. Fortificație dublată de o așezare civilă, Bâțca Doamnei este datată prin inventarul bogat în limita secolelor XII-XIII. Același inventar, de factură transilvană, indică spre un posibil avanpost al regatului apostolic. S-a susținut însă, cu argumente întemeiate, că apărătorii cetățuii respective trebuie să fi fost români, dată fiind confesiunea lor ortodoxă¹⁶. Părăsirea fortificației s-a produs, probabil, în contextul anului 1241¹⁷.

Eventualele antecedente dinspre regatul apostolic de la vest sunt așadar aproape inexistente. O altă direcție de căutare se leagă de teoria formațiunilor politice locale, care au premers statul. Aceasta ridică desigur și ipoteza unor eventuale fortificații ridicate în jurul centrelor respectivelor formațiuni. Problema a fost, se știe, îndelung dezbătută de istoriografia românească mai veche sau mai nouă¹⁸ și nu o vom relua aici. Mai curând, ar trebui reținut centrul tăărăesc de la Orheiul Vechi; perioada lui de înflorire maximă se suprapune însă cu primele două decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea¹⁹; ambele chestiuni sunt, în momentul de față, mai mult de competența arheologilor.

¹⁵ A fost sugerată identitatea ei cu Cruceburgul, la Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 45.

¹⁶ Ca argument sunt aduse cele trei encolpioane, unul bizantin și două kievene (Victor Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea până în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 614; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 88-89 și 108). Despre Bâțca Doamnei și la C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bâțca Doamnei*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 441-454.

¹⁷ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 89.

¹⁸ Din vasta bibliografie aferentă, menționăm aici doar câteva titluri: N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, XVIII, București, 1908, p. 18; Idem, *Istoria românilor*, III, ed. a II-a, București, 1993, p. 208; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *Studii și cercetări științifice. Istorie*, XI, 1960, Iași, p. 89 (echivalarea unor orașe cu centre voievodale prestatale); D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în AIIAI, II, 1965, p. 152; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 26-30; Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, București, 1983, p. 129-130 – (fortificațiile de la Slon, Pescari etc); Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981, p. 45 și urm.; Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 100; Sorin Iftimi, *Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași*, în Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului de istorie al Moldovei*, s.n., I, 1995, p. 63, nota 1 etc.

¹⁹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 275-276; Idem, *La genèse de villes du Sud-Est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în BSt, 35/2, 1994, p. 215-241; Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 12.

Mențiunile din cronicile rusești din prima jumătate a secolului al XIII-lea, în legătură cu bolohovenii, pomeniți în legătură cu regiunile din nordul Moldovei, pomenesc și așezările întărite de la Bolohov, Derevici, Gubin, Kudin, Gorodeț. Identificate în teren, ele sunt plasate în Ucraina de astăzi²⁰.

O problemă specială o constituie Cetatea Albă. A premers, în mod sigur, statul moldovean; ceea ce ar trebui elucidat aici ar fi atribuirea nucleului central, alternativa cea mai logică oscilând între bizantini și genovezi. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea se afla sub control tătar. După Sinnie Vodî (1362/1363) a fost probabila reședință a celui Dimitrie *princeps Tartarorum*, din privilegiul comercial al regelui Ungariei²¹, probabil același cu cel din cronica lui Stanislav Sarnicki, aliat deci cu Kadlubeg și Kaczibei²². Este greu de spus când a intrat în componența statului moldovean, data cea mai sigură fiind oferită de cunoscutul document al lui Roman I, de la 30 martie 1392²³, alți istorici presupunând și un interludiu lituanian²⁴.

Ajungând pe un teren mai sigur, acela al statalității propriu-zise, trebuie să trecem rapid peste epoca Drăgoșeștilor și chiar peste aceea a primilor Bogdănești. Să notăm totuși că tradiția populară îi atribuie lui Dragoș o cetățuie de pământ²⁵ și îl trimite să rezideze pe Sas la Siret, unde firește, localnicii îți mai pot arăta cetatea acestui voievod²⁶. În treacăt fie spus, și călcând convenția inițială, aceasta s-a dovedit a fi una hallstattană. Cetățuia lui Dragoș este impusă mai mult de logica istorică - este imposibil să crezi o marcă în coasta tătarilor, fără (măcar) o

²⁰ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 89.

²¹ Emis de Ludovic de Anjou, din Vișegrad, la 22 iunie 1368 (DRH, D, I, București, 1977, n. 49, p. 90).

²² Stanislav Samicki, *Annalium Polonicarum liber VI*, apud Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1999, p. 116-117; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 38; G. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în *Revue des études roumaines*, IX-X, 1965, p. 39-46.

²³ DRH, A, I, București, 1975, n. 2, p. 3.

²⁴ Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 207-209. După o părere încă mai recentă, trecerea Cetății Albe sub autoritatea moldovenească s-ar fi petrecut între depunerea omagiului de la 26 septembrie 1387 și cererea domnească privindu-l pe episcopul Asprokastronului, Iosif, adresată patriarhului ecumenic, la 1391 (Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p.20-21); pe de altă parte, acel Constantin din actele *Masssariei caffeze* (administrația financiară a orașului) coboară probabil termenul *ante quem* spre 1386 (Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 106).

²⁵ Simion Florea Marian, *Tradiții poporane române din Bucovina*, București, 1895, p. 56, 63; Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 19.

²⁶ Simeon Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Cernăuți, 1927, p. 22-33; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, ed. a II-a, București, 1997, p. 281-282.

fortificație. Iarăși, legătura dintre apariția statului moldovean și sfârșitul încastelării Transilvaniei a fost făcută explicit de către Adrian A. Rusu²⁷. Totuși, Moldova trebuie să fi fost percepută în spațiul ardelean mai mult ca un element amenințător, de unde vin invazii, dușmani, în cel mai bun caz, doar cereri (de bani, provizii, specialiști) sau, de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, maladii (ciuma, boala de vite etc.)²⁸. Consecința – obsesia întăririi pasurilor, îngrădirea accesului dinspre, uneori și spre, Moldova²⁹.

O mențiune mai sigură este aceea din corespondența lui Lațcu vodă cu Avignonul. Binecunoscută și ea în istoriografie, interesează aici prin prisma acelei „avansări” a Siretului de la *oppidus* la *civitas*, pe care Urban al V-lea era gata să o aprobe, în august 1370, dacă episcopii de Praga, Bratislava și Cracovia și-ar fi dat avizul³⁰. Această *prefatum* s-a făcut desigur, o dată ce numirea unui episcop acolo, cealaltă cerință a „ducelui moldovean”, fusese aprobată³¹. *Oppidus* sau *civitas*, Siretul trebuie să fi avut niște elemente de fortificare. Chestiunea poate fi pusă și ceva mai întortocheat: corespondența cu cei doi pontifi (Urban al V-lea, respectiv, la 1372, Grigore al IX-lea) presupune o cancelarie, iar aceasta, la rândul ei, o curte voievodală, pe care o putem considera înconjurată, dacă nu cu ziduri de piatră, măcar cu un val de pământ cu palisadă.

Este totuși extrem de puțin și trebuie să revenim la întrebarea pusă mai sus, relativă la absența fortificațiilor într-un stat tânăr, aflat în coasta puterii tătare, a hanatului Kipciakului. Or, singurele cetăți care ar putea fi antedatate, față de momentul Petru I, sunt cele din nord, din Țara Șipenițului, adică spre Halici. Amintind că la nașterea statală, în epoca lui Dragoș, pentru Moldova existau doar doi vecini: regatul ungar și hanatul tătăresc, Șt. S. Gorovei remarca cu justete că raporturile politice trebuie să fi fost clare și bine definite – „supunerea față de Ungaria implica lupta antitătără”³². Ne putem întreba atunci dacă răsturnarea lui Bogdan nu a însemnat și o inversare a raporturilor politice.

Istoriografia noastră pare stânjenită de așa-zisa „independență” a Moldovei în intervalul 1363-1387. Instinctiv, istoricii au oscilat fie între suzeranitatea Ungariei³³, fie spre anumite legături lituaniene³⁴. O

²⁷ Adrian A. Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (secolele XI-XIV)*, rez. tezei de doct., Cluj, 1987, p. 19.

²⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, 1601-1825, București, 1913, *passim*.

²⁹ *Ibidem*, XV/1, București, 1911, *passim*.

³⁰ *Ibidem*, I-2, nr. 124, p. 160-161.

³¹ *Ibidem*, nr. 146, p. 197.

³² Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 140-141.

³³ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în *Revista istorică română*, X, 1940; P. P. Panaitescu, în *ibidem*, IX, 1938 (recenzie la J. Skrzypek); C.

posibilitate ar fi și hanatul tătar. Logic era ca răzvrătitul Bogdan să li se adreseze în primul rând lor. Afară de unele argumente arheologice³⁵, sunt de văzut aici și legăturile similare ale lui Basarab I³⁶, de asemenea, crearea „drumului moldovenesc“, facilitată parțial de interesele genoveze; or, Genova a fost mai tot timpul sincronă cu puterea tătară³⁷.

De ce lipsește la noi o epopee a luptei antimongole ? Cum s-a realizat extinderea statului moldovean ? Cum se împacă lupta cvasipermanentă antitătară, axiomatică pentru istoriografia noastră, cu înflorirea Orheiului, atestată arheologic tocmai pentru anii 60 ai secolului al XIV-lea ? Ipoteza lansată mai sus ar explica măcar absența unei (sau unor) cetăți pe linia Siretului sau a Prutului, ce trebuie să fi fost teoretic, măcar în anumite momente, granițe cu hanatul Kipceakului. Este sigur că la noi nu a existat un Kulikovo sau Sinie Vodî. La fel de sigur, aici a intervenit și reculul puterii tătare la Dunărea de Jos, de după moartea lui Nohai (1299), ezitățile hanilor de la Sarai de a mai tolera un centru tătar la Dunăre, precum și preferința lor pentru conducătorii locali, considerați mai puțin periculoși. Dar această ultimă aserțiune³⁸ este un nou argument pentru ideea susținută aici.

2) „ÎNCASTELAREA“ MOLDOVEI

Momentul cel mai sigur pentru atestarea cetăților moldovene este acela al omagiului prestat la Liov, la 26 septembrie 1387, de către Petru I regelui Poloniei, Wladislaw Jagello, și soției sale Hedwiga. Atât în textul omagiului voievodal, cât și în acela adiacent, al boierilor țării, cetățile apar explicit și într-o formulare identică: „...*omagium prestitimus terore*

Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AlIAI*, V, 1968, p. 11-42; Șerban Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1999, p. 87.

³⁴ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147, 152-161, 169; Bogdan Murgescu, *Istorie românească - istorie universală (600-1800)*, București, 1999, p. 115.

³⁵ În biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, în mormântul atribuit lui Bogdan I, s-a descoperit un inel masiv de aur cu o inscripție arabă, redând numele lui Allah (Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *O mărturie arheologică despre relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I*, în *SCIVA*, 34, 1983, 4, p. 326-333).

³⁶ Virgil Ciociltan, *Les Alains et la fondation des états roumains*, în *Studia Asiatica*, I, 2000, 1-2, p. 53.

³⁷ Dincolo de violențele de limbaj și exagerările ideologice, pot fi încă consultate articolele mai vechi ale lui Barbu T. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV (I)*, în *Studii. Revistă de istorie*, 6, 1953, 1, p. 195 și urm. și (II), în *ibidem*, 6, 1953, 3, p. 79-119.

³⁸ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 111 și urm.

*presencium et prestamus subiacentes nos, gentem atque terram nostram Valachie castra ceteraque dominia sibi et consorte sue...*³⁹.

Desigur, *castra*, dar care dintre ele ? Aproape sigur, Suceava, menționată explicit, peste câteva luni, în februarie 1388⁴⁰. Probabil și Neamțul, ca și cetățile Șipenițului, îndelung obiect de litigiu în viitor, cu regatul polon; în sfârșit, Cetatea Albă, intrată cam în această vreme în componența tânărului stat. Așadar, exceptând pe ultima dintre ele, trebuie să-i atribuim lui Petru I nu doar posesia, ci și construirea efectivă a cinci din cele mai importante fortificații ale țării: Suceava, Neamț, Hotin, Țețina și Hmielov, ultima însă, din lemn și pământ⁴¹.

Efortul financiar trebuie să fi fost foarte ridicat; oficial, istoriografia noastră explică totul prin marea viabilitate a „drumului moldovenesc”⁴². Legând Cetatea Albă de Liov, și de aici cu Baltica, această rută comercială traversa, așadar, Moldova de la sud la nord, permițându-i domnului țării încasarea unor venituri considerabile din vămi. Asupra cuantumului acestor venituri, pentru al nouălea deceniu al veacului al XIV-lea, nu avem informații⁴³. Întotdeauna discuția este asociată cu binecunoscutul împrumut al celor 3000 ruble/mărci de argint „frâncesc”, către regele Wladislaw. Documentul care îl atestă este cel menționat mai sus, de la 10 februarie 1388. S-a observat mai puțin însă că respectiva misivă este o justificare a lui Petru I către suzeranul său, prin care se scuză că nu-i poate împrumuta atât cât îi fusese cerut, adică 4000 ruble, sumă pentru care el avea deja în mână înscrisul regelui. Iarăși, Petru vodă nu i-a dat în mână trimisul regelui, acel „*pan al Varșoviei*”, această sumă uriașă, care reprezenta câteva zeci de kilograme de metal prețios. Probabil nici nu ar fi avut posibilitatea; pur și simplu, documentul în discuție s-a constituit într-o veritabilă carte de credit pentru bancherii lioveni⁴⁴. Este foarte posibil ca aceștia să fi obținut în schimb tocmai

³⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 235, p. 295-296 și *ibidem*, nr. 336, p. 297; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, n. 162, p. 599-601 și, respectiv, 601-603 (cu observația că la ultimul actul este datat 6 mai 1387, fiind vorba de *beati* și nu de *sancti* Stanislau !); mai recent, cu observații asupra contextului politic din Polonia, la Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 89; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 166.

⁴⁰ Document emis от гораду Кошабу, la M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 164, p. 603.

⁴¹ Hmielovul pare a fi acea городокъ на Черемоше (Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 18, nota 120, p. 20).

⁴² Asupra „drumului moldovenesc”, mai recent, la Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 118-120; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 106-116.

⁴³ Abia în privilegiile lui Alexandru cel Bun (1408), Petru Aron (1456) și Ștefan cel Mare (1460) pentru Liov, se menționează că negustorii de acolo vor plăti la Cetatea Albă o jumătate de rublă de argint (M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 176, p. 630-637; Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 672-673, respectiv, 680-683; v. și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chinei și Cetății Albe*, p. 193).

⁴⁴ „În această scrisoare sunt 3000 de ruble ...etc.”, v. n. 23.

concesionarea veniturilor provenite din respectivul drum comercial sau măcar a unei părți a acestora. Putem presupune că această micșorare a sumei inițiale, aceea stabilită probabil chiar în septembrie 1387, se va fi datorat și ridicării cetăților amintite. Tot lui Petru i se atribuie și ridicarea primei curți domnești de la Suceava, ceea ce presupune, desigur, alte cheltuieli importante.

În orice caz, dacă pentru mulți istorici cheia politică a secolului al XIV-lea a fost deschiderea „drumului moldovenesc”⁴⁵, ne putem întreba în ce măsură explică ea și apariția și chiar amplasamentul primelor cetăți moldovene.

În sfârșit, în cuprinsul textelor următoarelor jurăminte de credință, acela al lui Roman I, de la 1393⁴⁶, cel al lui Ștefan I, la 1395⁴⁷, ca și în acelea ale lui Alexandru cel Bun, cetățile țării nu mai sunt pomenite. O oarecare confuzie ar putea produce textul jurământului de la 1395, reprodus în latină, în cadrul primului volum al corpusului Hurmuzaki: „...*nepotibus fidem servaturos cumque omnibus opibus nostris, omnibus proceribus, omnibusterrigenis, officialibus, tota terrae Moldaviae gente contra Hungariae regem, Bassarabiae voyevodam, Turcos, Tataros, Rossos...*”. În originalul slavon, formularea se referă însă la: и съи всею нащюю моцю, („cu toată puterea noastră”), ceea ce este cu totul altceva⁴⁸.

De fapt, următoarea mențiune importantă a unei fortificații apare tot acum, în ultimul deceniu al secolului discutat, dar în legătură cu expediția regelui Sigismund al Ungariei. Nu este vorba doar de cunoscuta localizare a documentului regal din 2 februarie 1395, *ante castrum Nemch*⁴⁹, ci și de un alt document ulterior, cu același emitent.

Astfel, în 1397, când Sigismund a confirmat donațiile pentru familia lui Ștefan de Kanisza, drept recompensă tocmai pentru serviciile aduse în războiul cu voievodul Ștefan al Moldovei, el amintea de acele „...*variosque conflictus in alpibus et indaginibus densis cum ipsis Olahis et Stephano Vajuoda eorum, viriliter commitendo et sic in terram Molduanam antefatam circa larem seu domum propriae residentiae ipsius Stephani Wayvodae personaliter, Domino adiuvente fuimus castra metati...*”⁵⁰.

Trebuie să luăm în discuție și curioasa insistență a cronicarilor din secolul al XVII-lea, care îi vedeau pe „ianovezi” drept artizanii cetăților

⁴⁵ Mai ales, la Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 165, p. 607-609.

⁴⁷ *Ibidem*, n. 167, p. 611-615.

⁴⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 647, p. 815-816; v. și nota 38.

⁴⁹ Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *Analele Universității București, Seria științe sociale. Istorie*, XV, 1966, p. 59-74.

⁵⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 323, p. 382-386.

Moldovei, iar pe luga voievod drept un mare întemeietor de așezări și instituții. Dacă pentru geneze a fost sugerată recent o explicație ingenioasă⁵¹, asupra căreia vom reveni mai sus, la secțiunea dedicată lui Ștefan cel Mare, nominalizarea lui luga de către Misail Călugărul, interpolatorul lui Grigore Ureche⁵², rămâne un mister.

Putem spune, așadar, că cetățile au intrat în istorie o dată cu accederea țării în „respectabilitate“, în „piramida europeană“ a statelor. Mențiunea de la 26 septembrie 1387 este și un *terminus post hoc*. Pentru perioada anterioară putem doar specula. Moldova a fost o țară întemeiată explicit pentru rațiuni defensive, o marcă: e greu de crezut că nu au existat fortificații încă de la Drăgoșești, fie ele și de pământ și lemn, după cum asemenea edificii vor fi însoțit și centrele formațiunilor politice de dinaintea întemeierii statale propriu-zise.

Aminteam mai sus că, în jurămintele (1402, 1411) și, respectiv, omagiile (Cămenia/1404, Liov/1407) depuse de Alexandru cel Bun regelui Wladislaw Jagello, cetățile nu mai apar explicit. Refacerea întreprinsă acum la cetatea de scaun va face obiectul unui alt demers/capitol, fiind un subiect strict arheologic. Ceea ce ar putea interesa ar fi cele câteva mențiuni ale unor vornici și pârčalabi, martori în textele jurămintelor amintite, precum și problemele ridicate de un alt împrumut al lui Wladislaw Jagello, din 1411; în sfârșit, acelea legate de Chilia și complicațiile politice aferente (1412, 1420, 1428-1429), precum și în legătură cu Cetatea Albă și Guillebert de Lannoy (refacerile lui Witold), sau cu momentul 1420 (asediul otoman).

Relațiile lui Alexandru cu Wladislaw Jagello au fost, la început, destul de încordate, determinate de accesul său în forță la tron, într-o țară considerată apanajul Poloniei⁵³. Astfel trebuie considerată și sprijinirea de către Wladislaw a pretendentului Ivașco, fiul lui Petru, „moștenitorul Moldovei”⁵⁴. Acesta, împreună cu pan Vâlcea, a jurat, la 25 martie 1400, credință regelui, promițând, în cazul în care va recupera Moldova, „Țara Șepenițului, cu toate cetățile (târgurile ?), până la vechea graniță“ („то земли Шепенискои и тыхъ городовъ, што соуть неи, по старѣю границу“)⁵⁵.

Despre ce veche graniță va fi fost vorba ? Trebuie să ne întoarcem la jurământul boierilor de la 1395. Atunci, aceștia (Bratul,

⁵¹ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 292-296.

⁵² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a III-a (P. P. Panaitescu - Mircea Scarlat - reproduce ed. a II-a), București, 1978, p. 20.

⁵³ Veniamin Ciobanu, *Relațiile Moldovei cu Polonia. Sec. XIV-XVI*, București, 1985, p. 27-28.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 170, p. 619-621.

Stanislav, Mihail, Șendrea și alții) s-au angajat „să nu se mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea și despre Sniatyn și despre Pocuția, de către domnul nostru Ștefan, iar despre Țețina și despre Hmelov, când domnul nostru va fi la domnitorul său și la craiul nostru, Wladislaw al Poloniei, se va ruga despre aceste și se va tocmi după voia craiului”⁵⁶. Dacă în privința Colomeii, Sniatynului și, deci, a Pocuției, lucrurile sunt clare – regele urmărind ștergerea datoriei de la 1388 – ele se complică în cazul Țeținei și a Hmelovului, care țineau, într-adevăr, de Țara Șepenițului.

Revenind la perioada lui Alexandru cel Bun, trebuie arătat că reglarea treptată a relațiilor, a dus întâi la depunerea unui jurământ, în 1402, din Suceava, urmată, la 1 august 1404, la Camenița, de prestarea omagiului propriu-zis. În text, ca martori, acesta cuprindea, între alți boieri, pe Vlad vornic, Hotco de la Țețina și Șandru de la Neamț⁵⁷.

Mulți apăruseră în ocazii similare și anterior; în jurământul de la 1395 erau menționați pan Bratul Netedul, pan Stanislav (desigur, Rotompan), pan Dragoș viteazul, pan Grozea viteazul, Ivan Stravici, Vlad vornic, pan Mihail Ivanăș viteaz, pan Ghidev, pan Roman Costea viteaz. În orice caz, la 1404, pare a fi prima mențiune a pârcălabului Țeținei, Hotco și a aceluia al Cetății Neamțului, Șandru.

La 6 octombrie 1407, la Liov, Alexandru a avut printre boierii martori, de asemenea, pe Vlad vornic; apare acum și панъ Драгошѣ въ Нѣмецкы⁵⁸.

Din Suceava, la 6 octombrie 1408, domnul a emis cunoscutul privilegiu de comerț pentru negustorii din Liov, prilej cu care au fost atestate mai multe târguri și orașe moldovenești⁵⁹. Sigur, nominalizarea unora dintre ele drept городаы ar putea fi utilizată în sensul rândurilor de față.

Un moment interesant a fost cel din 1411, când Wladislaw Jagello împrumută de la Alexandru vodă 1000 de ruble/mărci france de argint. Dacă nu i-ar fi restituit în doi ani, socotind de la Paștele anului 1411, regele polon urma să-i cedeze lui Alexandru orașele/cetățile noastre (нашы городаы) Sniatyn și Colomeea, împreună cu Țara Pocuției⁶⁰. Nimic

⁵⁶ *Ibidem*, n. 166, p. 609-611.

⁵⁷ „...пан Балца Бънранци и врат Синко, пан Иоанышъ вѣтѣзъ, пан Станиславъ Ротомпан, пан Владъ дворникъ, пан Хотко Цѣццины, пан Шандру Нѣмецкы, пан Бърлѣ Хорловскы, пан Гордецъ вистиарникы, пан Процѣвникъ Стоман, пан Иацко писар, пан юѣша Тадеров, пан Братоулъ Страовици и вратъ его Люван, пан Ионъ Фратаовици, и въцѣмъ Молдавционми волѣри...” (*ibidem*, nr. 173, p. 625-627).

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 175, p. 628-630.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 176, p. 630-637.

⁶⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 656, p. 829.

așadar despre Șepenit; dacă ar fi existat o pretenție reală, împrumutul ar fi fost o bună ocazie pentru a o repune pe tapet, iar regele ar fi putut gaja, desigur în mod artificial, chiar Hotinul sau Hmielovul. Pe de altă parte, un împrumut nu este chiar o bună ocazie de a-l contraria pe creditor, mai ales în dificilele condiții de atunci ale regelui, presat puternic de Ordinul Teuton.

Episodul de la Lublau, din 1412, este unul binecunoscut și această Yaltă a evului mediu a fost mult discutată în istoriografia noastră⁶¹. Dincolo de implicațiile știute, precizia cu care regele Sigismund a marcat împărțirea Moldovei este un atu pentru istoricii de azi⁶². Se poate observa, între altele, că pasajul respectiv ar putea fi un argument în favoarea apartenenței Chilie la Moldova, cu mult înainte de 1428⁶³; se știe că delegații munteni au fost prezenți la Lublau de unde au plecat fără a manifesta vreo nemulțumire, neaducându-se acolo nici o știrbire a poziției Țării Românești⁶⁴.

Un alt argument ar putea fi în legătură cu participarea Moldovei la conciliul de la Konstanz, în 1415. Lista deputaților orașelor ar fi cuprins și pe un anumit Chirila. Pasajul original vorbește, într-adevăr de „*Deputati Civitatum: Poson, Tyrnau, Sopron, Buda, Cassovia, Alba-Julia, Corona,*

⁶¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, ed. a II-a, vol. îngr. de Victor Spinei, București, 1993, p. 273-274; Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVII, 1964, 5, p. 1129-1140; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare*, Iași, 1978, p. 95-97; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Iași, 1984, p. 247-250; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 31-32; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor...*, p. 93.

⁶² Pasajul referitor la această împărțire merită reprodus în întregime: „*Praeterea de terra Molduae seu Moldaviae, tale, ut sequitur, inter Nos, et eundem Dominum Vladislaum Regem Poloniae, Fratrem nostrum charissimum, est mutuo concordatum...et ipsum Woiewodam Moldavum ab eadem remove, et ditioni nostrae subiugare, obtentaque inter nos Reges dividere, et per limites, seu terminos infrapositos distinguere, et celebrari tali modo: Quod sylvae maiores Bukovina dictae, incipiendo a montibus, seu ab Alpibus Regis Hungariae, inter eandem Terram Moldaviae, et Terram Sepenyecensem situatae, penes Sereth protendentes se ad aliam Sylvam minorem Bukovina dictam, usque ad fluvium Pruth, debent per medium dividi, seu dimidari. Et quod forum lassutam in sinistra parte situm manet pro Eodem Domino Vladislao Poloniae Rege etc. Forum vero, seu villa Bertam in dextra parte sita maneat nobis Sigismundo Regi, coronae Regni nostri Hungariae. Transcensio autem fluvio Pruth residuae sylvae, directe procedendo ad campos desertos usque ad mare, pari modo cum eisdem campis desertis per medium dividantur. It a quod Feiemar, alias Bialograd cum aequali medietate pro supra dicto Domino Vladislao Rege Poloniae etc. et Kilia cum alia aequali medietate pro Nobis Sigismundo Rege, et Coronae Hungariae, maneant taliter dimidiatae, et divisae. Et pars illa, quae ex divisione cedet Domino Vladislao Regi praedicto remaneat in manibus eiusdem sub forma Pacis et Treugarum super Terra Rusiae superius expressarum*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, ed. N. Densușianu n. 401, p. 483-487).

⁶³ Virgil Ciocîlțan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *Revista de istorie*, 34, 1981, 11, p. 2091-2096, după care, între 1412-1448, Chilia s-a aflat în stăpânirea Moldovei.

⁶⁴ De fapt, la Sacz (Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 31).

*Claudiopoli, Belgrado, ac Kiryla Moldaue*⁶⁵. Pare mult mai probabil că este vorba de o „*Kylya Moldaue*”; ar fi curios ca doar în cazul Moldovei – care nu este oraș ! – numele deputatului să fie precizat explicit; o altă opinie, destul de greu de susținut, indică spre un *Chirilă din Baia – Civitas Moldaviensis*⁶⁶.

În acest caz se ridică două probleme oarecum delicate: cum se va fi împăcat Mircea cel Bătrân, adică - *nota bene* - protectorul și sprijinitorul lui Alexandru, cu o asemenea situație de fapt; în al doilea rând, ar trebui să conchidem că domnul Moldovei deținea, încă de pe la 1410, și cheile celui alt drum comercial major din zonă, cel „muntenesc”, creat tocmai ca o alternativă la cel „moldovenesc”. Explicația cea mai rezonabilă a fost oferită, pentru prima dată, tot de N. Iorga - „*se pare că în acest moment Alexandru își făcuse o Chilie de uscat, aceea care trăiește și până astăzi, în fața Licostomului din insulă*”⁶⁷. Acest fapt ar explica în mod coerent și acea *Kilya Moldaviae*, deosebită astfel de o *Kilya Valachiae*⁶⁸. Oricum, opinia istoriografică curentă indică, în privința anexării Chilieii de către Alexandru, spre sfârșitul deceniului trei al secolului al XV-lea, mai exact după înfrângerea, la 3 iunie 1428, a lui Sigismund la Golubaț și, în consecință, supunerea lui Dan al II-lea către otomani⁶⁹. În acest fel, gestul domnului moldovean căpăta și o justificare morală, ocuparea cetății insulare atunci putând fi interpretată în contextul luptei antiotomane.

Desigur, contextul politic a fost mult mai complicat și cu antecedente mult coborâte în timp. Divorțul domnului moldovean de Ringaila, sora lui Witold, marcase oficial, de acum, răcirea relațiilor cu Lituania, mergându-se până la ridicarea unei fortificații pe Nistru de către marele duce, adică tocmai ceea ce văzuse, la 1421, Guillebert de

⁶⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, nr. 409, p. 497.

⁶⁶ Sunt de văzut, în acest sens, argumentele lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 277 – Baia era „catolică singură”, pe când Chilia nu era un centru catolic.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 274 și Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 76-77). Trebuie luat în considerare și acel tratat între Alexandru și Mircea, a cărui existență s-a dedus indirect din textul unei alte înțelegeri, ulterioare, de la 1475, dintre Matei Corvin și Ștefan cel Mare (Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1999, p. 114). Aceeași opinie, după care a existat un mic castel insular, Licostomo, distinct de cetatea de pe uscat din amonte, constituind totuși „o singură și aceeași realitate articulată complex”, mai recent, la Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 36.

⁶⁸ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 44.

⁶⁹ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 40; o părere diferită, după care Chilia ar fi fost cucerită de moldoveni încă din 1426, la P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 100.

Lannoy⁷⁰. Pe de altă parte, eforturile notabile din acea perioadă, depuse de împăratul Sigismund în vederea organizării unei coaliții cruciate, s-au ciocnit de interesele Moldovei; este de văzut aici sprijinul dat de Alexandru lui Radu Prasnaglava, adversarul lui Dan al II-lea, ultimul fidel Ungariei și politiciii antiotomane. Iarăși, nici domnul moldovean, care trebuise să respingă în 1420 un asalt osman asupra Cetății Albe, nu putea fi ostil unei asemenea orientări, el participând, de altfel, între aprilie și iunie 1426, alături de trupele poloneze, la acea ciudată „concentrare” de la Brăila, unde cel care a lipsit a fost tocmai Sigismund⁷¹.

Nu a fost singura ciudățenie a aceluia joc politic. Atunci când, în 1428, Alexandru a interzis accesul în Moldova al negustorilor crimeeni, reacții dure au venit nu doar de la Murad al II-lea, ci și de la Sigismund, acesta din urmă probabil din rațiuni comerciale⁷². Este ușor de imaginat reacția sa la amintita ocupare a Chilieii de către Alexandru, pe la 1428: aplicarea prevederilor tratatului de la Lublau a fost pusă Poloniei ca o condiție pentru participarea sa la proiectatul congres de la Luțk, din ianuarie 1429. Doar primejdia resimțită de polonezi în privința Haliciului a determinat refuzul acestora referitor la împărțirea Moldovei⁷³. În orice caz, la Luțk, Sigismund a cerut nu doar restituirea Chilieii, ci a prezentat și varianta colonizării acesteia cu teutoni⁷⁴, idee firește asumată de Witold. Proiectul a căzut datorită dorinței regelui Poloniei de a evita apropierea acestuia de împărat. Ca ultimă soluție, Sigismund l-a determinat pe Dan al II-lea să atace Chilia (1429), fapt care a provocat măsura radicală a lui Alexandru vodă de a închide accesul vaselor comerciale pe Dunăre⁷⁵.

Moartea lui Witold, în octombrie 1430, proclamarea lui Swidrigaillo ca mare duce al Lituaniei, izbucnirea războiului polono-lituanian au dus la formarea unei coaliții anti-polone formată, în principal, din Sigismund și Alexandru vodă, alături de teutoni și de munteni⁷⁶ ! Cum

---

⁷⁰ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 50; O altă opinie, după care ar fi fost vorba de o confuzie de nume, la Șt. S. Gorovei, *Enigmele Cetății Albe*, în *Magazin istoric*, 1994, 9, p. 44.

⁷¹ De văzut și explicația după care Sigismund a urmărit doar compromiterea Poloniei și Moldovei în fața otomanilor, la Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 39. Salvconductul lui Alexandru pentru armata polonă, la M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 178, p. 642-644.

⁷² *Ibidem*, p. 40; asupra interesului manifestat de Sigismund de Luxemburg pentru comerțul de la Dunărea de Jos, și la N. Iorga, *op. cit.*, p. 273 și mai ales 281.

⁷³ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 42; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 39.

⁷⁴ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 42..

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 44.

se vede, rațiunea de stat trebuie cu mult devansată temporal⁷⁷. Oricum, aceste grave evenimente au scos de pe tapet problema Chilieii⁷⁸.

Însă, calculul politic al lui Alexandru s-a dovedit greșit. Înfrânt de nobilii poloni Buczacki, în Pocuția, în vara lui 1431, a pierdut Țara Șipenițului⁷⁹, așadar și Hotinul, Hmelovul și Țețina, și doar armistițiul polono-moldav a salvat Moldova de alte cesiuni. Un sfârșit nefericit de domnie pentru cel care aproape că a „întemeiat” încă odată Moldova și care, aproape ca o izbăvire, închidea ochii la 1 ianuarie 1432.

Problemele au continuat însă pentru urmași, imixtiunea poloneză în Moldova accentuându-se tot mai mult. Determinând un adevărat carusel al cesiunilor, va afecta, în principal, cetățile din nord. Problema Șipenițului și Pocuției a trasat astfel coordonatele principale ale jocului politic de atunci.

Mult mai puțin a contat războiul civil polono-lituanian: după o scurtă ezitare, urmașul lui Alexandru, Iliăș, părăsește tabăra lui Swidrigailo, optând pentru Wladislaw Jagello. Jurământul său de credință, depus la Suceava, la începutul lui iunie 1433, nu stipula nimic în privința teritoriilor pierdute anterior⁸⁰. Acest fapt a provocat, se pare, reacția internă și depunerea sa în favoarea fratelui său, Ștefan al II-lea. Mai abil, acesta a obținut de la rege retrocedarea Țeținei și Hmelovului⁸¹, ca și întemnițarea lui Iliăș; în spatele acestui gest se ascundea însă câștigarea puternicei tabere a magnaților din Polonia Mică, conduse de însuși Zbigniew Olesniki.

Moartea lui Wladislaw Jagello, la 30 mai 1434, a complicat din nou lucrurile. Noul rege, Wladislaw al III-lea, fiind minor, a crescut sub influența reginei-mamă, Sofia/Sonka, nimeni alta decât cumnata lui Iliăș⁸². În ciuda opoziției lui Olesniki, domnul pribeag a fost din nou impus pe tron. S-a ajuns însă la împărțirea țării: la 1 septembrie 1435, Iliăș îl informa pe rege despre împăcarea cu fratele său, căruia i-ar fi dat ca domeniu cetatea Chilieii (Городы Келю) cu locurile ei, de asemenea,

⁷⁷ Idee afirmată explicit la N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 92.

⁷⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102.

⁷⁹ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 45-46. O neașteptată legătură, în sensul rândurilor de față, a făcut-o P. P. Panaitescu : „domnul Moldovei a plătit Chilia cu pierderea Pocuției, ceea ce dovedește încă o dată că nu din îndemnul Poloniei ci fără voia ei luase Moldova cetatea de la Dunăre” (*op. cit.*, p. 103).

⁸⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, p. 840-841. O altă clauză supărătoare a fost implicarea țării în războiul polono-teuton.

⁸¹ *Ibidem*, p. 846-848. Alături de cele două cetăți, au fost restituite Moldovei și ținuturile Cerzon, Hmielov ca și teritoriile dintre Sniatyn și Sepin, începând de la râul Potoczyn până la Nistru (*ibidem*, p. 581). De observat aici și comentariile asupra textului, la N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, ed. cit., p. 35.

⁸² Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 47.

Vasluiul (ce apare ca мисто), Bârladul (трыгы) și Tecuciul (мисто), cu toate ținuturile lor (сы оусею волоцтию), cele trei de la sfârșit fiind desemnate global drept дєржавѹ⁸³. Este greu de spus în ce măsură aceasta a fost sau nu o concretizare a unor realități teritoriale mai vechi⁸⁴. Interesant este că Cetatea Albă nu era menționată, ceea ce sugerează, indirect, posesia ei de către Iliăș⁸⁵. Un alt fapt curios în legătură cu această împărțire este în legătură cu Neamțul, care, teoretic, trebuia să țină de Iliăș; dania din Vaslui, de la 7 decembrie 1436, pentru protopopul luga, aduce dintre martori, ce trebuie să fi constituit tocmai „partida” lui Ștefan, și „credința” пана Дѹмы Немецкого⁸⁶.

Hotinul nu apăruse în cadrul retrocedărilor și, aparent, el a rămas anexat de poloni. Faptul că dania de la 18 octombrie 1435, a lui Iliăș către Stan Babici, a satelor Sobraneț și Vascăuți, are ca loc de emiterie tocmai acest loc⁸⁷ ne sugerează însă că el nu a fost desprins deloc de trupul țării.

Nu mai discutăm aici degradarea statutului politic al țării; peste exact un an, la 29 septembrie 1436, la Liov, Iliăș, depunând omagiu regelui Poloniei, va accepta ca o supremă umilință chiar întinarea memoriei tatălui său, prezentat în textul protocolului respectiv drept sprejur și agresor⁸⁸.

⁸³ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, , p. 855-856; M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 192, p. 681-683. Interesant că Vasluiul, un мисто, deci teoretic de importanță mai mică, a fost ales drept reședință de Ștefan. În privința secesiunii respective, N. Iorga vedea aici doar o împărțire a veniturilor și nu crearea unui „principat deosebit” (*Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 95).

⁸⁴ Dubla coroană din tezaurul moldovean, la 1562 (Hurmuzaki, *op. cit.*, II/1, (1451-1575), București, 1891); Șerban Papacostea, *La începuturile statului ...*, p. 109 și idem, *Statul românesc în secolele XIV-XVI. Rolul său în consolidarea autorității poporului român*, în *ibidem*, p. 146.

⁸⁵ Stăpânirea ei de către un alt fiu al lui Alexandru, Aron, la N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, ed. cit., p. 36. Inițial, marele istoric oferise o explicație diferită, și se pare corectă (!), sugerând apartenența acesteia la Iliăș: „fiecare domn își rezervă bălțile sale, portul său de mare, vămile sale, negustorii săi etc.” (v. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 96), crezând despre acel călugăr (*pater illius qui dominatur Maurocastru*) că ar putea fi doar pârcălab (*ibidem*, p. 93). Probabil, avem de a face cu un „protopop-pârcălab”, cum susține, mai recent, Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p.29; același autor îl indică, în orice caz, drept posesor, pe Iliăș (*ibidem*, p. 42).

⁸⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, p. 868-869. Același Duma apare însă și în daniile făcute de Iliăș și emise din Suceava, pentru același protopop luga, la 2 iulie 1439 (*ibidem*, p. 876-877), sau la 24 februarie 1442, pentru Ioan și Ilie, fiii lui Stănici (*ibidem*, p. 878-879).

⁸⁷ *ibidem*, p. 859-861; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 37-38.

⁸⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, p. 863-865; M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 203, p. 706-709. El a recunoscut și stăpânirea Poloniei asupra Pocuției și Șipenitului, cu Hotinul, Țețina și Hmielovul, ca despăgubire pentru prădăciunile lui Alexandru în Polonia. Interesant că, anterior, la 13 decembrie 1433, la Lancici, regele iertase – dar numai pe Ștefan ?! – de greșeala tatălui (M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 183 A, p. 654-657).

Resuscitarea încordării polono-lituaniene, determinată de tendințele secesioniste ale fratelui regelui, Cazimir, marele duce al Lituaniei, îl găsește pe Iliăș în tabăra acestuia; nu știm ce rol a avut această apropiere în depunerea sa de către Ștefan al II-lea, la 1442. Interesant, ca și în urmă cu un deceniu, acest prim fiu al lui Alexandru se orientase bine în perspectivă, dar oarecum eronat pe termen scurt. Se va menține în Șepeniț, cu sprijinul magnaților Buczacki și Odrowanz, însă după eșecul unei noi încercări de recăpătare a tronului, în 1444, a fost prins și orbit de fratele Ștefan⁸⁹. Ceea ce interesează aici a fost decizia Marinkăi, soția lui Iliăș, care împreună cu Manole (*Manuel*) căpitanul Hotinului⁹⁰ a „încredințat” cetățile Hotin, Țețina și Hmielov, cu dependințele (*districtibus*) lor în mâinile magnaților Ioan de Cszyszow și Petru Odrowanz. Aceștia trebuiau să obțină în schimb, de la rege, restituirea moșiilor poloneze ale lui Iliăș⁹¹; pare limpede că nenorocitul pribeag renunțase la orice gând de domnie. La fel de limpede reiese statutul celor trei cetăți, separate în această vreme de trupul țării.

În schimb, Ștefan al II-lea pare să fi recuperat Cetatea Albă, chiar mult înainte de reglarea definitivă a conturilor cu fratele său. Statutul acesteia, cum s-a văzut, a fost destul de nebulos în această perioadă. Recuperarea – dacă de așa ceva este vorba – este atestată de faimoasa inscripție din 1440, cunoscută încă din secolul al XIX-lea⁹². Recent, s-a sugerat că această curioasă apariție a lui Ștefan într-un domeniu rezervat fratelui său ar trebui pusă în legătură cu pierderea Chilieii, anexată de Vlad Dracul, în al cărui titlu de la 1440 o găsim indirect⁹³; așadar un soi de compensație oferită de Iliăș fratelui său.

În acest timp, contextul politic internațional a suferit schimbări importante. Bătălia de la Varna, din 10 noiembrie 1444, a însemnat o puternică lovitură dată coaliției antiotomane. Totodată, moartea regelui Wladislaw a redeschis problema succesiunii, atât în Ungaria cât și în Polonia. În cadrul ultimului stat, ezitățile cinice ale lui Cazimir, fratele suveranului decedat, nu au avut alt rol decât compromiterea poziției

⁸⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 55; Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în AIIAI, VII, 1970, p. 77, 79-80; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 52.

⁹⁰ Este desigur, acel пан МАНОНЛА ХОТИНСКАГО, martor în dania amintită, de la 2 iulie 1439.

⁹¹ „...castra nostra **Choczln, Czecyn et Chmyelow** cum districtibus ibidem spectantibus...” (Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, p. 699; M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 209, p. 721-722).

⁹² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 98-99; mai recent, la Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, 1998, p. 81-82 și Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 31. Ultimul, fără a nega autoritatea voievodală asupra orașului, sugerează un statut special, un „ecumenism economic”.

⁹³ „...stăpânind și până la Marea cea Mare” (document din 16 septembrie 1440, în DRH, B, I, București, 1966, n. 91, p. 157-158); Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 42.

marilor magnați din Polonia Mică. Așa se explică încoronarea sa târzie, abia la 25 iunie 1447⁹⁴. În sfârșit, noul rege a modificat orientarea politicii externe polone: preocupat de înlăturarea teutonilor de la gurile Vistulei, el va neglija sistematic interesele magnaților amintiți, din Polonia Mică, decizie cu importante consecințe pentru viitorul statului moldovean. De acum înainte, претенdenții moldoveni vor apela mai curând la nobilii de acolo, decât la rege, ocupat, am văzut cu alte proiecte⁹⁵.

Este cazul, în primul rând, al lui Roman al II-lea și Petru al II-lea, primul, în special, un apropiat al lui Didrich Buczacki. Asasinarea lui Ștefan al II-lea, în vara anului 1447, datorată primului pretendent menționat – fiu⁹⁶ sau nepot⁹⁷ al lui Alexandru cel Bun – a fost semnalul pentru începutul unui deceniu extrem de confuz din istoria Moldovei.

Cetățile țării au intervenit și ele, în general în mod tragic sau nefast. Se pare că Ștefan al II-lea a încercat o rezistență în fața lui Roman, la Cetatea Neamțului; nemaiajungând acolo, a fost decapitat lângă mănăstirea omonimă, unde a fost și îngropat⁹⁸. În sfârșit, după un scurt interludiu, în care Roman și Petru au domnit împreună, ultimul, ce se baza pe sprijinul lui Ioan de Hunedoara, i-a cedat acestuia cetatea Chilieii. Aceasta va rămâne în posesia regatului maghiar, cu garnizoană ungară, până la 1465, când a fost recuperată de Ștefan cel Mare. Pentru perioada în discuție va urma, în diferitele tratate încheiate de domnii moldoveni, un curios joc al clauzelor, care a pus la încercare imaginația multor istorici⁹⁹.

Pe de o parte, Petru, care a trebuit să-și regleze relațiile cu Polonia, îl asigura pe rege în privința recuperării teritoriului pierdut¹⁰⁰,

---

⁹⁴ În aceeași zi, tratatul încheiat la Iași, de Ștefan vodă cu Cazimir, a fost contrasemnat de ultimul doar în calitate de mare duce al Lituaniei (Hurmuzaki-Densușianu, I-2, n. 609, p. 735).

⁹⁵ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 52-54.

⁹⁶ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 53. Nu este exclusă nici existența simultană a unui Roman al II-lea, fiu al lui Iliiaș, respectiv, a unui Roman al III-lea, fiu al lui Alexandru, având în vedere menționarea simultană în documente a lui Petru al II-lea și a „fratelui” său, Roman (*ibidem*; mai nou, la Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324-1881)*, I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 234).

⁹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 62; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 160.

⁹⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 30; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 62; Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 53; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 160.

⁹⁹ În special, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 95-115; Francisc Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVIII, 1965, 2, p. 619-638.

¹⁰⁰ Jurământul de la Hotin, din 22 august 1448, unde se face aluzie la necesitatea recuperării Chilieii, și care devine astfel un *ante quem* pentru cedarea acesteia: „dacă vom fi făcut niște înscrisuri cu orice articole ar cuprinde, care ar fi potrivnice, pe acelea toate le anulăm cu această carte și le socotim desființate” (M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 220, p. 750-753;

deci a Chilieii, pe de alta, îl încredința pe Ioan de Hunedoara că nu va întreprinde nimic în acest sens.

Însă formularea cea mai ciudată o aflăm la Bogdan al II-lea. Aflat în aceeași situație a alianțelor, scria, la 5 iulie 1450, lui Ioan de Hunedoara pentru a obține ocrotire împotriva dușmanilor: „...și, de asemenea, noi să nu avem nicidecum să dobândim cu sabia Chilia, fără voia părintelui nostru și domn, Ianăș voievod, cât vom fi în viață etc.”¹⁰¹

Deși succesorul lui Bogdan, Alexăndrel, a venit cu ajutor polon, se obliga, la rândul său, la 16 februarie 1453, să nu întreprindă nimic fără știrea lui Ioan – probabil, tot o aluzie la Chilia¹⁰².

În sfârșit, sunt de notat în privința Cetății Albe presiunile otomane de la 1454-1456. Aceluiași Alexăndrel îi revenise trista misiune de a anunța la Cracovia căderea Constantinopolului, în vara lui 1453; tot atunci, Mehmed al II-lea a dat un prim ultimatum Moldovei¹⁰³. Flota otomană apare în aceeași vreme în Marea Neagră, amenințând Caffa, dar, cum arătam, și Cetatea Albă¹⁰⁴.

În aceste condiții, coroborate cu indiferența lui Cazimir al IV-lea, se explică gestul succesorului lui Alexăndrel, Petru Aron, de a plăti tribut sultanului, decizie luată în vara lui 1456, la Vaslui¹⁰⁵. Interesant că în jurământul de credință față de Polonia, din 29 iunie 1456, Petru Aron se angaja, de această dată explicit, să recupereze Chilia¹⁰⁶.

3) EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

Este, fără îndoială, o epocă de glorie militară, iar fortificațiile țării au avut rolul lor însemnat la edificarea acesteia. Cel puțin o dată, la 1476, Moldova a fost practic salvată de cetăți. În sfârșit, grija marelui domn pentru acestea răzbate la tot pasul din documentele externe; de

comentarii și îndreptarea traducerii, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 54).

¹⁰¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 222, p. 755-758. Comentarii la Ioan Bogdan, *Cinci documente istorice slavo-române*, în AARMSI, seria a II-a, XI (1888-1889), p. 52-58; Francisc Pall, *op. cit.*, p. 621.

¹⁰² *Ibidem*, p. 762-763; Hurmuzaki, *op. cit.*, II/1, n. 1; comentat la N. Iorga, *op. cit.*, p. 73; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 184; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 57.

¹⁰³ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 113-114; idem, *Istoria românilor*, IV, p. 75; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁰⁵ La 5 iunie 1456 (DRH, A, *Moldova, II (1449-1486)*), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, n. 58, p. 85-87; data stabilită, cu eforturi, de editori).

¹⁰⁶ „Nu trebuie, nici nu vrem să înstrăinăm în nici un chip vreo țară sau stăpânire ale țărilor Moldovei, fără învoirea specială și voia mai sus zisului domn rege și a coroanei sale și dacă vreuna a fost înstrăinată, putem și vrem să le recuperăm” (M. Costăchescu, *op. cit.*, n. 222, p. 755-758; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 63).

altfel, doar în această perioadă fortificațiile de aici au fost pe deplin comparabile cu cele contemporane, din Europa.

De la bun început, Ștefan a fost preocupat de recuperarea celor două cetăți de graniță, atât de importante pentru securitatea țării, Hotinul la nord, respectiv, Chilia la sud.

Reglarea relațiilor cu Polonia, ratificată prin acordul de la Overhelăuți/Overcăuți¹⁰⁷, din 4 aprilie 1459, a fost totodată un prim pas în direcția retrocedării de către poloni a Hotinului. În schimb, Ștefan a acceptat suzeranitatea polonă și nu a mai pus pe tapet problema Pocuției¹⁰⁸. Această apropiere, de acum tradițională, a domnilor moldoveni, a condus la răcirea relațiilor cu Ungaria lui Matei Corvin, de asemenea, un loc comun al politicii est-carpatine, în secolele XIV-XV. De aici, azilul transilvănean acordat lui Petru Aron¹⁰⁹, de aici, ca reacție firească, incursiunile lui Ștefan în Secuime, în primii ani de domnie. De asemenea, se constată o deteriorare a raporturilor cu Țara Românească¹¹⁰, defecțiune ce atinge momentul culminant o dată cu episodul asedierii Chiliei.

Există probabil o strânsă legătură între jurământul de vasalitate depus de Ștefan lui Cazimir al IV-lea, la 2 martie 1462¹¹¹ și atacul asupra Chiliei, petrecut peste doar trei luni, la 22 iunie a aceluiași an. Se cunosc eforturile istoricilor români, în special ale lui N. Iorga, pentru justificarea acestui gest al lui Ștefan, în plină campanie otomană¹¹². Faptul că în Chilia ar fi fost o garnizoană ungară -, și nu munteană - cum demonstrează acesta¹¹³, nu înseamnă prea mult, o dată ce tocmai Matei Corvin era conducătorul nominal al taberei creștine.

Ar fi greu să vedem în Ștefan un aliat al sultanului; mai curând el și-a urmărit propriul interes, coincidența cu atacul otoman fiind doar una nefericită. Faptul pare a fi demonstrat și de scrisoarea conducerii cafeze

---

¹⁰⁷ Dumitru Agache, *O localitate regăsită: Over<hel>ăuți*, în *AllAI*, XV, 1988, I, p. 499-506.

¹⁰⁸ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁰⁹ Inițial, refugiat în Podolia, la Camenița, cu sprijinul lui Mihail Buczacki (N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 91-92.

¹¹⁰ Este de văzut cererea de ajutor a lui Vlad Țepeș, din octombrie 1460, către sași și secui, în caz că va fi atacat de moldoveni (Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Revista de istorie*, 35, 1982, 6, p. 609).

¹¹¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, n. 521, p. 696-697; comentarii, la N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 98; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105-106; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 66.

¹¹² N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 98-99. Inițial, în 1899, fusese convins de contrariu, afirmând că: „participarea domnului Moldovei la această tentativă turcească e mai presus de orice îndoială” (v. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 124). Mai recent, alianța lui Ștefan cu sultanul a fost susținută și de Constantin A. Stoide, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461-1462)*, în *AllAI*, XV, 1978, p. 18 și urm.

¹¹³ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 99; în privința apartenenței garnizoanei, la Francisc Pall, *op. cit.*, p. 620-621 (se opune ideii unui condominium ungaro-muntean).

– aflată în miezul evenimentelor – către regele Poloniei: „...am înțeles apoi că Ștefan voievod, domnul Moldovei sau Valahiei Mici, se luptă cu Vlad voievod, care poartă război fericit cu turcii. Cearta acestora nu numai că ajută pe sultan, dar, ceea ce este mai primejdios, printr-înșă turcii capătă oarecum intrarea în aceste două Valahii, ceea ce ar fi un foarte mare pericol, atât pentru noi, cât și pentru alte țări vecine”¹¹⁴. De la Constantinopol, lucrurile se puteau vedea oarecum diferit, cum o arată scrisoarea bailului venețian din 28 iulie 1462: „flota sultanului, împreună cu domnul Valahiei inferioare <Valachia Bassa>, a mers să lovească cetatea Lycostomo, în jurul căreia a stat opt zile și n-au putut face nimic; au murit mulți azapi și s-au întors cu rușine și învinși”¹¹⁵.

În sfârșit, revenind la legătura dintre asediu și jurământul lui Ștefan de la 2 martie, în spatele atacului va fi stat și Cazimir al IV-lea¹¹⁶, pe care l-am văzut cu totul indiferent cauzei și sentimentalismelor creștine. Nu trebuie uitat că acest rege impusese clauza recuperării Chilieii de la Ungaria mai tuturor predecesorilor lui Ștefan, de la Petru al II-lea încoace; era, de altfel, o problemă de interes comun¹¹⁷. Iarăși, în apropierea de Polonia și adversitatea față de Ungaria, s-a constituit întreg jocul politic al începutului domniei lui Ștefan. Pentru acesta, repetarea atacului, acum încununat de succes¹¹⁸, după trei ani, s-a făcut în aceleași condiții. Este ușor de înțeles reacția lui Matei Corvin și asistăm parcă la o reiterare a încordării dintre Sigismund de Luxemburg și Alexandru cel Bun, legată de criza dunăreană din deceniul al treilea al aceluiași veac.

¹¹⁴ Idem, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 125-126; idem, *Istoria românilor*, IV, p. 99. În plus, relația pelerinului englez William Wey, aflat în octombrie în Rodos, care vorbește chiar de o împăcare între Ștefan și Vlad: „*concordarunt cum illo duce <Ștefan>, in quo <Vlad> multo confidebat*” (la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110).

¹¹⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 125.

¹¹⁶ Legătură făcută explicit, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 108 și 111.

¹¹⁷ Pasajul din textul jurământului de la 2 martie 1462 este în spiritul celor de la 1448 sau 1456, cu excepția finalului, care este pur ștefanian: „*De asemenea, nu vom înstrăina nici o țară, nici un ținut, nici un oraș, nici un feud fără aprobarea și fără învoirea specială a pomenitului domn și rege al nostru și a coroanei, prin nici un mijloc, ci dimpotrivă, dacă ceva din acestea s-ar fi înstrăinat, pe acelea vrem să le câștigăm înapoi și le vom câștiga*” (aici apud P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105-106).

¹¹⁸ Asupra împrejurărilor cuceririi Chilieii, în februarie 1465, în variantele cronicii oficiale (*Letopisețul Anonim*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 16); Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 38-39 (unde, în mod curios, se vorbește și de recuperarea Cetății Albe, ambele cetăți fiind luate de la „păgâni” ?!); N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 129; idem, *Istoria românilor*, IV, p. 102-103; mai nou, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111-112; Francisc Pall, *op. cit.*, p. 622-623.

Între timp, Ștefan redobândise și Hotinul; din 1463 aflăm acolo pârcălabi moldoveni¹¹⁹.

Expediția moldoveană a lui Matei Corvin, devenită aproape inevitabilă după afrontul din 1465, s-a intersectat prea puțin cu cetățile țării; în mod ciudat, Neamțul a fost părăsită intenționat și arsă fără dificultate; și mai ciudată a fost neimplicarea Cetății Noi de la Roman¹²⁰. Dincolo de controverse și speculații, cea mai sugestivă este relația lui Ștefan însuși, către Cazimir al IV-lea: „...și au ars Totrușul și Bacăul și târgul Romanului, și au trecut mai departe, și noi după dânșii, și am avut cu ei luptă zi și noapte, pe orice vreme, timp de patruzeci de zile întregi. Și iarăși au înaintat spre Neamț și Baia, și au ars Neamțul și atâta pământ de folos, de unde aveam hrană și de unde plăteam bir turcilor, și pe urmă am ajuns drept sub munte, la un târg care se cheamă Baia și au început să-l întărească. Și noi am venit și am năvălit asupra lor etc.”¹²¹ În privința Neamțului este vorba poate doar de arderea târgului; fiind greu de crezut că Ștefan, chiar în dorința de a-i atrage pe unguri în locul dorit, ar fi lăsat cetatea fără apărare. Cronica oficială a țării, contemporană cu evenimentele pomenește și ea, în diversele ei variante, doar de arderea târgului Roman¹²².

Cetatea Nouă se va fi ridicat desigur după 1467, dar nu mult după, o dată ce la 2 octombrie 1468 apare Oanță pârcălab de Cetatea Nouă¹²³. În orice caz, arderea târgului Romanului de către Matei Corvin,

¹¹⁹ La 28 aprilie 1464, Ștefan confirma lui Luca jumătate din Toporăuți; printre martori era și Goian de la Hotin (Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, *Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*, București, 1913, n. 48, p. 78; DRH, A, II, n. 119, p. 169-171); Goian ar apărea însă din septembrie 1463 (N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. Victor Iova, București, 1978, p. 82-83). La 15 aprilie 1463 apare ultima dată ca vornic (DRH, A, II, n. 115, p. 165-167).

¹²⁰ Subiectul a mai fost dezbătut în istoriografie, la Constantin Andreescu, *Cetatea Nouă în timpul lui Ștefan cel Mare. O interpretare a cronicii vechi moldovenești*, în *Cercetări istorice*, I, Iași, 1925, p. 159-176. De notat confuzia cu cetatea de lemn a lui Roman I, ce persistă până recent (de pildă, la Vasile Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996, p. 123).

¹²¹ Apud N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 109.

¹²² „Iar la 29 noiembrie au venit la târgul Romanului și în a 7-a zi a lunii decembrie au ars târgul. Și apoi au venit la Baia” (Letopisețul anonim, în *Cronicile slavo-române...*, p. 16); „În ziua 29 <noiembrie> au venit ungurii la târgul Romanului și în ziua de 7 decembrie într-o luni, atunci au ars ungurii cu desăvârșire târgul Romanului și au pornit cu toată puterea spre Mulda, o capitală a țării Moldovei” (Cronica moldo-germană, în *ibidem*, p. 29); „...s-a ridicat craiul unguresc Matiaș cu toată puterea ungurească și a coborât la Totruș și a venit la târgul Roman și l-a ars. Și apoi a venit la Baia”. (Putna I, în *ibidem*, p. 49, identic la Putna II, *ibidem*, p. 62). Același lucru la Grigore Ureche, cu observația că la acesta regele ar fi neglijat orice măsură de protecție la Baia: „și acoloa, cum nu vrea avea nici o grijă de nici o parte, lăsându-ș oastea fără de nici o grijă, nici pază, ci la băuturi și la prăz” (op. cit., p. 40).

¹²³ Martor într-o danie a lui Ștefan pentru Putna - DRH, A, II, p. 227-230; anterior, la 24 septembrie 1468, în dania pentru Șteful Cernătescu, apărea ca Oanță de Roman (*ibidem*, p. 225-227); anterior, s-a crezut că primul pârcălab de Cetatea Nouă a fost Fete Gotcă (Ioan

la 7 decembrie 1467, devine un *terminus post quem* pentru ridicarea cetății, pe care regele nu a întâlnit-o.

Un episod ciudat intervine ca un post-scriptum al campaniei maghiare în legătură cu un document nu mai puțin curios. Emis la 17 iulie 1468, din Suceava, era o scrisoare de recomandare către brașoveni, din partea mai multor boieri moldoveni - Stanciul pârcălab de Cetatea Albă, Vlaicu pârcălab de Hotin, Goian, Isaia, Toma, Zbiarea pârcălab, Buhtea pârcălab de Chilia, Luca stolnicul, Iuga vistierul, Pașco postelnic, Toma Cândea, Neagu comisul, Negrilă ceașnic – pentru „fratele” lor Ilie/Iliăș. Cum se observă, o afacere aproape numai între pârcălabi; N. Iorga vedea aici o trădare. Într-adevăr, în 1471, Ștefan i-a executat pe Isaia, Negrilă și Alexa (Luca) stolnic¹²⁴; totuși, Vlaicu era unchiul lui Ștefan ! După Iorga, Ilie ar fi fost un pretendent domnesc; dar același istoric nu excludea presupunea ca scrisoarea să fi fost în legătură și cu atragerea în cursă a lui Petru Aron¹²⁵. Dincolo de aceste speculații, este interesantă această masivă „concentrare” a pârcălabilor la Suceava, în vara lui 1468.

A doua mare etapă a domniei lui Ștefan, cea marcată de conflictul cu Imperiul otoman, are ca preludiv conflictul, de mai mică anvergură, cu Radu cel Frumos, domnul Țării Românești¹²⁶. O problemă controversată

Bogdan, *op. cit.*, n. 90, p. 157). La 18 iulie 1470, în dania pentru comisul Barsu și fratele Sușman apărea ca *пан Фете Готкы* (*ibidem*, n. 89, p. 155-156).

¹²⁴ *Cronicile slavo-române...*, p. 17, 30, 62, 179; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 43.

¹²⁵ Reproducem aici textul integral al documentului: „*Salutationem amicabilem, cum augmento amiciciai Vestris; ideo misimus fratrem nostrum nomine Heliam, alias Heliasch. Ideo petimus Amicicias Vestras ut dignemini sibi fidem creditivam adhibere, tanquam nobis, quia sunt verba nostra. Datum Soczavie, die dominica ante festum Sancte Margarethe Virginis, anno Domini M^o CCCC^o LXVIIj. Stanczul castellanus de Albo Castro, Wlayko castellanus de Chotin, Goyan, Issaya Marchio, Toma cancelarius, Sbera castelanus, Buchta castelanus de Kylya, Lluca stolnig, Iwga thesaurarius, Paschko pestelnig, Thoma Ginda, Nag komis, Negryla Poharnig et caetera et alii officiales. Honorabilibus ac circumspectis viris, domino iudici ac consulibus de Corona, amicis nobis carissimus*”, (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate de N. Iorga, I (1358-1600)*, București, 1911, n. 118, p. 67).

¹²⁶ Și care trebuie probabil antedat; încă din 10 martie 1469, Ioan Pongracz, voievodul Transilvaniei, scria din Cenad sibienilor, cerându-le știri despre pregătirile de război ale celor doi domni; deja trimisese pe Ioan Rhedey, vicevoievod, pentru paza graniței (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 123, p. 70). Din păcate, Pongracz a fost prea discret în privința măsurilor efective luate pentru aceasta. După N. Iorga (*ibidem*, nota 2) porunca ar fi fost în legătură cu informarea anterioară a lui Radu vodă (v. *ibidem*, n. 122); astfel, planul atacului de iarnă plănuț de Ștefan ar fi fost adus la cunoștința domnului muntean tocmai de trădătorii pe care îi taie în 1470. În sfârșit, la 18 februarie 1470, din Buzău, Radu se plângea brașovenilor că, deși regele este în dușmănie cu Ștefan, ei îi dau arme și îi menajează spionii, fapt pentru care îi amenință că îl va informa pe Matei Corvin (*ibidem*, n. 131, p. 75-76). În orice caz, planul antiotoman al lui Ștefan pare a fi mai vechi decât se crede (Șt. S. Gorovei, 1473 – *an-cheie al*

se ridică aici în jurul acelei *fortalicia* ridicată de munteni în hotarul Moldovei, și care îl deranja atât de mult pe Ștefan, la 1471¹²⁷. Echivalată documentar cu cetatea Crăciuna, cea ocupată de Ștefan la 1482¹²⁸, iar arheologic cu fortificația descoperită de Lucian Chițescu la Independența/Galați¹²⁹, nimic nu demonstrează definitiv că nu am avea de fapt trei fortificații distincte. Astfel, Crăciuna din *Letopiseș* a avut doi părcălabi, Vâlcea și Ivan¹³⁰; este cam mult pentru o cetate de lemn și pământ. La fel, în privința sitului gălățean, argumentele în favoarea sa sunt la fel de numeroase cu cele care se opun acestei localizări. În sfârșit, *fortalicia* lui Radu cel Frumos ar fi trebuit să fie dublată în teren de aceea ridicată de moldoveni, fapt care s-ar putea constitui într-un eventual element de identificare¹³¹.

Momentul 1476 este următorul important. Semnificația sa – salvarea Moldovei de către cetăți – îl face chiar unul central în cadrul demersului de față. Izvorul cel mai important îl constituie relația secretarului sultanului Mehmed al II-lea, Angiolello, participant la campania respectivă. Martor ocular al apărării moldovenilor, descrierea sa merită inserată și în rândurile de față: „*ci întorcându-se tabăra pe altă cale, ne-am dus la un castel puternic situat în munți, în care se găseau prizonierii prinși cu un an mai înainte, în iarnă, când a fost zdrobit pașa Soliman... Făcând încercarea de a cuprinde fortăreața amintită <Neamțul>, s-au așezat șapte bombarde și în decurs de opt zile s-a făcut încercarea de a o cuprinde, dar două din acele bombarde s-au spart, iar*

---

domniei lui Ștefan cel Mare, în AIIIAl, XVI, 1979, p. 145-149 și idem, 1473: *Ștefan, Moldova și lumea catolică*, în *ibidem*, XXIX, 1992, p. 75-83), în afara cazului în care am considera conflictul cu Radu drept unul local, lipsit de anvergură.

¹²⁷ Scrisoarea lui Ștefan la Cazimir al IV-lea, din Vaslui, la 13 iulie 1471 (Ioan Bogdan, *op. cit.*, II, București, 1913, p. 312-314); N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, 1929, p. 121-124; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 102; C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în SCȘt, XIV, 1963, 1, p. 107; Lucian Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359; idem, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în *ibidem*, XIX, 1968, 1, p. 81-94.

¹²⁸ *Letopiseșul anonim*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 19; *Cronica moldo-germană*, în *ibidem*, p. 35; *Letopiseșul de la Putna II*, în *ibidem*, p. 64; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 54.

¹²⁹ Lucian Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, p. 351-359; idem, *Noi considerații...*, p. 81-94.

¹³⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 54.

¹³¹ Din nou, scrisoarea lui Ștefan la Cazimir al IV-lea, din Vaslui, la 13 iulie 1471: „*Radul Woyewoda venit in regnum meum ut idem anichilando devastaret me et regnum meum, facitque ipse idem fortalicium in metis eiusdem regni mei. Nosque similites ex adverso congregando pauperes regnicolorum nostrorum fecimus ex opposito alia fortalicia, in alium volventes aquam Zereth a suos fortalicia curvere per maisterium ac artem fecimus*” (Ioan Bogdan, *op. cit.*, II, București, 1913, p. 312-314; v. și nota 123).

cei care se aflau în fortăreață nu voiau să stea de vorbă și toți se apărau cu artilerie și nu le păsa de noi¹³².

Interesantă este și relatarea unui alt participant la campanie, mai curând protagonist – hanul Eminek Mârza. Într-o misivă către Mehmed al II-lea relatează cum a aflat că acesta a hotărât „să pornească război sfânt asupra blestematului de moldovean... Am ars nenumărate cetăți ale necredinciosului, am luat prăzi multe și nenumărate”. Firește, hanul a dorit să menajeze orgoliul rănit al sultanului; de altfel, încheie în notă sumbră, amintind cum „blestematul” i-a ajuns înaintea de întoarcere, „i-a prăpădit” și „i-a făcut martiri” doi frați, asediind și cetatea Kârâm-Şehir (?)¹³³.

Tot în legătură cu această epocă sunt atestate alte două fortificații pasagere, cele de la Bârlad¹³⁴ și Berheci¹³⁵.

Discutam mai sus despre recuperarea Crăciunei la 1482. Este greu de spus în ce măsură este vorba într-adevăr de o recuperare și nu de o cucerire – problema graniței moldo-muntene a rămas una deschisă în istoriografie. Indicarea ei în cronică drept centru al ținutului Putna¹³⁶ scoate din discuție localizarea gălățeană amintită. În plus, la 9 februarie 1481, voievodul Transilvaniei Ștefan Bathory scria brașovenilor despre încordarea survenită în relațiile moldo-muntene și mai ales despre zvonul că Basarab Țepeluș lucrează la o cetate în hotarul Moldovei. Pentru N. Iorga nu mai era nici o îndoială că aceasta era Crăciuna, cea cucerită de Ștefan la 1482¹³⁷. În sfârșit, cucerirea Crăciunei ar fi fost un semn al

¹³² Călători străini despre țările române, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 138.

¹³³ Tahsin Gemil, Două documente tătărăști referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova, în AIIAI, V, 1968, p. 192-193.

¹³⁴ În iunie 1476, din Bârlad, Ștefan trimitea un sol la Brașov anunțând că este gata de luptă cu turcii: „...et nos iam summus in campo cum omni potencia nostra” (Hurmuzaki, op. cit., vol. XV/1, n. CLVIII, p. 91).

¹³⁵ La 11 iunie 1476, Ștefan îi ruga tot pe brașoveni să nu dea provizii muntenilor, uniți cu turcii: „...Eciam rogamus Amicicias Vestras ut facitatis amore nostri, et triticum vel alia commestibilia at terram transalpinam, non permitatis ducy, quia ipsi...sunt subditi Turcorum...Datum in Walle Berheecz...” (ibidem, n. CLIX, p. 91).

¹³⁶ Grigore Ureche, op. cit., p.54. Aceasta ar explica prezența a doi pârcălabi.

¹³⁷ La 9 februarie 1481, din Mediaș, Ștefan Bathory scria către Brașov, comentând despre încordarea moldo-munteană: „Ea que nobis ex parte Volachorum parcium transalpinam, prope Moldaviam, ut dicitis, castellum construere volen(cium), sed et exercitus Thurcorum in dictis partibus Transalpinis existent, tamen hodierna die homo ac nunccius Magnifici domini Stephani Waywode moldaviensis advenit, qui nobis de **construcclone ed edificacione dicti castelli nichil dicit**...”. Cerea, de asemenea, știri sigure („certas novitates”), și să se trimită spioni, pentru „de **predicti castelli construcclone sew edificacione, sed et exercitibus Turcorum ac Volachorum afferant**” (Hurmuzaki, op. cit., vol. XV/1, n. CXCVII, p. 109-110). Comentariul lui N. Iorga: „**deci se zvonea că Basarab lucrează la o cetate în hotarul Moldovei. E vorba, desigur, de cetatea Crăclunel, pe care, pe urmă, în 1482, Ștefan era s-o cucerească de la Vlad Călugăru**” (în ibidem, nota 1/p. 110). Documentul poate fi dublat cu cel din 4

renunțării la politica munteană, după ultima încercare a lui Ștefan, la 1481, cu Vlad Călugărul. Faptul se poate corobora și cu mărirea și întărirea Cetății Noi de la Roman, în 1483¹³⁸.

Pierderea cetăților de la sud, la 1484, a fost momentul tragic al domniei lui Ștefan¹³⁹. A fost determinată parțial și de o gafă diplomatică: în cadrul păcii ungaro-otomane din 1483, arhiepiscopul Petru de Strigoniu, marele cancelar, a omis să includă în tratat Chilia și Cetatea Albă, o invitație aproape pentru sultan¹⁴⁰. Rămâne un mister pasivitatea domnului aflat totuși în tabără tot cursul acelei veri¹⁴¹; singura explicație ar fi că acesta a considerat că cele două cetăți sunt inexpugnabile. O altă problemă o reprezintă încercările de recuperare; ele au fost aproape exclusiv diplomatice¹⁴². Pentru aceasta Ștefan, s-a reapropiat de Polonia, însă nici Cazimir nu a folosit altă modalitate decât cea diplomatică, cu alte cuvinte a vizat o retrocedare pașnică¹⁴³. Până la urmă, regele a renunțat chiar și la aceasta; pacea polono-otomană de la 23 martie 1489 a consfințit, printre altele, și stăpânirea otomană asupra Chilie și Cetății Albe¹⁴⁴. Automat, aceasta a determinat reapropierea moldo-ungară, care i-a adus lui Ștefan Ciceul și Cetatea de Baltă.

Din corespondența vremii reiese destul de limpede disperarea lui Ștefan; ea explică și episodul de la Colomeea, din septembrie 1485, și dă poate măsura semnificației reale a celor două cetăți de la sud. În

---

februarie 1481, emis din *Romanoforo*, când Ștefan scria brașovenilor despre știrile pe care i le-au dat despre „*Bozorab videlicet Cypelys*” (*ibidem*, n. CXCVI, p. 109).

¹³⁸ Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI...*, p. 22.

¹³⁹ Asupra episodului cuceririi celor două cetăți, în *Cronicile slavo-române...*, p. 19, 35, 51, 64, 180; la Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 55-56; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 156 și urm.; interesantă este relația lui Marino Sanudo; dacă afirmă o rezistență viguroasă la Chilia, vorbește în schimb, de predarea fără luptă a Cetății Albe (Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, 1376-1650, București, 1894, n. 29, p. 27; reprodușă și de N. Iorga, *op. cit.*, p. 162); mai recent, cu accent pe participarea la asediu a lui Vlad Călugărul, la Ionel Căndeș, *Cucerirea Cetății Albe de către turci la 1484 într-un izvor italian mai puțin cunoscut*, în *SMIM*, XVII, 1999, p. 27-31.

¹⁴⁰ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 77.

¹⁴¹ „Ștefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strămtori nevoia de le făcea sminteală” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 55).

¹⁴² Se pare că a existat o încercare de atac, noaptea, prin surprindere, în iarna 1484-1485 (Așik-pașa-Zade, *Teverih-i al-i Osman*, în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, I, Sec. XV- mijlocul sec. XVII, vol. întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 100-101).

¹⁴³ *Ibidem*, p. 78; în fapt, încercări similare fuseseră făcute imediat de Matei Corvin (Hurmuzaki, *op. cit.*, II/1, p. 16). Despre reapropierea lui Ștefan de Cazimir al IV-lea, și la Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în contextul relațiilor internaționale (1538-1572)*, Iași, 1994, p. 10.

¹⁴⁴ Dublată de aceea de la 6 aprilie 1494 (Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 81, respectiv, 85); Gheorghe Pungă, *op. cit.*, p. 11. De văzut și opinia după care întreaga tragedie de la 1484 s-a datorat politicii baltice a lui Cazimir (Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 102).

condițiile „Mării Negre - lac otoman”¹⁴⁵, aceea economică s-a exagerat prea mult, în timp ce aceea militară, reală, a fost minimalizată. Iarăși, ar trebui de făcut și legătura între pierderea Cetății Albe și uriașul efort financiar-constructiv de după 1487¹⁴⁶: judecând regresiv, cum mai explică deținerea acestei cetăți bogăția Moldovei? Poate că suntem în fața unui mit istoriografic, care făcea din domnia Moldovei niște Mari-Vameși! Este adevărat că tot acest raționament se bazează pe un alt clișeu, acela al închiderii Mării Negre din punct de vedere economic și nu numai, după 1453¹⁴⁷. În sprijinul său poate fi adus un document ceva mai târziu. Astfel, la 1571, în cadrul eforturilor lui Pius al V-lea de a atrage Polonia în Liga Sfântă, a fost redactat *Discursul lui Giulio Ruggiero*, în care se sublinia rolul strategic important al Chilie și Cetății Albe; tot acolo se arăta explicit că acestea nu mai pot constitui centre comerciale cu legătură la Marea Neagră¹⁴⁸.

În sfârșit, este foarte probabilă o reorientare a comerțului moldovenesc, din acea vreme, spre Transilvania și Europa Centrală, în general. În aceste condiții Ciceul și Cetatea-de-Baltă, oferite, cum s-a arătat, la 1489, reprezintă ceva mai mult decât un premiu de consolare de la noul suzeran¹⁴⁹. În legătură cu stăpânirea moldoveană acolo, sunt de notat, în treacăt, și câteva aspecte stânjenitoare. La 18 septembrie 1500, locuitorii Sighișoarei amintesc de jaful făcut de pârcălabii lui Ștefan la bâlciul din Cetatea-de-Baltă¹⁵⁰, pentru ca, la 16 noiembrie 1500,

¹⁴⁵ Formulă folosită inițial de Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, ed. a III-a, Torino, 1953, p. 372, aici apud Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 220.

¹⁴⁶ Asupra programului constructiv din ultima parte a domniei lui Ștefan, cf. Ion I. Solcanu, *Motivații etice și ideologice ale actului citoricesc la Ștefan cel Mare*, în *AlIAI*, XXIV, 1987, I, p. 137-154; C. Asăvoaie, *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei*, s.n., I, 1995, p. 9.

¹⁴⁷ Halil Inalcik a încercat nuanțarea tezei lui Babinger, vorbind de un „proces gradual” și indicând pentru închiderea Mării Negre abia spre sfârșitul secolului al XVI-lea (*Imperiul otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, 1996, p. 274-275).

¹⁴⁸ Gheorghe Pungă, *op. cit.*, p. 126-127.

¹⁴⁹ De văzut o opinie contrară la N. Iorga, care credea că Ciceul a fost dobândit încă din vara lui 1475, după împăcarea solemnă cu Matei Corvin, iar Cetatea de Baltă la 1478 (*Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 270-274).

¹⁵⁰ „Hiis exactis diebus nostri in medium adventatus egregius dominus Moyses, magister Curie domini nostri regis et Sue Serenitatis nunciarius specialis, proficiscendo partes Moldavie, ex parte bonorum et rerum combustarum et vi ablatum que in die Beati Stephani Regis <15 august> in nundinis **Kwekelewar** preteritis celebratis sunt per exustionem ignis consumata, Wayvode eiusdem terre moldaviensis propalando”. (Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/1, n. CCLXXXIII, p. 155).

însuși regele Vladislav să încerce să rezolve, acum sibienilor, problema mărfurilor lor, oprite de același pârcălab moldovean¹⁵¹.

Redeschiderea problemei Pocuției, în contextul evenimentelor de la 1497¹⁵², este interesantă și prin prisma pretextului invocat de regele polon în declanșarea campaniei sale. Puternicul corp expediționar polon ar fi urmărit să asedieze tocmai Cetatea Albă, dar până la urmă cea asediată va fi Suceava. Încă o dată Cetatea de Scaun a rezistat; fără îndoială, ceea ce a contat a fost nu doar eroismul apărătorilor, conduși de pârcălabul Luca Arbore, cât adaptarea la artilerie operată anterior.

Este aceasta din urmă o problemă ce poate fi pusă în legătură cu anumite relații politice (Veneția) ? Meșterii italieni ai vremii au circulat în toată Europa estică. Sunt de notat, mai aproape de spațiul românesc, eforturile lui Matei Corvin care l-a chemat pe bolognezul Aristotele Fioravanti, la 1465. În cele din urmă va fortifica Buda tot cu arhitecți italieni (Benedetto de Majano) și germani. În Polonia, îi aflăm, de asemenea, pe italieni. În sfârșit, Ivan III l-a obținut, de fapt, pe Fioravanti, care, între 1475 și 1486, a venit cu Antonio Solari și Iacopo di Cristoforo și au înălțat Kremlinul. Despre Batista da Vesentino, *magister in diversis artibus*, știm sigur că a murit la Suceava, în 1512¹⁵³. Însă, reciproc, de întărirea Moldovei era interesată, în egală măsură, atât Veneția, principala putere din Italia angrenată în lupta antiotomană¹⁵⁴, cât și papalitatea, în speță Sixtus al IV-lea¹⁵⁵.

O ipoteză ingenioasă lansată încă în perioada interbelică vedea ca artizani ai fortificațiilor și ai unor biserici ștefanieni pe acei captivi din Caffa cucerită de otomani la 1475, care izbutiseră să se salveze cu o corabie din convoiul spre Constantinopol¹⁵⁶. Cum arătam și la începutul

¹⁵¹ „*Sciatis nos vestri non fuisse immemores, sed medio fidelis nostri Magnifici Moysi de Bwzla, magistri Curie nostre, Spectabili et Magnifico Stephano Wayvode Moldavie nunciasset ac non modicam fecisset diligenciam quod ipse Stephanus Wayvoda res et bona vestra per castellanum castris sui Kykellewar appellati et familiares eiusdem atque etiam iobagiones ad pertinentes directas et distracta vobis reddi et restitui faceret...*” (*ibidem*, n. CCLXXXIV, p. 155-156).

¹⁵² Împrejurările diplomatice, la Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 85 și urm.; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 103-106.

¹⁵³ Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 257; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească de la Suceava*, București, 1988, p. 103.

¹⁵⁴ De văzut, la 17 mai 1476, instrucțiunile dogelui Andrea Vendramin secretarului Emmanuelle Gerardo, trimis cu solie în Moldova: „...*Haec est prima pars et murus huius tuae profectionis ut Vayvodam predictum optime edifices disponas et confirmes in amplissima spe, non defutura sibi subsidia in suis necessitatibus*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, București, 1894, n. 18, p. 11-14).

¹⁵⁵ Șt. S. Gorovei, 1473: *Ștefan, Moldova și lumea catolică*, p. 75-83.

¹⁵⁶ G. I. Brătianu, *Notes sur les Genoïs en Moldavie au XVe siècle*, în „Revista istorică română”, III, 1933, p. 156-158. Alte argumente, mai recent, la Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p.292 și urm.

lucrării, s-ar explica coerent și tradiția populară și cronicărească despre „ianovezii” - constructori ai cetăților țării.

Un alt aspect este în legătură cu înzestrarea cetăților nu doar cu bastioane și ziduri, dar și cu tunuri. Ele au putut veni mai degrabă pe filieră transilvană¹⁵⁷ dar nici aceea italiană nu poate fi exclusă¹⁵⁸.

Pentru această perioadă clasică, de maximă înflorire a fortificațiilor, se cer formulate unele concluzii. Nu s-a dorit aici o supralicitare a rolului cetăților în cadrul vieții militare a țării. În primul rând, numărul cetăților de piatră a fost extrem de redus dacă ne gândim la teritorii cu suprafețe identice din Apusul Europei unde existau sute de asemenea construcții. Apoi această epocă de glorie militară a Moldovei se datorează mai puțin forței cetăților (cu excepțiile amintite), cât mai ales geniului strategic al marelui domn, biruitor în nenumărate bătălii în câmp.

4) SECOLUL AL XVI-LEA

Problema Pocuției deschide practic secolul al XVI-lea. Ocupată de Ștefan la sfârșitul lui 1502¹⁵⁹, va face obiectul mai multor comisii de frontieră. În orice caz, marele domn a refuzat vehement cedarea acestui teritoriu¹⁶⁰. Pentru un moment, Bogdan al III-lea a părut că renunță; miza era căsătoria cu Elisabeta Jagello. Căderea acestui proiect matrimonial, în vara lui 1506, a declanșat reacția violentă a domnului moldovean și

¹⁵⁷ La 9 septembrie 1497, din Brașov, Bartholomeu Dragffy, scria sibienilor despre ajutorul cerut de Ștefan: „...*Quare requimus vos vice iterata quatenus, mox visis presentibus, bombardas ipsas, simul cum predictis earum attinenciis, citissime nobis mittere debeatis, quoniam eciam Magnificus dominus Stephanus Wayvoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, ed hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est. Ob hoc, si in conduccione ipsarum bombardarum aliquam dilacionem facietis, extunc nos in hoc regno cum ipsis bombardis non pervenient*” (Humuzaki, vol. XV/1, n. CCLXIX, p. 147-148). La 24 ianuarie 1516, Bogdan al III-lea scria, la Bistrița, despre puștile ce îi trebuie: „...*demum autem idem Paulus subditus noster in sortem pecuniarum nostrarum <s>clopetum et plixdes manuales comperare misimus, et ne propter hoc sibi aliquid mali impentatis, sed emere persinatis*” (ibidem, n. 420, p. 231).

¹⁵⁸ Prin Chilia și Cetatea Albă, filieră sugerată de Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 241.

¹⁵⁹ Probabil chiar de la începutul toamnei. De văzut raportul lui Matteo Muriano, la 7 decembrie 1502, din Suceava: „...*da novo la III^{ma} Signoria de questo Signor <Ștefan> ha recuperato molti castelli e villazi da le man de la Majesta del Re di Polana questo mexe de octubrio proximo passato li qual antiquitus erano sta occupati per quello Regno*” (Humuzaki, *op. cit.*, VIII, n. 45, p. 36-37).

¹⁶⁰ În întâlnirea de la Cernăuți cu delegația polonă va declara: „*Am luat această bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie !*” (Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, n. 191, p. 479; Comentarii, la Maria Magdalena Székely, „*Dixit Wayvoda*”, în AIIAI, XXIX/1992, p. 43-52).

începutul unui război lung, cu încălcări ale graniței de ambele părți¹⁶¹. Vor profita tătării, care între 1511 și 1514 au făcut mai multe expediții în ambele țări¹⁶². Interesant este că aceștia au fost incitați de Selim, fiul rebel al lui Baiazid al II-lea, refugiat tocmai la Cetatea Albă, pe care o cucerise din mai 1511¹⁶³. Faptul subliniază, încă o dată, indirect, importanța preponderent strategică a cetății respective¹⁶⁴.

Posesiunile ardelene au pus cam aceleași probleme din vremea lui Ștefan; începe totuși să se realizeze o oarecare nivelare juridică. Pârcălabii moldoveni de acolo încep să aibă iobagi și familiari; ei seamănă mai mult a castelani¹⁶⁵. Este greu de spus în ce măsură anumite realități similare din Moldova, atestate în al doilea sfert al secolului al XVI-lea¹⁶⁶, se originează de acolo. Fără îndoială, iobagii castrelor din secolele XIII-XV nu trebuie confundați cu aceia din secolele următoare, a căror condiție socială s-a degradat radical; primii, uneori chiar cnezi, au un statut superior, sunt proprietari de pământ și practic administrează cetatea respectivă¹⁶⁷. Oricum, problema fiind una socială nu este locul de a o aprofunda aici.

Din 1529, acestor posesiuni li s-a adăugat și Ungurașul; la 1 iulie 1529, din Botoșani, Petru Rareș scria bistrițenilor despre datoria lor de a da cetatea lui Dracșin și Simion, pârcălabii de Ciceu¹⁶⁸.

În epoca respectivă, extrem de agitată și complexă din punct de vedere politic, cetățile intervin abia în vara lui 1538. La 18 august Jan Tarnowski începea asediul Hotinului, în contextul îndelungatului război

---

¹⁶¹ Împrejurări, la Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 107-109; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor...*, p. 117 și urm.

¹⁶² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 91-93.

¹⁶³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 180; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 119-122 și urm.

¹⁶⁴ De văzut, cam în aceeași epocă, pe la 1518-1520, raportul Consiliului imperial către Maximilian I, asupra expediției proiectate împotriva turcilor, despre rolul „...*Modram (Moncastron) ...et Chilia oppidum...his loci felici ductu expugnatis presidisque in eis pro necessitate locatis, ad hiberna cum copiis omnibus reverti etc.*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1 (1518-1780, București, 1886, n. 1, p. 1).

¹⁶⁵ La 4 mai 1506, Petru postelnicul, castelan de Ciceu, încheia o învoială cu bistrițenii pentru accesul în oraș al iobagilor săi (Hurmuzaki, vol. XV/1, n. 320, p. 174).

¹⁶⁶ DIR, A XVI, I, p. 601-602.

¹⁶⁷ Adrian Andrei Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în AIIAC, XXII, 1979, p. 78; Idem, *Geneza domeniilor cetăților din Transilvania (secolele XI-XIV)*, în *ibidem*, XXIII, 1980, p. 58-59 și 67.

¹⁶⁸ „*Serenissimus dominus Ioannes, rex Hungarie, dominus noster graciosus, Bistriciam civitatem et castrum Balwanus nobis donavit et adhortamur vos nihilominus, et mandamus vobis, quatenus, visis literis nostris, statim castrum Balwanus ad manus Egregirum Draczin et Simonis, castellarorum nostrorum de Chyco, inmittere et dare debentis, ne ulteriora verba in hac ipsa re referatis et dicatis – et si cupitis bene vestrum*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. DCI, p. 324).

cu Moldova lui Petru Rareș. Miza era din nou Pocuția; de altfel, renunțarea la orice pretenție asupra acesteia a fost condiția impusă domnului moldovean, chiar sub zidurile acestei cetăți¹⁶⁹. Refugiul aceluiași domn la Ciceu dă măsura importanței strategice a acestor posesiuni exterioare. Rezistența cetății l-a salvat pe Rareș, care a putut reveni, în final, pe tronul țării. De altfel, această a doua domnie a fost încă mai interesantă prin prisma celor de față. Încă din cursul anului 1541, sultanul se arătase dispus să retrocedeze teritoriul anexat în toamna lui 1538, precum și – *nota bene* – noua cetate a Tighinei, ridicată de otomani într-un timp record¹⁷⁰, în schimbul sumei de 10000 de zloți roșii¹⁷¹. În mod curios, Rareș a tergiversat chestiunea, cerând această sumă regelui Poloniei¹⁷². Refuzul acestuia a însemnat, la fel de curios, închiderea problemei pentru domn, care a părut mai interesat de redobândirea posesiunilor transilvane¹⁷³. În afara intervențiilor diplomatice făcute în acest sens, Petru vodă a întreprins trei campanii ardelenne (octombrie 1542, toamna 1543, vara 1544), este drept, din ordinul sultanului, scopul lor explicit fiind, de fapt, sprijinirea Isabellei Zapolia; a dobândit Rodna și, în final, Ciceul și Cetatea de Baltă. Cele două cetăți fuseseră însă distruse din ordinul lui Gheorghe Martinuzzi, ceea ce a mai revenit Moldovei fiind doar domeniile acestora¹⁷⁴. Dar acestea erau considerabile: un inventar asupra posesiunilor și veniturilor Ciceului făcut în decembrie 1553, de către conventul de la mănăstirea Clujului, la ordinul lui Ferdinand, număra nu mai puțin de 52 de sate¹⁷⁵.

Ar fi totuși greu să îl acuzăm pe Rareș de o lipsă de interes pentru flancul sud-estic al țării. S-a vorbit chiar de o preluare a problemei

¹⁶⁹ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 170-171; Constantin Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în *Cercetări istorice*, IX-X, 1978-1979, p. 305-306; Idem, *Istoria popoarelor...*, p. 123-125.

¹⁷⁰ Raportul lui I. Wilamowski, din Camenița, la sfârșitul lui 1540: boierii au asediat Chilia, Cetatea Albă și **Benderul**, l-au ucis pe Ștefan Lăcustă și au ales alt domn (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 32-33).

¹⁷¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domn*, Vălenii de Munte, 1932, p. 349 (citează o sursă poloneză, după care: „sultanul l-a iertat și i-a întors țara ce i-o luase și Tighina, numai să plătească pentru zidirea cetății Tighina 10000 de zloți”). La 30 martie 1541, Hieronim Laski scria lui Ferdinand de Habsburg, stăruind să-i promită ajutor lui Petru Rareș în vederea eliberării cetății Tighina; nu are cei 100000 de florini promiși sultanului, iar „*moldovenii nici într-un chip nu pot accepta să piardă cea mai frumoasă parte din Moldova și mereu vor îndemna pe domn la răscoală, iar el nu va putea să se împotrivescă dacă ei vor ști că măriă ta îi vei sprijini*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, II/1, București, 1891, p. 217).

¹⁷² Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 181-182.

¹⁷³ Pe care le cerea Isabellei Zapolia, în toamna lui 1541 (Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 183).

¹⁷⁴ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 189-190.

¹⁷⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/5, București, 1897, n. 62, p. 150-155.

de către boierime¹⁷⁶. Există un oarecare temei în această aserțiune: în iarna 1540/1541, boierii l-au înlocuit pe Ștefan Lăcustă și l-au obligat practic pe Alexandru Cornea să încerce nu doar recuperarea teritoriului pierdut la 1538, dar și a Chiliei și Cetății Albe¹⁷⁷. Ceva mai realistă, soluția lui Rareș a fost ridicarea cetății Sorociei, pentru care cerea meșteri de la Bistrița încă din 1542¹⁷⁸.

De posesiunile transilvane pare preocupat prioritar și Alexandru Lăpușneanu, domn ce constituie următorul reper important pentru istoria cetăților. Le cere încă din 1553¹⁷⁹; ca și Rareș a trebuit să rezolve situația pe calea armelor, și tot ca acesta, la ordinul sultanului. Instalarea aceleiași Isabela și a fiului acesteia, Ioan Sigismund Zapolia, înfăptuită de domnul moldovean în 1556, nu a condus însă și la intrarea în posesie. Refuzul Isabellei de a retroceda Ciceul și Cetatea de Baltă, în spatele căruia trebuie să vedem, de fapt, presiunile Dietei transilvane¹⁸⁰, a provocat reacția violentă a lui Alexandru, care, în 1558, atacă din nou în Țara Bârsei¹⁸¹.

Abia în 1559, la presiunile sultanului, posesiunile ardelene sunt restituite; din acest an sunt menționați Luca Popovici „*pârcălab al târgului nostru Cetatea de Baltă*”, precum și Cârstea Orăș „*dregător al ținutului castelului nostru pustiu Ciceu*”¹⁸².

Un episod interesant l-a constituit domnia lui Despot. Acceptat de sultan doar cu condiția recuperării Hotinului¹⁸³, acest ciudat aventurier a sfârșit tragic, sub zidurile Sucevei, după un asediu de aproape trei luni¹⁸⁴.

---

¹⁷⁶ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 188; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 18; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor...*, p. 127.

¹⁷⁷ Raportul lui I. Wilamowski (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 32-33).

¹⁷⁸ Îl cerea cu insistență, la 23 aprilie și 24 iunie 1543, pe *Iohannes lapidicia* - v. Hurmuzaki, XV/1, n. 807, p. 432; Al. I. Goța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 130).

¹⁷⁹ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/5, n. 187, p. 448-449.

¹⁸¹ În plus, i-a bătut și reținut pe solii Isabellei ! (scrisoarea lui Gaspar Magochy la Toma de Nadasd, în Hurmuzaki, II/5, n. 186, p. 447; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 105; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor...*, p. 144).

¹⁸² N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. LVI; Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 107.

¹⁸³ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 113.

¹⁸⁴ La 15 octombrie 1563, din fața Sucevei, Toma Daczo scria către Bistrița despre praful de pușcă ce îi trebuie domnului Moldovei - Ștefan Tomșa (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 1083, p. 586); tot în legătură cu asediul, și *ibidem*, n. 1096, p. 590. De văzut și relația bailului Daniel Barbarigo la doge privind moartea lui Despot; data de 23 august 1563 este probabil o greșeală de editare (*ibidem*, VIII, n. 126, p. 94). La fel, relațiile lui de Petremol, rezidentul Franței la Constantinopol, din iulie-august și octombrie-noiembrie 1563 (*ibidem*, supl. I/1, n. 33, p. 18, respectiv, n. 35, p. 19). În sfârșit, relatările lui Johannes Sommer și Anton Maria Graziani, *Viața lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998, p. 65-85, respectiv, p. 165-193.

Folosirea bombardelor de către asediatori¹⁸⁵ ar putea explica acel curios mit al dărâării cetăților Moldovei de către Alexandru Lăpușneanu¹⁸⁶; chiar și așa, acesta a revenit în țară abia în februarie 1564¹⁸⁷, când totul se terminase demult. Distrugerea cetății și probabil a orașului ar fi o explicație și pentru translația capitalei către Iași – desigur doar o cauză imediată, acest fenomen fiind impus de realități ceva mai profunde.

Din a doua domnie a acestuia mai pot fi reținute înfrângerea lui Ștefan Mâzgă sub zidurile Cetății Neamțului¹⁸⁸, precum și reimplicarea moldoveană în chestiunea ardeleană. De aici, participarea la asediile de la Szigetvar, Giula și Eger¹⁸⁹. În sfârșit, acestei epoci îi este asociată și mult discutata interdicție otomană referitoare la ridicarea cetăților¹⁹⁰. Fie că ea a existat sau nu, pentru țările române, un lucru este sigur: Soroca a fost ultima cetate propriu-zisă ridicată în spațiul moldovean de către un conducător local¹⁹¹. Pe de altă parte, și tactica se schimbă, crescând rolul infanteriei; nu ne referim aici la „oastea de strânsură”, cea disprețuită de cronicari, ci la infanteria secolelor XVI-XVII din apus, instruită, marcată de ordine și o disciplină de fier. Ca o primă consecință, sunt revitalizate fortificațiile pasagere de pământ, ce ofereau o bună protecție împotriva artileriei, se impune de acum „lupta în șanțuri”.

Moda este adusă la noi de cazaci, probabil în timpul lui Ioan vodă. Nu era vorba, deocamdată, de vestiții zaporojeni, ci de cazaci poloni mercenari, așa-zișii „lisovți”¹⁹². Alături de rezistența de la Roșcani, în stilul amintit¹⁹³, din epopeea acestui domn trebuie menționată și

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova, I, Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p. 305.

¹⁸⁷ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 114.

¹⁸⁸ În iunie (?) 1566, Alexandru scria către Bistrița că a prins pe „lotrii” lui Ștefan Mâzgă; mirat că unii dintre ei spun că au fost trimiși de bistrițeni, îi amenință cu duritate: „*trăiesc în țara și domnia mea ostașii care vă înconjurau odată cetatea, de mai că piereți de foame și sete*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 1151, p. 615).

¹⁸⁹ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 118-119; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor...*, p. 146.

¹⁹⁰ Raportul episcopului d'Acqs către Carol al IX-lea, din august 1571, se referă la toate țările tributare otomanilor, dar la o interdicție cumva selectivă: „...*a la plus grandes part desquels il <turcii> ne permet de tenir places fortes*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1, n. 46, p. 23).

¹⁹¹ Precizarea a fost necesară pentru că unele fortificații au fost ridicate totuși de otomani, una chiar în această perioadă, tocmai din pricina cazacilor, lângă Bender (Hurmuzaki, *op. cit.*, XI, ed. N. Iorga 1900, n. 64, p. 633-634).

¹⁹² Conduși, de altfel, de polonezul Swierczowski; asupra problemei, în special, la Mihnea Berindei, *Le problème des „cosaques” dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*, în *Cahiers du monde russe et soviétique*, XIII, 1972, 3, 339-357.

¹⁹³ „*S-au tras înapoi la un sat, la Roșcani, de s-au îngropat*” (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 161) ; comentarii la N. Iorga, *Istoria românilor*, V, ed. cit., p. 137-138. Pentru localizarea Roșcanilor,

încercarea cazacilor asupra cetăților, osmane acum, de la Nistru și Dunăre¹⁹⁴. N. Iorga nu excludea ca în spatele acestei încercări să fi stat tot inițiativa boierimii „care nu uita îndoita sfășiere din 1484 și 1538 a moșiei lor”¹⁹⁵. În sfârșit, cazacii vor marca istoria Moldovei pentru încă aproape un veac¹⁹⁶, până la un alt asediu celebru, care va lăsa Sucevei moștenire până astăzi „Câmpul șanțurilor” din fața Cetății de Scaun.

Însă, până la episodul Timuș Hmielnicki, acești ciudați oșteni, ce regăseau disciplina doar în timp de campanie, vor face aproape imposibilă viața următorului domn al Moldovei¹⁹⁷. Nesigur pe fortificațiile curții domnești de la Iași, Petru Șchiopul ridică o adevărată cetate pe dealul Gălății¹⁹⁸. Nu este o contradicție cu cele afirmate mai sus; de acum, soluția mănăstirilor fortificate s-a impus pentru încă un veac și jumătate. Este greu de spus dacă s-a încercat astfel înșelarea vigilenței osmane. Suntem în epoca fortificațiilor bastionare, extrem de complexe, necesitând cunoștințe practic ingineresti. Or, îi vedem pe conducătorii locali ai veacului al XVII-lea apelând la meșteri din orașele transilvane, în special Bistrița, chiar pentru construcții minore. O face inclusiv Petru vodă pentru Galata¹⁹⁹. Și pentru a călca încă o dată acea convenție

---

probabil în preajma lacului Cahul, la Leon Șimanschi, „Roșcani” – o problemă de critică a textelor, în AllAI, XV, 1978, p. 39-58.

¹⁹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, n. 259, p. 178; N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 135.

¹⁹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 137-138. Pe de altă parte, cazacii vor ataca, ulterior, din proprie inițiativă, Tighina, la 1583 (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/2 (1600-1650), București, 1884, p. 59), și la 1606, tot atunci și Cetatea Albă (*ibidem*, p. 78), Chilia, în 1625 (*ibidem*, p. 88) etc.

¹⁹⁶ Au făcut incursiuni până în 1769! (Hurmuzaki, *op. cit.*, IX/2 (1751-1796), București, 1899, n. 67.

¹⁹⁷ Problema cazacilor, la N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 158-160. De notat și apariția foarte rară în sfatul domnesc a pârcălabilor de Orhei, precum și continua lor schimbare (DIR, A, XVI, III, *passim*).

¹⁹⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p.; legătura explicită cu atacurile căzăcești, la N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 160. Despre Galata, mai recent, la N. Grigoraș, *Un important monument de artă al Iașului: Galata*, în „Cecetări istorice”, II, 1971, p. 349-364; D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974, p. 136-148; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 447-450. O ultimă lucrare, de compilație, la I. Cârciuleanu, *Mănăstirea Galata*, Iași, 1991.

¹⁹⁹ Documentul, din 24 iunie 1577, emis din Iași, merită reprodus în sprijinul afirmațiilor din text, referitoare la lipsa meșterilor locali: „...Nunc significo Dominacioni Vestre, ut amico nostro, quia proposui in animo meo ad laudem nominis Domini aliquod monasterium construendum; ad quam constructionem in regione nostra magistros ad satisfactionem habere non possumus. Ergo nunc Dominacione Vestra ut amicam postulamus tribuere nobis aliquanti tales magistros, qui essent experti in fabricacione murrorum...Nisi rogamus ut D.V. eos nobis mittat, quantipossint esse” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 1239, p. 669). Ca observație, o dată ce biserica Galatei este în stil muntenesc, și a avut probabil meșteri munteni, putem presupune că meșterii bistrițeni îi trebuiau lui Petru vodă pentru incintă? Desigur, este vorba, deocamdată, de Galata „din vale”.

inițială trebuie să definim epoca drept una a zidăriei de proastă calitate, ușor de recunoscut pentru arheologi.

Sfârșitul veacului aduce și ultima încercare de recuperare a cetăților de la sud. Făcută de Aron vodă în iarna 1594/1595, ea s-a integrat ridicării antiotomane a țărilor române, implicit acțiunilor Ligii Creștine²⁰⁰. Eșecul acestei tentative a condus probabil la evitarea vreunei similare în viitor, deși răscoale împotriva autorității osmane au mai existat.

5) SECOLUL AL XVII-LEA

Tot în șanțuri – „băștile de pământ“ ale cronicarului – se luptă și Jan Zamoyski la Țuțora, în toamna lui 1595²⁰¹; un sfert de veac mai târziu, fortificațiile sale sunt refolosite de Stanislaw Zolkiewski, cu un rezultat însă radical diferit²⁰². Este drept, nu întotdeauna aceasta a fost modalitatea de luptă; dacă Mihai Viteazul a cucerit, în primăvara lui 1600, aproape fără luptă Suceava și Neamțul²⁰³, vechea cetate a Hotinului a rezistat²⁰⁴. Recuperată încă de Ioan vodă, la 1572²⁰⁵, ea va servi în alte câteva ocazii Movileștilor. Astfel, la 1612, Radu Șerban și Constantin

²⁰⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 1342, p. 731; idem, IV/2, p. 66, 67 și n. 69, p. 134; n. 146, p. 185; n. 154, p. 193-195.

²⁰¹ Raportul lui Jan Zamoyski în Seim, în aprilie 1596 (Hurmuzaki, *op. cit.*, III/2, (1576-1600), București, 1888, n. 475, p. 412-413); *ibidem*, n. 177, p. 157 și n. 180, p. 160; idem, *op. cit.*, VIII, n. 286, p. 196; Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a 3-a, P. P. Panaitescu și Aurora Slobodeanu, București, 1979, p. 15; mai nou, despre conjunctura politică de atunci, la Cristina Rotman-Bulgaru, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în *Revista de istorie*, 29, 1976, 5, p. 683 și urm.

²⁰² Șanțurile de la Țuțora au fost refolosite și de Mihai Viteazul, conform raportului lui Girolamo Capelo la doge: „*Il sito nel quale si e posto Micali...e tra li fiumi Pruth e Moldavo, dove cinque anni sono si acampo il Gran Cancelliero di Polonia et si difese con 8 mila soldati da 100 milla Tartari et ne ebbe vittoria. In questo luogo che e in sito fortissimo et dove ha trovato Micali le medesime trincire fabbricate del Gran Cancellere egli si puto fermare senza nessun pensiero ne di essere offeso, ne di mancamento di vettovaglie per la comodita dei fiumi etc.*“ (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/2, n. 16, p. 25). Asupra revoltei lui Grațiani și a implicațiilor militare, la Miron Costin, *op. cit.*, p. 42 și urm.; relația lui Iancovici, în Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. II/3, București, 1900, p. 62-69; cea a lui Montalbani, în *Călători străini...*, IV, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 547-549; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine...*, p. 175.

²⁰³ Scrisoarea lui Mihai Viteazul, de la 16 mai 1600, „*ex castris Schuzaviensibus*“ (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/1 (1600-1649), București, 1882, n. 33, p. 50) și, similar, în aceeași zi „*in castris nostri ad oppidum Zuchava*“ (*ibidem*, n. 34, p. 51); rapoarte venețiene din 16 mai (idem, *op. cit.*, IV/2, p. 74) și 29 mai (idem, *op. cit.*, III/2, n. 428, p. 354).

²⁰⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/1, n. 35, p. 51, n. 36, p. 52, n. 41, p. 57-58, și mai ales, n. 59, p. 72-73; idem, *op. cit.*, IV/2, n. 13, p. 22; n. 16, p. 24-25; idem, *op. cit.*, III/2, n. 428, p. 354.

²⁰⁵ Raportul episcopului d'Acqs, din 14 august 1572, către Carol al IX-lea (Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1, n. 48, p. 24 și *ibidem*, n. 55, p. 28).

Movilă s-au retras aici, în vederea reluării luptei împotriva lui Gabriel Bathory, respectiv Ștefan Tomșa²⁰⁶; același refugiu este căutat de Alexandru Movilă, în februarie 1616²⁰⁷, și de Miron Barnovschi, în 1629²⁰⁸. În fapt, Hotinul fusese practic ocupat de poloni încă din epoca crizei de la 1600²⁰⁹ și va rămâne astfel până la 1674, când a fost cucerit de otomani²¹⁰. Cetatea va rezista nu doar lui Ștefan al II-lea Tomșa, care a avut o tentativă în acest sens în vara lui 1613²¹¹, cât mai ales puternicei armate otomane conduse de însuși sultanul Osman al II-lea. Totuși, marea bătălie a Hotinului, de la 1621, care a salvat practic Polonia, s-a dat tot în tranșeele preferate de cazaci²¹².

Oricum, Hotinul rămâne o excepție. Observația lui Joppecourt, la 1616, după care cine stăpânește capitala (lașii) stăpânește țara, spune totul despre rolul – practic nul, acum – al cetăților²¹³. Dacă Moldova lui Ștefan cel Mare avusese un sistem defensiv puternic, coerent și, mai ales, adaptat timpurilor respective, situația s-a modificat acum radical. Momentul Țuțora/1620, semnificația gândirii lui Zolkiewski, ne conduce nu doar spre altă tactică, dar și spre altă strategie, altă politică de purtare a războiului, cu totul diferită de cea de la 1476²¹⁴.

²⁰⁶ Scrisoarea lui Constantin Movilă la Sigismund Forgach, din 17 ianuarie 1612 (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/1, n. 386, p. 459); Raportul lui Harlay, din 7 aprilie 1612: „*Zerban est cependant avec Constantin en une forteresse sur la frontiere de Moldavie et de Pologne nommee Hotin, et assemble ce qu'il peut d'aventuriers pour recommencer la guerre contre luy...*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1, n. 226, p. 146); rapoarte venețiene din februarie-martie 1612 (idem, *op. cit.*, IV/2, p. 81-82).

²⁰⁷ Rapoarte venețiene din martie 1616 (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/2, p. 83; N. C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa II (1611-1616; 1621-1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926, p. 61.

²⁰⁸ Rapoarte venețiene din decembrie 1629 (Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/2, p. 91); idem, *op. cit.*, XV/2, n. 1859, p. 971-972.

²⁰⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1, n. 244, p. 158-159.

²¹⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, V/2 (1650-1699), București, 1886, n. 9, p. 6-7.

²¹¹ Raportul lui Harlay, la 12 iunie 1613: „*on dit que la Prince de Moldavie a voullu reprendre le fort Hotin qui est le long de la riviere Turtis, mais qu'il a este repousse des Polonnois avec grande parte...*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/1, n. 246, p. 160).

²¹² Miron Costin, *op. cit.*, p. ; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine...*, p. 176.

²¹³ *Călători străini despre țările române*, V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 400; încă din mai 1600, un raport venețian din Praga către doge explica succesele lui Mihai prin aceea „*che essendo quella provincia tutt'aperta et senza fortezze*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, III/2, n. 427, p. 354).

²¹⁴ Ar fi posibil chiar să devansăm cu mult schimbarea acestor concepții. Astfel, încă la 1542, Petru Rareș sugera regelui polon Sigismund I să-i dea „*învățătură regelui Ferdinand să se străduiască pentru creștini să ia Buda de la turci și dacă o va cuceri, s-o sfarme și să măture totul în Dunăre, ca turcii să nu se întărească acolo, căci nu ajută la nimic creștinilor dacă turcii se așează acolo, ci strică totul creștinilor. Iar dacă va ajuta Domnul să se așeze creștinii în ea, atunci aceștia vor clădi cetatea altădată*” (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 50; reprodus și la Gheorghe Pungă, *op. cit.*, p. 19).

Practic, de acum, ar trebui să deplasăm discuția în jurul mănăstirilor, incintele lor, fără îndoială puternice, fiind singurele amenajări defensive pe care și le-au mai permis localnicii. Dar acestea nu mai au acum nici o miză politică, fiind simple refugii în fața vitregiei vremurilor²¹⁵. Pierderea semnificației politice a cetăților propriu-zise se datorează, încă o dată, pierderii aceleia militare. Astfel, o cu totul altă soartă au avut Chilia și Cetatea Albă, ulterior Hotinul, modernizate de puterea otomană, în general, cu ajutorul inginerilor francezi, care le-au transformat în cetăți bastionare²¹⁶. Iarăși, asediul menționat al Sucevei, la 1653, nu reprezintă o contrazicere a celor afirmate aici; i-am văzut pe cazacii lui Timuș luptându-se și acolo în tranșeele lor preferate²¹⁷. Căderea în desuetudine a cetăților Moldovei se demonstrează și cu gestul lui Dabija vodă, care transformă Suceava și Cetatea Neamțului în bănării, locuri ferite unde putea falsifica monedele, lei și banii „proști” din atâtea documente ale vremii²¹⁸.

Pe de altă parte, interdicția otomană privind cetățile de aici trebuie luată acum în serios²¹⁹. Gestul de la 1675, a lui Dumitrașcu

²¹⁵ Ne referim aici doar la mănăstirile moldovene, o cu totul altă situație existând în Țara Românească, pentru care anumiți istorici vorbesc de un program defensiv coerent (Tereza Sinigalia, *Arhitectura fortificată din epoca lui Matei Basarab*, în SCIA, XXXII, 1985, p. 49-66). De văzut în plus și faptul că boierii munteni atrăgeau atenția austrieșilor asupra valorii defensive a mănăstirilor, în special asupra celei de la Măxineni, în *Raportul anexă din 16 martie 1718, din Memorialul adresat de boierii români Radu Golescu spătar și Ilie Știrbei vistier către maiestatea imperială, regală și catolică, Carol al VI-lea*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, VI, 1847, p. 205-206.

²¹⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I/2, (1781-1814), București, 1885, n. 64, p. 30-32; *ibidem*, n. 156, p. 86; pentru Cetatea Albă, vezi Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980, p. 158-159; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, p. 24 și 36.

²¹⁷ „Căzaccii, cum au simțit de leși că sunt, cum au început a săpa șanțuri împregiurul taberei sale”, la Miron Costin, *op. cit.*, p. 142; despre asediu, în Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, n. 2302, p. 1233; *ibidem*, n. 2314, p. 1241; Idem, VI/1, București, 1885, n. 28, p. 21-22, *ibidem*, n. 29, p. 22; o concluzie interesantă legată de acest episod, care a lămurit indirect misterul situației privilegiate a lui Vasile Lupu pe Bosfor, asediatorii fiind dezamăgiți de tezaur și realizând tardiv că averile domnului erau, în fapt, investite în afaceri comerciale. De aici, politica „capitalistă”, ce lămuria luxul domnului (Ștefan Andreescu, *Restitutie Daciae*, II, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, 1989, p. 135-137). Totuși, raportul lui dell' Haye, din 15 decembrie 1653, vorbea de „*due milioni d'oro, parte in danaro, parte in gioie peno*”, tezaur reclamat, de altfel, de sultan !? (Hurmuzaki, *op. cit.*, VI/2, n. 9, p. 6-7).

²¹⁸ Pentru Suceava, la C. A. Stoide, *Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustatie Dabija vodă*, în AIIAI, I, 1964, p. 145-154; pentru Neamț, la Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 25.

²¹⁹ Cererea lui Vasile Lupu către Bistrița, de la 23 mai 1651, de cuie și lațuri de șindilă „*pentru ridicarea zidurilor*” la Suceava, se referă, probabil, la curtea domnească (Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, n. 2245, p. 1197).

Cantacuzino²²⁰, nu mai este un mit, ca în cazul lui Lăpușeanu. În sfârșit, nu inginerii sau arhitecții de valoare lipseau din spațiul românesc; o dovedește episodul legat de Grigore Cornescu și macheta de ceară a Căminitei²²¹.

Revenind la mănăstirile fortificate, trebuie să arătăm că afirmata vitregie a vremurilor nu este nici pe departe un clișeu. Podghiazurile, lotrii, cătanele de tot felul marchează practic tot finalul unui secol urgisit. Dacă mănăstiri tâlhărite sunt semnalate de la sfârșitul secolului al XVI-lea, fenomenul devine acum endemic²²². Iarși, în ultima parte a secolului, mai ales după campaniile polone dintre 1686-1691, practic colțul de nord-vest al țării s-a aflat sub o ocupație militară cvasi-permanentă, regiunea fiind teatru de război încă din 1672²²³. Cetățile, chiar demantelate la 1675 – foarte probabil superficial –, ca și mănăstirile²²⁴ au devenit cuiburi de dezertori și baze de atac pentru aceștia. Acum, la 1691, este cucerită și Cetatea Neamțului, episodul real, desprins de ficțiunea literară, fiind lămurit recent de un cunoscut istoric²²⁵. În același an, comandant al Sucevei era colonelul polon Johann Frederic von Harstellen²²⁶ !

Cu alte cuvinte, cetățile țării departe de a mai fi un reazem pentru aceasta au devenit, spre sfârșitul perioadei discutate aici, un pericol²²⁷. Raidurile podgheazurilor amintite au culminat, în 1717, cu celebrul episod al tentativei „căpitanului” de Neamț, Ferent, de a-l răpi pentru

---

²²⁰ Poruncă îndeplinită efectiv de ușerul Panaitachi Morona „c-un agă turcu...Dece atunce au strâcat cetatea Sucevei ș-a Neamțului ș-a Hotinului”, la Ion Neculce, *op. cit.*, p. 55; semnificații, la Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 174. Luând în considerare posteritatea activă a celor trei cetăți indicate de Neculce, se pare că singura fortificație care a suferit distrugerii serioase a fost Cetatea Nouă de la Roman. În această perioadă se plasează și mențiunea ultimului pârcălab, Iacob, între 4 noiembrie 1667 și 19 noiembrie 1669 (v. și Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădiniți (r. Roman)*, în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 413).

²²¹ „Nemiș din ținutul Hotinului...ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri”, la Ion Neculce, *op. cit.*, p. 40; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine...*, p. 198.

²²² Putna, jefuită la 1622 (Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, n. 1804, p. 927), Sucevița, la 1629 (*ibidem*, n. 1857, p. 969-970), Bistrița, la 1690 (*ibidem*, n. 2630, p. 1423) etc.

²²³ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine...*, p. 208; Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 174.

²²⁴ Raportul lui Luigi Ferdinand de Marsigli către contele Kinski: „Una parte della Montana resta occupata dal Re di Polonia per piu Guarnigioni introdotte in varij monasterij segnati di rosso, et il rimanente a discrezione dichi la vole” – din context se observă că este vorba de Moldova (Hurmuzaki, *op. cit.*, VI/1, n. 252, p. 368-370).

²²⁵ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine...*, p. 208-209.

²²⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, n. 2674, p. 1440 și *ibidem*, n. 2692, p. 1447.

²²⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 4.

răscumpărare pe însuși domnul țării. Spaima încercată de Mihai Racoviță, altfel un om greu de înfricoșat, a condus la decizia dură dar necesară a dinamitării cetăților și a unui număr de mănăstiri fortificate²²⁸.

CONCLUZII

O primă observație ar fi aceea că fortificațiile au urmat îndeaproape evoluția politică generală a țării. Sigur, ar fi prea simplist să credem într-o suprapunere până la confuzie a celor două „istorii”, a țării, respectiv, a cetăților, dar jaloanele, liniile de forță, au coincis. Astfel, apariția cetăților pe scena politică coincide cu înscrierea Moldovei în „piramida” europeană a legăturilor interstatale, mai exact o dată cu omagiul depus de Petru I la Liov, în 1387. Pentru doar două intervale cronologice, relativ scurte, le regăsim grupate în totalitate la trupul țării: 1428-1431, respectiv, 1465-1484, momente care coincid, iată, cu două din cele mai glorioase epoci – ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare.

Secolul al XVI-lea a mai păstrat, dacă nu cetățile însăși, măcar tendința de a le recupera pe cele pierdute și de a le conserva pe cele încă înglobate; în veacul următor însă putem observa o pierdere treptată a importanței, în perfectă similitudine, concordantă, cu degradarea statutului politic al țării. Mai mult, spre finalul intervalului studiat aici, devenind baza de atac pentru adversari, departe de a mai reprezenta paveze, cetățile au devenit realmente primejdioase pentru țară, justificând astfel măsura radicală, de la 1717, a lui Mihai Racoviță, și reabilitând, dacă nu un domn precum Dumitrașcu Cantacuzino, ceea ce nu mai e cu putință, măcar un gest, acela al demantelărilor de la 1675.

---

²²⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 251-253; *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simionescu, București, 1975, p. 77-84; D. Russo, *Studii greco-române*, București, 1939, p. 465-483; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 203-211.

V. ORGANIZAREA INTERNĂ A CETĂȚILOR MEDIEVALE ÎN MOLDOVA

ORGANIZAREA INTERNĂ A CETĂȚILOR MEDIEVALE ÎN MOLDOVA

Analog mănăstirilor, a existat desigur și un *typikon* al cetăților, cu alte cuvinte, anumite reguli privitoare la funcționarea și disciplina unei cetăți. Reconstituirea lor face subiectul capitolului de față. Din păcate, nu dispunem, pentru cetăți, de o fixare în scris a acestor canoane, precum acelea ale lui Vasile cel Mare pentru așezămintele clericale. Capitolul a fost structurat în două secțiuni majore. Prima s-a dorit o abordare instituțională, a doua parte vizând mai mult elementele de civilizație a cetății.

Izvoarele documentare oferă mai multe informații relative la structura instituțională a cetăților. Astfel, analiza sfatului domnesc poate conduce la reconstituirea nominală a pârcălabilor, eventual staroștilor, dar și aici doar pentru anumite segmente temporale. Mențiunile apanajului, cele privind anumite prestații în muncă, natură sau bani, legate de cetăți, chiar dacă apar în documente, sunt mai întotdeauna contradictorii și s-au pretat, din acest motiv, la discuții în istoriografie. Referitor la aspectul instituțional, nu s-a ajuns încă la concluzii definitive în rândul istoricilor, controversele menționate mai sus fiind prezente încă de la începutul istoriografiei românești moderne.

Izvoarele cronistice locale, alături de cele similare din exteriorul spațiului românesc, la care se adaugă alte mărturii de epocă sunt mai relevante pentru al doilea aspect urmărit aici, acela mai puțin abstract al realităților fizice legate de ordonarea spațiului interior al cetăților. Bibliografia ar fi trebuit să cuprindă, pentru reconstituirea dependențelor, o sinteză a rezultatelor arheologice. Aceasta ar presupune existența măcar a câte unei monografii de acest gen pentru fiecare din cetățile dintre Carpați și Nistru. Cu excepția Sucevei – ce a beneficiat de sinteza remarcabilă a lui Karl Romstorffer, alături de alte două încercări postbelice – a Șcheii și, mai recent, a Cetății Albe, nu există prea multe în domeniu pentru restul fortificațiilor de piatră din spațiul analizat aici. Rezultatele mai vechi ale arheologilor sovietici, respectiv, mai recente, ale acelorora din actuala Republică Ucraina fie că sunt greu accesibile, fie trebuie privite cu rezervă.

A. Instituțiile

I. Pârcălabul

Dacă cetățile Moldovei sunt atestate la 1387, prima mențiune efectivă a unui pârcălab are loc ceva mai târziu, la 1401. În acest interval, inclusiv în momentul omagiului depus de Petru I, documentele au pomenit mai multe personaje care au putut să fi fost căpeteniile acelor cetăți; în istoriografie asemenea presupuneri s-au făcut. Acestea i-au vizat mai ales pe cei cu apelativul de *capitaneus*: *Dzula*, de la 1387, și *Michael* (Mihail), pomenit un deceniu mai târziu. Însă dincolo de orice speculații, actul de la 28 iunie 1401, care îl pomenește pe Șandru pârcălab, rămâne deocamdată unicul reper sigur.

Este dificil să reconstituim atributele pârcălăbiei. Pentru începuturile statului moldovean dispunem de foarte puține informații contemporane, de izvoare nemijlocite. Este aproape imposibil de dat o definiție care să-i cuprindă simultan pe pârcălabul de la 1400, cu acela de la 1600, fără a mai vorbi de cel din timpul lui Dimitrie Cantemir. Știm prea puține despre organizarea administrativă din ultima parte a secolului al XIV-lea și de la începutul celui următor. Pentru că pârcălabul a fost, în primul rând, căpetenia, mai marele unui ținut. A fost și comandantul cetății principale a aceluia ținut, dacă o asemenea cetate exista. Cu siguranță, au fost și pârcălabi în ținuturi lipsite de cetăți; dat fiind numărul ținuturilor Țării Moldovei, aceștia din urmă trebuie să fi fost chiar majoritari. În sfatul domnesc au apărut însă doar pârcălabii din ținuturi cu cetate. Chiar și aici au operat anumite ierarhii, fiindcă au existat cetăți care fie au avut foarte rar și doar în anumite perioade pârcălabi în sfat, fie nu au avut deloc. Oricum, operând cu criteriul cantitativ, calitatea principală a pârcălabului a fost aceea de căpetenie a unui ținut.

Deoarece instituția apare atât de devreme, atingerea ei înseamnă reluarea tuturor problemelor controversate legate de istoria Moldovei: în primul rând, începuturile acesteia. Apoi, ca orice problemă instituțională, poate ridica întrebări legate de natura însăși a statului de la est de Carpați.

În mod normal, ar trebui ca analiza de față să înceapă cu evoluția istorică a pârcălabilor. Dacă ne-am referi doar la pârcălabii legați de cetăți, ar însemna însă reluarea unui referat anterior, pe de altă parte, evoluția celorlalți presupune urmărirea altei probleme, a ținuturilor. Oricum, o delimitare nu poate fi făcută; ținuturile vor interveni mereu în chestiunile urmărite aici: cele legate de originea instituției și eventualele

modele, influențe externe, de atribuțiile pârcălabului, ca și în cazul particular al pârcălabului de Suceava.

1) Originea instituției. Modele externe. Pârcălabi și castelani

Atunci când a atins această problemă, istoriografia mai veche și mai nouă s-a mulțumit să se rezume la etimologie. Nu avem până acum un studiu comparativ serios, care să analizeze în paralel pârcălabul cu omologii săi din alte state. Astfel, considerațiile cronicarilor din secolul al XVII-lea, în special cele ale lui Miron Costin, sunt valabile doar pentru perioada respectivă. Aceasta pentru că situația din secolul al XVII-lea era mult schimbată față de aceea anterioară, din secolele XV-XVI. Pârcălabul ajunsese un dregător lipsit de importanța anterioară, iar atribuțiile sale militare, care interesează preponderent aici, erau aproape anulate. Chiar pentru situația din Polonia, pe care, ce-i drept, o cunosc, de asemenea, foarte bine, ei sunt puțin folositori aici; și acolo instituțiile evoluaseră, modificându-se în perspectivă temporală. Istoriografia modernă a substituit, cum arătam, două probleme distincte - aceea a etimologiei cu cea a atributelor unei instituții, lucru valabil pentru majoritatea sintezelor instituționale mai recente.

Castelanii, implicit, instituția apar în Apus. S-a aflat în legătură cu noul regim apărut în jurul anului 1000. Mai cunoscută ca feudalitate, noua ordine s-a definit și ca *châtellenie*, care „se organizează în jurul unui castel, poate de origine publică, dar devenit privat, ce constituie sediul puterii reale”¹. Nu putem trata aici acest fenomen complex, care a generat o bibliografie imensă. Succint, dacă fortificarea a fost inițial o prerogativă regală, ea a alunecat la principii teritoriale (duci, conți), iar de la aceștia la castelani. Disocierea a ajuns la apogeu spre sfârșitul secolului al XII-lea², după care a urmat o revenire a puterii centrale, pentru ca, în secolul al XV-lea, interesul pentru fortărețe să scadă, ca și pentru întreținerea celor existente; după expresia unui medievist: „aventura castrală a luat sfârșit”³. Oricum, castelanul apusean al secolelor XI-XII este un stăpân, un *dominus*, iar castelul a fost, în primul rând, reședința sa. Chiar cu puținele informații de care dispunem, nimic nu este mai diferit de situația pârcălabului de la est de Carpați. Totuși,

¹ Jean-Marie Pesez, *Castelul*, în vol. *Dicționar tematic al evului mediu occidental*, coord. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iași, 2002, p. 91.

² La Georges Duby, o „dislocare” nu doar a regatului, ci a fiecărui ținut (*pagus*), în mici seniorii castelane (aici, apud Dominique Barthelemy, în *ibidem*, p. 715).

³ Jean-Marie Pesez, *op. cit.*, p. 102.

nominal, apropierea s-a făcut atât de domnii moldoveni⁴, de pârcălabi înșiși⁵, cât, în sfârșit, de străini⁶. De asemenea, de istoriografie.

Astfel, un pasaj (interpretabil) aflăm încă la Miron Costin: „Așezându-și Traian și domni prin cetăți, cum zic la leși, caștaleani, cineș domnu cu olatu său: dominus - după latinie ieste la noi: domnu”⁷.

Este interesantă apropierea făcută de N. Iorga cu apusul perioadei merovingiene: „*Pârcălabul de casă*» e un «*maior domus*», cu funcții civile, dar fără ca pentru aceasta el să fie despoiat de vechile sale atribuții militare”⁸. Totuși, este de crezut că marele istoric se gândea mai degrabă la vornici, aceștia fiind, prin definiție, conducători ai curții domnești.

Referindu-se la „*dignitarii de Hotin și Țețina*” din timpul lui Alexandru cel Bun, alături de Giurgiu staroste din primii ani ai secolului al XV-lea, George Popovici, autorul unui studiu despre Țara Sepenicului, credea că „*aceștia sunt castelani și aveau cercul lor de activitate sub autoritatea supremă teritorială a starostelui*”⁹.

Analizând etimologia pârcălabului, Constantin C. Giurescu remarca: „*acest termen e redat însă în documentele noastre latinești prin castellanus, care traduce exact pe pârcălab*”¹⁰. Amintește, ca argument, pe *Sberra castellanus* și *Buchta castellanus de Kylya*, din documentul de

---

⁴ La 21 noiembrie 1505, din Suceava, Bogdan al III-lea informa pe sibieni despre amânarea sosirii pârcălabului său: „*Sciunt Vestre Egregietates ac circumspecciones quomodo fidelis familiaris noster Bernardus castellanus ad diem festum Katherine <25 nov> apud nos comparere studebat ut debebat...*” (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate de N. Iorga*, I (1358-1600), București, 1911, n. 314, p. 174).

⁵ Document emis la 17 iulie 1468, din Suceava, de către „*Stanczul castellanus de Albo Castro, Wlayko castellanus de Chotin, Sbera castelanus, Buchta castelanus de Kylya etc.*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 118, p. 67).

⁶ La 16 noiembrie 1500, din Bacs, regele Vladislav al Ungariei scria sibienilor despre mărfurile lor oprite de pârcălabul moldovenesc din Cetatea-de-Baltă: „*Sciatis nos vestri non fuisse immemores, sed medio fidelis nostri Magnifici Moysi de Bwzla, magistri Curie nostre, Spectabili et Magnifico Stephano Wayvode Moldavie nunciasset ac non modicam fecisset diligenciam quod ipse Stephanus Wayvoda res et bona vestra per castellanum castris sui Kykellewar appellati et familiares eiusdem atque eciam iobagiones ad pertinentes direptas et distracta vobis reddi et restitui faceret...*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, n. 284, p. 155-156; Ioan de Marini Poli, pe la 1594, întocmea o listă a marilor boieri pământeni; între ei era desemnat și *Georgio percalabo castellano di Chotin* (Hurmuzaki, *op. cit.*, III/1, București, 1880, n. 189, p. 196-197) etc.

⁷ Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în idem, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 261.

⁸ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran, V. Iova, București, 1970, p. 29.

⁹ George Popovici, *Starostia sepinicensă*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 482, nota 1.

¹⁰ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, p. 30.

la 10 iulie 1468¹¹, și conchide: „Castellanii, sau, cu termenul slav și român, pârcălabii, erau comandantii cetăților fiind și căpeteniile județelor în care se aflau acele cetăți. Evident, în județele în care cetățile lipseau, ei erau numai căpetenii de județ, rezidând în orașul respectiv”¹². Ultimele considerații erau făcute pentru Țara Românească, dar studiul respectiv a încercat să demonstreze tocmai apropierea, dacă nu identitatea dregătoriilor în țările române.

Unii istorici au vorbit de o influență a Ungariei, referire destul de vagă, încă odată susținută doar lingvistic, de etimologie¹³. Nu apare nicăieri clar dacă este vorba de Ungaria arpadiană sau de aceea angevină, ultima cu instituții mult apropiate de cele apusene. Constantin C. Giurescu a adâncit problema, remarcând caracterul ungulesc al numelor primilor pârcălabi¹⁴. În sfârșit, fără a insista, alți autori au presupus o influență maramureșeană¹⁵.

Pentru Transilvania, există deja câteva studii pertinente¹⁶; singura sarcină ar fi să comparăm atribuțiile castelanilor de acolo cu cele ale pârcălabilor moldoveni. Foarte pe scurt, în Transilvania s-a evoluat de la tipul *castru*, cu domenii întinse, în fapt *comitate de castre* (secolele XI-XIII)¹⁷, spre cetăți feudale propriu-zise – cetăți nobiliare și castelanii regale, acum (secolele XIII-XIV) cu domenii mult restrânse¹⁸. Aici constatăm deja o mare deosebire, deoarece pârcălabul moldovean avea simultan atribuțiile comitelui (din secolele XII-XIII), dar și pe acelea ale castelanului regal (din secolele XIII-XIV): el era și căpetenia ținutului și comandantul cetății respective. În Transilvania angevină, din prima jumătate a secolului al XIV-lea, ierarhia cobora de la voievod, la vicevoievod, comite, castelan, nobili etc.¹⁹ Iarăși, castelanii erau

¹¹ De fapt, 17 iulie, v. nota 4.

¹² *Ibidem*, p. 31.

¹³ Constantin V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava II. Hatmanul și pârcălabul de Suceava*, București, 1935, p. 6.

¹⁴ Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1925, p. 66-67.

¹⁵ D. Nichita, *Contribuții asupra pârcălabiei în Moldova, până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în „Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași”, XXXII, 2, 1925, p. 92.

¹⁶ Adrian Andrei Rusu, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Sălaj*, în *Acta Musei Porolissensis*, II, 1978, p. 89-103; idem, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *AIAC*, XXII, 1979, p. 71-98; idem, *Geneza domeniilor cetăților din Transilvania (sec. XI-XIV)*, în *ibidem*, XXIII, 1980, p. 57-76; Gheorghe Anghel, *Cetățile medievale din sud-vestul Transilvaniei (secolele XIII-XVI)*, rez. tezei de doctorat (coord. Ștefan Pascu), Cluj-Napoca, 1977; idem, *Fortificații medievale din piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986.

¹⁷ Adrian Andrei Rusu, *Considerații...*, p. 91.

¹⁸ Idem, *Geneza...*, p. 64; Gheorghe Anghel, *Cetățile medievale...*, p. 18-19; idem, *Fortificații medievale...*, p. 59-60.

¹⁹ Adrian Andrei Rusu, *Castelani...*, p. 74.

responsabili cu strângerea dărilor, dar atribuțiile lor juridice erau limitate doar la domeniul cetății, am văzut, mult restrâns²⁰. Cu alte cuvinte, există și asemănări și deosebiri, dificultăți în discuție provenind și din analiza unor segmente temporale distincte. Să observăm că nu a fost poate o întâmplare că lui Ștefan cel Mare i-a fost oferită tocmai Cetatea de Baltă: comitatul Târnovei a fost unul din puținele unde vechea moștenire a *castrului* a fost preluată de *cetate* (Cetatea de Baltă), continuitatea administrativă fiind sugerată de construirea cetății noi în imediata apropiere a castelului-capitală de comitat²¹.

Privitor la Maramureș, statutul său în regatul ungar a fost unul special. Pătrunderea a fost târzie, în secolele X-XI prisăcile regatului se aflau la confluența Someșului cu Tisa. Regiunea în discuție era o pădure dincolo de hotare (*gyepu elve*), comitate de graniță fiind Ugocea și Bereg. Prima mențiune documentară se află într-o diplomă din 1199, prin care regele Emeric răsplătea pe comitele Laurențiu pentru ajutorul oferit într-un accident la o vânătoare regală („*in Marmorisio tempore venationis*“)²². În cursul secolului al XIII-lea apar știri despre așezări de oaspeți regali în comitatul alăturat, Ugocea. La 31 decembrie 1271, Ștefan al V-lea, aflat în Ugocea, a emis un privilegiu regal pentru oaspeții din Korolevo, de a pescui în Tisa până la „*indagines silve Marmaros*”²³. O lună mai târziu, la 6 ianuarie 1272, regele se afla chiar „in Marmvrissio”, de unde emitea o diplomă pentru slujitorii regali din comuna Sopron și o alta pentru familia Hontpazmany-Ujhelyi, la Visc. Ultima atestă prima pătrundere efectivă a autorității regale în Maramureș. După această dată are loc o pătrundere, dinspre prisăci spre est, a coloniștilor, întemeietori de așezări ale oaspeților regali²⁴. Pentru această perioadă, Radu Popa a remarcat că „*înainte de 1300 nu au existat în Maramureș nici funcționari și nici cetate regală și că prezența unor elemente legate într-un mod oarecare de statul maghiar (nobili, coloniști) a avut un caracter foarte limitat sau episodic*”²⁵. Abia la 1303 este menționat comitele Maramureșului. Titlul va aparține însă, până spre 1360, unor nobili din preajma regelui, fără moșii în Maramureș. Fără legături aici, era reprezentat de vicecomite - probabil, castelanul de Visc, ulterior de Hust - cu rol de intermediar între autoritatea centrală și nobilii

²⁰ *Ibidem*, p. 79; Gheorghe Anghel consideră că jurisdicția castelanului se întindea atât pe domeniul cetății, cât și a comitatului (*Fortificații medievale...*, p. 60).

²¹ Adrian Andrei Rusu, *Geneza...*, p. 65.

²² Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 44.

²³ DIR, C, XIII, II, p. 145.

²⁴ Radu Popa, *op. cit.*, p. 46 și urm.

²⁵ *Ibidem*, p. 161.

locali²⁶. Regalitatea arpadiană aflase aici un sistem politic bazat pe autoritatea cnezială, pe care l-a tolerat. Situația s-a schimbat datorită reformelor introduse de Angevini, după care putem constata o împărțire în sate cu drept nobiliar (cu imunitate) și cele cu drept cnezial, care, recunoscute de rege, plătesc totuși dări. În sfârșit, un număr de cnezi au stăpânit sate în temeiul situației de fapt, fără privilegiile regale. Poate nu întâmplător, tocmai după 1366, cnezii întăriți prin diplomă au fost asimilați nobililor. Abia la începutul secolului al XV-lea s-a reglementat definitiv situația juridică a tuturor satelor - fie cneziale (implicit, în domeniul regal), fie nobiliare (în afara domeniului respectiv)²⁷.

Așadar, la data „translației” drăgoșeștilor și mai ales a lui Bogdan, situația instituțională a Maramureșului era confuză, teritoriul respectiv neintrând în totalitate în sfera administrativă a regatului. De o integrare efectivă în regatul angevin se poate vorbi abia din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Iarăși, este greu de crezut că o influență instituțională s-ar fi putut produce după 1360, prin venirea altor „valuri” maramureșene spre Moldova, odată ce observăm că politica regală de după plecarea lui Bogdan a fost de atragere a cnezilor români. Radu Popa a sesizat expres caracterul aparent contradictoriu al acțiunii regale din această perioadă, care a urmărit păstrarea autonomiei locale²⁸. Explicația o oferă însăși prezența noului stat de la est de Carpați.

Au existat referiri la o influență polonă, mai ales pentru dregătoria echivalentă pârcălabului, aceea de staroste. Argumentele au privit, în primul rând, identitatea termenilor și apropierea geografică. Astfel, D. Nichita, istoric din perioada interbelică, care a dedicat un studiu special pârcălabilor, remarca că „*târgurile și cetățile din Galiția și Podolia aveau ca conducători ai lor șefi de cetăți; cari se numeau starosti, cu atribuțiuni militare ca și castelanii din apus, așa cum vom arăta că aveau și pârcălabii de la noi*”²⁹. Mai recent, referindu-se la zona nordică a Moldovei, Constantin Burac se referea la aceasta ca la o „zonă aflată sub puternica influență poloneză, unde era încetățenită dregătoria de staroste”³⁰. O analiză instituțională comparativă a încercat Constantin Rezachevici, care a afirmat originea polonă a „sistemului castelanatelor (pârcălabiilor)” din ținuturile cu cetăți, la fel stând lucrurile cu cel al stăroștiilor - ținuturi de margine legate direct de domn (Cernăuți, Hotin,

²⁶ *Ibidem*, p. 137.

²⁷ *Ibidem*, p. 164-165.

²⁸ *Ibidem*, p. 199.

²⁹ D. Nichita, *op. cit.*, p. 92.

³⁰ Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002, p. 80.

Putna milcoveană)³¹. Același istoric îi aduce în discuție și pe *namestnici*, care ar fi fost reprezentanți ai domnului în orașele din nord, cuvântul provenind din polonezul *namiestnik*, ce însemna guvernator³².

O proveniență oarecum diferită a ultimului termen și, implicit, despre o altă influență, aceea rusească, aflăm la Ioan Bogdan, care dacă admite și el că „*pârcălăbia era la noi ceea ce în Polonia era castelanatul, căci «pârcălăbul» avea în sec. XV atribuțiunile «castelanului» sau «starostelui» (castellanus, starosta) din regatul vecin. Unele pârcălăbii, ca cele de la granița Galiției și Podoliei, se numeau chiar «starostii» (Sepenicul, Hotinul, Cernăuții)*“, observă imediat că „*se pare că pe timpul lui Alexandru cel Bun și înainte de dânsul pârcălăbii purtau și numele specifice rusești de «namiestnici» și «posadnici», cari în Rusia erau, ca și pârcălăbii noștri sau castelanii din Polonia, comandanții cetăților și administratorii târgurilor și suburbiilor ce se adăposteau sub zidurile întărite ale unei cetăți*”³³.

Nu mai insistăm asupra felului nefericit în care a pătruns acest termen în istoriografia română, implicit asupra documentului fals de la 1374. Paradoxal însă, din toți cei analizați până acum tocmai *namestnicul*, prin calitatea sa de „*loctiitor al cneazului*”³⁴, este cel care se apropie cel mai mult de atribuțiile pârcălăbului moldovean. Diferența, observată încă de D. Nichita, era că pârcălăbul „*avea drepturi juridice și administrative nu numai asupra târgului, ci și asupra întregului ținut împreună cu satele ce depindeau de el, mai ales unde erau și cetăți*”³⁵.

De la fiecare din instituțiile externe prezentate se poate lua câte ceva - foarte puțin - care se apropie de situația de aici, și se pot evidenția foarte multe deosebiri. Seniorul castelan din secolele XI-XII, din Apus se apropie mai mult de un boier oarecare, care avea curtea (casa) sa fortificată și își exercita jurisdicția asupra celor câteva sate din jur. Chiar și așa, cea deformată acum este imaginea boierului localnic, desprinsă dintr-o *Viață feudală* scrisă eventual în anii '50. Pentru Polonia este de reținut dubla calitate de castelan și mai mare peste un ținut, dar este cunoscută quasi-independenta pe care și-au arogat-o acești nobili de graniță, din Podolia și nu numai; cazul familiei Buczaki este notoriu

³¹ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 51.

³² *Ibidem*, p. 52.

³³ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, s. II, XXX, 1908, p. 32-33. Cf. idem, *Documentul răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *ibidem*, p. 412, nota 49 („*pârcălăbul era numit în Moldova, pe vremea lui Coriatovici, a lui Alexandru cel Bun și a fiilor săi, namestnik și posadnik*“).

³⁴ D. Nichita, *op. cit.*, p. 93.

³⁵ *Ibidem*.

pentru secolul al XV-lea. Pentru Ungaria, mai mult decât cu castelanul, apropierea se poate face de comite. În sfârșit, pentru Rusia - termen generic și ambiguu prin care trebuie să înțelegem nu atât rămășițele vechilor cnezate, de după năvălirea mongolă, sau acela incipient și îndepărtat al Moscovei, ci mai mult Podolia lituaniană³⁶ - seduce calitatea de locuitor al aceluși *namiestnik*; argument hotărâtor poate și pentru autorul falsului document de la 1374, probabil Hasdeu însuși, un bun cunoscător al istoriei și instituțiilor medievale, atât românești, cât și rusești.

Nu putem găsi nicăieri o identitate absolută; așa ceva nici nu era de așteptat. Referindu-se la originea instituțiilor, în general, Constantin C. Giurescu remarca: „*faptul că întâlnim o instituție similară în mai multe țări nu ne arată întotdeauna un împrumut cultural. Se poate foarte bine să avem de a face cu creații independente dar asemănătoare din cauza mediului cultural care le-a dat naștere și a rolului asemănător pe care îl au de îndeplinit*”³⁷. Legat de etimologie, de asemănările, dacă nu identitatea unor termeni, același istoric arăta că „*trebuie făcută deosebire între fond și formă, între instituție și numele ei. Faptul că am împrumutat un nume nu e întotdeauna o dovadă că am împrumutat și instituția sau obiectul corespunzător*”³⁸.

2) Atribuții

Încercând să fixăm atribuțiile pârcașului autohton, de la început trebuie să remarcăm lipsa specializării dregătorilor, constatare valabilă pentru întreg evul mediu românesc. După Ioan Bogdan: „*fiecare boier cu experiență putea tot așa de bine să facă o hotărnicie, cum putea să se îngrijească de întărirea unei cetăți, de strângerea dărilor, de darea unei hotărâri judecătorești, de îndeplinirea unei solii sau de conducerea unei cete de ostași în război*”³⁹. Nicolae Stoicescu limita cumva acest haos și arăta că până la sfârșitul secolului al XVII-lea „*marii dregători - în afară de atribuțiunile principale ale dregătoriei pe care o dețineau și de la care își luau numele - puteau îndeplini, din porunca domnului, diverse alte însărcinări: erau trimiși în solii peste hotare, puteau comanda armata, judecau singuri sau în grup, pricinile ivite între locuitori, li se încredința*

³⁶ I. Bogdan, *Documentul răzenilor din 1484 ...*, p. 413, nota 49

³⁷ Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV...*, p. 56.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ I. Bogdan, *Cultura veche românească*, p. 47, apud Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV-XVII)*, București, 1968, p. 118.

strângerea dărilor, puteau participa la hotărnicii etc.⁴⁰ Același istoric a încercat cumva să vadă în această imprecizie o caracteristică a însăși evului mediu. Remarcând „lipsa unei specializări absolute a acestor atribuții”, arăta imediat că o asemenea specializare nici nu putea să existe în acele vremuri, odată ce aceasta ar fi caracterizat doar „aparatul de stat modern”⁴¹.

Analizând izvoarele nu putem să constatăm decât că pârcălabul nu face excepție de la această regulă. S-a putut dedica o secțiune activității diplomatice a pârcălabilor, cu exemple întinse pe parcursul secolelor XV-XVI, o alta fiind afectată atribuțiilor juridice și fiscale. Chiar în cadrul atribuțiilor militare, a trebuit să-i urmărim pe pârcălabi în calitate de conducători de corpuri expediționare, or, ceea ce interesa preponderent aici era atributul lor de căpeteniei ale unei cetăți. Tot timpul trebuie că au primat calitățile unor persoane, mai puțin obligația, atribuția, dregătoria.

a) Atribuții militare

„Atribuțiunea de căpetenie a pârcălabilor era apărarea și conservarea în bună stare a cetății, la a cărei întărire erau îndatorați să lucreze atât străjile ce stăteau în cetate în vreme de pace, cât și oamenii din satele domnești și boierești ale ținutului, peste care se întindea autoritatea administrativă și judiciară a pârcălabului. La aceștia se adăugau în unele părți locuitorii «posadelor», pe cari i-am putea compara cu castrensii "castrenses" din Ungaria sau cu locuitorii «posadelor» militare din Polonia”⁴². Pasajul îi aparține lui Ioan Bogdan și se referă la pârcălabii de Cetatea Albă din secolul al XV-lea. Ceva mai târziu, D. Nichita afirma că din a doua jumătate a secolului al XV-lea „se precizează rolul militar al pârcălabului și se consacră definitiv această numire pentru căpitanii de cetăți”⁴³.

Totuși, atribuțiile principale ale pârcălabilor, chiar când ne referim strict la acelea militare, și chiar în ținuturile cu cetate, nu erau cele legate de apărarea fortificațiilor. Organizarea armatei moldovene după ținuturi a implicat pentru căpetenia acestora, respectiv, pentru pârcălab, responsabilități speciale. Astfel, din fiecare ținut se alcătuiă un steag, la rândul său împărțit în cete. Nicolae Grigoraș remarca: „indiscutabil că steagul era organizat, instruit, comandat și trimis la locul indicat de domn,

---

⁴⁰ Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc ...*, p. 118.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă ...*, p. 346.

⁴³ D. Nichita, *op. cit.*, p. 93.

de către pârcălab sau staroste, care încă din prima jumătate a secolului al XV-lea reprezentau puterea centrală în ținuturi⁴⁴.

Pasajul din *Cronica moldo-polonă*, citat de istoricul amintit în sprijinul afirmațiilor sale, este următorul: „numărul tuturilor ținuturilor 24, tot atât de mulți pârcălabi și vătăfi, adică staroști sau stegari. Din toate aceste ținuturi erau de obicei 8000 de oameni pentru bătaie și străji. iar când mergeau numai nemeșii, erau 3000, dar acum este pustiu⁴⁵. Există însă și mențiuni anterioare secolului al XVI-lea, amintite, de asemenea, în sinteza lui N. Grigoraș. La 2 ianuarie 1432, Ilie voievod întărea lui Dragoș Uralat satul său de pe Tutova, precizând: „și să țină de steagul lui de la Tutova, cine îl va ține, și alt judecător să nu aibă⁴⁶”.

Proveniența steagurilor pare a fi polonă, deși Constantin Rezachevici, gândindu-se la „steagurile moldovenești” (*choragwi woloski*), și model pentru *lekki jazda*, călărirea ușoară a lui Sobieski, a sugerat chiar o influență inversă⁴⁷. La Valentin Al. Georgescu, curtea și cetele boierești, care formau „oastea cea mică”, cu caracter permanent, se adunau pe „steaguri” (banderii) în fiecare județ sau ținut sub conducerea pârcălabului, la locul fixat de domn⁴⁸. De notat la acest autor o încercare de apropiere de structurile apusene; în afara identității între steaguri și banderii, a-l echivala pe domn cu un *belli dux*, boierimea și slugile acesteia formând marea ceată feudală⁴⁹.

Despre cete, subdiviziunile steagurilor, avem prima mențiune directă în cunoscutul document, de la 1484, comentat de Ioan Bogdan. Dania lui Ștefan cel Mare pentru Malușca, fratele său Neicea, Cozma Râzan și fratele său Drăguș era justificată prin „paza contra tătarilor, așa precum au fost până acum, fiind din ceata boierului nostru Gangur⁵⁰. Cum moșile boierului Gangur se concentră în ținutul Orhei, iar acesta a fost chiar pârcălab de Orhei între 1470 și 1480⁵¹, avem și o legătură directă între cete, cetași și pârcălab.

O mențiune indirectă și discutabilă, coboară atestarea cetelor cu mai bine de jumătate de secol. La 15 iunie 1431, hotarul satelor întărite

⁴⁴ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971, p. 298.

⁴⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 186.

⁴⁶ DRH, A, I, nr. 106, p. 156-157. La N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 297, Dragoș Uncleat.

⁴⁷ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 51 și 203-205.

⁴⁸ Valentin Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare*, în *Constituirea statelor românești*, București, 1980, p. 232.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ I. Bogdan, *Documentul răzenilor ...*, p. 362.

⁵¹ *Ibidem*, p. 367-368; DRH, A, II, nr. 166, p. 248, nr. 227, p. 346. La 1 februarie 1481, apare ca Radul Gangur (*ibidem*, nr. 233, p. 357).

de Alexandru cel Bun lui Cupcici vornic se întindeau „*de cealaltă parte a Ciuhrului, în sus, până la Durnea ceataru* (Дурни цеатару)”⁵². Este posibil să fie vorba de un patronimic, dar chiar și așa nu am face decât să coborâm și mai mult, cronologic, apariția cetelor; un caz similar așadar cu al posadnicului.

Pornind de la documentul amintit, de la 1484, Ioan Bogdan a încercat să schițeze modul de organizare al armatei moldovene în secolul al XV-lea. Fără a aduce în discuție steagurile, a deosebit mai multe categorii de cete: ale boierilor cu funcții la curte, ale boierilor de la țară, ale mănăstirilor și episcopiiilor, ale pârcălabilor și staroștilor, ale târgurilor (orașelor) fără cetăți, în sfârșit cetele de mercenari străini⁵³. Cetele pârcălabilor ar fi fost alcătuite din sătenii de pe teritoriul cetăților (străjile), la care se adăugau locuitorii posadelor⁵⁴.

Mențiunea lui Grigore Ureche, după care Ștefan cel Mare „*nu cerca să așeze țara, ci de războiu să gătiia, că au împărțit oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani, carile toate cu noroc i-au venit*”⁵⁵, ridică problema subalternilor. De la același cronicar aflăm, în contextul cuceririi Chilei, în 1465: „*și așa amândoa cetățile cu multă moarte și perire de a săi le dobândi, carile întărindu-le cu bucate și cu slujitori, au lăsat pre Isaiia și pre Buhtea pârcălabi, ca să le grijască*”⁵⁶. În documente, asemenea subalterni militari ai pârcălabului apar rar și în contexte de multe ori prea puțin limpezi. Mult mai numeroși sunt subalternii cu atribuții fiscale și juridice.

Sunt greu de identificat slujitorii aflați în nemijlocită legătură cu cetatea. Astfel, la 21 aprilie 1436, voievozii Ilie și Ștefan făceau o danie lui Ștefan Hotnog, pârcălab de Hotin⁵⁷; dar, aproape sigur este vorba de un patronimic. Vornicii de gloată au avut atribuții dificil de precizat. Un Moica vornic de gloată și fratele său, Tador spătar, sunt menționați la 15 iunie 1436⁵⁸. Ulterior, la 10 mai 1439 el apărea chiar în sfat, dar ca pan Moica vornic⁵⁹; aceeași situație o întâlnim la 8 martie 1442⁶⁰, 8 iunie 1443⁶¹, 29 noiembrie 1443⁶² și la 1 septembrie 1444⁶³. Dregătoria,

⁵² DRH, A, I, nr. 103, p. 152-154.

⁵³ I. Bogdan, *Documentul răzenilor ...*, p. 372 și urm.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 374.

⁵⁵ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Mircea Scarlat (reproduce ed. P. P. Panaitescu, 1958), București, 1978, p. 38.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁷ DRH, A, I, nr. 148, p. 203.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 155, p. 212-213.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 195, p. 275-276.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 219, p. 307-309.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 237, p. 335-336.

⁶² *Ibidem*, nr. 243, p. 345-347.

importantă la jumătatea secolului al XV-lea, devine una obișnuită și se transformă în aceea de vornic de poartă, care avea sigur un caracter juridic⁶⁴.

Vătafii sunt menționați în *Cronica moldo-polonă*, dar referirea este vagă. După logica strictă a textului ar trebui echivalați cu stegarii. Însă, în documente apar o sumedenie de asemenea vătafi; trebuie să-i îndepărtăm desigur pe vătafii de vistiernicei⁶⁵, sau aceia de stolnicei⁶⁶. Apar uneori fără alt apelativ - Alivan vatah și Toma vatah și Măniilă vatah din Toxăbeni, toți martori la o vânzare de ocină⁶⁷, Oprea vătag⁶⁸ - altelei ca mari vătafi: Macri mare vătaf al lașilor, la 5 aprilie 1598⁶⁹, „Dumitru uricar (Uricar ?) mare vătag de ținutul Hârlău”, la 30 iunie 1598⁷⁰, Haraga, „ci au fost vătaf mari”, la 10 septembrie 1598⁷¹. Trebuie făcută o distincție între marii vătafi de ținut și vătafii conducători ai obștilor răzeșești. Din secolul al XVII-lea, marii vătafi de ținut vor deveni *vel-căpitani* de ținut, care au avut, de asemenea, largi atribuții juridice⁷².

În mod sigur, în subordinea pârcălabilor și, la fel de sigur, cu atribuții militare au fost vătafii de hânsari. La 23 ianuarie 1595, aflăm unul din aceștia martor la o vânzare de țigani - numele respectiv este rupt în original⁷³. Un alt hânsar este pomenit la Ieremia Movilă⁷⁴. Năvălirea cazacilor, din ianuarie 1587, este răzbunată de Pârful pârcălabul Sorociei care „s-au îndemnat cu hânsarii și cu alții, carii au vrut de bună voie”⁷⁵. Calapod mare hânsar era martor la o tocmeală, documentul respectiv fiind datat între 1609 și 1611⁷⁶. La 25 septembrie 1687, avem un act de la Ion și Mitul, fiii lui Vasile Hânsarul⁷⁷.

⁶³ *Ibidem*, nr. 250, p. 353-355.

⁶⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, București, 1973, p. 207-209; Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători...*, p. 88 și nota 2; Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc ...*, p. 238. Mențiuni ale vomicilor de poartă în DIR, XVII, A, II, nr. 58, p. 56, nr. 105, p. 88, nr. 112, p. 94.

⁶⁵ DIR, XVI, A, IV, nr. 175, p. 135; nr. 204, p. 153.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 179, p. 137.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 280, p. 228-229.

⁶⁸ La 3 aprilie 1560, Alexandru Lăpușeanu îi întărea lui, împreună cu Dragoș, satele Vlădești și și Dejugați pe Racova (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIX, Iași, 1927, nr.29, p. 44-48; DIR, XVI, A, II, nr. 130, p. 137-138).

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 258, p. 201.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 286, p. 233.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 291, p. 238.

⁷² D. Ciurea, *op. cit.*, p. 166-167.

⁷³ *Ibidem*, nr. 147, p. 119.

⁷⁴ N. Iorga, *Acte diverse (col. Gh. Sion)*, în *Revista istorică*, II, 7-9, 1916, p. 159.

⁷⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 175.

⁷⁶ DIR, XVII, A, II, 3-6, p. 90.

⁷⁷ *Revista istorică*, II, 7-9, 1916, p. 159.

Foarte importanți, în spiritul rândurilor de față, par a fi fost vătafi de pușcari. Apar relativ târziu, la începutul secolului al XVII-lea. Astfel, în august 1607, Man vătah de pușcari din târgul Hotin își vindea ocina. Între martori, alături de alți „oameni buni din Hotin”, Malic pușcar și fiul lui, Cudric pușcar din târgul Hotin, Gavril haiduc⁷⁸. Hanos, „ce-a fost vătaf de pușcari, la cetate” (Neamțu) apare ca martor la 2 ianuarie 1681⁷⁹. Pușcarii par să se fi aflat în spatele celebrului asediu al Cetății Neamțului, din octombrie 1691, conducătorul apărării fiind, după Constantin Rezachevici, un vătaf din Târgu Neamț⁸⁰.

Așadar, din documente avem prea puține informații relative la niște subalterni specializați ai pârcălabilor, aflați în legături nemijlocite cu cetatea. Chiar cele existente sunt târzii, ținând de secolul al XVII-lea. De fapt, chiar legăturile pârcălabilor cu cetățile nu apar în această categorie de izvoare.

Un aspect important, acela al întreținerii și refacerilor cetăților, este acoperit doar pentru Cetatea Albă, și acolo pentru un segment temporal destul de restrâns. Prima inscripție (cronologic), cea de la 1440, a suscitat discuții în istoriografie; probabil că acel Fedorca, pomenit acolo, a fost totuși pârcălabul cetății, și nu arhitectul lucrărilor de restaurare, din timpul lui Ștefan al II-lea⁸¹. Celelalte trei inscripții nu ridică astfel de probleme. Astfel, la 1454, aflăm că : „s-a săvârșit acest zid / și a fost înarmat cu tunuri de pan / Stanciu, în anul / 6962, luna martie”⁸². Cariera lui Stanciu, pârcălab de Cetatea Albă sub Alexandrel, Petru Aron și Ștefan cel Mare (până la 1474), este cunoscută⁸³. Ridicarea noului zid trebuie pusă în legătură cu iminența primejdiei otomane, cu ofensiva puterii respective în bazinul Mării Negre după căderea Constantinopolului. Cetatea a fost într-adevăr atacată pe la sfârșitul lui mai-iunie, dar a rezistat și cu sprijinul orășenilor din Caffa, care ar fi trimis 70 de cazaci, conduși de doi „comisari”⁸⁴. Inscripțiile de la 1476 și 1479 au putut fi datate de Ioan Bogdan tocmai după pârcălabi: Luca și Hărman, respectiv, Duma și același Hărman. Prima menționează ridicarea unei „mari porți”, a doua a unui nou zid⁸⁵. Ultima inscripție a fost

⁷⁸ DIR, XVII, A, II, nr. 152, p. 124.

⁷⁹ Sorin Iftimi, *Un episod necunoscut din istoria Cetății Neamțului (1674-1681)*, în vol. *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, 2003, p. 36.

⁸⁰ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 51 și 203-205.

⁸¹ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă ...*, p. 322-323.

⁸² *Ibidem*, p. 327 și urm.

⁸³ *Ibidem*, p. 328-329; DRH, A, II, *passim*.

⁸⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 113-114 și nota 1; I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă ...*, p. 329-330.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 334-335, respectiv, 338-340.

pusă în legătură și cu mențiunile cronistice privind refacerile din același an, de la Chilia. Așa zisul *Letopiseț Anonim*⁸⁶, și după acesta, Grigore Ureche⁸⁷, menționează foarte scurt „*zidirea Chilie*”. Doar *Cronica moldo-germană* este mai bogată în amănunte și notează sub anul 6987 (1479): „*în luna iunie 22 zile, a început voievodul să zidească Chilia și a isprăvit-o în aceeași vară, cu 800 de zidari și 17000 de ajutoare*”⁸⁸. În timpul refacerilor respective⁸⁹, pârcălabi de Chilia au fost Bora Șandru și Maxin, menționați la 24 mai 1479⁹⁰. Interesant că, la 11 august 1479, într-un document emis din Suceava, deci imediat după săvârșirea refacerilor respective, pârcălabi de Chilia sunt Ivașco și Maxin⁹¹; poate că Bora Șandru a dat prilej de nemulțumire marelui domn în timpul acelor lucrări. El reapare în această calitate la 20 septembrie 1479, Ivașco fiind, ca de obicei pentru acea perioadă, boier fără dregătorie⁹², și atunci, dimpotrivă, o altă explicație posibilă fiind că, în luna august, Bora a continuat supravegherea acestora.

De fapt, problema prezenței constante în sfat a pârcălabilor, atât la Ștefan cel Mare - și mai ales la el - și după acesta, ridică alte întrebări. Majoritatea istoricilor au văzut un apogeu al acestei dregătorii la marele domn. Ioan Bogdan, de pildă, observa că dacă „*funcțiunea de pârcălab exista de bună seamă pe vremea lui Alexandru cel Bun, ea nu ajunsese însă la importanța ce i-a dat-o Ștefan cel Mare, care are meritul de a fi organizat pârcălăbiile țării, înmulțindu-le și făcând din ele puncte de apărare ale granițelor și puncte de concentrare a trupelor pe ținuturi. Pe vremea lui se stabilește definitiv și numele, împrumutat de la unguri*”⁹³. După N. Iorga, Ștefan a fost chiar „*creatorul sistemului de apărare prin cetăți*...”⁹⁴. Cine îi înlocuia pe pârcălabi, odată ce aceștia sunt martori în sfat, la Suceava, sau alte localități, cine conducea efectiv garnizoanele cetăților respective ?⁹⁵ Pentru a da un singur exemplu, la 29 mai 1484, la câteva săptămâni de marea ofensivă otomană, Gherman și Oană,

⁸⁶ *Cronicile slavo-române...*, p. 18.

⁸⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 53.

⁸⁸ *Cronicile slavo-române...*, p. 34.

⁸⁹ Asupra caracterului lucrărilor de la 1479 (refacere și nu o zidire din temelii), ca și asupra localizării cetății, mai recent, cu reluarea istoriografiei problemei, la Gheorghe Pungă, *Considerații privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în idem, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Iași, 1999, p. 85-104.

⁹⁰ DRH, A, II, nr. 218, p. 331-332.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 219, p. 333-334.

⁹² *Ibidem*, nr. 221, p. 336-339.

⁹³ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă ...*, p. 342.

⁹⁴ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, p. 29.

⁹⁵ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova...*, p. 288 („*nu știm cine îi înlocuia în timpul când participau efectiv la lucrările sfatului domnesc*”).

pârcălabii de Cetatea Albă, ca și Ivașco și Maxin, pârcălabi de Chilia, sunt martori, în sfat, într-un document emis din Suceava⁹⁶.

Trebuie să presupunem existența unor căpitani, comandanți ai garnizoanelor; pentru secolul al XVI-lea, în câteva cazuri, îi putem chiar indica. Astfel, în timpul domniei lui Despot, deși portar al Sucevei a fost Barnovschi, Sommer a afirmat că o vreme „prefectura” Sucevei a fost ocupată de fratele lui Anton Szekeli, Anton⁹⁷. În timpul asediului din august-noiembrie 1563, apărarea a fost condusă de Petru Devay, iar după asasinarea acestuia de Martin Farkas. Tot în august 1563, imediat după revolta împotriva lui Despot, moldovenii au încercat ocuparea cetăților în care, după același Sommer, se aflau mercenari germani. La Cetatea Neamțului, „*prefectul cetății*” ar fi fost Ioachim Prudentius, care lipsind (!) a reușit să forțeze încercuirea și să ajungă la Suceava⁹⁸. În ultimul sfat cunoscut al lui Despot, cel de la 17 iunie 1563, pârcălabi de Neamț erau Ion Danciul și Seachi⁹⁹. Revenit pe tron, Lăpușeanu își găsește fostul secretar, Georgius de Rewelles, ajuns „*cvestor al visteriei lui Despot*” închis la Neamț, păzit „*cu alți prizonieri, de câțiva comandanți lăsați acolo de Ștefan*”¹⁰⁰. În timpul scurtei stăpâniri a lui Mihai Viteazul în Moldova, deși hatman și pârcălab de Suceava a fost Udrea¹⁰¹, comandantul cetății a fost Ioan Kaptury¹⁰².

Mai ușor se explică prezența pârcălabilor în campaniile externe, justificată teoretic prin calitatea lor de conducători de steaguri și, în realitate, prin calitățile personale. În caz de război pârcălabii – cel puțin unii dintre ei – nu par să fi fost legați de cetatea respectivă. Manuil, pârcălabul de Hotin, a condus practic mai bine de un deceniu partida familiei lui Iliăș-vodă și a salvat, în 1450, armata polonă de un dezastru complet, la Crasna¹⁰³. Șendrea, portarul Sucevei la Ștefan cel Mare, a pierit în bătălia de la Râmnic, în 1481¹⁰⁴. În iunie 1529, năvălirea moldoveană în Transilvania a fost condusă de Danciul pârcălab de

⁹⁶ DRH, A, II, nr. 262, p. 401-403.

⁹⁷ Johannes Sommer Pirnensis, *Viața lui Iacob Despot, domnitorul moldovenilor*, în *Viața lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998, p. 35.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 69.

⁹⁹ DIR, XVI, II, nr.163, p. 167.

¹⁰⁰ Sommer, *op. cit.*, p. 91.

¹⁰¹ DIR, XVI, A, IV, nr. 361, p. 296-297.

¹⁰² Hurmuzaki, *op. cit.*, XII, p. 951, apud K. A . Romstorffer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. XLIII; Mircea D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ed.a II-a, București, 1967, p. 31-32.

¹⁰³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 34-35; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, ed. Stela Cheptea, Vasile Neamțu, București, 1996, p. 71, și nota 168; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 176-177.

¹⁰⁴ *Letopisețul anonim*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 19; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 54.

Roman și Barbovschi, portarul Sucevei¹⁰⁵. La 1574, Ion vodă „*au trimis o samă de oaste cu Ieremiia pârcălabul de Hotin, ca să apere trecătoarea turcilor, să nu treacă Dunărea*“¹⁰⁶. În ianuarie 1587, Pârvul pârcălabul Sorocii a recuperat prăzile luate de cazaci din ținutul Sorocii, după ce i-a ajuns tocmai la Pereiaslav¹⁰⁷. Pe de altă parte, sunt cazuri în care pârcălabii au condus efectiv apărarea cetății, ca la 1476, 1484 sau 1497, deși domnul își concentrase oastea în alt loc. Cel mai probabil nu a existat o regulă în această privință, cel care lua deciziile în purtarea războiului fiind domnul.

Din secolul al XVII-lea caracterul militar al dregătoriei se estompează. Pârcălabii își pierd din importanță, faptul este vizibil în poziția tot mai joasă pe care o ocupă în sfat, în *cursus honorum*, în general. Tot mai mulți boieri tineri își începeau cariera cu această funcție. Cum veacul este unul destul de agitat, deloc ferit de războaie, fenomenul ar putea fi o dovadă retroactivă asupra legăturii intime între pârcălabi și cetăți, odată ce tocmai ultimele decad. Fără a fi distruse, cum s-a crezut o vreme, la 1564, sau la 1675, cetățile nu au mai fost, în orice caz, întreținute sau adaptate noilor cerințe. O explicație mai complexă, privind caracterul general al organizării militare în secolele XVI-XVII, noutățile apărute - în primul rând perfecționarea armelor de foc - și consecințele acestora a oferit P. P. Panaitescu: „*în secolul al XVI-lea din pricina progreselor tehnice, armatele își schimbă înfățișarea în toată Europa. Răspândirea tot mai mare a armelor de foc, puști și tunuri, a făcut ca vechile oști feudale de țărani conduși de nobili să devie o gloată inutilă. Era oștean cine avea arme de foc și știa să se folosească de ele. De aceea cariera militară a devenit o știință și acei care știau să lupte se angajau pe bani, Astfel, în toată Europa locul întâi îl iau oștile de mercenari. La fel s-a întâmplat și la noi. Vechea oaste de țară a rămas o strânsură, care cade pe planul al doilea. Domnii care voiau să lupte pentru apărarea țării sau pentru cuceriri trebuiau să aibă mercenari sau lefegii*“¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu)* publicate de N. Iorga, I (1358-1600), București, 1911, n. 599, p. 323; Veniamin Ciobanu, *Apărător al moștenirii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Petru Rareș*, coord. Leon Șimanschi, p. 112.

¹⁰⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 159.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 175; La 8 mai 1587 a primit pentru fapta sa, ca danie, satul Buruienești, pe Siret. În documentul respectiv, relatează lupta cu cazacii (DIR, XVI, A, III, nr. 435, p. 355-356).

¹⁰⁸ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 61. Despre deteriorarea generală a situației țărilor române, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și destrămarea sistemului militar tradițional, mai recent, la Bogdan Murgescu, *Istorie românească - istorie universală (600-1800)*, București, 1999, p. 172-173.

Amintirea rolului major jucat de pârçălabi în epoca de glorie militară a Moldovei și legătura acestora cu cetățile răzbate încă la începutul secolului al XVIII-lea, la Dimitrie Cantemir, Documentul fabricat de acesta, în scopul obișnuit al „ameliorării” descendenței poate fi considerat cumva ca o reflexie în mentalul veacului respectiv. Acel Teodor Cantemir, „*pârçălabul Chiliei și Ismailului*” pe vremea lui Ștefan cel Mare, ar fi fost „*slujitor credincios și oștean viteaz al crucii contra în apărarea acestor cetăți contra năvălirilor turcilor și tătarilor*”, drept pentru care marele voievod i-ar fi dăruit, ca o compensație pentru cotropirea moșiilor de către turci, trei sate în ținutul Fălciului. Chiar dacă falsul nu a fost prea dibaci, mai ales că în fraza următoare sunt trădate și sursele care l-au inspirat: „*la fel glăsuiesc și celelalte hrisoave, date altor familii*”¹⁰⁹, documentul a fost considerat autentic și folosit chiar de unii istorici din perioada interbelică¹¹⁰.

b) Atribuții juridice și fiscale

În contextul refugierii lui Petru Rareș la Ciceu, în 1538, Grigore Ureche îl pomenea pe „*Simeon pârçălabul, carele îl pusese Pătru vodă mai denainte vreme tocmitoriu și socotitoriu și judecătoriu cetății aceia*”¹¹¹. Ciceul a fost totuși un caz particular; pârçălabii moldoveni de acolo au preluat, firesc, atribuțiile castelanilor anteriori. Pe de altă parte, Ureche și-a scris cronica la un secol de la acele evenimente și nu este exclus un eventual anacronism.

Această posibilitate este aproape o certitudine în cazul lui Misail Călugăru, atunci când a prezentat organizarea instituțională a lui Alexandru cel Bun. Astfel, „*pârçălabul de Hotin la acea margine despre Țara Leșească și Căzăcească*” ar fi fost „*giudecătoriu tuturilor la acel ținut*”¹¹². Singură, mențiunea Țării Căzăcești ar fi fost suficientă pentru apariția unor îndoieli relative la translarea unor realități specifice secolului al XVII-lea cu două veacuri înapoi. În continuare, găsim nepotriviri la fel de evidente, epocii lui Alexandru cel Bun fiindu-i asociat un „*hatman și pârçălab de Suceava...ispravnic pe toate oștile țărâ*”, ca și un „*postelnic mare, dvorbitoriu înaintea domnului și pârçălab de lași și tâlmaciu a limbi străine*”¹¹³. De asemenea, lista dregăoriilor înființate de domnul pomenit mai cuprindea și un „*păharnic mare și pârçălab la Cotnariu și ispravnic*

¹⁰⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 263.

¹¹⁰ D. Nichita, *op. cit.*, 3-4, 1925, p. 248-249.

¹¹¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 109.

¹¹² *Ibidem*, p. 22.

¹¹³ *Ibidem*.

viilor domnești de la Cotnariu și de la Hârlău și cu obiceiul să dreagă domnului la zile mari cu pâhar la masă¹¹⁴. Întreg pasajul a fost comentat încă de I. Tanoviceanu, care sesizase anacronismele, este drept, în alt scop - acela de a dovedi că autorul cronicii a fost Grigore și nu Nistor Ureche¹¹⁵.

Calitatea juridică reiese și la Dimitrie Cantemir; aceasta este acum sigură, dar trebuie asociată perioadei respective, adică începutului veacului al XVIII-lea. Învățatul principe sugera un soi de transfer de autoritate: „Pentru că boierii cei mari sunt obligați să fie aproape mereu la curte și nu pot judeca pricinile tuturor în toată țara, spre a împărți dreptatea locuitorilor Moldovei au fost rânduiți în fiecare oraș sau târg anumiți judecători, care în unele locuri se numesc de obicei **pârcălabi**, iar în altele vornici și cămărași¹¹⁶. În continuare, el sugera și limitele acestui transfer: „Aceștia ce-i drept, pot asculta toate pricinile, dar nu pot judeca decât pe cele mai ușoare; pe cele mai grele sunt datori să le trimită fie marelui vornic al provinciei, fie, dacă s-a făcut vreun apel, domnitorului. În acest caz ei fixează împlicinaților sorocul, adică termenul la care ambele părți sunt ținute să se înfățișeze înaintea domnului. Iar aceasta se face astfel: pârcălabul scrie o scrisoare în care spune că, deoarece Cutare și Cutare și-au făcut unul altuia procese peste procese despre cutare lucru, au apelat la domnitor și au promis să se prezinte în fața lui la cutare soroc sau termen etc.”¹¹⁷.

Concentrarea cronicarilor asupra atribuțiilor preponderent judecătorești și fiscale, alături de estomparea (la Cantemir chiar absența) acelor militare, indică, pentru secolul al XVII-lea, scăderea în importanță a pârcălabilor. Oricum, este evident că toți cronicarii citați mai sus se referă la epoca contemporană lor. Care a fost situația în secolele XIV-XVI ?

După D. Nichita, autor al unui studiu despre această instituție tocmai în limitele cronologice respective, „starostele ca și pârcălabul avea mai mult îndatoriri militare, cum se constată de altfel și în epoca lui Ștefan cel Mare. Își exercitau și drepturile juridice și administrative, care se pare, pentru epoca lui Alexandru cel Bun, că aparțineau mai mult posadnicilor, deoarece găsim și o dare numită posadă, care consta din anumite dări către târguri precum și pentru subzistența garnizoanelor din cetăți, deci aveau aceleași atribuțiuni pe care le aveau slujbașii

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unor din cronicarii moldoveni*, în AARMSI, s. II, XXVII, 1905, p. 5 și urm.

¹¹⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.* p. 255-257.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 257.

corespunzători la slavi. Dacă posadnicii sunt citați în documente fără a fi puși în legătură cu cetatea, putem deduce că ei nu aveau un caracter militar, ci erau mai mult niște administratori ai târgurilor fără cetăți, care caracter administrativ îl vor fi avut și cei dintâi dintre pârcălabi fără cetăți. Aceste însărcinări administrative corespund de altfel cu epoca de organizare internă a lui Alexandru cel Bun, vreme de liniște în care s-a consolidat Țara Moldovei¹¹⁸. Nu mai trebuie insistat asupra confuziei și incoerenței acestui text. Se poate recunoaște ușor sursa (Ioan Bogdan), folosită însă aiurea. Despre posadă, implicit posadnici, nu știm mai multe decât Hasdeu, primul care a adus-o în discuție și a încercat să o definească, la 1865¹¹⁹.

Atribuțiile fiscale și judecătorești ale pârcălabului au fost puse în evidență și de N. Grigoraș, în cunoscuta sa sinteză instituțională. Astfel, aceștia susțineau slujbașii marelui vistiernic în ținuturi (vistierniceii, gorștinarii, desetnicii etc.) în vederea încasării dărilor, controlau, de asemenea, efectuarea obligațiilor în muncă, podvoadele și altele, în sfârșit, se constituiau într-o instanță judecătorească locală¹²⁰. Exemplificările pentru aceste considerații se concentrează tot în jurul secolelor XVI-XVII. Este greu de presupus că atribuțiile care reies din documentele intervalului temporal respectiv se aplică regresiv și pentru perioada anterioară.

În privința atribuțiilor juridice, de la început trebuie observată dificultatea de a le distinge de acelea fiscale. La 30 aprilie 1588, Petru Șchiopul scutea satele mănăstirii Probota „cu gloabele și deșugubinele ce se vor face în toate satele mănăstirii, în orice ținut. Iar pârcălabii și marii vataji și globnicii și deșugubinarii să aibă numai a judeca și a-și lua ferâie”¹²¹. Este un document aproape simbolic; vom întâlni acest gen de scutire și cam aceeași formulare în numeroase cazuri - pentru satul Horodiștea, din ținutul Orhei, al mănăstirii Neamț (la 3 iulie 1599¹²², 1 august 1606¹²³ și la 22 aprilie 1607¹²⁴), din nou pentru Probota (23 octombrie 1607)¹²⁵. Textul scutirii lui Simion Movilă, de la 22 aprilie 1607, este cel mai amănunțit: „oricâte gloabe și deșugubine se vor face...slugile noastre pârcălabi și globnici și deșugubinari să nu aibă a turbura și a prăda. Să aibă numai a-i judeca când va fi să aibă cineva vreo pâra și

¹¹⁸ D. Nichita, *op. cit.*, 2, 1925, p. 96.

¹¹⁹ *Archiva istorică a României*, I, 1, București, 1865, p. 153.

¹²⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 285-297.

¹²¹ DIR, XVI, A, III, nr. 480, p. 385-386.

¹²² *Idem*, XVI, A, IV, nr. 326, p. 263.

¹²³ *Ibidem*, XVII, A, II, nr. 61, p. 58.

¹²⁴ *Ibidem*, nr. 117, p. 97.

¹²⁵ *Ibidem*, nr. 159, p. 129-130.

să-și ia ferâe iar alte prădăciuni să nu aibă a face...Iar dacă va fi cineva vinovat de omor, slugile noastre deșugubinari să nu aibă a-l învălui, ci pe acel vinovat să aibă călugării a-l prinde și să-l aducă la domnia mea"¹²⁶. Reiese că în cazul unor infracțiuni, pârcălabii și subalternii acestuia percepeau anumite amenzi (globe), în cazul cel mai grav, de omor - deșugubine. Pentru simpla judecată, în cazul unor litigii, se percepea doar o taxă (ferâia). Putem identifica de aici câțiva subalterni ai pârcălabilor: marii vătafi, globnicii, deșugubinarii. În secolul al XV-lea, asemenea probleme intrau sub incidența judecătorilor (județi, suditi) de ținut; implicit, subalternii respectivi (globnici, pripășari) țineau de aceștia¹²⁷.

În privința subalternilor, mai mult presupuși decât cunoscuți, este sugestiv și documentul din 1 martie 1610, când Constantin Movilă poruncea pârcălabului de Orhei „și tuturor celorlalte slugi ale domniei mele” să nu „turbure” pe prisecarul mănăstirii Secul, din satul Derineț, fiindcă locul a fost dat mănăstirii de Bilțu fost comis. Vodă preciza: „de asemenea, care veți merge în ținut să înscrieți pentru încredințare, nicăieri să nu-l înscrieți, ci să-i dați pace să fie poslușnic al sfintei mănăstiri”¹²⁸. „Înscrierea” se referea la dări și trebuie să-i presupunem pârcălabului și unul sau mai mulți subordonați cu asemenea atribuții.

Un alt document interesant este cel de la 3 octombrie 1610. Aceleși domn, Constantin Movilă, scria pârcălabilor de Neamț privitor la o moarte de om petrecută în seliștea Băhneni, ce ținea de mănăstirea Neamț. Călugării l-au aflat pe vinovat abia la al treilea termen (impus de marele vornic al Țării de Sus - Orăș). Sarcina pârcălabilor era de a recupera cheltuiala călugărilor de la satul ucigașului, Preutești¹²⁹. De observat că nu pârcălabii, nici subalternii lor specializați, deșugubinarii, au anchetat cazul, vinovatul fiind „aflat” de călugări.

Toate exemplele au privit însă sate mănăstirești, mai toate beneficiare de regim special, scutiri etc. În cazurile, să le spunem civile, intervenția pârcălabilor nu se discuta. La 15 septembrie 1585, Ionașco, fiul lui Stângaciul fost pârcălab, își vinde ocina „iar cu acești bani...și-a plătit capul de la pârcălabii Neamțului, căci furase trei mii de aspri unui grec”. Faptul era arătat în fața domnului de „slugile noastre credincioase, Draxin și Roman pârcălabi de Neamț”¹³⁰. Într-un alt document, datat între

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 117, p. 97.

¹²⁷ DRH, A, I, nr. 277, p. 392-393; nr. 278, p. 393-394; *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I, Acte interne (1408-1660)*, ed. Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, nr. 4, p. 4-5; nr. 5, p. 5-6.

¹²⁸ DIR, XVII, A, II, nr. 370, p. 281.

¹²⁹ *Ibidem*, nr. 437, p. 326-327.

¹³⁰ *Ibidem*, XVI, A, III, nr. 352, p. 289-290.

1607 și 1609, Ursul din Macicăuți, pârât de Tiron din Izbiște pentru doi boi, îi plătește acestuia boii, dar nu a avut cu ce „*să-și plătească capul de la pârcălab*”, plată pe care a făcut-o fratele său în schimbul părții sale de ocină¹³¹. La 12 martie 1596, în litigiul între satul Vânători și târgul Piatra, pentru o seliște de sat, pârcălabul a strâns preoții, șoltuzul și târgoveții, și i-a întrebat pe toți. Au răspuns „*cum știm cu sufletele noastre*”, orășenii arătându-se gata să jure¹³². Uneori, când împricinații fac apel direct la domn, chiar când era vorba de pricini mai mărunte, acesta scrie pârcălabilor să facă „*lege dreaptă*” păgubitului¹³³. Evident, pricina odată judecată de domn, pârcălabul nu mai intervine ci doar execută porunca acestuia: cazul lui Gheorghe pârcălab de Vaslui, care la 30 decembrie 1592 primise poruncă să-l înstăpânească pe Ionașco, ce câștigase pricina cu Marco, judecată de Aron Vodă¹³⁴.

Alte cazuri numeroase, să le spunem mixte, au privit neînțelegerile între clerici și laici. Un proces întins pe parcursul a trei domnii a fost cel între călugării de la Neamț și Malic de la Copanca, pentru iazurile săpate de acesta în moșia mănăstirii. Inițial, la 16 august 1581, Petre pârcălab de Lăpușna le-a făcut „*ispisoc cu pace*” și „*le-a dat z*”, adică le-a stabilit o dată la care să se judece în fața domnului¹³⁵. La 13 iunie 1589, Petru Șchiopul scria pârcălabului de Ciobărciu, poruncindu-i să ia lui Malic 12 boi pentru a-l „*potoli*” în cearta lui cu călugării, voievodul adăugând: „*și iarăși tu, pârcălabe, cu satele de acolo, să ai a îneca acea gârlă*”¹³⁶. În sfârșit, la 3 ianuarie 1592, cauza ajunge și la Aron vodă, care scrie pârcălabilor și hotnogilor de la Ciobărciu poruncind ca acei fii ai lui Malic „*care va mai face supărare, voi să-l spânzurați acolo*”¹³⁷. Într-o altă situație, la 14 iulie 1596, Ieremia Movilă scria lui Vasile pârcălab de Neamț să „*lase*” satul Borcești cu prisacă și moară mănăstirii Secu¹³⁸. După judecata între mănăstirea Bistrița și Giorzu, pentru satul Mânjești, domnul porunca aceluiași pârcălab să-l gonească pe ultimul: „*tu să te duci acolo și să-l gonești din satul acela; și dacă nu vra să șazi acolo, să-și cauti alt loc*”¹³⁹.

¹³¹ *Ibidem*, XVII, A, II, nr. 162, p. 132.

¹³² *Ibidem*, XVI, A, IV, nr. 178, p. 136-137.

¹³³ *Ibidem*, nr. 219, p. 163, nr. 220, p. 164; *ibidem*, XVII, A, II, nr. 191, p. 150, nr. 434, p. 324.

¹³⁴ *Ibidem*, XVI, A, IV, nr. 80, p. 61.

¹³⁵ *Ibidem*, XVI, A, III, nr. 223, p. 168.

¹³⁶ *Ibidem*, nr. 518, p. 429.

¹³⁷ *Idem*, XVI, A, IV, nr. 46, p. 42.

¹³⁸ *Ibidem*, nr. 191, p. 144.

¹³⁹ *Ibidem*, nr. 279, p. 228.

Întâlnim multe situații în care pârcălabii făceau hotărniciri: Golâi pârcălab de Neamț (29 mai 1580)¹⁴⁰, Dragotă pârcălab de Cârligătura (7 septembrie 1586)¹⁴¹, Gheorghe (7 martie 1587)¹⁴², Cucoară (1 august 1587)¹⁴³, Bârlădeanul (21 mai 1590)¹⁴⁴, ultimii trei fiind pârcălabi de Hotin. Putem cita însă un număr și mai mare de cazuri în care hotărnicirile s-au făcut de alți dregători. La 15 februarie 1469, Ștefan cel Mare dăruia Mitropoliei Suceava „*prisaca numită Balica, care se află în partea de jos a târgului Iași...iar hotarul acestei prisăci se începe de la Socola, de la drumul care duce la Tomești, și mai departe să fie acolo pe unde au hotărnicit Șteful Trifescul cu Boldea spătar*”¹⁴⁵. Ceva mai târziu, întâlnim ca hotarnici pe Bașotă fost pivnicer (18 iulie 1588)¹⁴⁶, Stan spătar (2 noiembrie 1588)¹⁴⁷, Filotei arhimandritul și Vasile fost ceașnic (9 septembrie 1597)¹⁴⁸, Gavril stolnic, Nebojatco uricar, Neculai Moțoc (20 iunie și 24 septembrie 1609)¹⁴⁹, Seachil fost cămăraș (iulie 1610)¹⁵⁰. Nemulțumii de hotărnicia făcută de Stan spătar mănăstirii Bistrița, la satul Piscul, Petru Șchiopul, apoi Ieremia Movilă vor trimite pe Crăciun vătaf să scoată stâlpii puși de acesta și să refacă hotarul vechi¹⁵¹, respectiv pe Barbuț fost vornic „*să meargă și să oprească locul hotar*”¹⁵². La 20 august 1588, satele Budești și Heci, nemulțumite de hotărnicia lui Danciul fost pârcălab, îl cer pe Cohană spătar¹⁵³.

La fel au stat lucrurile în privința vânzărilor de ocini. Puteau fi făcute în fața pârcălabilor, și era probabil de preferat - în calitatea lor de mai mari ai ținuturilor - dar aceasta nu era o regulă. Oricum, era doar o etapă până la întărirea moșiei în fața domnului, prin uric. În martie 1588, David și Bejan, pârcălabi de Roman, alături de Ionașco șoltuz și cei 12 pârgari, de Maxin Gârbea, preotul Luca, poreclit Jeverdeș, și toți preoții din târgul Romanului sunt martcri la vânzarea unei părți din satul Roșiori de către Petrică și rudele sale, către Drăguța, fiica lui Toma logofăt¹⁵⁴. La 9 martie 1609, Pavel pârcălab de Orhei și „*mulți oameni buni și bătrâni*”

¹⁴⁰ *Ibidem*, XVI, A, III, nr. 178, p. 139.

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. 405, p. 33-334.

¹⁴² *Ibidem*, nr. 416, p. 341-342.

¹⁴³ *Ibidem*, nr. 446, p. 364.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 557, p. 458.

¹⁴⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, nr. 46, p. 69-70.

¹⁴⁶ DIR, XVI, A, III, nr. 489, p. 392.

¹⁴⁷ *Ibidem*, XVI, A, IV, nr. 238, p. 178-179.

¹⁴⁸ *Ibidem*, XVII, A, II, nr. 403, p. 303.

¹⁴⁹ *Ibidem*, nr. 431, p. 321-323.

¹⁵⁰ *Ibidem*, nr. 405, p. 304.

¹⁵¹ *Ibidem*, XVI, A, III, nr. 497, p. 399-400.

¹⁵² *Ibidem*, XVI, A, IV, nr. 190, p. 143-144.

¹⁵³ *Ibidem*, XVI, A, III, nr. 490, p. 393.

¹⁵⁴ *Ibidem*, nr. 469, p. 378.

sunt martori la vânzarea făcută de Petriman către Ștefan Prăjescu. Interesant este că Petriman vindea o parte din satul Popeni, aflat în ținutul Troțușului¹⁵⁵. Poate că jurisdicția personală prima asupra celei funciare. Când Rusul din Bădeni „*sluga lui Drăgan Ciolpan pârăcalab*” vinde lui Macri partea de ocină din satul Tomești, ținutul Iași, martori au fost Drăgan Ciolpan însuși, Andreica din Vârtop fost pârăcalab, Bran spătar „*și multe slugi domnești*”¹⁵⁶.

Vânzările de ocină se puteau face și înaintea altora, fiind întărite ca atare de domn. Pătrașco pitărel a cumpărat mai multe părți de ocină în fața șoltuzului și pârgarilor din Baia, mărturie considerată suficientă la 24 decembrie 1597, de Ieremia Movilă¹⁵⁷. La 25 iunie 1598 preoții Toader și Irimia de la biserica domnească din Iași au adevărit vânzarea de către Drăgan și nepotul său Toader a părților lor de ocină din satul Dănești, ținutul Iași lui Nicanor fost mitropolit¹⁵⁸.

Un caz ieșit din comun este cel din iunie 1609, când în fața lui Gheorghe pârăcalab de Hotin a venit Lupu din Băloșeni și megieșii săi, a căror „*dresă li-au prăpădit, când au venit Mihaiu voievod*”. După ce s-a încredințat de adevăr, pârăcalabul conchide cu o formulare aproape domnească: „*și noi, dacă am văzut atâta jalobă, noi am crezut și am făcut lor zapis pe acele părți de ocină*”, este drept „*ca să aibă a-și face și dresă domnești*”. Sfârșește însă în aceeași notă: „*și de acum ca să nu aibă nimine a se amesteca sau a-i băntălui, înainte acestui zapis al nostru*”¹⁵⁹. Este vorba însă de Gheorghe Lozonschi, tatăl Elisabetei Movilă și, deci, bunicul domnului de atunci, Constantin vodă.

O constatare evidentă este că dacă informațiile despre atribuțiile militare ale pârăcalabilor se concentrează pe parcursul secolelor XV-XVI, acelea privind rolul lor administrativ, judecătoresc, fiscal, provin mai ales de la sfârșitul secolului al XVI-lea și după acest moment.

c) Atribuții diplomatice

Mai exact, ar trebui să ne referim doar la însărcinări întâmplătoare de acest gen. Ca și în cazul altora, de natură militară sau administrativă, și aici au contat mai mult abilitățile personale, fiindcă, teoretic, cel care purta soliile era marele logofăt¹⁶⁰.

¹⁵⁵ *Ibidem*, XVII, A, II, nr. 259, p. 195.

¹⁵⁶ *Ibidem*, XVI, A, IV, nr. 244, p. 185-186.

¹⁵⁷ *Ibidem*, nr. 243, p. 184-185.

¹⁵⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, nr. 46, p. 69-70.

¹⁵⁹ DIR, XVII, A, II, nr. 293, p. 221.

¹⁶⁰ D. Nichita a încercat să generalizeze aceste însărcinări; le compară cu atribuțiile diplomatice ale starostilor poloni (*op. cit.*, 3-4, 1925, p. 250).

După cronică lui Ulrich von Richental, la Conciliul de la Constanța (1414-1418), reprezentanții Moldovei au fost *Scenczla von mentzgi* (*Stentzlaffen von Mentzgi* și *Georius Solimin de samaicen*¹⁶¹). Primul a fost identificat cu Stanislav Rotompan, atât de Constantin Karadja, cel care a pus în circuitul istoriografic românesc lucrarea lui Richental¹⁶², cât și de alți istorici¹⁶³. O a doua presupunere echivalează acel *Mentzgi* cu Neamțul, de unde ipoteza că Stanislav Rotompan ar fi fost, la 1415, pârcălab de Neamț¹⁶⁴. Este drept, în lista orașelor moldovene care au trimis delegați apare și *Mencz* (*Mentz*), ce a fost echivalat cu Târgu Neamț¹⁶⁵. Rotompan este, într-adevăr, o prezență constantă în sfatul lui Alexandru cel Bun¹⁶⁶, făcând parte și din acela al lui Iuga¹⁶⁷, și poate și din acela al lui Roman I¹⁶⁸. A fost menționat ultima dată la 6 iulie 1413¹⁶⁹. Niciodată numele său nu a fost asociat unei dregătorii, constatare fără prea mare greutate, având în vedere raritatea unor asemenea precizări în epoca respectivă. La 19 februarie 1412, este menționat însă Roman diac, fiul lui Stanislav de la Neamț, care primea de la Alexandru cel Bun două sate¹⁷⁰. Lucrurile se complică pentru că primul martor era chiar Stanislav Rotompan iar în cazul unor danii nu se obișnuia ca membrii familiei să apară printre martori. Ar fi fost ciudată și pomenirea lui în același document, odată în calitate de pârcălab, iar câteva rânduri mai jos cu patronimic. Dar fie că a fost vorba de Rotompan sau de alt boier cu numele de Stanislav, calitatea de pârcălab este întărită de aspectul stemei ce i-o asociază Richental și care, după Karadja „se potrivește după cum vedem foarte bine pentru un castelan”¹⁷¹. Celălalt reprezentant ar fi fost, după Karadja, „un boier din Samuschin sau Sămușeni în Bucovina, pe Nistru”¹⁷², revenind cu aceeași ipoteză câțiva ani mai

¹⁶¹ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în ARMSI, s. III, VII. 1927, p. 81.

¹⁶² *Ibidem*, p. 67.

¹⁶³ Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 16-17; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 43.

¹⁶⁴ Constantin I. Karadja, *op. cit.*, p. 67; Radu Popa, *op. cit.*, p. 16.

¹⁶⁵ Constantin I. Karadja, *op. cit.*, p. 69.

¹⁶⁶ De la 29 iunie 1400 (DRH, A, I, nr. 10, p. 15).

¹⁶⁷ *Ibidem*, nr. 8, p. 10; nr. 9, p. 12.

¹⁶⁸ La care, în documentul de la 30 martie 1392, apare un Stanislav (*ibidem*, nr. 2, p. 3) iar la 18 noiembrie 1393, Stanislav de la Ielova (*ibidem*, nr.4, p. 6).

¹⁶⁹ *Ibidem*, nr. 35, p. 50.

¹⁷⁰ *Ibidem*, nr. 32, p. 45-46.

¹⁷¹ Constantin I. Karadja le socotea autentice, dar se îndoia că aceste steme au fost folosite în țară (*op. cit.*, p. 65-67). Stema prezentată în anexă (*ibidem*, p. IX) înfățișează un zid crenelat având în față zăbrele și un câine. Stema este descrisă de Radu Popa: „o poartă de cetate cu zid crenelat și un câine, simbol al pazei” (Radu Popa, *op. cit.*, p. 17).

¹⁷² Constantin I. Karadja, *op. cit.*, p. 66-67.

târziu¹⁷³. Ștefan S. Gorovei l-a identificat cu Giurgiu de la Șomuz, atestat la 1407¹⁷⁴.

Spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XV-lea se impune personalitatea lui Manoil, pârcălab de Hotin, care alături de incontestabile calități militare, a trebuit în calitate sa de protector al fiilor lui Ilie vodă și practic de conducător al acestei ramuri a Mușatinilor, să fi fost și un abil diplomat.

Scrisoarea către brașoveni, din 17 iulie 1468, semnată de mai mulți boieri ai lui Ștefan cel Mare, a născut multe presupuneri în istoriografie, de la o trădare a acestora, până la o încercare de atragere în cursă a lui Petru Aron¹⁷⁵. Oricum, printre semnatori au fost mulți pârcălabi: „*Stanczul castellanus de Albo Castro, Wlayko castellanus de Chotin, ..., Sberra castelanus, Buchta castelanus de Kylya*”¹⁷⁶.

La 28 iulie 1468, într-unul din salvconducele date de Ștefan lui Mihul logofăt, domnul amintea cum a trimis „*pe credincioșii noștrii boieri și pe sfetnicul nostru cel mai de frunte, pe pan Stanciul pârcălab de Cetatea Albă și pe panul Toader al lui Prodan, diacul nostru, la domnul nostru, milostivirea sa craiu*”¹⁷⁷.

În 1470, același Stanciul, personaj cunoscut de la 1454, și luga postelnicul au fost trimiși din nou de Ștefan cel Mare la Cazimir al IV-lea al Poloniei, pentru tergiversarea depunerii omagiului¹⁷⁸. După N. Iorga, la acea dată, Stanciul nu ar mai fi fost pârcălab de Cetatea Albă. De fapt, în acea vreme, Stanciul este pomenit fie fără dregătorie, fie ca pârcălab al acelei cetăți, împreună cu fiul său Mârza, dar întotdeauna era primul în sfat. La 18 iulie 1470 lista boierilor martori începe cu el, în calitate de pârcălab de Cetatea Albă.

---

¹⁷³ Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiiilor cantacuzinești din Bucovina*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, X, 1931. Chiar din documentele prezentate acolo și care urmăresc procesul îndelungat între Gavrilaş Mateiaș și Lupul Stroescul, se vede că ultimul a fost cel care a numit ca atare partea de moșie aflată în litigiu, bucată de hotar, aflată pe Nistru, în ținutul Cernăuților (*ibidem*, p. 41-45, documentul din 29 noiembrie 1645; document din 1671; p. 52-53, hotărârea lui Mihail Racoviță).

¹⁷⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 43. Totuși, un asemenea personaj nu este atestat nici la 1407, nici în alt an. Există însă mulți care s-ar putea preta identificării, în primul rând Spenea Giurgiu, 6 ianuarie 1411 (DRH, A, I, nr. 29, p. 41-42), care anterior (28 ianuarie 1409, *ibidem*, nr. 24, p. 34-36) și ulterior apare doar ca Spenea (19 februarie 1412, *ibidem*, nr. 32, p. 45-46).

¹⁷⁵ N. Iorga a emis, firește în timp, ambele ipoteze (prima în Hurmuzaki, XV/1, nr. 118, p. 67, respectiv, a doua, în *Istoria românilor*, IV, ed. cit, p. 123).

¹⁷⁶ Hurmuzaki, XV/1, nr. 118, p. 67.

¹⁷⁷ DRH, A, II, nr. 152, p. 221-222.

¹⁷⁸ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. Victor Iova, București, 1978, p. 100; La D. Nichita, solia era formată din pârcălabul Stanciul și postelnicul Pascal, fiind trimisă în 1469 (*op. cit.*, 3-4, 1925, p. 250).

la poziția a șasea apărând și pan Zbiarea, și el pârălab al aceleiași cetăți¹⁷⁹.

Alți pârălabi diplomați întâlnim mai cu seamă în secolul al XVI-lea. La 21 noiembrie 1505, Bogdan al III-lea scria sibienilor despre amânarea sosirii solului său, „*familiaris noster Bernardus castellanus*”¹⁸⁰. În 1510, la preliminariile tratatului dintre Bogdan al III-lea și Sigismund, regele Poloniei, delegații de partea Moldovei au fost logofătul Tăutul, pârălabul Toader și Isac pârălab de Neamț. Acesta a fost iscălit de Luca Arbore portarul Sucevei, Ieremia pârălab de Neamț, Teodor pârălab <de Hotin>, Șandru pârălab <de Cetatea Nouă>, Dan Bob <Bolea> și Hrincovici staroști de Hotin și Isac pârălab de Roman¹⁸¹. Gheorghe Brătianu observa că din cei 13 semnatari ai tratatului, șapte aveau răspunderi militare („*pârălabi, staroști, portar de Suceava*”)¹⁸².

Petru Rareș a trimis, în 1527, o solie regelui Sigismund I al Poloniei, pentru a-i anunța înscăunarea; trimișii moldoveni au fost Vlad pârălab de Hotin și Toma Barbovschi pârălab de Cernăuți¹⁸³. Avem și situații în care pârălabii trimis ei înșiși solii; este însă cazul particular al celui de Cetatea de Baltă¹⁸⁴, sau al celui de la Ciceu¹⁸⁵. La 6 octombrie 1529 mai mulți dregători moldoveni îi îndemneau la pace, în numele voievodului, pe bistrițeni. Printre ei, *Michael Porcolab* (Mihul portar), *Salomon Porcolab*¹⁸⁶. La 6 februarie 1530, aflat la Naghdemeter (Dumitra Mare), același Mihul (*Porkolab von der Tschucz*) împreună cu Danciul pârălab de Neamț, scriu, de asemenea, bistrițenilor¹⁸⁷. Unul din primii diplomați de profesie a fost Avram din Bănila (Banilovschi). Staroste de Cernăuți la a doua domnie a lui Rareș, este trimis de acesta, la începutul lui 1542, la Nicolae Sienawski, castelan de Belz¹⁸⁸. În primăvara aceluiași an, o nouă solie în Polonia este condusă de hatmanul Petru Vartic¹⁸⁹. În timpul campaniei din Transilvania, din toamna lui 1542, purtată de Rareș

¹⁷⁹ DRH, A, II, nr. 168, p. 251-253.

¹⁸⁰ Hurmuzaki, XV/1, nr. 319, p. 174.

¹⁸¹ D. Nichita, *op. cit.*, 3-4, 1925, p. 250; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, ed. cit., p. 198. Cetățile pârălabilor citați și după sfaturile de la 15 decembrie 1508 și 21 septembrie 1510 (DIR, XVI, A, I, nr. 77, p. 81-82; nr. 78, p. 82-83).

¹⁸² Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995, p. 131-132.

¹⁸³ D. Nichita, *op. cit.*, 3-4, 1925, p. 250; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁸⁴ La 2 octombrie 1529, sibienii îi înștiințează pe brașoveni despre această solie (Hurmuzaki, XV/1, nr. 622, p. 336).

¹⁸⁵ *Ibidem*, nr. 1000, p. 543-544.

¹⁸⁶ *Ibidem*, nr. 623, p. 326.

¹⁸⁷ *Ibidem*, nr. 653, p. 350, cf. *ibidem*, nr. 656, p. 351-352.

¹⁸⁸ Despre importanța acestei întrevederi și amănunte, la Veniamin Ciobanu (*op. cit.*, p. 233-236).

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 247-248.

pentru recuperarea posesiunilor (cetăților) de aici, voievodul a asediat și Bistrița. Aflat în fața cetății, a trimis, la 23-24 noiembrie, ca soli mai mulți boieri de frunte, între care și Gheorghe Rosemberg pârcălab de Cotnari. Tratativile eșuând, Rareș a atacat cetatea, nevoită în final să cedeze și să plătească o sumă de bani¹⁹⁰.

La 7 februarie 1559, Alexandru Lăpușneanu scria bistrițenilor despre trimiterea către ei a solului său, *Lucam Burggraffen unsers Markhs Kyköllö* (Luca pârcălab de Cetatea de Baltă)¹⁹¹; solii similare erau anunțate la 29 noiembrie 1560, trimisul fiind atunci „*unserer Getreuen Nagoy Porkolab von Huthyr*”¹⁹² și din nou Luca, la 18 februarie 1561¹⁹³. La 22 mai 1561, Alexandru vodă îi înștiința, tot pe bistrițeni, despre solia pe care o trimitea la „regele Ungariei”: „*Demetrium Wlad, capitaneum arcis nostre szwczaviensis et Iacobum Literatum totrusiensem*”¹⁹⁴. Primul este Dumitru portar de Suceava în acea perioadă.

Ieremia Movilă i-a dăruit, la 15 martie 1599, lui Manole pârcălab de Roman satul Childești, pentru că acesta „*ne-a slujit nouă și țării noastre drept credincios la cinstita Poartă și la toate trebile și nevoile noastre*”¹⁹⁵.

3) Numărul pârcălabilor

În primele acte interne boierii apar fie în legătură cu localități lipsite de cetăți (Bârlă de la Hârlău¹⁹⁶, Vlad de la Siret¹⁹⁷, Negru de la Bârlad¹⁹⁸, Mihail de la Dorohoi¹⁹⁹), fie de moșiile proprii (Stanislav de la Ielova²⁰⁰, Șandru de la Tudora²⁰¹, Mic de la Molnița²⁰², Giurgiu de la Vâlhovăț²⁰³, Giurgiu de la Frătăuți²⁰⁴, Vlad de la Pârâul Alb²⁰⁵, Drăgoi de

---

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 254.

¹⁹¹ Hurmuzaki, XV/1, nr. 994, p. 541.

¹⁹² *Ibidem*, nr. 1044, p. 565.

¹⁹³ *Ibidem*, nr. 1049, p. 567-568.

¹⁹⁴ *Ibidem*, nr. 1052, p. 569.

¹⁹⁵ DIR, XVI, A, IV, nr. 307, p. 248-249.

¹⁹⁶ *Ibidem*, nr. 6, p. 8; nr. 8, p. 10; nr. 10, p. 15; nr. 11, p. 17; nr. 17, p. 25 etc.

¹⁹⁷ *Ibidem*, nr. 24, p. 36; nr. 27, p. 39; nr. 29, p. 42; nr. 30, p. 43; nr. 31, p. 44-45; nr. 36, p. 51; nr. 38, p. 54.

¹⁹⁸ *Ibidem*, nr. 13, p. 20.

¹⁹⁹ *Ibidem*, nr. 48, p. 70; nr. 54, p. 80

²⁰⁰ *Ibidem*, nr. 4, p. 6.

²⁰¹ *Ibidem*, nr. 10, p. 15; nr. 11, p. 17

²⁰² *Ibidem*, nr. 10, p. 15; nr. 11, p. 17.

²⁰³ *Ibidem*, nr. 13, p. 20

²⁰⁴ *Ibidem*, nr. 29, p. 42; nr. 34, p. 49; nr. 69, p. 102; nr. 76, p. 111; nr. 79, p. 117; nr. 83, p. 123; nr. 84, p. 126; nr. 91, p. 137; nr. 100, p. 149; nr. 101, p. 150-151; nr. 107, p. 158; nr. 111,

la Tulova²⁰⁶, Oană de la Tulova²⁰⁷, Hodco de la Mamuriți²⁰⁸). Treptat, apar tot mai multe dregătorii, începe să dispară apelarea după ocină și să se impună aceea după dregătorie, dar cei căutați aici nu apar. Acestea i-au prilejuit lui Constantin C. Giurescu anumite constatări: „*în primele vremuri ale organizației noastre de stat, în secolul XIV și XV, caracteristica nobiliară esențială nu este calitatea de dregător, de slujbaș, cum se constată mai târziu, ci aceea de om cu moșie*”²⁰⁹. Pentru același istoric, „*dregătoria ... este o condiție suficientă, nu însă și necesară pentru a fi nobil... Dregătoria n-a fost decât un adaos, un «supliment» la această calitate pe care o conferea proprietatea... De aceea titlulului nu i se conferă o atenție deosebită*”²¹⁰. Observații similare a făcut Vlad Georgescu: „*există însă încă din primele documente dregători care nu sunt feudali și feudali care nu sunt dregători; cu vremea, între cele două sensuri, boier = stăpânitor de pământ și boier = dregător, a avut loc o mișcare de convergență, cel dintâi intrând în funcții pentru a participa la conducerea statului, ceilalți dobândind pământ pentru a adăuga prestigiului de membru al administrației și pe cel al clasei sociale stăpânitoare. Deși rolul funcției a fost în creștere începând cu veacul al XVI-lea, totuși, până la începutul secolului al XVIII-lea, principalul criteriu al boierimii a continuat să fie moșia, stăpânită ereditar*”²¹¹. Asocierea boierilor cu moșia, în primele documente, are nuanțe apusene și poate fi pusă în legătură cu o altă observație a istoricului amintit, aceasta plecată, este drept, de la considerente arheologice: „*din punctul de vedere al civilizației materiale, boierimea se afla mult mai aproape de Buda și Cracovia decât de Constantinopol, Ungaria și Polonia fiind pentru românii veacurilor XIV-XV o lume mult mai familiară decât cea a îndepărtatului Bizanț, cu care de altfel nu aveau nici o legătură directă*”²¹².

Primii pârcălabi apar în general singuri la conducerea cetăților. Documentul, folosit de multe ori aici, cel de la 28 iunie 1401, mai menționează în afară de Șandru pârcălab și pe Hotco de la Țețina și un

p. 162; nr. 113, p. 163-164; nr. 114, p. 164-165; nr. 116, p. 167; nr. 118, p. 170; nr. 142, p. 196; nr. 143, p. 198; nr. 144, p. 200

²⁰⁵ *Ibidem*, nr. 36, p. 51; nr. 37, p. 53; nr. 40, p. 58

²⁰⁶ *Ibidem*, nr. 39, p. 57, nr. 40, p. 58

²⁰⁷ *Ibidem*, nr. 58, p. 84; nr. 60, p. 87; nr. 61, p. 89; nr. 90, p. 134-135

²⁰⁸ *Ibidem*, nr. 84, p. 126

²⁰⁹ Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători...*, p. 28.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 28-29.

²¹¹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, 1992, p. 38-39.

²¹² *Ibidem*, p. 71.

alt Șandru, de la Hotin²¹³. La 7 ianuarie 1403, între martori apar, între alții, Badea de la Suceava, din nou Hodco de la Țețina, Horaeț de Hotin, Șandru de la Neamț²¹⁴. La 1 august 1404, la Camenița, printre boierii martori la omagiul lui Alexandru cel Bun către Wladislaw Jagello, se aflau Hotco de la Țețina și Șandru de la Neamț²¹⁵.

Într-un singur caz, la 8 martie 1407, apar simultan Dragoș de la Neamț și Șandru de la Neamț, dar despărțiți de alți patru boieri²¹⁶. La 16 septembrie 1408, Dragoș de la Neamț este menționat din nou, dar Șandru dispăre din sfat²¹⁷.

De fapt, un lung interval lipsesc atât pârcălabii propriu-ziși (desemnați astfel, în mod expres), cât și cei posibili, ai căror nume să fie legat de o cetate.

Abia la 21 aprilie 1436 este menționat Stanciul Hotnog pârcălab de Hotin, iar în 1437, Crăciun pârcălabul. De observat că nici atunci ei nu apar propriu-zis în sfat, fiind pomeniți pentru că au primit danii. Tocmai la 15 iulie 1439, reîntâlnim un pârcălab în sfat, anume pe Dumitru; și atunci există probleme. Documentul ajuns la noi este o traducere târzie, făcută de dascălul Procopie, la 18 decembrie 1762²¹⁸, editorii actuali presupunând că în spatele lui Dumitru se ascunde de fapt Duma (Dulcescul) de la Neamț, care apare în sfatul de la 28 octombrie 1439²¹⁹. Judecând regresiv, el poate să fi fost pârcălab de Neamț încă de la 8 octombrie 1435²²⁰, de când apare în sfat împreună cu fratele său Mircea, mai des ca Dima Limbădulce, uneori ca Duma Dulcescul²²¹.

Este posibil ca asemenea considerații să se aplice pentru întreg intervalul 1407-1439; în fapt, un mare număr de boieri - de fapt majoritatea - nu apar nici asociați unei localități, nici unei moșii, ci doar cu numele de botez, eventual desemnându-li-se tatăl (al lui...). O altă ipoteză este aceea că Alexandru cel Bun și, o vreme, și fiii săi au considerat mai oportună prezența efectivă a pârcălabilor la cetăți. Nechemându-i la curte, implicit nu au mai apărut ca martori în sfat. Ultima presupunere ridică însă anumite întrebări pentru epoca lui Ștefan cel Mare, mult mai agitată militar, și în care pârcălabii au fost o prezență constantă în sfat.

---

²¹³ DRH, A, I, nr. 13, p. 20.

²¹⁴ *Ibidem*, nr. 17, p. 25.

²¹⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, n. 173, p. 625-627.

²¹⁶ DRH, A, I, nr. 22, p. 31-32.

²¹⁷ *Ibidem*, nr. 23, p. 32-34.

²¹⁸ *Ibidem*, nr. 198, p. 281.

²¹⁹ *Ibidem*, nr. 202, p. 287.

²²⁰ *Ibidem*, nr. 142, p. 196

²²¹ la 17 februarie 1438 (*Ibidem*, nr. 179, p. 252-253).

Pentru intervalul 1439-1457, trebuie să mai consemnăm apariția în premieră a pârcălabilor de Cetatea Albă: Iurghici, cu două mențiuni în 1443²²², Stanciul și Petru (o singură mențiune, la 26 mai 1449)²²³. Deși lui Iurghici i se atribuie ridicarea unei noi fortărețe, *Iurgheci*, în apropierea celei mari, de la Limanul Nistrului, cel mai important pârcălab al Cetății Albe în această perioadă, a fost, de departe Stanciul. Menționat simplu, ca Stanciul pârcălab, la 5 octombrie 1448²²⁴, apare în calitate de pârcălab al Cetății Albe la 26 ianuarie 1453²²⁵, dregătorie pe care o păstrează, cu unele întreruperi, până târziu, la domnia lui Ștefan cel Mare. Important, din punctul de vedere urmărit aici, este apariția sa singur în dregătorie. Tot singur apare, să reamintim, și în inscripția de la 1454. În sfârșit, până la 1457, nu doar singuri, dar fără a fi puși în legătură cu vreo cetate, mai sunt pomeniți Costea pârcălab²²⁶, Petru pârcălab (poate cel de la 1449)²²⁷, Danciul pârcălab²²⁸, Duma pârcălab²²⁹ și Ion pârcălab²³⁰.

Însă, în această epocă, cel mai important dregător cu această calitate nu este nici unul dintre cei menționați mai sus, nici chiar Stanciul. Manoil de la Hotin este atestat la 23 mai 1436; pe atunci menționat simplu, pan Manuil, undeva la mijlocul sfatului²³¹. Suntem în timpul condominiumului Iliăș - Ștefan, desigur, documentul este emis din Suceava (și nu Vaslui), personajul fiind un apropiat al familiei primului voievod. Această poziție o păstrează până la 17 ianuarie 1438²³², inclusiv. De la 20 iunie 1438, apare ca Manuil de la Hotin²³³. După mutilarea lui Iliăș vodă, preia conducerea *de facto* a acestei ramuri mușatine, protejând soția și fiii binefăcătorului său. O vreme cetatea Hotinului a rămas în custodia sa; judecând după actul din 28 februarie 1444, chiar întreaga regiune nordică a țării, vechea țară a Șepenițului. Atunci, din Liov, împreună cu Marinca, doamna lui Iliăș vodă, a încredințat lui Ioan castelan de Czyszow și lui Petru Odrowansch, palatin

²²² La 6 martie și 30 mai (*ibidem*, nr. 225, p. 316, respectiv, nr. 234, p. 331).

²²³ *Ibidem*, A, II, nr. 3, p. 3.

²²⁴ *Ibidem*, A, I, nr. 288, p. 412.

²²⁵ *Ibidem*, A, II, nr. 26, p. 35.

²²⁶ Cu întreruperi, între 18 decembrie 1446 (*ibidem*, A, I, nr. 270, p. 382) și 7 septembrie 1453 (*idem*, A, II, nr. 36, p. 51).

²²⁷ Între 1453-1456 (*ibidem*, *passim*).

²²⁸ Între 1453-1455 (*ibidem*, *passim*).

²²⁹ Cu trei mențiuni, între 25 august 1454 și 15 august 1455 (*ibidem*, nr. 41, p. 58; nr. 48, p. 67-69, nr. 49, p. 69-71).

²³⁰ La 29 august 1455 (*ibidem*, nr. 52, p. 74-75).

²³¹ *Ibidem*, A, I, nr. 152, p. 208-210.

²³² *Ibidem*, nr. 177, p. 250-251.

²³³ *Ibidem*, nr. 184, p. 260-262.

de Liov, cetățile Hotin, Țețina și Hmielov. Era o cesiune temporală (până la sărbătoarea Sfântului Petru) și condiționată, nobilii polonezi respectivi obligându-se în schimb să ceară regelui restituirea moșilor lui Iliăș vodă din Polonia²³⁴. În timpul lui Roman al II-lea, fiul lui Iliăș, la 18 februarie 1448, este al doilea în sfat, după Oană marele vornic²³⁵. Menționat atunci ca Manoil cel Mare, apare din nou, după numai cinci zile, la Colomea, ca Manoil de la Hotin, cu prilejul daniei lui Roman către Didrich Buczacki²³⁶. După moartea lui Roman, îl sprijină pe celălalt fiu al lui Iliăș, Alexandru; îl vedem luptând la Crasna, salvând resturile armatei poloneze hărțuite de Bogdan vodă. A fost, firește, o prezență constantă în sfatul lui Alexăndrel, și apare în sfat până la ultimul document cunoscut din domnia acestui voievod, cel de la 8 februarie 1455²³⁷. Curioasă este regăsirea lui în sfatul lui Petru Aron, la 7 iunie 1455, deci aproape imediat după moartea protejatului său²³⁸. Rămâne până târziu și între boierii lui Ștefan cel Mare. Fost pârcălab, dar pe poziția a doua între martorii daniei de la 8 septembrie 1457²³⁹, este primul în sfat la 13 februarie 1458²⁴⁰, 12 aprilie 1458²⁴¹, 26 octombrie 1458²⁴², 11 noiembrie 1458 (când i se precizează din nou calitatea de fost pârcălab de Hotin)²⁴³, 3 ianuarie 1459²⁴⁴ etc. Prezent doar în documentele emise din Suceava, lipsește într-unul emis din Iași (12 iunie 1459)²⁴⁵; trebuie să-l presupunem bătrân. Ultima mențiune este din 10 ianuarie, atunci, de asemenea, primul în sfat. Deja nu mai apare între martorii de la 30 iunie 1467 (act emis din Bârlad)²⁴⁶, nici între cei de la 11 septembrie același an (act emis din Suceava)²⁴⁷; probabil a decedat în acest interval.

La Ștefan cel Mare mențiunile pârcălabilor devin copleșitoare; nu aceasta mai interesează acum, ci apariția unei mari noutăți: dublarea numărului pârcălabilor la aceeași cetate. Sporadic la început, fenomenul se generalizează în cursul domniei marelui domn. Încă de la 8 septembrie 1457, cu prilejul daniei către mănăstirea Bistrița, într-un

---

²³⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, nr. 209, p. 721-722.

²³⁵ DRH, A, I, nr. 274, p. 388-389.

²³⁶ *Ibidem*, nr. 275, p. 390-391.

²³⁷ DRH, A, II, nr. 45, p. 62-63.

²³⁸ *Ibidem*, nr. 47, p. 66.

²³⁹ *Ibidem*, nr. 65, p. 94-97.

²⁴⁰ *Ibidem*, nr. 67, p. 98-99.

²⁴¹ *Ibidem*, nr. 70, p. 103-10466.

²⁴² *Ibidem*, nr. 77, p. 111-112.

²⁴³ *Ibidem*, nr. 78, p. 113-114.

²⁴⁴ *Ibidem*, nr. 81, p. 116-117.

²⁴⁵ *Ibidem*, nr. 85, p. 121-122.

²⁴⁶ *Ibidem*, nr. 147, p. 213-214.

²⁴⁷ *Ibidem*, nr. 148, p. 215-216.

document emis de la Piatra, între martori apar Iliăș și Petru Ponici, pârcălabi de Suceava²⁴⁸. La numai cinci zile, dar într-un act emis de la Bacău, Iliăș nu mai apare, iar Ponici este fără dregătorie. Speculațiile care se pot face aici sunt facile - unul din pârcălabi s-a întors în cetate, celălalt l-a însoțit pe domn - însă trebuie remarcat că documentul nu are dată de an, fiind datat de editori după componența sfatului²⁴⁹.

În același sens poate fi interpretat și actul de la 11 aprilie 1465, când în calitate de pârcălab de Chilia apare doar Isaia. După așa-zisul *Letopiseț Anonim*, variantă a cronicii redactate la curtea lui Ștefan, Chilia fusese cucerită încă din 25 ianuarie 1465. „Și le-a pus acolo pe Isaia și pe Bâltea pârcălabi și i-a învățat să păzească cetatea de limbile necredincioase”²⁵⁰. Regăsim informația și în celelalte variante ale cronicii²⁵¹, exceptând *Cronica moldo-germană*, în care singurul pârcălab menționat este Isaia, cumnatul domnului²⁵².

La 13 decembrie 1465, Ștefan întărea o danie de țigani, făcută episcopiei de Roman chiar de Isaia pârcălab de Chilia. Între martori se menționează credința panului Isaia și credința panului Ion Bucium, pârcălabi de Chilia²⁵³. Este așadar al doilea caz în care întâlnim doi pârcălabi la aceeași cetate. Ulterior, situația devine frecventă; la 11 iunie 1466, în afara lui Isaia și Bucium, pârcălabi de Chilia, apar și Stanciul și Zbiarea, pârcălabi de Cetatea Albă, ultimii despărțiți însă de Goian pârcălab de Hotin²⁵⁴. Opera, așadar, importanța personală a boierilor. Aceeași situație o regăsim la 9 iulie²⁵⁵, 28 august²⁵⁶, 15 septembrie²⁵⁷ și 8 decembrie 1466²⁵⁸. În ultimul document, atât Stanciul și Zbearea, cât și Isaia și Buhtea sunt despărțiți de alți boieri. La 10 ianuarie 1467, când apare primul pârcălab de Cetatea Nouă (Oanță), Isaia și Buhtea, pârcălabi de Chilia sunt alăturați, Stanciul și Zbearea despărțiți²⁵⁹. La 24 septembrie 1468, Buhtea și Bâlco, pârcălabi de Chilia sunt despărțiți de Oanță de Roman²⁶⁰. La 2 octombrie 1468, între Stanciul și Zbearea se

²⁴⁸ *Ibidem*, nr. 65, p. 94-96.

²⁴⁹ *Ibidem*, nr. 66, p. 97-98.

²⁵⁰ *Cronicle slavo-române...*, p. 16.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 49 (*Putna I*), p. 62 (*Putna II*), p. 70 (*traducerea românească a Letopisețului de la Putna*), p. 178 (*Cronica moldo-polonă*); Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 39.

²⁵² *Ibidem*, p. 29.

²⁵³ DRH, A, II, nr. 129, p. 185-186.

²⁵⁴ *Ibidem*, nr. 136, p. 194-195.

²⁵⁵ *Ibidem*, nr. 138, p. 196-198.

²⁵⁶ *Ibidem*, nr. 140, p. 200-202.

²⁵⁷ *Ibidem*, nr. 141, p. 202-204.

²⁵⁸ *Ibidem*, nr. 142, p. 204-206.

²⁵⁹ *Ibidem*, nr. 145, p. 210-211.

²⁶⁰ *Ibidem*, nr. 154, p. 225-227.

intercalează fiul lui Stanciul, Mârzea, Vlaicul pârcălab de Hotin și fiul său Duma, Goian pârcălab de Chilia și copiii săi, precum și Toma Chinde²⁶¹.

Situația cea mai complicată o întâlnim la 13 august 1471. Lista martorilor este deschisă de Stanciul și fiul său Mârza, urmează Vlaicul și fiul său Duma, staroști de Hotin, Bodea vornic, apoi se menționează credința panului Zbiarea, credința panului Luca și a panului Bâlco, pârcălabi de Cetatea Albă. Putem admite că Stanciul nu mai era pârcălab de Cetatea Albă, ultima sa mențiune explicită, în această calitate, datează din 18 iulie 1470²⁶²; va rămâne un dregător onorific, ce deschidea lista martorilor până târziu, în 1479²⁶³. Întrebarea care se ridică îi privește pe ceilalți trei boieri - au fost toți trei, simultan, pârcălabi de Cetatea Albă, sau este vorba de o simplă alăturare, cu Zbiarea boier fără dregătorie, pârcălabi propriu-ziși fiind Luca și Bâlco ? Această ordine, cu aceleași personaje, se păstrează, în orice caz, până la 26 august 1474²⁶⁴. Apoi, la 14 aprilie 1475, între Zbiarea și pârcălabii de Cetatea Albă, atunci Luca și Hârman, se intercalează Bodea vornic²⁶⁵. De fapt, în mod normal, problema nici nu s-ar fi pus, dacă nu ar fi intervenit calitatea anterioară a lui Zbiarea, atâta vreme partener al lui Stanciul la pârcălăbia Cetății Albe.

O problemă similară ar fi putut ridica documentul de la 15 octombrie 1491. Publicat numai în traducere de Ioan Bogdan, avea în lista martorilor, succesiv, pe „*Hârman pâr. ot Hotin, Hudeciu, pâr ot Hotin, Dajbog, pâr. ot Hotin, Mușat tij pâr.*”²⁶⁶. Într-un alt document, din 17 martie 1492, redat, de asemenea, numai în traducere apăreau: „*Hrăman, i Hudeciu, i Șteful, Mușat, tuspatru pârcălabi de Hotin*”²⁶⁷. În originalele slavone se vede clar că această calitate a avut-o doar Mușat: ВЪРА ПАНА МВЦПАТА ПРЪКАЛАБА ШТ(Ъ) ХУТИНЪ²⁶⁸. În celălalt document, din cei patru, doar Mușat are apelativul ХОТИНСКАГО²⁶⁹.

O situație și mai curioasă întâlnim la jumătatea secolului al XVI-lea, când într-o serie de acte emise de cancelaria lui Alexandru Lăpușneanu apar nu mai puțin de cinci pârcălabi la Neamț. Începând de la 15 martie 1558, după pârcălabii de Hotin sunt menționați Petre Cărcă

²⁶¹ *Ibidem*, nr. 173, p. 255-257.

²⁶² *Ibidem*, nr. 168, p. 251-253.

²⁶³ Ultima mențiune din 24 mai 1479, când era, de asemenea, primul în sfat (*ibidem*, nr. 218, p. 331-332).

²⁶⁴ *Ibidem*, nr. 198, p. 296-299.

²⁶⁵ *Ibidem*, nr. 199, p. 299-301.

²⁶⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare, I, Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*, nr. 239, p. 471.

²⁶⁷ *Ibidem*, nr. 247, p. 497.

²⁶⁸ DRH, A, III, nr. 98, p. 195-196

²⁶⁹ *Ibidem*, nr. 108, p. 214.

(Cârcovici), Bodei, Iosif Veveriță, Ion Danciul și Cârstea, pârcălabi de Neamț. Este adevărat, primii trei au atributul de pârcălab la singular, doar ultimii doi, Danciul și Cârstea, sunt notați firesc, pârcălabi de Neamț²⁷⁰. Uneori, Petru Cărcă și Veveriță sunt grupați drept pârcălabi, urmează Bodei pârcălab (la singular) și apoi Danciul și Cârstea, pârcălabi de Neamț²⁷¹. Situația este prea frecventă ca să bănuim o scăpare a pisarului, în sensul ca primii trei să fi fost foști pârcălabi. Nici nu este de crezut că s-a omis o cetate - Orheiul sau Soroca - o dată, din nou din cauza frecvenței erorii, apoi datorită importanței mai scăzute a acestora, care nu puteau precede Neamțul. O posibilitate ar fi ca primii trei să fi fost pârcălabi de Iași; acești dregători apăruiți la domnia lui Ștefan Rareș au fost plasați tocmai între pârcălabilii de Hotin și cei de Neamț²⁷².

Revenind la documentul de la 13 august 1471, acesta este important și din alte puncte de vedere. De acum se păstrează alăturarea pârcălabilor de Chilia și Cetatea Albă, ca și ordinea înșiruirii: Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamț, Cetatea Nouă, Orhei. Firește, lucrurile vor sta așa până la 1484. În sfârșit, exact când începea să se contureze o regulă apare o excepție: o vreme, începând cu 31 martie 1481²⁷³ și până la 29 mai 1484²⁷⁴, sfatul domnesc îl are în frunte pe Vlaicu pârcălab de Orhei, unchiul lui Ștefan²⁷⁵. După ce Vlaicu dispăre din sfat, și probabil și dintre cei vii, pârcălabul de Orhei (Grozea) revine într-o poziție subalternă, undeva pe la mijlocul sfatului.

Înșiruirea avea drept criteriu importanța cetăților sau a boierilor care le conduceau ? În mod normal, nu ar fi trebui să existe o contradicție între cele două; s-ar explica astfel distanța între doi pârcălabi ai aceleiași cetăți. De fapt, întrebarea de mai sus este una retorică, pare evident că, dincolo de importanța cetăților sau de legătura de rudenie cu domnul, mai importantă era vârsta și mai ales prestigiul boierului respectiv.

În spiritul rândurilor de față cel mai important lucru este că la Ștefan cel Mare se instituie sistemul celor doi pârcălabi. În secolul al XVI-lea el s-a generalizat. Fenomenul a fost remarcat și comentat de mult în

²⁷⁰ DIR, XVI, A, II, nr.93, p. 101.

²⁷¹ *Ibidem*, nr. 130, p. 138.

²⁷² De la 28 martie 1552 (*Ibidem*, nr. 130, p. 138 etc.).

²⁷³ DRH, A, II, nr. 235, p. 358-359.

²⁷⁴ *Ibidem*, nr. 262, p. 401-403.

²⁷⁵ *Ibidem*, nr. 131, p. 187.

istoriografia noastră²⁷⁶, subliniind-se astfel grija marelui domn pentru cetățile țării.

În timp, au existat și alte interpretări. Numărul pârcălabilor era explicat de Dimitrie Cantemir prin calitatea diferențiată a locurilor pe care le administrau: „*La Hotin, Cernăuți, Suceava, Neamț și Soroca sunt doi pârcălabi care, fiindcă acestea sunt cetățile cele mai de seamă ale Moldovei, poartă și numele de comandanți; apoi tot câte doi sunt la Roman, Botoșani (târg care este sub conducerea soatei domnitorului), la Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălcii, Galați, Tecuci, Tutova și Putna. Celelalte târguri de mai mică importanță, precum Bacău, Târgul Frumos, Hârlău, Covurlui și Vaslui au fiecare un singur pârcălab*”²⁷⁷.

După intrarea Ciceului și Cetății de Baltă în posesia lui Ștefan documentele transilvănene remarcau pe cei doi pârcălabi, cum era „obiceiul la moldoveni”²⁷⁸. Faptul ne arată că nu îl putem echivala pe al doilea cu un vicecastelan. Într-un asemenea caz, fie că faptul nici nu ar fi fost menționat, fie s-ar fi remarcat similitudinea „obiceiului”. Trebuie să tragem concluzia că pârcălabii moldoveni din cetățile ardelenene aveau același rang.

O explicație sensibil diferită, pentru cei doi pârcălabi a oferit D. Ciurea, istoricul ieșean distingând între pârcălabii de cetăți (unul sau doi) și acela de ținut. Această separare ar fi existat doar pentru Neamț și Suceava, în rest (Hotin, Soroca, Roman etc.) pârcălabii de cetate fiind și de ținut²⁷⁹. În sfârșit, în privința comparației încercată mai sus, același autor deosebea net ținuturile moldovene de castelania poloneză sau comitatul ungar, ținuturile nefiind teritorii afectate unui burg, respectiv, unei organizații nobiliare²⁸⁰.

4) Pârcălabul Sucevei

Necesită o discuție specială datorită evoluției în timp, diferită de a celorlalți pârcălabi. Denumirea specială pe care a purtat-o un timp, aceea de portar, ca și transformarea sa, în cursul secolului al XVI-lea, în căpetenia întregii armate a țării, hatmanul, presupune un proces complicat și destul de obscur. A suscitat, din aceste motive, numeroase discuții în istoriografie. Au apărut multe contradicții, confuzii; acestea au

---

²⁷⁶ Al. Lapedatu, *Notiță istorică* în K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. XXV; D. Nichita, *op. cit.*, 2, 1925, p. 98; Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători...*, p. 82;

²⁷⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 257.

²⁷⁸ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, p. 29.

²⁷⁹ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 163 și urm.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 221.

fost determinate și întreținute de caracterul confuz al documentelor înseși. Definițiile oferite de istorici trebuie considerate cu prudență. Pentru problema de față, hatmanul și instituția respectivă prezintă un interes mai scăzut; mult mai important este portarul, dar din secolul al XVI-lea nu mai pot fi deosebiți.

O eventuală istoriografie a problemei ar trebui să înceapă cu pasajul lui Misail Călugărul referitor la dregătorii lui Alexandru cel Bun. Anacronismul evident al acestui text a fost demonstrat, cum am arătat, de la începutul secolului trecut²⁸¹. Acel „*hatman și pârcălab de Suceava și ispravnic pe toate oștile țării*”²⁸² era desigur o realitate a veacului al XVII-lea, se putea aplica și celui de-al XVI-lea, dar fără nici o legătură cu epoca lui Alexandru cel Bun.

Prezentând dregătoriile țării în *Poema Polonă*, Miron Costin plasa pe poziția a patra „*hatmanul, pârcălab de Suceava*” și oferea următoarele explicații: „*i s-a adăugat pârcălăbia de Suceava, ca să aibă loc în sfat. Judecă pe călărași și pe dărăbani și pe alți slujitori. Poartă un baston roșu. Această dregătorie nu era mai demult. Domnul Ieremia Movilă a înființat această dregătorie. Mai înainte vornicii cei mari conduceau oștile, unul ținea aripa dreaptă, celalt aripa stângă*”²⁸³.

Același loc îl ocupă și la Dimitrie Cantemir, după care „*hatmanul este comandantul întregii armate, funcție pe care în timpul împăraților greci o avea marșalul curții. El este capul tuturor călărașilor, adică al soladaților călări, și are sub comanda lui pe oștenii cu leafă, atât călăreți, cât și pedestrași. Are administrația Sucevei și în fața domnitorului poartă toiaș bătut în aur*”²⁸⁴.

În privința istoriografiei moderne, studiul citat al lui I. Tanoviceanu a pus, în general în mod corect, întreg cadrul problemei. I se pot reproșa doar câteva inadvertențe cronologice, scuzabile însă având în vedere izvoarele editate la acea dată. Colecțiile de documente de după război și unele studii mai recente au îndreptat reperele respective²⁸⁵.

Ceea ce interesează mai mult aici este legătura făcută de acest autor între portar și mai vechiul vornic de Suceava, ipoteză preluată și dezvoltată și de alți istorici: „*prin urmare, vechiul vornic și mai târziu portar de Suceava își schimbă funcțiunea și numele cam pe la anul 1588... În fapt, portarul de Suceava, simplu comandant militar al cetății Suceava, unde se afla scaunul domnesc, ajunsese de astă dată*

²⁸¹ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 5 și urm.

²⁸² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 22.

²⁸³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 238.

²⁸⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 201.

²⁸⁵ Atestarea și problema hatmanului, în general, la Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în *Cercetări istorice*, s.n., XII-XIII, Iași, 1981-1982, p. 307-316.

căpetenie a tuturor oștilor Moldovei, și pârcălab nominal al Sucevei...Nu tot așa era în vechile timpuri; predecesorul său, portarul de Suceava, era cel mai mic dintre comandanții de cetăț²⁸⁶. Ultima idee era argumentată prin poziția joasă în sfatul domnesc al portarului în secolul al XVI-lea și o explica prin moștenirea secolului anterior: „această ordine ierarhică era destul de veche, căci se găsește deja în secolul al XV-lea, când Ștefan cel Mare, încredințând lui Luca Arbore această slujbă, pe care avea să o păstreze mai bine de 30 de ani, așază definitiv pe portarul de Suceava printre boierii cei mari din sfatul țării... Din acest boier... împrejurările fac peste un secol unul din cei mai mari boieri ai Moldovei, al patrulea în ordine ierarhică. Și pe când toți pârcălabii Moldovei își pierd vechea lor importanță, hatmanul care, ca portar de Suceava, era cel mai mic pârcălab, ajunge căpetenia tuturor oștirilor țării și prin urmare mâna dreaptă a domnului²⁸⁷. Pentru a recapitula, vornicul Sucevei, de la începutul secolului al XV-lea, s-ar fi transformat în portarul Sucevei. Această dregătorie ar fi început să capete importanță la Ștefan cel Mare, dar și atunci și în secolul al XVI-lea nu era una de prim rang. Abia după o nouă transformare, din portar în hatman, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, ajunge la o poziție de prim rang. Legătura între toate aceste dregătorii, numitorul comun, ar fi totuși calitatea de căpetenie a cetății de scaun, pârcălăbia Sucevei. Acestei scheme i se pot aduce doar prea puține corecții, care nu ating fondul problemei.

Astfel, prima mențiune a portarului nu a fost aceea de la 10 august 1442²⁸⁸. Constantin V. Dimitriu a trimis corect la documentul de danie al lui Iliăș și Ștefan către Oană portarul, pe care l-a datat însă, după M. Costăchescu, la 20 august 1436²⁸⁹. Eroarea de datare a fost îndreptată de editorii colecției DRH, dania și implicit atestarea portarului fiind ridicată cronologic la 24 august 1438²⁹⁰. Mai important este faptul că și acest istoric susține proveniența portarului din vornicul de Suceava, aducând în sprijinul afirmației respective argumente istorice și filologice, ultimele destul de fanteziste. Plecând de la accepția cunoscută, „*cuvântul slavo-bulgar dvor = curte*“, a emis următoarea teorie etimologică: „*în celelalte limbi slave cuvântul, deși există, are un înțeles deosebit de acel ce-l avea la români. Așa în rusește dvornika = portar; în poloneză dvornik = intendent. Pentru demnitatea de vornic s-a păstrat înțelesul ce-l avea în limba slavo-bulgară, «demnitarul curții» iar pentru demnitarul numit*

²⁸⁶ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 6-7.

²⁸⁷ *Ibidem*, p. 7-8.

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 6. Citează în notă fondul de documente de la Sf. Spiridon Iași, Dumești IV, 1. A fost preluat de Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XXV

²⁸⁹ Constantin V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni...*, p. 12.

²⁹⁰ DRH, A, I, nr. 189, p. 268-269.

«*vornic de Suceava*» credem într-o influență a slavilor de răsărit și nord unde cuvântul *dvornik* înseamnă *portar sau intendent*»²⁹¹. Se pot formula mai multe obiecții, în primul rând existența în documente a unui vornic de poartă, care după teoria lui C. V. Dimitriu ar fi un pleonasm. Apoi firesc ar fi fost ca în documentele slave să se folosească tot o formă slavă a termenului; nu mai amintim că aceasta nu este de fapt *дворника* ci *враты*²⁹². Or, în documente, inclusiv în cel de la 1438, demnitatea apare sub formă românească (*шана портарюлы*). Faptul este observat și de autorul respectiv și depășit destul de neconvingător²⁹³. Sigur, nu ar fi prima dată când în documentele slave emise de cancelariile de la noi se strecurau cuvinte românești. Ceea ce nu se explică în teoria amintită este de ce au continuat să existe vornici, desemnați ca atare în documente, și doar vornicul de Suceava a devenit portar ?

Revenind la Oană portar, în afară de mențiunea amintită de la 24 august 1438, el va fi pomenit în această calitate, cu întreruperi, între 30 iulie 1439 și 29 noiembrie 1443. Reapare, după o lungă pauză, între 15 iulie-10 octombrie 1448. Din nici una din mențiuni nu reiese o legătură explicită cu Suceava, niciodată el nu apare ca Oană portar de Suceava, ci doar simplu, ca Oană portar. De asemenea, nimic nu probează identitatea lui cu Oană vornic de Suceava, din prima jumătate a secolului al XV-lea, ipoteză emisă de N. Stoicescu²⁹⁴. Mai mult, primul document care îl pomenește, document de danie, este emis din Vaslui, așadar fieful lui Ștefan voievod. Inutil să mai pomenim că satele cu care este dăruit sunt toate „pe Vaslui”. După îndepărtarea lui Iliăș vodă, în 1442, Oană portar este martor în sfatul lui Ștefan (16 aprilie 1443 - 29 noiembrie 1443). Este limpede că Oană a fost un boier din tabăra lui Ștefan și în orice caz un adversar al ramurii lui Iliăș vodă, odată ce îl regăsim în sfatul lui Petru al II-lea, în cursul anului 1448²⁹⁵. Oricum, judecând regresiv, un asemenea personaj nu avea ce să caute în Suceava anilor 1439-1442.

²⁹¹ *Ibidem*, p. 13

²⁹² Un exemplu din vechea cronică rusă: *поставиша цтага два грады враты манасырскими* (așezară două steaguri înaintea porții mănăstirii), apud I. Bogdan, *Documentul răzenilor...*, p. 391, n. 23.

²⁹³ Constantin V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 13 și urm.

²⁹⁴ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova. (Sec. XIV-XVII)*, București, 1968, p. 248, nota 49. Vornicul de Suceava respectiv era Oană de la Tulova, mort înainte de 3 iunie 1429, când Alexandru cel Bun întărea fiilor săi, Lazăr, Stanciul și Costea „*dreptcredincioasa vislujenie a tatălui lor*” (DRH, A, I, nr. 90, p. 134-136).

²⁹⁵ Cu cinci mențiuni, între 15 iulie - 10 octombrie 1448 (DRH, A, I, nr. 280, p. 397-399; nr. 282, p. 402-403; nr. 284, p. 405-407; nr. 285, p. 407-408, nr. 290, p. 414-415).

La Ștefan cel Mare întâlnim, la 8 septembrie 1457, pe Iliăș și Petru Ponici, pârcălabi de Suceava²⁹⁶. Dacă Iliăș dispăre din sfat, pe Petru Ponici îl întâlnim încă un deceniu, până la 28 august 1466, dar ca boier fără dregătorie. Confundând dregătoria cu persoana, C. V. Dimitriu a crezut că Ponici a fost pârcălab de Suceava în tot intervalul 12 august 1457- 15 septembrie 1466²⁹⁷. Îi mai rămânea de explicat acestui istoric pauza dintre 1466 și 1479, când într-adevăr începe să fie menționat Șendrea portar de Suceava. Departe de a-l speria dificultățile, el a confecționat o teorie, în fața căreia etimologia portarului este cu totul nevinovată. Astfel, a folosit un document de la 25 martie 1529 - data este, miraculos corectă - prin care „*Petru vodă Rareș întărește Mariei, fata Mihulci, fiul Lazei, jupâneasa lui Dolh, fostul portar de Suceava, satul Horodniceni pe Roșia și cu mori în Brădătel de la toți urmașii lui Oană Pântece cu 380 zloți tătareșt'*”, trimiterea fiind la primul volum din *Surete și izvoade* a lui Gh. Ghibănescu²⁹⁸. Urmează apoi: „*din cele arătate în documentul de mai sus se poate vedea că boierul Dolh, fostul portar de Suceava, a trăit în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Dacă ținem seama de acest document târziu, trebuie să afirmăm că Dolh a ocupat sub marele domn demnitatea de portar de Suceava. Perioada de timp în care credem că Dolh a fost portar de Suceava este aceea cuprinsă între anii 1466 septembrie 15 și 1479 aprilie 29, de când găsim în funcția de portar de Suceava, pe Șandrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare și fiul boierului Dolh*”. Argumentul pentru această înrudire este fragmentul din *Letopisețul* lui Ureche, după care Șendrea, ucis în lupta de la Râmnic, în 1481, ar fi fost îngropat la Dolhești, lângă tatăl său. Lucrurile ar fi putut fi cât de cât acceptabile dacă ar fi fost prezentate sub formă de ipoteză. Dar C. V. Dimitriu nu s-a oprit aici și a inventat și o descendență fantastică respectivului personaj: „*boierul Dolh, »fostul portar de Suceava»*, a avut de soție pe Laza, cu care a avut doi copii: pe Șandrea, portarul de Suceava, căsătorit cu Maria, fiica Oltei și sora lui Ștefan cel Mare și pe Mihul, care are de fiică pe Maria, care-i este nepoată lui Dolh și pe care o găsim în anul 1529 martie 25, cumpărând satul Horodniceni”²⁹⁹. Totul a plecat de la o lectură greșită a documentului de la 25 martie 1529. În redacția editorilor DIR, pasajul sună astfel: „*Maria,*

²⁹⁶ DRH, A, II, nr. 65, p. 94-97.

²⁹⁷ Constantin V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 9. Erorile de la datele de zi și de lună se explică probabil prin consultarea superficială a lui Ioan Bogdan, la care documentele din 12 august și 8 septembrie 1457, respectiv, 28 august și 15 septembrie 1466 se află pe aceeași pagină, sau mai exact au și pagini comune (Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 4, respectiv, 111).

²⁹⁸ Constantin V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 9-10 și nota 14.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 10.

fiica lui Mihul, fiul lui Lazea, cneaghina lui pan Dolh fost portar de Suceava³⁰⁰. Departe de a fi soția lui Dolh, Lazea, de fapt Laza, este în primul rând bărbat, tatăl lui Mihul și bunicul Mariei, cumpărătoarea de la 1529. În sfârșit, ceea ce este esențial, despre acest Dolh nu știm mai multe decât o spune acest document, adică faptul că Dolh a fost cândva portar de Suceava. Cneaghina sa a cumpărat satul în zilele lui Ștefan cel Mare de la descendenții foarte numeroși ai lui Oană Pântece. Legătura stabilită între Șendrea și misteriosul Dolh este arbitrară, ca și faptul că fiul a urmat în dregătorie presupusului tată; în sfârșit, la fel de arbitrară este plasarea lui Dolh ca portar în intervalul 1466-1479.

Atestarea lui Șendrea în calitate de portar al Sucevei se produce de fapt la 4 martie 1479. Era plasat la mijlocul sfatului, după pârcălabii de Chilia, dar înaintea lui Gangur pârcălab de Orhei³⁰¹. La 29 aprilie 1479, data avansată de C. V. Dimitriu, apare ca pan Șandrea de Suceava; este drept, cu acest apelativ simplu, fără folosirea numelui de pârcălab, sunt menționați și ceilalți: pan Duma și pan Hărman de Cetatea Albă, pan Dajbog de Neamț etc. Pe de altă parte, era plasat acum imediat după pârcălabii de Cetatea Albă; faptul se explică prin aceea că documentul de la 4 martie 1479 era o danie pentru Dajbog pârcălab de Neamț și deci acesta nu putea să apară între martori³⁰². Ultima mențiune a lui Șendrea este cea de la 20 aprilie 1481. Șendrea pierde într-adevăr, la 8 iulie 1481, în bătălia de la Râmnic, fapt consemnat de toate variantele cronicii oficiale de la curtea lui Ștefan, singur *Letopisețul anonim*, menționând și faptul că „a fost adus și îngropat la tatăl său, la Dolhești”³⁰³. Grigore Ureche, care cunoștea calitatea sa de portar al Sucevei, notează că „a picat om de frunte Șandrea hatmanul”³⁰⁴. În timpul lui Vasile Lupu, când cronicarul și-a redactat opera, cele două dregătorii se cumulau, de aici anacronismul evident. În paranteză fie spus, Ureche, care a preluat și el știrea din cronica oficială, a adăugat, la rândul său „și l-au adus de l-au îngropat în Dolhești, lângă tată-său”³⁰⁵. Mica eroare de o literă a lui Ureche a generat frumoasa fantezie a lui C. V. Dimitriu, care, tot în treacăt fie spus, ar fi putut cunoaște textul *Letopisețului anonim*, publicat de Ioan Bogdan la sfârșitul secolului al XIX-lea³⁰⁶.

³⁰⁰ DIR, XVI, A, I, nr. 283, p. 317

³⁰¹ DRH, A, II, nr. 212, p. 320-322.

³⁰² *Ibidem*, nr. 213, p. 322-324

³⁰³ *Cronicile slavo-române...*, p. 19.

³⁰⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 54.

³⁰⁵ *Ibidem*.

³⁰⁶ Sub numele de *Letopisețul de la Bistrița*, în *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 3-78.

Timp de cinci ani nu mai aflăm pomenită această dregătorie. Abia de la 14 septembrie 1486, apare Luca al lui Arbure³⁰⁷. Era fiul lui Arbure, și el pârcălab, dar de Neamț la Ștefan cel Mare, pomenit prima dată la 13 august 1471³⁰⁸, ultima dată la 22 mai 1476³⁰⁹, în ajunul mării confruntări cu turcii. Luca a avut cea mai lungă deținere a acestei dregătorii, fiind portar sub trei domnii, fiind menționat ca atare până la 8 ianuarie 1523³¹⁰. Nu mai insistăm asupra personalității binecunoscute a acestui boier, nici asupra tragicului său sfârșit. În legătură cu acesta poate fi observat din nou anacronismul lui Ureche, relativ la confuzia între portar și hatman: „într-acest an <1523>, în luna lui aprilie, în cetatea Hârlăului, Ștefan vodă au tăiat pre Arbure hatmanul, pe carile zic să-l fi aflat în hiclentie, iară lucrul adevărat nu se știe”³¹¹.

În acest sens trebuie considerat și documentul de la 1 mai 1584, în care „lon Solomon logofăt și cneaghina lui, Mărica, fiica Mariții călugărița, nepoata lui Luca Arbure hatman” au dat mănăstirii Sucevița plaiul muntelui Gemălăul, „pe unde a ținut Arbure hatmanul”³¹².

O situație similară vom întâlni și pentru următorii portari de Suceava. Petrică, care îi urmează lui Luca Arbure, și este menționat în dregătorie la 15 și 25 martie 1523³¹³, este și el denumit hatman, retroactiv, la 5 octombrie 1595³¹⁴. Mihul, portar între 23 aprilie 1530 și 30 noiembrie 1540³¹⁵, este desemnat ca hatman la 17 ianuarie 1597³¹⁶. La fel, Petru Vartic, menționat ca portar între 17 septembrie 1545 și 5 aprilie 1548³¹⁷, apare ca hatman la 11 septembrie 1583³¹⁸, în sfârșit Ion Sturza, portar între 12 martie 1550 și 1 septembrie 1552³¹⁹, a fost pomenit hatman la 21 august 1581³²⁰.

Deja Dan, portar între 23 februarie 1554 și 17 decembrie 1556, apare la ultima mențiune ca „Daniil hatman și pârcălab de Suceava”³²¹ și retroactiv, la 1598³²². Dumitru, portar între 15 martie 1558 și 20 august

³⁰⁷ DRH, A, II, nr. 264, p. 405-407.

³⁰⁸ *Ibidem*, nr. 173, p. 255-257.

³⁰⁹ *Ibidem*, nr. 206, p. 312-313.

³¹⁰ DIR, XVI, A, I, nr. 191, p. 217-218.

³¹¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 96.

³¹² DIR, XVI, A, III, nr. 305, p. 251.

³¹³ DIR, XVI, A, I, nr. 193, p. 220; nr. 196, p. 221-223.

³¹⁴ DIR, XVI, A, IV, nr. 167, p. 131.

³¹⁵ DIR, XVI, A, I, *passim*.

³¹⁶ DIR, XVI, A, IV, nr. 208, p. 155.

³¹⁷ DIR, XVI, A, I, *passim*.

³¹⁸ DIR, XVI, A, III, nr. 284, p. 231.

³¹⁹ DIR, XVI, A, I, nr. 530, p. 587-588, DIR, XVI, A, II, *passim*.

³²⁰ DIR, XVI, A, III, nr. 224, p. 169.

³²¹ DIR, XVI, A, II, nr. 89, p. 98.

³²² DIR, XVI, A, IV, nr. 247, p. 187, cf. *ibidem*, nr. 286, p. 233 (document din 30 iunie 1591).

1560, apare ca hatman la 5 aprilie 1559³²³. Cum actul de la 17 decembrie 1559 era emis de egumenul Eftimie de Humor, abia actul din 5 aprilie 1559, cu menționarea lui Dumitru hatman, se constituie, după Ștefan S. Gorovei, în „prima menționare a hatmanului în sfatul domnesc al unui act redactat în cancelaria princiară cu destinație internă”³²⁴. Barnovschi, portarul lui Despot, la 19 mai 1563³²⁵ este menționat cu doar cinci zile înainte, la 14 mai, ca hatman și pârcălab al Sucevei³²⁶, pentru ca, la 17 iunie 1563, să fie desemnat din nou ca portar³²⁷.

Aparent, după cele de mai sus, prima mențiune într-un act intern a acestei duble dregătorii este cea de la 17 decembrie 1556. Un document pus în circulație de istoricul citat mai sus a coborât însă atestarea hatmanului și pârcălabului de Suceava cu câțiva ani, acolo fiind pomenit în această calitate Ion Sturza³²⁸. Încă odată, este vorba doar de mențiunile din actele interne; după mărturiile externe, primul boier cu această calitate a fost boierul lui Petru Rareș, Mihul, la 18 aprilie 1540, dar pomenit în această calitate ca dregător al lui Alexandru Cornea³²⁹. În sfârșit, după cum observa Ștefan S. Gorovei, „cea dintâi menționare a hatmanului într-un act emis de cancelaria domnească a Moldovei” a fost aceea din primăvara lui 1541, când Petru Rareș se interesa în Polonia, între alții, de „Mihul hatman”³³⁰.

Alternanța denumirilor în actele interne a continuat până târziu, în secolul al XVII-lea. Se pot înregistra diverse „variante”. Slăvilă portar în prima domnie a lui Petru Șchiopul apare la 15 septembrie ca „hatman și portar de Suceava”³³¹, în locul numirii cunoscute de „hatman și pârcălab de Suceava”. În restul actelor este doar portar. Alteori, îi întâlnim simplu, ca hatmani; este cazul lui Burlă, în scurta domnie a lui Ioan Potcoavă³³². Balica, unul din cei mai longevivi portari, este și el (doar) hatman, la 1 august 1583³³³, și, peste doar cinci zile, la 6 august, hatman și portar de

³²³ DIR, XVI, A, II, nr. 113, p. 120-121.

³²⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 312.

³²⁵ *Ibidem*, nr. 162, p. 165-166.

³²⁶ *Ibidem*, nr. 161, p. 163-165.

³²⁷ *Ibidem*, nr. 163, p. 166-167.

³²⁸ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 308-311.

³²⁹ Scrisoarea lui Toma Sobocki la regele Poloniei, care menționează și pe „hethman yego <al lui Alexandru Cornea> Myhul” (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, nr. 24, p. 30-31); Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 311.

³³⁰ *Ibidem*.

³³¹ DIR, XVI, A, III, nr. 78, p. 59-60.

³³² *Ibidem*, nr. 116, p. 91-92.

³³³ De fapt, era pomenită Scheauca „cneaghina lui Balica hatman” (*ibidem*, nr. 275, p. 222; cf. nr. 279, p. 228-229). Și retroactiv, la 10 aprilie 1587, când Petru Șchiopul a dat mănăstirii Sinai șase fălci de vie în Dealul Porcul, pentru pomenirea sa, a familiei, dar și a răposatului „pan

Suceava³³⁴. De asemenea, în restul actelor apare doar ca portar. Odată cu Gheorghe, re apare denumirea cunoscută - „*hatman și pârcălab de Suceava*”³³⁵, însă acum, la a doua domnie a lui Petru Șchiopul, și după decesul lui Balica, apare o curioasă alternanță între Andrei și Gheorghe, iar spre final chiar o simultaneitate. La 17 ianuarie 1591, printre martorii la cununia secretă a lui Petru vodă cu Irina Botezata erau Andrei hatmanul și Gheorghe (*Gorghi*) hatmanul³³⁶.

O altă situație curioasă este cea de la 25 aprilie 1589, când Andrei hatman și pârcălab de Suceava a făcut obiectul unei danii a domnului, iar între martori apărea Andrei portar³³⁷. O posibilă explicație ar putea să o aducă actul de la 25 decembrie 1591, în care Aron vodă dăruia mănăstirea Pângărați, ctitoria tatălui său, Alexandru Lăpușneanu, amintind și dania unor vii de către Andrei fost hatman la Petru vodă. Între martorii daniei apare Andrei Corcodel portar de Suceava, boier muntean cunoscut, venit în Moldova tocmai în timpul lui Petru Șchiopul. Cu alte cuvinte, de pe la 1590, trebuie să constatăm nu doar dublarea hătmăniei, fenomen accidental, care nu va mai fi întâlnit decât foarte târziu, dar mai ales o scindare a dregătoriei, între un hatman și pârcălab de Suceava și, respectiv, un portar. Considerând și mențiunea lui Ureche, după care Alexandru Cornea fusese „*atuncea portariu la cetatea Sucevei, iară mai denainte vreme fusese slugă la Mihul hatmanul*”³³⁸, s-a presupus că portarul a fost un subaltern al hatmanului. După Al. Lapedatu, care îl urma pe Miron Costin, de la Ieremia Movilă s-ar fi produs o scindare de atribuții: un pârcălab, care era și hatman, ar fi preluat pe cele militare, celălalt, care era portar, pe acelea administrative³³⁹. Separarea s-ar fi produs de la început, portarul dispărând odată cu încetarea funcționalității cetății, în timp ce hatmanul s-a menținut și în secolul al XVII-lea³⁴⁰.

Revenind la șirul portarilor din secolul al XVI-lea, trebuie remarcată prezența în sfatul lui Aron vodă a lui Ivan, nimeni altul decât Ivan Noroce, un alt muntean adus în Moldova încă de Petru Șchiopul. Pârcălab de Neamț la acesta³⁴¹ și portar la Aron vodă³⁴², el pregătește

---

Balica, numit Melentie, hatman”, ctitorul unei biserici metoh la Sinai „în Galatia” (*ibidem*, nr. 425, p. 348-349).

³³⁴ *Ibidem*, nr. 278, p. 225-228.

³³⁵ La 17 august 1586 (*ibidem*, nr. 402, p. 331).

³³⁶ DIR, XVI, A, IV, nr. 2, p. 2.

³³⁷ DIR, XVI, A, III, NR. 509, P. 418-420. Ciudățenie remarcată și de Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 314.

³³⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 113.

³³⁹ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XXV.

³⁴⁰ *Ibidem*.

³⁴¹ DIR, XVI, A, III, *passim*.

parcă, sub acest aspect instituțional, momentul primei Uniri; aspectul fiind sesizat și speculat de istoriografie. Celălalt portar al lui Aron, Răzvan³⁴³, este și primul dregător de acest fel care ajunge domn.

Următorul demnitar a avut o carieră similară; ceea ce interesează aici este că la Simion Movilă avem toate variantele nominale cu puțință. Frate noului domn, Ieremia Movilă, el îi preceda acum pe ceilalți pârcălabi, ceea ce face, încă odată, inutilă stabilirea unei ordini ierarhice instituționale. De asemenea alternanța denumirii dregătoriei la acesta pune sub semnul întrebării teza lansată de Al. Lapedatu și preluată cu minime modificări de istoricii postbelici care au încercat să delimiteze ceva mai strict instituțiile țării³⁴⁴.

Astfel, la 3 martie 1597, Simion apare ca hatman și portar de Suceava și, cum arătam, precede celorlalți pârcălabi³⁴⁵; peste câteva luni, într-un document datat mai-septembrie 1597, era desemnat ca hatman și pârcălab de Suceava și era primul în lista martorilor³⁴⁶. La 20 februarie 1598 este doar Simion portar, plasat după marii vornici, dar înaintea pârcălabilor, peste doar opt zile, este pomenită „credința panului și a fratelui domniei mele, Simion hatman și pârcălab de Suceava“, așezat acum după Nistor Ureche mare vornic al Țării de Jos, dar înaintea lui Gligorcea Crăciunovici mare vornic al Țării de Sus. Foarte curios, actul de la 8 martie 1598 este o întărire pentru Dumitru portar de cetatea Sucevei³⁴⁷, la 14 martie același an, deci practic la o săptămână, în sfat este Simion hatman și portar de Suceava³⁴⁸, dar la 17 martie hatman și pârcălab³⁴⁹. În sfârșit, la 1 mai 1598, lui Dumitru portar i se întărește satul Popeni, iar printre martori este Simion portar de Suceava³⁵⁰. Dacă interpretăm strict documentele, trebuie să conchidem că la Ieremia Movilă au existat doi portari de Suceava; dacă le coroborăm, ne putem gândi că Simion, mâna dreaptă a fratelui său, a avut un subaltern, ce s-a îngrijit efectiv de cetatea de scaun³⁵¹. Este totuși curios că tocmai în documentul care îl pomeneste pe Dumitru portar, Simion nu mai apare

³⁴² Menționat între 16 martie și 20 aprilie 1593 (DIR, XVI, A, IV, nr. 91, p. 53-54; nr. 96, p. 77-78; nr. 97, p. 78-79; nr. 98, p. 79-80).

³⁴³ Între 28 martie și 8 decembrie 1594 (*ibidem*, nr. 127, p. 105; nr. 143, p. 116-117).

³⁴⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 205; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 250.

³⁴⁵ DIR, XVI, A, IV, nr. 211, p. 157-159.

³⁴⁶ *Ibidem*, nr. 215, p. 160-161.

³⁴⁷ *Ibidem*, nr. 251, p. 193.

³⁴⁸ *Ibidem*, nr. 252, p. 193-195.

³⁴⁹ *Ibidem*, nr. 253, p. 195-197.

³⁵⁰ *Ibidem*, nr. 272, p. 219-220.

³⁵¹ În sprijinul acestei ipoteze se poate aduce documentul de la 10 august 1610 când sunt menționați „Dumitru Băsescul fost portar la cetatea Sorociei și Pisoțchii fost pârcălab de Soroca“, totuși, se vede că portarul îl precede pe pârcălab (DIR, XVII, A, II, nr. 421, p. 315).

ca hatman și pârcălab, cum în treacăt fie spus este menționat peste două zile³⁵², ci tot ca portar. Singura posibilitate care mai lipsea din această adevărată artă combinatorie a cancelariei lui Ieremia vodă, a fost acoperită la 25 martie 1599, cu Simion portar de Suceava primul în sfat³⁵³.

Un reper important a fost desigur Udrea hatman și pârcălab de Suceava la Mihai Viteazul; îi scrie în această calitate lui Stanislav Zolkiewski, la 7 iulie 1600³⁵⁴; arătam mai sus cum căpitanul propriu-zis al cetății a fost în acel timp Ioan Kaptury.

Odată cu secolul al XVII-lea, denumirea de hatman și pârcălab se generalizează, excepția devine menționarea dregătorului respectiv ca portar. Este cazul lui Vascan Orăș, la a doua domnie a lui Ieremia Movilă, sau lui Isac Balica, la Constantin Movilă. Astfel, ultimul a fost constant hatman și pârcălab și doar o singură dată „*portar de cetatea Sucevei*”³⁵⁵.

Este probabil ultima dată când mai întâlnim acest „cumul” de funcții, fiindcă începând cu epoca imediat următoare hatmanul și pârcălabul de Suceava se separă definitiv de portar. Primul, dregător, a devenit unul de prim rang de jure, nu doar ca în cazul pe care îl putem presupune particular, al lui Simion Movilă. El era în primul rând hatman, conducătorul oștilor țării. Particula de pârcălab de Suceava este mai mult onorifică, mai toți rezidă și uneori emit ei înșiși acte din lași. Mențiunile portarilor se împutinează drastic, semn evident al scăderii lor în importanță. Cei câțiva portari ce apar la Vasile Lupu, Dima, Frangulea, sau la Gheorghe Ștefan, Ieremia Cârcul, nu ar mai fi avut vechile atribuții, ei fiind acum „simpli îngrijitori ai cetății”³⁵⁶.

Portarii dispar practic după 1670³⁵⁷. Fenomenul a fost pus în legătură cu distrugerea cetății de scaun ordonată de Dumitrașcu Cantacuzino, la 1675. El ar trebui asociat mai mult cu situația cu totul specială de după 1672-1673, când decenii în șir nu doar Suceava, ci și Neamțul au fost ocupate fie de imperiali, fie de poloni și, în mod evident, un portar de Suceava nu își mai avea rostul.

---

³⁵² *Ibidem*, nr. 273, p. 220-223.

³⁵³ *Ibidem*, nr. 310, p. 251-252.

³⁵⁴ *Ibidem*, nr. 361, p. 296-297.

³⁵⁵ DIR, XVII, A, II, nr. 269, p. 208-209.

³⁵⁶ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. LIV și nota 8. Dima portar, martor la vânzări de ocină, la 9 august 1635, 20 februarie și 15 septembrie 1636, în ultimul act și lorașco portariul din Pleșești (DRH, A, XXIII, nr. 197, p. 231-233, nr. 333, p. 377-378, respectiv, nr. 513, p. 567). La 20 februarie este pomenit retroactiv Hancea fost portar de Suceava, între 1626 și 1629 (*ibidem*, nr. 336, p. 380).

³⁵⁷ Lista lor la C. V. Dimitriu, *op. cit.*, p. 113-114.

II Starostele

Teoretic, este echivalentul pârcălabului; îl întâlnim mai mult în ținuturile de graniță. Atât cuvântul, cât și instituția provin din Polonia³⁵⁸. Autorul *Cronicii moldo-polone*, căruia termenul de pârcălab nu îi spunea nimic, se simțea chiar dator să precizeze „*pârcălabi și vătăfi, adică staroști sau stegari*”³⁵⁹. Proveniența respectivă este sugerată și de Grigore Ureche: „*au leșii... 16 voievozi de scaune în Țara Leșască, cinci la Litva, trei la prusi și alți cineși pre la scaunile sale și 61 de caștaleani, iarăși boierii de scaun, iară starostii sântu mai multe*”³⁶⁰.

Misail Călugărul arăta că după bătălia de la Vaslui „*i-au venit veste de la starostii de Crăciuna, ce-i dzic acmu Putna, cum Radul vodă vine cu oști asupra lui Ștefan vodă, fără veste*”³⁶¹. Ar fi urmat o bătălie în care a pierit Șendrea (Șendre) hatmanul „*mai gios de Râmnic*”. După o a doua bătălie, acum victorioasă, cu oastea lui Radu, ar fi avut loc o înțelegere moldo-munțeană privitoare la modificarea hotarului, și anume după un afluent al Milcovului Mare (anterior, muntenii pretindeau ca hotarul să fie pe Trotuș). Evident, Misail a încurcat cronologia și faptele, probabil cu scopul de a justifica configurația hotarului așa cum era el în secolul al XVII-lea. Ceea ce trebuie reținut este apropierea între staroști, fie ei și munteni, cum reiese din textul lui Misail, și hotar. Același cronicar pomenea, într-un pasaj folosit de multe ori aici, acela al dregătorilor lui Alexandru cel Bun, pe „*spătariu mare și staroste de Cernăuți și cu obiceiu îmbrăcat la dzilele mari cu haină scumpă domnească și dvorbitoriu cu arme domnești încinsu la spatele domnului într-acele dzile*”³⁶². La Grigore Ureche, pregătirile lui Despot în Polonia sunt aflate de starosti: „*acestea înțelegându starostei de la margine, au datu știre la craiul...*”³⁶³. Evident este vorba de dregătorii poloni respectivi; folosirea atributului de către cronicar apare aproape ca un pleonasm.

De fapt, legătura cea mai frecventă, pe care o întâlnim atât în izvoare cât și în istoriografie, este aceea dintre staroști și ținuturile din nord. Astfel, încă la George Popovici, *Mychael capitaneus* din actul de la

³⁵⁸ George Popovici, *Starostia sepinicensă*, p. 476 și 482; D. Nichita, *Contribuții asupra pârcălabiei...*, 3-4, 1925, p. 246-247; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 209.

³⁵⁹ „*Purkalabow i vatahow, to iest starost albo chorazich*”, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 176.

³⁶⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 74.

³⁶¹ *Ibidem*, p. 48.

³⁶² *Ibidem*, p. 22.

³⁶³ *Ibidem*, p. 126.

1397 era staroste³⁶⁴. Constantin C. Giurescu îl aduce în discuție și pe *Dzula capitaneus*, din documentul de la 1387. Chiar dacă nu îl considera, precum D. Onciul sau G. Popovici, legat de Țara Sepenicului, admitea însă corespondența *capitaneus* - staroste: „*credem că în documentul din 1387, termenul capitaneus trebuie tradus simplu prin staroste, fără a putea preciza dacă era «sepenicens», al Hotinului sau al Țeținei*”. Aceleași considerații le aplică și lui *Mychael capitaneus* din salvconductul de la 1397³⁶⁵.

Părerile au rămas împărțite, inclusiv în istoriografia actuală. Astfel, Corneliu Cojocaru respinge ideea „*starostiei Șipinților... căpitănie de margine*”, argumentând că „*documentele nu pomenesc nici un pârcălab de Șipinți, pentru simplul motiv că regiunea ținea de starostele de Țețina, cel puțin în prima jumătate a secolului XV*”³⁶⁶. Pe de altă parte, într-o lucrare, de asemenea, recentă, Constantin Burac susține teza contrarie: regiunea respectivă „*a constituit din punct de vedere administrativ o stărostie, după modelul polonez, aflată sub directă conducere a domnului sau a unui locțiitor al acestuia*”³⁶⁷.

Revenind la George Popovici, trebuie totuși admirată eleganța demonstrației acestuia. Ea nu l-a vizat de altfel, nici pe *Dzula* nici pe *Mychael capitaneus*, ci pe acela pe care îl credea primul staroste menționat în actele interne, mai exact Jurj (Giurgiu) staroste. Folosindu-se de privilegiul de la 1408, acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, el a observat „*un complet paralelism între ordinea în care se succed geograficește teritoriile și între rânduirea în care sunt citați ca martori dignitarii, ce sunt căpeteniile acestor districte. Căile comerciale, ce aveau a parcurge lebergienii străbat mai întâi teritoriile Cernăuți-Hotin (primul martor e Jurj starostele), trec apoi prin Dorohoi sau Siret (lui Jurj îi urmează ca martor Mhail de la Dorohoi și apoi Vlad de Siret) pentru a intra în Suceava (în șirul martorilor apare vornicul Oană de Suceava). Se vede lămurit că, grămăticul când a fixat lista martorilor avea în minte imaginea sugestivă a rutei de parcurgere*”³⁶⁸. În continuare, este subliniată jurisdicția acestui staroste, văzut drept „*căpetenia teritorială a regiunii sepinicence*”, teritoriu care se va despărți ulterior în două ținuturi separate - Țețina-Cernăuți și Hotin - care, la rândul lor, vor

³⁶⁴ George Popovici, *op. cit.*, p. 476.

³⁶⁵ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători...*, p. 34.

³⁶⁶ Corneliu Cojocariu, „*Terra Sepenicensis*” și hotarul nordic al Moldovei, în *All*, XXXII, 1995, p. 345.

³⁶⁷ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 70.

³⁶⁸ George Popovici, *op. cit.*, p. 476.

avea ca dregători, tot staroști³⁶⁹. Cum în documentele lui Alexandru cel Bun apăreau concomitent, alături de Giurgiu și boieri cu apelativul de Hotin sau de Țețina, G. Popovici îi credea pe aceștia castelani, subordonați însă starostelui³⁷⁰.

D. Nichita a oferit și o explicație pentru apariția acestei dregătorii tocmai în nord, așadar la granița cu Polonia, prin „*dorința de a fi egale în nume cu starostii poloni*”³⁷¹.

Rămâne totuși faptul că primii staroști din documente nu sunt asociați unor localități. Primul propriu-zis a fost Dragoș staroste, atestat la 28 iunie 1401, în același document în care aveam prima mențiune a pârcălabului. Giurgiu, de fapt Giurgiu de la Frătăuți, este pomenit ca staroste de la 20 iulie 1404³⁷², cu șapte mențiuni până la 18 mai 1438³⁷³; în ultimii săi ani, până la 28 octombrie 1439, rămâne în sfat, este chiar primul, dar nu mai apare ca staroste³⁷⁴. La 8 martie 1407, apărea imediat după Bogdan, fratele lui Alexandru vodă³⁷⁵, iar la 9 septembrie 1408, imediat după copiii voievodului, Roman și Vasilisa³⁷⁶.

Însă, primul staroste legat propriu-zis de o entitate geografică a fost Goian staroste de Hotin, la Ștefan cel Mare, în anul 1466³⁷⁷. O lungă perioadă, între 20 octombrie 1469 și 22 mai 1476, sunt pomeniți Vlaicul și fiul lui, Duma, staroști de Hotin³⁷⁸. După ce Vlaicul și Duma au fost o vreme împreună pârcălabi de Cetatea Albă, unchiul lui Ștefan a rămas o vreme boier fără dregătorie, iar fiul Duma pârcălab la Cetatea Albă împreună cu Hărman. O vreme, nu mai întâlnim în acte nici un dregător la Hotin, când va reapărea el a fost desemnat ca pârcălab³⁷⁹.

La 13 martie 1466, Ștefan cel Mare scutea satul Negoești, al episcopului Tarasie de Roman, precizând ca „*nici pârcălabii de Neamț și nici staroștii din acel ținut... nimeni să nu îndrăznească să-i judece*”³⁸⁰. Nu este un caz singular; la 30 august 1479, domnul scutea satul Rădăuți al episcopului Ioanichie, poruncind ca „*nici staroștii și nici șoltuzii și pârgarii*

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 481-482; problema a fost tratată și de Teodor Bălan, care considera chiar că Țara Sepenicului fusese fieful inițial al Mușatinilor, de unde Petru I a coborât spre Suceava; oricum, admite și el divizarea în Cernăuți și Hotin (*Țara Sepenicului*, în „Glasul Bucovinei”, extras, nov., Cernăuți, 1926, p. 7).

³⁷⁰ George Popovici, *op. cit.*, p. 481-482.

³⁷¹ D. Nichita, *op. cit.*, p. 246.

³⁷² DRH, A, I, nr. 13, p. 18-20.

³⁷³ *Ibidem*, nr. 183, p. 259.

³⁷⁴ *Ibidem*, nr. 202, p. 286-288.

³⁷⁵ *Ibidem*, nr. 22, p. 30-32.

³⁷⁶ *Ibidem*, nr. 23, p. 32-34.

³⁷⁷ DRH, A, II, nr. 131, p. 137.

³⁷⁸ *Ibidem*, nr. 161, p. 237-238, ..., nr. 206, p. 312-314.

³⁷⁹ Șteful pârcălab de Hotin, de la 20 aprilie 1481 (DRH, A, II, nr. 237, p. 360-361).

³⁸⁰ *Ibidem*, nr. 134, p. 189-191.

din Suceava... să nu aibe treabă³⁸¹ cu acel sat³⁸¹. Sigur că atât Neamțul cât și Suceava pot fi considerate ținuturi de margine, totuși ambele mențiuni de mai sus sunt neobișnuite și pot da naștere la diverse interpretări. Dacă în primul caz apar ca niște subordonați ai pârcălabilor (de Neamț), în cel de al doilea par mai mult în legătură cu târgul, imediat superiori conducătorilor cunoscuți ai acestuia în cursul evului mediu. Numele însăși este înșelător, au existat și staroști ai breslelor, staroști de neguțători³⁸² etc. și așteptăm poate prea multă rigoare de la cancelariile medievale românești.

Revenind, în ultima parte a domniei lui Ștefan, în actele interne nu mai apar staroști, căpeteniile Hotinului fiind, cum aminteam mai sus, desemnați ca pârcălabi. O mențiune importantă transpare însă din documentele externe.

La 12 iulie 1499, în tratatul cu Ioan Albert, ultimul pârcălab în lista martorilor era *Coste pârcălab de Soroca*; la 14 septembrie 1499, în tratatul de alianță cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei, apare, în schimb, *Coste staroste de Soroca*³⁸³. În documentele interne, Costea de la Soroca este desemnat tot ca pârcălab, mai exact ca fost pârcălab, la 14 martie 1500³⁸⁴.

Există și alte ținuturi unde avem simultan staroști și pârcălabi (cazul Hotinului³⁸⁵, sau al Tecuciului, de pildă³⁸⁶); de asemenea, avem pârcălabi și în multe ținuturi de graniță (iarăși Hotinul, Orheiul, Putna/Crăciuna, fără a mai vorbi de Chilia și Cetatea Albă); fie că regula a avut excepții, fie ea nu a existat.

La 30 noiembrie 1547, în jurământul lui Iliăș Rareș către regele Sigismund al Poloniei, act redactat în limba destinatarului, absolut toți pârcălabii sunt trecuți ca staroști. Petru Vartic, care este trecut imediat după mitropolit, episcopi și Mateiaș mare logofăt, era „*starostele cetății Sucevei, mare hatman al întregii noastre curți și al întregii noastre țări a Moldovei*”, Ioan Sturza și Ioan Movilă sunt staroști de Hotin, Danciu Huru și Miron Buda „*staroștii Neamțului și ai cetății*”, Ioan Iațcu și Cozma Gheanghea „*staroștii Romanului și ai Cetății Noi*”, Gavril Dragu era starostele Cernăuților³⁸⁷.

Într-un act similar, emis însă de Alexandru Lăpușneanu, la 22 iunie 1553, acesta amintea în prologul jurământului că a trimis la

³⁸¹ *Ibidem*, nr. 220, p. 334-336.

³⁸² DIR, XVII, A, II, nr. 452, p. 340.

³⁸³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 303.

³⁸⁴ DRH, A, III, nr. 253, p. 454.

³⁸⁵ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, n. 234, p. 808.

³⁸⁶ DIR, A, XVI, III, n. 122, p. ; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 285.

³⁸⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 70, p. 142-148.

Cracovia pe Ioan Hâra pârcălab de Hotin (*Jwana Hiru burkulaba choczinskiego*) și pe Dan vistier pentru a cere reînnoirea jurământului de la Bakuta. Lista martorilor îi cuprindea pe Simeon Negrilă pârcălab al cetății Sucevei „*mare hataman al întregii noastre curți*”, urmau, de asemenea, ceilalți pârcălabi, denumiți însă staroști și, fapt notabil, pe la mijlocul listei, apăreau și Ioan Iațcu și Giurgea staroștii Sucevei³⁸⁸. Este un alt act care vorbește despre „rigoarea” cancelariilor princiare moldovenești; în același document, Ioan Hâra este la începutul său pârcălab, iar la sfârșit staroste de Hotin. Dublarea lui Negrilă hatman și pârcălab de Suceava cu Iațcu și Giurgea „*staroști de Suceava*” pare a interesa mai mult secțiunea anterioară, referitoare la portari și hatmani.

Afirmam mai sus incompatibilitatea între limba polonă și termenul de pârcălab, sesizată atunci la Nikolai Brzeski, autorul *Cronicii moldo-polone*. Acel *burkulaba*, atribut al lui Ioan Hâra, nu pare a fi o scăpare singulară, de asociat doar cancelariei lăpușnene. Anterior, la 27 iulie 1547, polonezii notau prezența la Liov a solului moldovean Petru Cărcă (*Kyrkus Burkulos*)³⁸⁹; nu este exclus să fi considerat dregătoria drept patronimic. Această ipoteză cade însă în fața situației de la 11 mai 1551, când era atestată solia în Polonia a lui *Gynga Szeptiliczowi przykulabowi choczimskiemu i Abramowi popowi choczimskiemu*³⁹⁰.

Situația nu era mai stabilă nici în actele interne. La Despot, Avram și Mateiaș Sârcea sunt fie „*staroști și pârcălabi de Hotin*”³⁹¹, fie doar „*pârcălabi de Hotin*”³⁹². Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, mențiunile se înmulțesc. Alături de vechiul staroste de Cernăuți³⁹³, îi aflăm în zone din cele mai diverse și în situații absolut identice cu pârcălabii acelei perioade; identitatea de atribuții cu aceștia poate fi demonstrată ușor. Astfel, Țopa staroste de Covurlui însărcinat de Iancu Sasul, la 1 decembrie 1581, să hotărâncească niște sate ale mănăstirii Bistrița, „*le-au hotărât și le-au pus stâlpi și le-au ales hotarul din toate părțile*”³⁹⁴. La 15 martie 1599, martori la o vânzare de ocină erau, între alții, „*Dan Bole fost staroste și Vasile staroste de Putna*”³⁹⁵. Un alt staroste de Putna, Huiupu, era pomenit anterior, la 7 aprilie 1590³⁹⁶. Dar cel mai cunoscut deținător

³⁸⁸ *Ibidem*, nr. 84, p. 166-178.

³⁸⁹ Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIA, XIII, 1976, p. 298.

³⁹⁰ *Ibidem*, p. 302.

³⁹¹ Document emis din Bârlad, la 1563, fără dată de lună și zi (DIR, XVI, A, II, nr. 159, p. 161-163).

³⁹² *Ibidem*, nr. 161, p. 163-165; nr. 163, p. 166-167.

³⁹³ DIR, XVI, A, III, nr. 369, p. 301; nr. 569, p. 463-464; idem, XVI, A, IV, nr. 6, p. 6-7

³⁹⁴ DIR, XVI, A, III, nr. 232, p. 178.

³⁹⁵ DIR, XVI, A, IV, nr. 308, p. 249-250.

³⁹⁶ DIR, XVI, A, III, nr. 551, p. 454-455.

al acestei dregătorii a fost firește Miron Costin, în timpul domniei lui Constantin Cantemir. Ion Neculce arăta eforturile acestuia de curățire a ținutului, în cadrul unuia mai general, inițiat de domn: „*Așjdere și Miron logofătul, fiind staroste de Putna, au făcut siimeni și hânsari ș-au început și dintr-acolo a răsipi tâlharii. Că numai o dată la o bătaie au prinsu 40 de tâlhari și i-au tăiat câte în patru bucăți, de i-au pus pen prepeleci pe la drumuri. Pus-au Miron logofătul de-u lărgit și drumul la Lunca Mândrișcăi, că, fiind drumul strămtu, nu pute să împle de răul tâlharilor. Și așe cu acestea au început a să mai stârpi. Că de ce-i omorâie, de ce să făce mai mulți în dzileli acestui domnu*³⁹⁷. Și din alte surse reiese că staroștii conduceau trupele de hânsari. La 9 ianuarie 1609, pentru a scuti satele de la Coțmani ale episcopiei de Rădăuți, Constantin Movilă a scris staroștilor de Cernăuți, vătavului de hânsari, apoi globnicilor, deșugubinarilor, tuturor dăbilarilor³⁹⁸. Un caz oarecum curios este cel de la 8 iulie 1607, când Drăguțul staroste de Putna alături de Batin staroste de Tecuci și Ionașco vătah de hânsari sunt martori la o vânzare de ocină; mai mult actul e emis din Bârlad³⁹⁹.

La 25 august 1590, când Petru Șchiopul a dat mănăstirii Probota gloabele și deșugubinele din satele mănăstirii aflate în ținutul Cernăuți, el preciza, întocmai ca pentru pârcălabii din acea vreme: „*iar staroștii și globnicii și deșugubinarii să aibă numai a judeca și a-și lua ferâia*⁴⁰⁰. Lențea fost staroste de Cernăuți primea carte domnească, la începutul secolului al XVII-lea pentru a rezolva un caz de adopție; alți dregători similari, Alexa Musteață și Onciul lurașcovici fiind, în aceeași vreme, martori la plata unei datorii⁴⁰¹. Staroștii de Cernăuți sunt pomeniți până târziu, în secolul al XVIII-lea⁴⁰².

Avem apoi staroști de, ceea ce am putea numi, de „a doua categorie“. Gâltu (Gâlt) staroste de Tecuci a fost pomenit în două rânduri la domnia lui Petru Șchiopul, la 18 aprilie 1578⁴⁰³ și, ca fost staroste, la

³⁹⁷ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980, p. 90.

³⁹⁸ DIR, XVII, A, II, nr. 251, p. 188-189. Cf. un document de la Ieremia Movilă, la 15 iunie 1605, în DIR, A, XVII, I, n. 333.

³⁹⁹ DIR, XVII, A, II, nr. 147, p. 119.

⁴⁰⁰ DIR, XVI, A, III, nr. 569, p. 463-464.

⁴⁰¹ B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, III, 1867, p. 203, respectiv, 204.

⁴⁰² Macri biv vel banul, „*starostelia de Cernăuți*”, primește poruncă, la 24 octombrie 1720, de la Mihai Racoviță să cerceteze un hotar (Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiilor cantacuzinești...*, p. 50-51). Șerban Cantacuzino Pașcanu staroste de Cernăuți, la 24 aprilie 1728 (*ibidem*, p. 17 și 56). La 11 ianuarie 1744, hrisovul lui Ioan Nicolae voievod către egumenul de Slatina pentru moșia Rărancea (N. Iorga, *Acte diverse (col. Gh. Sion)*, în „*Revista istorică*”, II, 3-6, 1916, p. 91).

⁴⁰³ DIR, XVI, A, III, nr. 122, p. 96.

27 februarie 1587⁴⁰⁴. Ioan Vitolt staroste de Tecuci a fost menționat la 20 martie 1599⁴⁰⁵, în timp ce „*Jojiai (?) staroste de Tecuci*” trebuia, la 19 februarie 1600, să descâlcească o pricină între Vasile fost pârcălab și răzeșii săi din satul Medeleni, anume „*dacă vor fi fost mutați stâlpii*”, așadar o pricină de hotărnicire. Dacă se constata mutarea, vodă poruncea „*să aibă a li lua 24 boi și la domnia mea să-i trimiți, pentru că au făcut ei singuri de voe lor și în tărie lor și fără ispravă au mutat stâlpii*”⁴⁰⁶. La 7 martie 1606, Ieremia Movilă scria lui Leanță staroste de Tecuci (poate același cu cel anterior de la Cernăuți) și lui Bobric, mare vătaș din același ținut, că în urma plângerii lui Onciul staroste vor trebui să hotărnicască, „*să stâlpească cât mai cu dreptate dinspre Cernauca și dinspre satul Sadobiștea și dinspre satul Vasileuți și dinspre satul Tăuți*”⁴⁰⁷. Așadar, staroștii aveau nu numai atribuțiile pârcălabilor, dar și aceeași subordonați. De remarcat în plus și existența unor staroști de sat, cum pare a fi fost acel Onciul. Un Bârnovschi staroste de Văsiiani, martor la un împrumut de bani, cam în aceeași perioadă, nu poate fi altceva⁴⁰⁸.

La 18 mai 1595, Ștefan Răzvan scria „*slujbașilor de la ținutul Tigheciului... staroste și scutari și deșugubinari și globnic*” să nu mai ia pripasurile, gloabele și deșugubinele din satele mănăstirii Tazlău⁴⁰⁹.

Ca și în cazul pârcălabilor, în secolul al XVII-lea și dregătoria de staroste pierde din importanță. Gavrilaş Mateiaș, drept mare logofăt la Vasile Lupu, a fost în tinerețe staroste al Cernăuților, era chiar prima sa treaptă în *cursus honorum*⁴¹⁰.

Singura concluzie este că staroștii și pârcălabii aveau atribuții identice. Prima denumire a mai răzbătut, prin puterea tradiției, în anumite ținuturi unde, la începuturile statului moldovenesc, în timpul edificării organizației administrative, a ținuturilor, dregătorii respectivi au purtat acest nume. Se poate admite că, inițial, acest fenomen s-a petrecut în partea de nord a țării, vechea Țară a Sepenicului, realitate teritorială mult prea întinsă pentru a fi admisă ca atare de voievozii de la Suceava și, în consecință, „spartă”, divizată în două starostii. Starostii, desigur, datorită omologilor din imediata apropiere, de pe malul stâng al Nistrului, staroștii polonezi. Prin extensie, staroști sunt numiți boierii cu experiență, plasați

⁴⁰⁴ *Ibidem*, nr. 412, p. 338-339.

⁴⁰⁵ DIR, XVI, A, IV, nr. 255, p. 198-199.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, nr. 345, p. 278.

⁴⁰⁷ DIR, XVII, A, II, nr. 11, p. 10.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, nr. 3, p. 4.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, nr. 155, p. 124-125.

⁴¹⁰ Document de la 28 mai 1618, de la Radu Mihnea; la 4 mai 1620 „*Gavrilaş starostele*” (Constantin și Marcela Karadja, *Documentele moșiilor cantacuzinești...*, p. 7).

în ținuturile cu probleme, cele de margine. Unul din primii staroști menționați este, alături de cel de Hotin, acela de Putna⁴¹¹. Cetățile...

III. Garnizoana

N. Grigoraș deosebea două categorii de componenți ai garnizoanelor: pe de o parte, „slujitorii”, ostași de meserie, localnici sau străini, plătiți pentru serviciul lor, pe de altă parte, locuitorii din ocolul cetății⁴¹². Ultimii sunt greu de probat; istoricul a trimis la un document de la 4 martie 1507, în care Bogdan vodă amintea „*satele domniei mele ce ascultă de cetatea noastră de scaun*”⁴¹³. Pasajul demonstrează indiscutabil existența unui ocol al cetății, dar nu spune totuși nimic despre chestiunea discutată aici. În continuare, se afirmă că „*pârcălabii comandau garnizoanele din cetăț*”, acestora, sau după caz staroștilor, revenindu-le obligația recrutării și instruirii garnizoanelor respective. Relativ la comanda pârcălabilor suntem trimiși la cazul, totuși particular, al pârcălabilor de la Cetatea de Baltă, a doua afirmație fiind demonstrată cu binecunoscutul pasajul din Ureche referitor la pârcălabii de Chilia, de la 1465⁴¹⁴.

Am arătat mai sus cât de greu se împacă imaginea pârcălabului mai mare peste o cetate, implicit peste garnizoana acesteia, cu prezența lor constantă în sfat, în acte emise fie din Suceava, fie din alte localități în care rezidau temporar domnii țării.

Într-adevăr, la Grigore Ureche întâlnim o informație mai concretă privind componența garnizoanelor: „*Și așe amândoauo cetățile cu multă moarte și perire de ai săi le dobândi, carile întărindu-le cu bucate și cu slujitori, au lăsat pre Isaiia și pre Buhtea pârcălabi, ca să le grijască*”⁴¹⁵. Despre slujitorii respectivi se poate specula destul, oricum ei erau localnici.

În documentele interne întâlnim multe referințe la starjă, implicit, străjeri. Apar aproape întotdeauna cu prilejul scutirii de această obligație. La 12 iulie 1415, Alexandru cel Bun dădea satul Chivejdi mănăstirii Bistrița, „*anume satul lui Oprîș și al lui Oană nepotul său, să fie uric acestei mănăstiri, cu tot venitul, de la mic până la mare, și cu straja*”⁴¹⁶. Urmașii săi, Ilie și Ștefan voievod, dădeau mănăstirii din Poiană (Progota

⁴¹¹ DIR, XVI, A, III, nr. 551, p. 454-455; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 202

⁴¹² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 303.

⁴¹³ DIR, XVI, A, I, nr. 58, p. 63.

⁴¹⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 303.

⁴¹⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 39.

⁴¹⁶ DRH, A, I, nr. 41, p. 59-60.

Veche) o pustie, prevăzând ca pentru satul care se va întemeia acolo: „și, de asemenea, de la acest sat să nu ne dea nouă nici străjeri... niciodată în veci. Și panii de la Hârlău să nu aibă nici o treabă cu acest sat”⁴¹⁷. Problema se lămurește mai bine într-un act de la Alexandrel, de la 8 iulie 1453, care în scutirea pentru satul Balosinăuți al mănăstirii Horodnic preciza: „să aibă slobozenie în veci, de toate: să nu dea dare, nici posadă, nici podvodă, nici iliș nici la morile noastre să nu lucreze, nici la cetate, nici la strajă să nu meargă”⁴¹⁸. Diferențierea de aici este primul indiciu că straja nu avea legătură cu cetatea și un argument pentru ipoteza, lansată de fapt în istoriografie, că straja se referea de fapt la paza granițelor. Totuși, documentul citat mai sus se poate încă citi și în sensul scutirii pe de o parte de munca la cetate, întreținerea acesteia, la care s-a adăugat, imediat alăturat, și scutirea de obligația de a o păzi. Precizia cunoscută a actelor de cancelarie de la noi a fost întotdeauna un binevenit câmp pentru speculații. Ceea ce ar trebui să încheie discuția este scrisoarea, din 2 octombrie 1595, a lui Ștefan Răzvan. Aflat atunci la București, efemerul domn al Moldovei, scria „tuturor boierilor care sunt cu starja, cu Cârstea, la hotare”: „bine faceți că țineți straja de către turci. Iar dacă țineți straja, de către domnia mea puteți fi în pace”⁴¹⁹.

N. Grigoraș explică și faptul că erau scutite și unele sate din interior: „dacă satele din apropierea hotarelor nu puteau acoperi granițele cu străjeri, obligația se putea extinde și asupra altor sate din interiorul țării. Poate că fiecare sat care nu se bucura de scutiri speciale, era obligat să dea un număr de oameni pentru serviciul de strajă un număr de zile pe an”⁴²⁰.

După Valentin Al. Georgescu, inițial, obligația de pază s-a mai numit viglu (вигль), instituție atestată în Bizanț (βιγλα(η)), ajunsă la noi pe filieră sârbă⁴²¹.

Informații sigure ne vin doar cu prilejul asedierii cetăților. Primul de care avem știre este mai mult subînțeles; în campania sa din Moldova, Sigismund de Luxemburg a campat „ante castrum Nemch”⁴²². Cetatea a rezistat, altfel Sigismund, care a făcut ulterior referiri la campanie, ar fi notat o asemenea biruință. Apărătorii au fost sigur

⁴¹⁷ Document din 18 august 1438 (*ibidem*, nr. 187, p. 264-266).

⁴¹⁸ DRH, A, II, nr. 34, p. 47-49.

⁴¹⁹ DIR, XVI, A, IV, nr. 166, p. 130.

⁴²⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 300.

⁴²¹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 69.

⁴²² Act emis de rege, la 2 februarie 1395 (DRH, D, I, *passim*; Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *Analele Universității București, Seria științe sociale. Istorie*, XV, 1966, p. 59-74).

moldoveni, fiind singurii adversari pe care îi pomenește regele⁴²³; polonii cărora Ștefan I le făcuse jurământ de credință la 6 ianuarie, nu au mai apucat să intervină, totul terminându-se relativ rapid prin înfrângerea corpului ungar la Hindăoani.

O situație asemănătoare întâlnim la 1420, când turcii, în cadrul mării lor campanii de la nordul Dunării, au asediat și Cetatea Albă. Vladislav Jagello relatează faptele aceluiși Sigismund; otomanii ar fi dispus de „o flotă foarte mare”, cu care „au asediat castelul Cetatea Albă a voievodului Moldovei, vasalul nostru”⁴²⁴. Ajutorul polon, cerut cu insistență de domnul moldovean, nu a mai ajuns, încât nu putem decât presupune componența apărătorilor⁴²⁵. Refacerile semnalate de Guillebert de Lannoy se referă probabil la urmările acestui atac⁴²⁶.

Am amintit mai sus despre celălalt atac otoman asupra Cetății Albe, din primăvara lui 1454. Alături de orășenii de acolo, ar fi existat și suportul Căței, manifestat prin trimiterea, alături de provizii, a 70 de cazaci conduși de doi „*commissarii*”⁴²⁷.

De la Giovanni Maria Angiolello aflăm amănunte despre campania lui Mehmed al II-lea, din vara anului 1476. După bătălia de la Valea Albă, oștile otomane au ajuns în fața Sucevei. Cum „*castelul Sucevei...rezista și era bine înzestrat*” s-a luat decizia de a se ataca Cetatea Neamțului, „*cetate așezată în munți, unde se aflau prinșii turci luați în prinsoare în iarna anului trecut, când a fost înfrânt Soliman pașa. Făcându-se încercarea de a se cuceri zisa cetate, s-au așezat șapte bombarde și timp de opt zile s-au străduit a o cuprinde. Două din acele bombarde au plesnit, iar acei care se găseau în cetate n-au vrut să stea de vorbă, toți se apărau cu tunurile și nu le păsa de noi*”⁴²⁸. Înzestrarea Sucevei subînțelege și o puternică garnizoană; despre apărătorii Neamțului nu aflăm iarăși prea mult. Trebuie notat însă că Angiolello a fost mereu atent la amănuntele, să le spunem etnice, precizând de pildă că în oastea lui Ștefan din bătălia imediat anterioară ar fi fost și armeni

---

⁴²³ Astfel, în 1397, când Sigismund a confirmat donațiile pentru familia lui Ștefan de Kanisza, drept recompensă tocmai pentru serviciile aduse în războiul cu voievodul Ștefan al Moldovei, el amintea de acele „...*variosque conflictus in alpibus et indagibus densis cum ipsis Olahis et Stephano Vajuda eorum, viriliter commitendo et sic in terram Molduanam antefatam circa larem seu domum propriae residentiae ipsius Stephani Wayvodae personaliter, Domino adiuvante fuimus castra metati...*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, I-2, ed. N. Densușianu, nr. 323, p. 382-386).

⁴²⁴ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 80-81.

⁴²⁵ *Ibidem*, p. 81.

⁴²⁶ *Ibidem*, p. 83.

⁴²⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 80-81.

⁴²⁸ *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 137-138.

„care erau veniți în cea mai mare parte din Cetatea Albă și Chilia”⁴²⁹, precizări ce lipsesc în cazul garnizoanei de la Neamț. Anterior invaziei propriu-zise ar fi avut loc un atac asupra Chilie și Cetății Albe. Ultima, atacată pe uscat, de tătari, și dinspre mare de flota otomnă a rezistat prin efortul orășenilor, precizare vagă, cunoscându-se compoziția eterogenă a acestora⁴³⁰. Referitor la același moment, trebuie considerate și concluziile arheologice relative la materialul aflat în cetatea de pământ de la Bârlad. Autorii monografiei acestei fortificații au sugerat o anumită structură socială, anumite divizări, în cadrul apărătorilor acesteia⁴³¹.

Orășenii au fost desigur baza apărării și în 1484. Totuși, nici acum, nici în cazurile anterioare nu înseamnă că ei constituiau în mod obișnuit garnizoana. În cronica oficială, pe lângă mențiunea foarte lapidară a faptului cuceririi celor două cetăți, sunt pomeniți doar pârcălabilii: Ivașco și Maxim la Chilia, Gherman și Oană la Cetatea Albă⁴³². La fel de discret este și Ureche, care a adăugat doar știri privind un tardiv ajutor polonez⁴³³.

Tot moldovenii, și numai ei, sunt cei care apără Suceava la 1497, corpul de oaste condus de Bartolomeu Dragffy făcând joncțiunea cu armata lui Ștefan⁴³⁴. Alte știri privesc nu atât garnizoana, cât garda personală a domnului, precum informația dată de Reicherstorffer, la 1541, după care „*principele acestei țări, care se numește voievodul Modovei, ține pentru strălucirea curții sale pe cheltuiala sa zilnică trei mii de călăreți care stau neconținut sub arme, gata să însoțească oriunde pe voievod cu trupele lor*”⁴³⁵.

Împrejurările detronării lui Despot au stârnit un mare interes printre contemporani. Alături de mărturiile lui Sommer și Graziani, dispunem și de acelea nominale ale unora din mercenarii asediați la Suceava în 1563. Și în acest caz însă putem cădea ușor în confuzia între gardă și garnizoana propriu-zisă. Chiar așa, aflăm totuși de la Sommer că imediat după revolta împotriva domnului, primul lucru pe care l-au încercat moldovenii conduși de Tomșa a fost ocuparea cetăților „în care erau străji”. Am descris mai sus, cu alt prilej, masacrarea celor zece germani de la Cetatea Neamțului; dacă îi mai adăugăm pe cei câțiva

⁴²⁹ *Ibidem*, p. 137.

⁴³⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 149, și nota 3.

⁴³¹ M. D. Matei, L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002, p.

⁴³² *Letopisețul anonim*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 19.

⁴³³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 55.

⁴³⁴ *Letopisețul anonim*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 20-21, *Cronica molodo-germană*, în *ibidem*, p. 37; *Putna II*, în *ibidem*, p. 65.

⁴³⁵ *Chorographia...*, în *Călători străini...*, I, p. 199.

care îl vor fi însoțit pe Ioachim Prudentius, comandantul lor, ce lipsise în acel moment, putem avea o idee despre numărul afectat în timp de pace străjuirii unei cetăți⁴³⁶. Cazul lui Despot a fost, oricum am privi lucrurile, unul particular, chiar dacă am admite egalitatea între garda domnească și garnizoană, firească în cazul Cetății de Scaun, întrucât abia la acest domn avem prima știre sigură despre prezența mercenarilor străini. Iarăși, celălalt biograf al lui Despot, Graziani, afirma că abia după venirea primelor știri depre răscoală domnul „*s-a retras în cetatea Suceava împreună cu prietenii și ungurii care mai rămăseseră*”⁴³⁷; trebuie atunci să subînțelegem că rezida obișnuit în curtea din oraș. Lăpușeanu, care la a doua domnie preferă mai mult curtea de la Iași, avea și el „*lefecii săi, pe carii au avut streini*”⁴³⁸, la fel, Aron vodă, la care trebuie să deosebim de acum între „*lefecii de țară*” și cei străini⁴³⁹. Putem vorbi, cel mult, despre garnizoana reședinței domnești; ceea ce interesa aici era însă situația generală, obișnuită, din cetățile țării.

Tot ieșit din comun a fost și cazul garnizoanei lăsate de Mihai Viteazul la Suceava. Mai interesant ar fi fost momentul anterior, cel în care Mihai a cucerit cetățile Moldovei; nici acum însă nu ne lovim de o situație obișnuită. Ieremia Movilă nu a fost atât de surprins pe cât s-a crezut de acest atac, el întărind garnizoanele principalelor cetăți, în primul rând ale Sucevei. Au contat și sfaturile lui Ian Zamoyski, care l-a sfătuit pe Ieremia vodă „*anume să nu dea luptă, ci să se întărească la Suceava cu arme și merinde îndestul și să întârzie acolo înaintarea dușmanului... Dacă nu are încredere în moldoveni, să așeze numai poloni în cetatea Sucevei și el cu restul oștirii să stea în alt loc cu arme... Să întărească bine nu numai Suceava, ci și Hotinul și Soroca și să așeze la Hotin și pedestrime*”. Îi mai cerea, în sfârșit, „*ca alegând locul unde va așeza pe dușman, să bage de seamă să nu fie tăiat de legătura cu Suceava și să fie de pază, ca să nu descurajeze moldovenii*”⁴⁴⁰. Din pasajul relativ la „încredere”, dacă respectăm logica frazei, deducem că, obișnuit, la Ieremia, garnizoana a fost mixtă.

Urmărit până la Hotin, Ieremia Movilă s-a închis în cetate cu întreaga oaste ce îi mai rămăsese. Mihai îi promitea libertatea de acțiune dacă ar preda cetatea; are în somație și un paragraf referitor la apărătorii acesteia: „*oștenii ce au stricat ? Nu au nici o vină, numai datoria lor este*

---

⁴³⁶ Sommer, *op. cit.*, p. 69.

⁴³⁷ Graziani, *op. cit.*, p. 165. Ungurii sunt un termen generic pentru o compoziție etnică extrem de eterogenă (Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XXXIV).

⁴³⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 55.

⁴³⁹ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁴⁰ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 184.

să slujească domnului lor, care ține țara lor⁴⁴¹. Cum nu le putea reproșa calitatea de apărători ai cetății, reiese indirect că nu îi condamna pentru ciocnirile anterioare, din cursul scurtei campanii în Moldova.

După răsturnarea situației, în septembrie 1600, Ioan Kaptury, căpitanul lui Mihai, a dispus pentru apărarea Sucevei de 200 de unguri și munteni; este iarăși greu de spus dacă acesta era numărul normal afectat garnizoanei, odată ce între intrarea lui Zamoyski în Moldova și începutul asediului s-au scurs aproape două săptămâni⁴⁴².

O ultimă împrejurare importantă, din care se poate desprinde ceva relativ la problema de față, a fost supunerea Cetății Neamțului, la 1691. Cunoscut inițial doar din relatările lui Dimitrie Cantemir, episodul a putut fi reconstituit cu precizie abia după ce Ilie Corfus a pus în circuitul istoriografic jurnalul de campanie al unui participant la evenimente, respectiv, Cazimir Sarnecki⁴⁴³. Asediul, care a durat câteva ore, este descris sub data de 14 octombrie: „am stat în același loc o milă departare de Neamț, căci până la el trebuia să înconjori, trecând printr-o pădure de fag. Între timp, domnul voievod de Kiev, pregătindu-și un drum prin tăierea copacilor sub cetate, s-a apropiat de ea pentru operații și a început s-o atace cu mortiere și tunurile mici, căci cele mari n-au putut să le aducă atât de repede prin munți. La jumătatea după-amiezii o grenadă de a lor a căzut în cetate, a smuls mâna unui bulucbașă, locotenent, și a ucis câțiva oameni; îndată s-au predat și au dat drumul la alor noștri la cetățuia și la porțița cetății, au lăsat să intre din afară garda noastră pentru a hotărî măriia sa regele, la a cărui discreție s-au predat. Au ucis câțiva oameni de-ai noștri cu archebuzile cu cârlig și cu puștile lor de mână ienicerest⁴⁴⁴. În privința garnizoanei, Sarnecki a mai notat: „au fost acolo șase căpitani comandanți sau bulucbași, unul dintre ei frumos, cu barbă; un număr de 12 archebuze cu cârlig și 90 de puști ienicerest⁴⁴⁵ de mână... Comandanții din această cetate au salutat pe măriia sa regele, care ședea în cort. Măriia sa le-a declarat iertare și libertate, ca să meargă unde li-i voia, ca să știe că un domn creștin nu vrea sânge creștinesc. Și așa toți oamenii s-au dus la domn. Ceilalți oameni erau din Cotnari și din Târgul Nou și din acest orașel Neamț, precum și din locurile sale mai apropiate⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ *Ibidem*, p. 185.

⁴⁴² A trecut Nistrul la 4 septembrie, iar asediul a început la 15 septembrie 1600. Cetatea s-a predat la 27 ale aceleiași luni (*ibidem*, p. 228-230).

⁴⁴³ Ilie Corfus, *Asediul Cetății Neamțului din 1691. Sfârșitul unei legende*, în *AlIAI*, XIX, 1982, p. 549-552.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, p. 551.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, p. 551-552.

Ilie Corfus și, după el Constantin Rezachevici, au văzut aici sfârșitul unei legende lansate de Dimitrie Cantemir, după care cetatea ar fi rezistat patru zile cu un număr infim de apărători (nouă vânători)⁴⁴⁶. Referitor la garnizoană, Ilie Corfus concluziona că cetatea „a fost apărată de un număr corespunzător de oameni, de vreme ce erau echipați cu 12 archebuze și cu 90 de puști de mână și din moment ce erau comandați de șase ofițeri”⁴⁴⁷. La fel, Constantin Rezachevici a conchis că garnizoana era formată din 100 de pușcași⁴⁴⁸.

Să observăm, pentru început, că istoricii citați au combătut un izvor tendențios, pe Cantemir, cu un altul, având același defect, Sarnecki făcând parte din tabăra polonă. De asemenea, s-a echivalat numărul armelor cu acela al apărătorilor, deși lucru curios, până și Sarnecki evită acest lucru, oferind doar numărul căpeteniilor. În sfârșit, cei șase comandanți ai lui Sarnecki coincid ciudat, ca număr, cu cei șase supraviețuitori dintre vânătorii de la Cantemir. Referitor la „ceilalți oameni” din localități învecinate, pomeniți de Sarnecki, un studiu recent referitor la un episod petrecut la 1674, tot în legătură cu Cetatea Neamțului, a demonstrat că, pe timp de pace, cetatea a jucat rol de depozit de mărfuri⁴⁴⁹. La apropierea nemților aflați în serviciul polonilor, mai marii cetății „au pus de au strigat crainicul în târg în Neamț trei zile, ca să meargă tot omul cine ce are pus în cetate Neamțului să-și scoată, dând știre că vin nemții să prinză cetatea”, prilejuind autorului studiului, Sorin Iftimi, constatarea că „dacă cetatea era considerată un depozit sigur în vreme de pace, ea nu mai prezenta aceeași garanție pe timp de război”⁴⁵⁰. Cu atât mai mult nu va mai fi prezentat garanții de securitate pentru oameni. Dacă asociem tuturor acestor lucruri și observația integral adevărată a lui Cantemir, după care „domnilor nu le este îngăduit să întărească asemenea cetăți cu oaste și strajă”⁴⁵¹, nu este exclus ca „legenda” să fie, până la urmă, cât de cât adevărată.

În concluzie, este greu de stabilit ceva sigur relativ la numărul și componența garnizoanelor cetăților moldovene. Nu știm exact cine erau „slujbașii” amintiți în secolul al XV-lea, la Ștefan cel Mare, și câtă valoare are presupunerea existenței unor anumite sate „specializate”, care ar fi făcut periodic serviciul de garnizoană, în schimbul anumitor scutiri fiscale. Singurii slujbași ai domniei specializați pe care îi cunoaștem,

⁴⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, trad. Radu Albala, București, 1959, p. 107-108.

⁴⁴⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 552.

⁴⁴⁸ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁴⁹ Sorin Iftimi, *op. cit.*, p. 30-40.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁵¹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 107.

pușcarii, apar în documente abia din secolul al XVII-lea. Despre mercenari nu putem afirma nimic, mai curând ei nu au existat în Moldova; cazurile de la Suceava, în 1563, sau Hotin, la 1600, au fost atipice: atunci domnii respectivi s-au închis în cetățile respective cu garda personală, nefiind vorba de garnizoane permanente.

IV Munca la cetate și ocolul cetății

Cele două instituții stau în legătură și se lămuresc reciproc. Comparativ cu referințele despre ocoale ale cetăților, mult mai numeroase sunt cele relative la munca la cetate. Situația cea mai frecvent întâlnită în documente este cea a unor sate scutite de munca la cetate; cu lămurirea acestei obligații trebuie început.

Întotdeauna aflăm de asemenea scutiri doar în legătură cu sate mănăstirești. Nu trebuie să vedem în asta o regulă; chiar faptul însăși al precizării scutirii arată că, dimpotrivă, regula consta în prestarea acestei obligații. Sunt lucruri destul de evidente, documentele sunt în general clare; reluarea chestiunii este necesară datorită diversității opiniilor din istoriografie. O scurtă trecere în revistă a acesteia este necesară.

Astfel, pentru Al. Lapedatu construirea cetăților, inclusiv refacerile sau extinderile se făcea atât prin „*lucrul strajelor permanente*”, cât și „*al oamenilor din satele domnești și boierești ale ținuturilor, peste cari se întindea autoritatea administrativă și juridică a pârcălabilor, respectiv, a portarilor de Suceava*”⁴⁵². Pentru D. Nichita, la zidiri sau refaceri de cetăți participau doar locuitorii din satele învecinate. Exemplul scutirilor de la 1444, 1458, 1466, 1475 etc. îi prilejuiesc următoarele concluzii: „*din toate acestea se constată că erau sate ce depindeau de cetăți, locuitorii aveau obligații militare și contribuiau cu dări la întreținerea fortărețelor și subzistența garnizoanelor*”⁴⁵³. Confuzia făcută aici este aceea între satele ce depindeau de cetăți și obligația de a le întreține, cu alte cuvinte sunt suprapuse tocmai instituțiile discutate aici. Mai recent, la Valentin Al. Georgescu, preocupat de apropieri, analogii bizantine, „*lucrul și prestațiile la întreținerea cetăților, cu un mare rol militar mai ales în Moldova până la mijlocul secolului al XVI-lea, accentuează caracterul stratiotic al satelor libere*”⁴⁵⁴. Apropiat de opinia lui D. Nichita este Constantin Burac, după care scutirea unor sate datorite mănăstirilor Horodnic, Humor, Moldovița de lucrul la cetate „*dovedește că satele*

⁴⁵² Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XXVI.

⁴⁵³ D. Nichita, *op. cit.*, p. 251-252.

⁴⁵⁴ V. Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești...*, p. 242.

respective ținuseră de menționata cetate⁴⁵⁵. Însă, majoritatea satelor respective erau deja ale mănăstirilor respective; scutirile respective, la care ne vom referi imediat, implică nu atât apartenența propriu-zisă la cetatea respectivă, fie ea Suceava, fie alta, cât generalitatea acestei obligații.

Apelând la izvoare, singurul caz care se pretează opiniei ultimului istoric este cel al satului Averești, datorit de Ștefan al II-lea mitropoliei de Suceava. În plus, domnul amintit l-a scutit de toate dările și muncile, între care și munca la cetate⁴⁵⁶. Actul respectiv a ajuns la noi sub forma unui rezumat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și acela în traducere germană. Este foarte posibil ca satul să fi fost *de facto* al mănăstirii, iar Ștefan al II-lea să fi operat doar o întărire dublată de mai multe scutiri, practică frecventă în acele timpuri.

Este cazul satului Balasinăuți al mănăstirii Horodnic. La 1 august 1444, același domn hotărăște „*să nu dea acel sat nici dare, nici iliș, nici podvoadă. nici desetină, nici osluh, nici posadă, nici la moară să nu lucreze, nici la cetate*“. Important pentru discuția de față este că satul deja „*asculta de acea mănăstire*“⁴⁵⁷. La 11 martie 1446, tot Ștefan al II-lea scutea, între altele, și de munca la cetate toate satele ce ascultau de mănăstirea Neamț⁴⁵⁸. O scutire identică, pentru aceeași mănăstire, dar cu precizarea explicită a satelor, acordă Petru al II-lea, la 22 august 1447⁴⁵⁹. La fel, același domn a scutit între altele și de munca la cetate sate ce țineau de mănăstirea Pobrata⁴⁶⁰. Cazuri similare putem aminti la 25 august 1454, pentru satul Săsciori al mănăstirii Moldovița, scutit de Petru Aron⁴⁶¹, la 30 august 1479, în legătură cu satele din Coțmani ale episcopiei Rădăuți, într-un document citat și anterior, scutite de Ștefan cel Mare, în acest caz precizând-se că este vorba de o întărire⁴⁶².

De fapt, actele de la Ștefan cel Mare sunt cele mai limpezi, în acestea menționându-se și cetatea la care nu trebuie să se lucreze. Este cazul Borhineștilor al mănăstirii Moldovița⁴⁶³, sau al satului Negoști al episcopiei Roman⁴⁶⁴.

---

⁴⁵⁵ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 63.

⁴⁵⁶ Act de la 11 aprilie 1444 (DRH, A, I, nr. 244, p. 348).

⁴⁵⁷ *Ibidem*, nr. 249, p. 352.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, nr. 266, p. 377.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, nr. 273, p. 386-387.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, nr. 278, p. 394-395.

⁴⁶¹ DRH, A, II, nr. 40, p. 56-57.

⁴⁶² *Ibidem*, nr. 221, p. 336-339.

⁴⁶³ Act din 31 august 1458, cu precizarea explicită - „*și la cetatea Sucevei să nu lucreze*“ (*ibidem*, nr. 74, p. 107-108).

⁴⁶⁴ La 13 martie 1466, cu precizarea că nu trebuie să intervină pârcałabi de Neamț (*ibidem*, nr. 134, p. 189-191).

Nu putem decât să constatăm generalitatea acestei obligații, fie și indirect, prin intermediul scutirilor. O constatăm, în același chip indirect, și în secolul al XVI-lea sau la începutul celui următor.

O situație interesantă întâlnim la 13 februarie 1585, document al lui Petru Șchiopul pentru „*rugătorii noștrii preoți și diaconi din târgul Iașilor, tuturor care trăiesc în acest târg*”: „*până când domnia mea voi fi viu, ei să aibă de la domnia mea slobozenie, să nu ne lucreze nouă nici o muncă, nici de cetate, nici de moară, nici de târg, nici a mitropolitului etc.*”⁴⁶⁵. Munca la cetate se extindea așadar și asupra ținuturilor fără cetăți, afară doar dacă nu acceptăm mai vechea ipoteză a lui Alexandru Andronic relativă la „cetatea Iașilor”⁴⁶⁶. Și așa, ceea ce interesează mai mult este încă odată caracterul general al obligației, odată ce îi afecta și pe preoți.

Din secolul al XV-lea până în al XVII-lea slujbașii responsabili cu această obligație au fost pererubții⁴⁶⁷.

În concluzie, dacă existau sate ce țineau de cetăți, nu munca la acestea era obligația lor, aceasta din urmă fiind, încă odată, una generală, pentru toate satele, fie ele și mănăstirești. Care era atunci specificul satelor din ocoalele de cetăți ?

În legătură cu acestea, după D. Ciurea, ele ar fi avut un regim aparte, fiind conduse însă de vornici/ureadnici, doar uneori de pârçălabi: „*Acolo unde exista și cetate și târg, la Suceava, Neamț, Roman, Hotin, Soroca, s-a constituit tot un singur ocol, deși, în mod confuz, este numit când al cetății, când al orașului. N-au existat ocoale separate pentru cetăți și târguri, cum s-ar putea deduce dintr-o interpretare superficială a documentelor. Inițial ocolul a fost însă al cetății. Cetățile și târgurile au avut însă hotarul lor, termenul înțeles în sens strict, locul lor separat*”⁴⁶⁸.

De fapt, în documente întâlnim rar sate desemnate explicit ca aparținând unui „ocol” al cetății⁴⁶⁹. Termenul consacrat era „*ascultător de...*”⁴⁷⁰. Iliăș vodă, la 1437, menționa chiar *hotarul Cetății Neamțului*⁴⁷¹. În secolul al XVI-lea, Aron vodă a dat carte mănăstirii Neamț „*să-și apere întregul hotar, cât a fost hotarul cetății Neamț, de la gura Fărcașei până*

⁴⁶⁵ DIR, XVI, A, III, nr. 327, p. 268-269.

⁴⁶⁶ Alexandru Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, p. 46 și urm.

⁴⁶⁷ Uneori, pererubnici – act de la 19 mai 1606, în care Ieremia Movilă scutea seliștea Dobrăcina a mănăstirii Probota (DIR, XVII, A, II, nr. 47, p. 43-44).

⁴⁶⁸ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁶⁹ Cazul satului Lămășeni „*ascultător de ocolul cetății Suceava*”, în DIR, A, XVI, IV, n. 347, p.

⁴⁷⁰ *Ibidem*; A, XVI, II, n. 214; *ibidem*, III, n. 297, 391, 428, *ibidem*, IV, n. 49.

⁴⁷¹ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, I, Iași, 1931, n. 158, p. 511-514. Editorul s-a grăbit, poate, să-l catalogheze drept un fals fabricat în secolul al XVI-lea, de călugării de la mănăstirea Neamțului. Pe de altă parte, cuvântul *hotar* apare între paranteze unghiuare.

la gura Largăi și drept peste Bistrița la izvorul Direptul și dealul Hurduga⁴⁷². La 15 aprilie 1599, Ieremia Movilă împuternicea mănăstirea Secul „să pască oile mănăstirești pe braniștea care a fost a cetății Neamțului și să facă stână acolo unde le va fi voia⁴⁷³. Simion Movilă a dat, la 17 iulie 1607, mănăstirii Secu, satul Vânători din ținutul Neamțului, „care acel sat a fost drept domnesc, sub ascultarea Cetății Neamțului⁴⁷⁴; în paranteză fie spus, cu acest act justifica Constantin Rezachevici lipsa vânătorilor de la apărarea cetății, în 1691.

În cazul anumitor cetăți, putem vorbi despre adevărate domenii. Când în 1436, Iliăș vodă întorcea regelui Poloniei Țara Șipenițului, ca despăgubire pentru pagubele produse de tatăl său, el menționa explicit: „cetățile (городы) acestei adevărate Țări a Șepenicului, anume Hotinul, Țețina și Hmelovul, și cu toate ținuturile, locurile, satele etc.⁴⁷⁵. La fel, în cazul cesiunii Marincăi, soția aceluiași Iliăș, de la 1444, cetățile Hotin, Țețina și Hmielov, au fost încredințate împreună cu districtele lor⁴⁷⁶. Deși sunt un caz particular, putem aminti și posesiunile ardelenale ale domnilor moldoveni. Macarie amintea făgăduiala lui Ioan Zapolia către Petru Rareș, făcută în iunie 1529, privind „cetatea Bistriței în acea țară, cu tot ținutul din jurul ei și veniturile⁴⁷⁷. La Ureche, făgăduiala privea „orașul Bistrița cu tot ținutul dintre aceia țară⁴⁷⁸. Asediat în Ciceu, Rareș era oprit să plece la Constantinopol datorită calității lui de nobil ungar, dobândită probabil automat, tocmai datorită apanajului cetăților pe care le posedă în Transilvania, cronicarul fiind explicit în această privință: „ci ungerii nici într-un chip n-au vrut să-l lase, dându-i vină, că ținând scaunul de la Moldova, multă asupra au avut de cătră însul. Și încă adăoșea, de-l făcea notceagoșu, zicându că are moșii și ocine cu dânșii împreună⁴⁷⁹. Despre ce domenii era vorba ne arată un inventar asupra posesiunilor și veniturilor Ciceului făcut în decembrie 1553, de către conventul de la mănăstirea Clujului, la ordinul lui Ferdinand; acesta număra nu mai puțin de 52 de sate⁴⁸⁰.

⁴⁷² Act de la 18 septembrie 1592 (DIR, XVI, A, IV, nr. 76, p. 56).

⁴⁷³ *Ibidem*, nr. 318, p. 257-258.

⁴⁷⁴ DIR, XVII, A, II, nr. 148, p. 120-122.

⁴⁷⁵ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, n. 203, p. 706-709.

⁴⁷⁶ „...castra nostra Choczyn, Czecyn et Chmyelow cum districtibus ibidem spectantibus...” (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, ed. N. Densușianu București, 1890, n. 586, p. 699).

⁴⁷⁷ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 96. La fel, *Cronica moldo-polonă (ibidem)*, p. 184).

⁴⁷⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 100.

⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 111.

⁴⁸⁰ Hurmuzaki, II/5, București, 1897, n. 62, p. 150-155.

După anexarea sud-estului Basarabiei, la 1538, Ibrahim Pecevi arăta: „în ce privește hotarul cetăților, care este de obicei motiv de gâlceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilaietul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu din partea Akkermanului, de pe lângă sus-amintita apă (Prut) și până la apa Nistru”⁴⁸¹.

Făcând un salt de câteva secole, și în cu totul alte împrejurări istorice, putem aminti și inflexibilitatea pașei de Hotin, la 1775, care nu a dorit să cedeze austriecilor nimic din ținutul și împrejurimile cetății. Era vorba de 46 de sate care se aflau în afara liniei de demarcație⁴⁸².

Existența apanajului unei cetăți era, în orice caz, un lucru firesc pentru epoca studiată. Cronograful tradus de Pătrașco Danovici este foarte clar în acest sens: „și i-au luat câte cetăți au fost la Vethil și cu toate satele ei și-au mai luat cetatea Nefronul și cu toate satele de pren pregiur”⁴⁸³.

Probabil, obligația principală a acestor sate era asigurarea subzistenței garnizoanei, *posada*. Nu este exclus ca abia aici să găsim răspuns la întrebarea din secțiunea anterioară, referitoare la componența garnizoanei; nimic însă nu probează sigur o asemenea presupunere.

B. Accesorii și dependențe

Cea mai simplă analiză deosebește la o cetate între amenajările exterioare, pur defensive, și acelea interioare. Din acestea, doar ultimele fac obiectul rândurilor de mai jos.

De la început, pe lângă funcția de apărare, cetatea a avut rolul de reședință. În Apus acesta chiar a primat. Pentru spațiul românesc, prioritatea respectivă este valabilă și pentru Suceava, unde a existat „concurența” curții din oraș, arheologii demonstrând simultaneitatea existenței lor. Din totdeauna și peste tot unde cetatea a fost dublată de un oraș, a fost valabilă o separație. Este una din concluziile la care au ajuns arheologii de la curtea și cetatea Sucevei: „în raport cu orașul, cetatea își avea organizarea și administrarea proprie”⁴⁸⁴. De aici numeroasele accesorii, încăperi cu destinații din cele mai diverse. Este și explicația pentru un anumit confort. În anumite cazuri, judecând după epocă, se poate vorbi chiar de lux. Un posibil subtitlu pentru această

⁴⁸¹ Ibrahim Pecevi, *Tarih*, în vol. *Cronici turcești*, I, 1966, p. 480.

⁴⁸² Hurmuzaki, *op. cit.*, VII, București, 1876, n. 131, p. 214-216).

⁴⁸³ *Cronograf...*, p. 93.

⁴⁸⁴ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 117.

secțiune era *Civilizația cetății*. Acesta ar fi presupus însă talent și imaginație; ar fi trebuit reconstituite nu doar un număr de încăperi cu anumite destinații, ci și oamenii care le vor fi populat.

1) *Paraclisul*

Element nelipsit din arhitectura oricărei cetăți, era plasat, firesc, pe latura de răsărit. Caracterul sacru se răsfrângea asupra cetății înseși; protecția conferită de acesta era desigur mai importantă pentru apărători decât zidurile înseși. De aici grija cu care au fost întreținute, refacerile numeroase.

La Cetatea de Scaun, încă Romstorffer a observat la fațada altarului dinspre est, pietre cu material de calitate superioară și culoare mai deschisă. Concluzia corectă a fost proveniența lor de la vechiul paraclis distrus de surpare sau de atacatori⁴⁸⁵. De fapt, au fost mai multe refaceri, stabilite de arheologii contemporani. Întrucât în molozul folosit la umplerea vechiului șanț de apărare au apărut fragmente de tencuială cu urme de pictură religioasă (părți din nimbul sfinților, veșminte, fondul albastru), s-a stabilit că vechiul paraclis a fost dărâmat și refăcut în vremea lui Ștefan cel Mare⁴⁸⁶. Alte refaceri i s-au atribuit lui Vasile Lupu⁴⁸⁷. Aflat la etaj, se învecina la nord cu o cameră identificată drept apartament domnesc⁴⁸⁸; plasamentul, ca și vecinătatea respectivă, sunt, de asemenea, caracteristici generale, domnul putând asculta slujba din camera sa.

Altarul coincidea cu nivelul superior al unuia din turnurile mediane; proscomidia și diaconiconul erau scobite în zid. Bolta se mai păstra la 1860; în privința picturii, Romstorffer aprecia că era „după toate regulile”, o credea distrusă de cazaci⁴⁸⁹. Refacerile ei succesive sunt o dovadă a intervențiilor numeroase suportate de paraclisul însuși⁴⁹⁰. În privința accesului, se mai păstrează treptele inferioare ale scării în spirală, aflată în curtea interioară⁴⁹¹. Comunicarea propriu-zisă era asigurată de o galerie din care se păstrează stâlpii de susținere.

---

⁴⁸⁵ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 51-52; primul paraclis poate fi de la Petru I, la Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 293.

⁴⁸⁶ M. D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ed.a II-a, București, 1967, p. 16-17.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 32; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 293.

⁴⁸⁸ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 116.

⁴⁸⁹ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁹⁰ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 25; M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁹¹ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 25.

Paraclisul Sucevei este pomenit în legătură cu asediul din 1563. Se știe că mercenarii unguri care l-au predat pe Despot au fost supuși unui proces, un an mai târziu, în Transilvania. Au rezultat din acele mărturii amănunte surprinzătoare și mai mult decât interesante pentru reconstituirea de față. Unul dintre aceștia, Ștefan Horvath, „*fost căpitan de pedestrimă al bietului Despot*”, relatează cum Despot, chiar înainte de predarea sa, „*se cuminecă ca un bun creștin și luă cina Domnului*”. „*Leșind din biserică*” ar fi făcut o ultimă încercare de a-și impresiona soldații⁴⁹².

Un „*Ilea țârcovnic din cetatea Sucevei*” era pomenit, la 29 septembrie 1608, în legătură cu vânzarea unei case⁴⁹³.

La Cetatea Neamțului, tot pe latura de răsărit și deasupra monetăriei, paraclisul era alăturat unei camere ce comunica cu turnul de nord-est, al porții. Camera respectivă mai avea deasupra un cat, urmele acestuia fiind vizibile pe turn; cum deasupra paraclisului nu putea exista o altă încăpere, rezultă anterior un joc de înălțimi. Absida altarului nu mai este adâncită într-un turn median, ca la Suceava, ci în zidul de incintă propriu-zis, pe care astfel l-a subțiat. Este căptușită în interior cu un zid mai nou din cărămizi; observație care a dus la concluzia unei construcții ulterioare mușatinilor, probabil de la Vasile Lupu⁴⁹⁴.

La Cetatea Albă, paraclisul are aceeași locație, pe latura de est și la etaj. Se afla în cadrul așa-zisului „palat al pârcălabilor”. Absida era, de asemenea, adâncită în zid, flancată de nișele proscomidiei și diaconiconului, fapt de o importanță majoră la stabilirea, dacă nu a constructorului propriu-zis (ce ar fi putut fi genovez), cel puțin a comanditarului (probabil bizantin). Avea o dependență alăturată, dinspre sud. Peretele de nord a fost construit ulterior citadelei⁴⁹⁵. În pereții paraclisului s-au înzidit oale de rezonanță pentru îmbunătățirea parametrilor acustici⁴⁹⁶.

Știm mai puține despre Chilia; unele informații provin abia după cucerirea cetății în 1484. Așik-pașa-zade notează scurt că „*bisericile au fost transformate în meceturi*”⁴⁹⁷; folosirea pluralului indică referirea la bisericile din oraș, acesta din urmă protejat și el cu ziduri după refacerile

⁴⁹² *Călători străini...*, II, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 306.

⁴⁹³ DIR, XVII, A, II, nr. 238, p. 181.

⁴⁹⁴ R. Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 43; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 293. De văzut și relația lui Sarnecki.

⁴⁹⁵ Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, p. 59-60.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, p. 66; eadem, *Cetăți medievale...*, p. 296.

⁴⁹⁷ *Tevarih-i al-i Osman*, în *Cronici turcești...*, I, p. 99.

din 1479⁴⁹⁸. Referința este preluată și de Mehmed Neșri: „*au transformat bisericile în moschei (mesgid)*”⁴⁹⁹; ambii cronicari au făcut aceleași notații și pentru Cetatea Albă. Referitor la același moment, Sa'adeddin Mehmed Hodja Efendi arăta: „*astfel, șahul cel puternic <Baiazid al II-lea> a isprăvit cucerirea cetății, făcând slujba de vineri în biserica acesteia*”⁵⁰⁰; aproape sigur, aici este vorba de paraclisul cetății.

Paraclisul de la Hotin a fost analizat de G. Balș, care a deosebit două etape de construcție, prima aparținând lui Ștefan cel Mare. Se afla și aici la etaj, peste o serie de încăperi joase, având intrarea separată. Inițial, a avut doar naos și altar, primul având boltire semicilindrică iar altarul în sfert de sferă. Peretele sudic nu avea ferestre, fiind lipit de restul clădirii, însă acum există o absidă laterală, săpată în zid. Firește, una simetrică se regăsește la nord, aceasta prevăzută însă cu o fereastră spre curte. Alăturat acesteia, tot în naos, spre vest, se află o altă nișă prevăzută cu fereastră. Altarul are, de asemenea, o deschidere în ax, cu vedere spre Nistru. Zidăria acoperea o altă construcție, cu boltire identică dar cu anumite particularități (dublouri, nervuri profilate) ce i-au permis lui Balș analogii cu biserica de la Bălinești. Cele două etape de realizare a ușii, dar mai ales pridvorul adăugat, cu deschizături laterale în arc frânt și contraforturi la colțuri au trimis la epoca lui Petru Rareș. Accesul se făcea, ca și la Suceava, direct prin curte, aici la pridvor. Cele două straturi de pictură au întărit concluziile lui Balș: paraclisul este „*cel puțin din vremea lui Ștefan cel Mare*” și restaurat la Rareș, pentru ultimul argumentele fiind pridvorul adăugat, precum și boltirea și pictura nouă⁵⁰¹.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea un „*popă Roman din cetatea Hotinului*” cumpăra părțile din Bârnova ale verilor săi, tranzacție întărită de Petru Șchiopol⁵⁰². La 2 septembrie 1588, „*popa Ramșa din cetatea Hotin*” cumpăra părți din ocina rudelor sale⁵⁰³.

O mărturie prețioasă relativă la Ciceu provine de la Grigore Ureche în contextul anului 1538: „*sâmbătă în răsăritul soarelui, septevrie 28 de zile, au intratu Pătru vodă în cetatea Ciceului și au închis porțile... Decii Pătru vodă au intrat în biserică, de s-au închinat, mulțămindu lui Dumnezeu că l-au izbăvit din mânele vrăjmașilor săi*”⁵⁰⁴.

⁴⁹⁸ Letopisețul Anonim, în *Cronicile slavo-române...*, p. 16.

⁴⁹⁹ *Djihannuma*, în *ibidem*, p. 131.

⁵⁰⁰ *Tadj-ut-Tevarih*, în *ibidem*, p. 326.

⁵⁰¹ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea. 1527-1582*, în BCMI, XXI, 1928, p. 84-87; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 298.

⁵⁰² DIR, XVI, A, III, nr. 50, p. 39.

⁵⁰³ *Ibidem*, nr. 494, p. 397-398.

⁵⁰⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 108.

2) Cripte/gropnițe

De obicei, erau plasate sub capele; astfel, la Suceava, a fost identificată pe latura de est, la parter. Se afla între corpul de gardă și sala de mese⁵⁰⁵.

3) Palatul, camere rezervate domnului

La Suceava, palatului domnesc îi era afectată o întreagă latură, cea de nord. Comentând rezultatele săpăturilor lui Romstorffer, Al. Lapedatu observa: „*odată cu cesteia, Ștefan vodă prefăcu și reședința domnească. Din nefericire, urmele acesteia au dispărut cu totul azi <începutul secolului XX>. Căci, așezată fiind pe latura de nord a colinei pe care se găsea cetatea, unde terenul e abrupt și mai puțin rezistent - ea s-a surpat împreună cu aceasta. Nu putem ști deci ce fel era întocmită această construcție. Știm în schimb, că era împodobită, ca și clădirile bisericesti ale marelui domn, cu plăci de teracotă, cu discuri ornamentale și cu ciubucărie de piatră și cărămidă și cărămidă cioplită*”⁵⁰⁶. Aceste concluzii au fost preluate integral de arheologii actuali⁵⁰⁷.

Spre deosebire de Romstorffer, aceștia au mai atribuit domnului, în plus, și mica cameră situată la nord de paraclis. Aici sau în palatul propriu-zis se afla foișorul pomenit de Ureche, în care ar fi fost ucis Ștefan Lăcustă: „*s-au vorovit o samă de boieri din curtea lui, anume: Găneștii și Arbureștii și la așternutul lui, unde odihniia, l-au omorât în cetatea Sucevii. Începătoriu și ațăătoriu acestui lucru au fostu Mihul hatmanul și Trotușanul logofătul, de s-au vorovitu într-o sară, ca niște lupi gata spre vânat, ca să înece oaia cea nezlobivă, adecă pre Ștefan vodă și dându învățătură slugilor sale, ca toți să într-armeze și dându-le și jurământu, ca să le fie cu direptate, s-au pornitu cu toți. Și într-un foișor, sus în ceate, unde odihniia la așternutul lui, au răsipit ușa și neștiind Ștefan vodă nimica de aceasta, s-au sculat fiind numai cu cămeașa, iară ei cu toții, ca niște lei sălbatici au năvălit asupra-i și multe rane făcându-i, l-au omorâtu și l-au scos afară*”⁵⁰⁸. Macarie este mult mai laconic: „*Și nu după mult timp, înlăuntru, la patul domnesc, a băut paharul cel neînduplecat al morții*”⁵⁰⁹. Foișorul de lemn, amenajat la etaj,

⁵⁰⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 77-129.

⁵⁰⁶ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XLI; K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 7 și 66.

⁵⁰⁷ Interesantă este și viziunea după care întreg nucleul central este privit ca un palat fortificat (la Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 285 și urm.).

⁵⁰⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 112.

⁵⁰⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 102.

de jur-împrejurul curții interioare, sprijinit pe stâlpi de cărămidă adosați vechilor ziduri, a fost ridicat de Vasile Lupu⁵¹⁰; însă o galerie similară trebuie să fi existat de la început, măcar pe latura estică, pentru a permite accesul în paraclis.

Stanciul, alt martor implicat în procesul mercenarilor lui Despot, relatează: „*i-am fost aprod, adică am fost într-o casă cu el și am slujit măriei sale*”; „*au fost în casa lui Despot când venea Martin Farkas*”⁵¹¹. Casa era probabil palatul de pe latura de nord. Ștefan Horvath, amintit mai sus, implicat în același proces, își mărturisește prezența la uciderea lui Petru Devay, asasinat care de fapt a declanșat reacția mercenarilor: „*căci eu mă aflam atunci în dormitorul lui Despot, din care puteai trece în cămara domnească*”⁵¹². Această învecinare (dormitor-cămară) exclude mica cameră de lângă paraclis, aflată pe latura de est; rămâne că faptele s-au petrecut în corpul de pe latura de nord. La fel, după ce garnizoana răsculată i-a refuzat fuga, cu o zi, sau mai exact o noapte înainte de predare, Despot „*s-a retras singur în camera cea mai secretă și... a mers ... în dormitorul învecinat*”⁵¹³. Relatarea îi aparține lui Graziani, care deși nu a fost martor ocular, invocă mărturia medicului nefericitului domn.

Atât Stanciul, cât și Horvath amintesc că, pentru a-l împiedica pe Despot să fugă, Martin Farkas „*a pus păzitori la uși și ferestre, ca să nu se poată depărta*”. Horvath adaugă și amănuntul că i-a fost zăvorâtă și camera⁵¹⁴.

La Cetatea Neamțului nu mai putem vorbi de un palat domnesc propriu-zis; după Radu Popa, apartamentele domnești constituiau corpul de clădiri de pe latura de sud, acolo fiind mai adăpostite. Zidit deasupra a două beciuri, acest corp avea parter și etaj. La parter accesul se făcea printr-o scară cu trepte, la etaj, printr-o scară în spirală. La nivelul parterului și etajului se comunica cu turnurile⁵¹⁵.

La Hotin, palatul domnesc este greu de identificat cu precizie⁵¹⁶. Este amintit de Ureche, oarecum indirect, când nota, sub data de 14 ianuarie 1527: „*pristăvitu-s-au Ștefan vodă cel Tânăr, ficiorul lui Bogdan vodă, în citatea Hotinului*”⁵¹⁷. Ceva mai departe amintește „și fiindu

⁵¹⁰ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 32; M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 96.

⁵¹¹ *Călători străini...*, II, p. 302.

⁵¹² *Ibidem*, p. 304.

⁵¹³ Antonius Maria Gratianus, *Viața lui Ioan Heraclid Despot*, în vol. *Viața lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998, p. 185.

⁵¹⁴ *Călători străini...*, II, p. 303, respectiv, 305.

⁵¹⁵ Radu Popa, *op. cit.*, p. 45; Mariana Șlapac, *Cetăți medievale...*, p. 288.

⁵¹⁶ G. Balș, *op. cit.*, p. 84.

⁵¹⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 98.

*Ștefan vodă bolnav la Hotin*⁵¹⁸. Tot o mențiune indirectă, la Ibrahim Pecevi, care arată că după pacea turco-polonă din 1622: „cetatea Hotinului, care din timpuri vechi se afla la hotarele Moldovei și era un mic loc de seraiuri (sarailâk), a fost cedată Moldovei”⁵¹⁹.

Ureche amintește amănunțele picante ale expedierii scrisorii doamnei Elena Rareș către Soliman, din Ciceu: „și o au pecetluit-o și o au dat-o la Pătru vodă, iar Pătru vodă o au slobozit-o pre o zebrea din cetate de sus și au căzut jos, dinafară, lângă zidul cetății”⁵²⁰. Clădirile de locuit nu erau așadar adosate zidului, ci erau chiar parte din acesta.

La Cetatea Albă, întreg ansamblul de pe latura de est constituia „palatul comandanților”⁵²¹. A fost descris de Evlia Celebi⁵²².

Palatul era totuși un accesoriu, sau mai curând elementul de bază al curților domnești din orașe. Deși arheologic aceste construcții sunt datate în general în cursul secolului al XV-lea, în izvoare răzbat mai mult în veacul următor.

Să îl cităm, totuși, pe Misail Călugărul relativ la Alexandru cel Bun: „ș-au făcut mitropolit și i-au dat scaun o sfântă mănăstire mare, mitropolie în orașul Sucevii, lângă polata domnească”⁵²³.

Azarie arăta amănunțele încoronării lui Alexandru Lăpușeanu: „și s-a adunat tot poporul și căpeteniile oștii împreună cu episcopii și boierii și tot sfatul și au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei, la Hârlău, în palatul domnesc”⁵²⁴. Palatul respectiv era desigur cel de pe latura de nord, ridicat de Ștefan cel Mare, Lăpușeanu însuși fiind probabil inițiatorul celui de pe latura de vest a curții, ctitorul principal rămânând Radu Mihnea⁵²⁵. Eftimie arăta și el despre Lăpușeanu, la începutul domniei, cum „voievodul făcea strălucită sărbătoare și se veselea din suflet...cu toți boierii săi și cu oștenii lui care se aflau în palat”⁵²⁶. Precizarea este vagă, palatul respectiv era desigur în Suceava, probabil cel de la curtea din oraș.

4) **Săli de mese**

Letopisețul anonim pomenea la data de 29 august 1471: „a fost cutremur mare atunci peste toată lumea, în vremea când ședea țarul la

⁵¹⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁵¹⁹ Ibrahim Pecevi, *Tarih*, în *Cronici turcești*, I, p. 524.

⁵²⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 110.

⁵²¹ Mariana Șlapac, *Cetatea Albă...*, p. 61; idem, *Cetăți medievale...*, p. 288-289.

⁵²² *Călători străini...*, VI, trad. Mustafa Ali Mehmed, București, 1976, p. 410.

⁵²³ *Ibidem*, p. 21.

⁵²⁴ *Cronicile slavo-române...*, p. 140.

⁵²⁵ Stela Cheptea, *Un oraș medieval. Hârlău*, Iași, 2000, p. 151.

⁵²⁶ *Cronicile slavo-române...*, p. 124.

masă⁵²⁷. Ar fi greu de spus dacă Ștefan se găsea sigur la Suceava, pentru a mai risca presupuneri între curte și cetate⁵²⁸. Aceeași cronică, relatează, după bătălia de la Vaslui: „și însuși Ștefan voievod a făcut atunci mare ospăț mitropolitelor și vitejilor săi și tuturor boierilor săi, de la mare până la mic⁵²⁹. Probabil, având în vedere numărul participanților, s-a folosit platoul din fața Cetății de Scaun. Era, de altfel, un obicei, îl găsim menționat după bătălia de la Râmnic⁵³⁰, sau după înfrângerea polonezilor, în 1497. În ultimul caz, adunarea s-a făcut la Hârlău: „după aceea au datu cuvântu Ștefan vodă a toată oastea, să să strângă la Hârlău, la zioa lui sfeti Nicolae. Și așa s-au adunatu cu toții la Hârlău într-aceia zi și acolo Ștefan vodă au făcut ospăț mare tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi și cu daruri scumpe i-au dăruit pre el⁵³¹. Este greu de spus unde s-a ținut acest ospăț, odată ce sfântul Nicolae cade la începutul lui decembrie; dacă pentru mulțimea vitejilor se vor fi amenajat corturi, pentru domn și boieri trebuie să presupunem o sală specială. Anterior, în vara aceluiași an, regele polon își trimitea solii la Ștefan pentru a stabili condițiile trecerii prin Moldova, pretextul invocat de Ioan Albert fiind recucerirea Chilei și Cetății Albe. Cronică oficială a curții nota: „și, de asemenea, și craiul a trimis pe solii săi la Ștefan voievod. Domnul voievod i-a ospătat bine și i-a slobozit cu cinste la ale lor⁵³². Nu știm dacă această tratație a avut loc la curtea din oraș, în cetate, sau în casa de pe platou, ultimei atribuindu-i-se acest rol de către Radu Popa. Oricum, totul se petrecea în Suceava. După arestarea celei de-a doua solii (Tăutul logofăt și Isac vistierul) voievodul a ordonat adunarea oștii în târgul Romanului: „iar însuși domnul Ștefan voievod, când a fost luna august 27, duminică, el a ieșit din Suceava către oastea sa, la târgul Romanului⁵³³. Aceeași cronică arată că, după sosirea ajutoarelor din Transilvania conduse de Bartolomeu Dragffy și medierea acestuia între Ștefan și Ioan Albert: „și domnul Ștefan voievod a ospătat și a dăruit pe Birtoc voievod cu daruri mari și multe și le-a slobozit la ale sale⁵³⁴. Știm că asediul Sucevei a început la 26 septembrie, durând trei săptămâni, de asemenea, că Ștefan nu a condus apărarea, ci Luca Arbore; ospățul lui Birtoc (Dragffy) a avut loc în tabără.

---

⁵²⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁵²⁸ La 15 august se afla la Putna (DRH, A, II, nr. 174, p. 257).

⁵²⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 18.

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 19.

⁵³¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 65.

⁵³² *Cronicile slavo-române...*, p. 20.

⁵³³ *Ibidem*.

⁵³⁴ *Ibidem*, p. 21; și Putna II (*ibidem*, p. 65).

În cetate, s-a localizat o sală de mese pentru slujitori, pe latura de est - a treia încăpere de la parter, după corpul de gardă și criptă⁵³⁵.

5) *Visteria*

În general, tezaurul, visteria, se aflau în reședința domnească. Nu este doar cazul Moldovei. Înfrânt, în noiembrie 1473, Radu cel Frumos fuge la „cetatea sa de scaun, numită Dâmbovița”. După un scurt asediu, Ștefan intră în cetate: „și a luat și pe doamna lui Radul voievod și pe fiica lui, care-i era singura născută și toate comorile lui și toate veșmintele lui și toate steagurile lui”⁵³⁶. În varianta *Putna I* se precizează mai explicit: „a luat cetatea...și toate tezaurile lui” (и въкъѣ скровища его)⁵³⁷.

În iunie 1498, în timpul expediției lui Ștefan în Polonia: „și atunci a ars și cetatea Tiribol și a luat multe averi din cetate”⁵³⁸. Ureche s-a referit mai metaforic la „multă bunătate”⁵³⁹. Cu alte cuvinte, și cetățile își aveau tezaurul lor. Nu trebuie să mergem atât de departe, informații similare avem și pentru cetățile moldovene. Este cazul, în primul rând, al Cetății Albe, la 1484. Kara-Celebi-zade arăta că „banii și avuțiile ce se găseau la visteria (hazine) de la Akkerman erau atât de multe, încât avuțiile de pradă, numai partea convenită hasului împărțesc, au fost de ajuns pentru construcțiile de binefacere ale căror temelii el le pusese la Adrianopol”⁵⁴⁰. Sa'adeddin relatează și el că după cucerire „au fost numiți muhtesibi (socotitori, șefi de poliție) și oameni de încredere pentru paza și stăpânirea averilor fără de sfârșit”⁵⁴¹. Kodja Husein nota că „în ce privește visteria (hazine) cetății, aceasta a fost dată pentru terminarea unor așezăminte de binefacere”⁵⁴². Arheologic, locul tezaurului a fost turnul de nord-vest, la subsol⁵⁴³.

Și mai sugestiv pentru această idee a fost cazul Ciceului, la 1538, care, din motive evidente, nu mai poate constitui o excepție. Macarie arăta cum Zapolia l-a asediat pe Rareș „turburat fiind de lăcomia averii”⁵⁴⁴. Plecat spre Constantinopol, Rareș și-a lăsat „doamna sa cu coconii și avuția în Ciceu”. Să coroborăm toate aceste informații cu

⁵³⁵ M. D. Matej, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 117.

⁵³⁶ *Cronicile slavo-române...*, p. 17, 31, 50, 63, 179; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 65.

⁵³⁷ *Cronicile slavo-române...*, p. 50.

⁵³⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁵³⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 119.

⁵⁴⁰ *Ravdat ul-Ebrar*, în *Cronici turcești...*, I, p. 545.

⁵⁴¹ Sa'adeddin Mehmed Hodja Efendi, *Tadj-ut-Tevarih*, în *ibidem*, p. 326.

⁵⁴² Beda'i ul-Veka'i, în *ibidem*, p. 462.

⁵⁴³ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁴⁴ *Cronicile slavo-române...*, p. 101.

acelea foarte numeroase, în general din surse otomane, privind averile nenumărate aflate la Suceava, după capitularea Cetății de Scaun. Mustafa Gelalzade, aflat în anturajul sultanului în timpul expediției, nota: *„Petru, cu scopul de a-și apăra averea, a îngropat-o într-o parte a cetății și după aceea a fugit. Dar îndată ce sultanul a aflat despre acest lucru, a chemat pe imbrohorul său (mirahor) Husein-aga și l-a însărcinat cu descoperirea tezaurului. Husein-aga, în urma înaltului ordin primit, a început să sape în locurile unde se credea că ar fi fost îngropat tezaurul. Făcându-se săpăturile cuvenite, s-au descoperit lucrurile și averea lui Petru, care se compunea din următoarele obiecte și anume: berbeci de argint, carafe, ibrice, cușme, pahare, săbii încrustate cu pietre prețioase, săbii germane, săbii foarte înguste și cu vârful ascuțit, perle prețioase, giuvaericele, vase prețioase de pus flori, cămăși de mătase, cărți legate în argint și aur, evanghelii, cruci, monede în mare cantitate, obiecte și mărfuri și, de asemenea, și obiecte de podoabă și lux, stoffe de mătase și multe alte lucruri care nu pot fi descrise de pana autorului. Bani și toate aceste lucruri au fost luate pentru a fi depuse în visteria împărătească drept obiecte de preț⁵⁴⁵. Dacă „pana autorului“ nu a mai putut descrie bogățiile, ar fi putut fi mai precisă în privința locului descoperirii. Pasajul a fost preluat și se regăsește la autorii osmani ulteriori, precum Mustafa Ali sau Ibrahim Pecevi. Primul arată și el metodele de arheologie incipientă ale lui Husein-aga: *„în răstimpul cât oștile împăratului au poposit în această țară, s-au făcut și unele cercetări. Astfel, unul dintre sfetnici, marele imbrahor (mirahor) Husein-aga, a fost însărcinat să sape și să răscolească ușor unele părți ale cetății voievodului rebel al Moldovei, care fugise, pentru a se decoperi tezaure și comori... Cu prilejul acestor cercetări și săpături...au ieșit la iveală atâtea diamante de mare preț și atâtea avuții încât au depășit închipuirea emirilor... În sfârșit, au fost găsite atâtea comori și tezaure ascunse sub pământ ca și cum ar fi rămas bogățiile marilor Afrosiab și Afridun⁵⁴⁶. Rustem pașa, alt participant la expediție, este mai laconic, vorbind doar de „comorile de acolo⁵⁴⁷. O mărturie mai confuză a evenimentelor vine de la Reicherstorffer: *„după cum s-a întâmplat acum câțiva ani, cu Petru, voievodul Moldovei, poreclit și Bogdan, pe care împăratul turcesc l-a scos din domnie și luându-i și visteria l-a dus cu sine la Constantinopol⁵⁴⁸. Încă odată, ceea ce trebuie subliniat este că, alături***

⁵⁴⁵ *Tabakat al-memalik ve daradjat al-mesalik*, în *Cronici turcești...*, I, p. 270.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, p. 354, respectiv, 480.

⁵⁴⁷ *Tarih-i al-i Osman*, în *ibidem*, p. 254.

⁵⁴⁸ *Călători străini...*, I, p. 200.

de tezaurul de bază de la Suceava, Rareș a avut suficiente resurse și la Ciceu.

Eftimie relatează, de asemenea, cum, plecând spre Țarigrad, Iliăș Rareș „a ridicat mare mulțime de tezaure, averi de talanți de aur și aspri de argint fără număr și vase de aur și argint din tezaurele adunate și păstrate de la început de domnii Moldovei”⁵⁴⁹. Nu este o presupunere prea riscantă ca aceste tezaure să se fi păstrat, cumva disparat, în cetățile țării.

După toate acestea, e de mirare că Despot a mai putut găsi câte ceva, după înfrângerea lui Lăpușneanu. După Azarie acesta „a luat cetatea Sucevii, în care a aflat multe bogății, pe care le-a împărțit oștenilor”⁵⁵⁰. Ureche arată și el că după victoria de la Verbia, Despot a renunțat la urmărirea lui Lăpușneanu „ci s-au întorsu spre Suceava și au apucat scaunul și cetatea Sucevei cu toată averea lui Alixandru vodă. Decii pre slujitori îi umplu cu bani etc.”⁵⁵¹. Totuși Sommer arată că, înaintea luptei, Lăpușneanu și-ar fi luat măsuri de prevedere și „trimisese tot tezaurul cu soția și copiii la malurile Dunării sfătuind-o grijuliu că, după primirea vestei despre o luptă nefericită, să se retragă cu comorile din primejdie, ca să-i fie lăsată lui Despot stăpânirea deșartă a unei țări sărăcite și istovite”⁵⁵².

Lucrurile sunt chiar teoretizate la Neagoe Basarab, care recomanda în caz de război: „iar visteria din care să împarți acelor ostași, ea trebuie să fie pe lângă tine, pentru că domnul care este la nevoie, mai întâi are nevoie de avuție multă, ca să miluiască pe ostașii lui... Și averea ta să fie întotdeauna pe lângă tine, pentru ca să hrănești și să miluiești pe ostașii tăi”⁵⁵³. Sfaturile lui Neagoe erau cu două tăișuri; ce se întâmpla în cazul particular, când domnul se afla asediat, ne putem face o idee, iarăși, din episodul de la 1563. Stanciu aprod, personaj de acum familiar, arăta că după uciderea lui Devay și, implicit, începutul revoltei mercenarilor, Martin Farkas împreună cu ceilalți „au jefuit comoara lui Despot”⁵⁵⁴. Ștefan Horvath relatează și el la proces că „după ce jefuiseră visteria domnului aveau multă avere”⁵⁵⁵. Un alt martor, Nicolae Szabo, mărturisea că „poporul răsculat a jefuit visteria domnului”⁵⁵⁶.

⁵⁴⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 121.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁵¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁵² Sommer, *op. cit.*, p. 31.

⁵⁵³ *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 294.

⁵⁵⁴ *Călători străini...*, II, p. 303.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 306.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p. 308.

Similar lui Lăpușneanu procedează Aron vodă, la 1592, când a aflat știrea mazilirii: „*au trimis la lași la doamnă-sa, să să încarce și să purcează în jos*”⁵⁵⁷.

6) *Temnițe*

La Cetatea de Scaun a fost localizată pe latura de sud, în încăperea numerotată de Romstorffer cu 48⁵⁵⁸. Atribuirea respectivă aparține însă arheologilor postbelici. Astfel, de la o scară în spirală se ajungea la etaj; dintr-o cameră de acolo, coborând niște trepte se ajungea în temniță. Avea un tavan boltit din cărămizi, fiind amenajată într-unul din turnuri. Tot în turn, deasupra închisorii, se afla camera paznicilor⁵⁵⁹.

Însă temnița, atribut indispensabil în evul mediu, nu era monopolul Sucevei și, vom vedea, nici măcar al cetăților înseși. Mai sigură se pare că era Cetatea Neamțului; Angiolello arăta că unul din motivele pentru care Mehmed al II-lea a încercat să o cucerească a fost recuperarea prizonierilor făcuți la Vaslui⁵⁶⁰. Sommer relatează și el că, după revolta împotriva lui Despot, Georgius de Rewelles, secretarul domnului, a fost închis, de asemenea, la Neamț⁵⁶¹. La revenire, Lăpușneanu îl află acolo împreună „*cu alți prizonieri*”⁵⁶². Temnița de la Neamț a mai fost pomenită, de asemenea, la 1552, când Ștefan Rareș închide aici negustori turci; și la 1710⁵⁶³. A fost identificată pe aripa de est, având ca intrare un gârlici boltit cilindric⁵⁶⁴.

La Cetatea Albă, turnul de sud-vest poartă numele de „turnul închisoare”, temnița propriu-zisă fiind localizată la parterul acestuia⁵⁶⁵.

Macarie arăta că, la începutul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș, boierii hicleni au fost iertați: „*iar pre cei mai vinovați, pe Mihul și pe Totrușanul mare logofăt, i-a lăsat sub pază în Cetatea cea Nouă cu turnuri puternice*”⁵⁶⁶. Evenimentele sunt narate similar de Ureche: „*au aflatu în viclenie și pre Mihul hatmanul și pre Trotușanul logofătul și pre Crasneș și pre Cozma, de carii multă pedeapsă și nevoie avusese Pătru*

⁵⁵⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 180.

⁵⁵⁸ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁵⁹ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 25, 119.

⁵⁶⁰ *Călători străini...*, I, p. 138.

⁵⁶¹ Sommer, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁶² *Ibidem*, p. 91.

⁵⁶³ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 81-105; R. Popa, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁵⁶⁵ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 65.

⁵⁶⁶ *Cronicile slavo-române...*, p. 102.

vodă în domnia dintâi, pre carii, cându au pribegitu Pătru vodă din țară, i-au fostu închis în cetatea Romanului, avându prepus de viclenie⁵⁶⁷.

Relatând despre domnia lui Iliș Rarăș, Eftimie arăta: „s-a făcut chinuitor de oameni și chinuia pe boieri și multora le-a scos ochii, pe alții i-a dat cu totul morții, pe alții i-a sugrumat în închisor⁵⁶⁸”. Precizarea este vagă; să reținem însă pluralul, pe care îl regăsim la relatarea privind gestul invers al lui Lăpușeanu, care, la începutul domniei „a poruncit ca toți cei ce se aflau în temnițe și în surghiunuri să fie lăsați slobozi...față de cei asupriți și față de cei osândiți pe nedrept în obezi amare și în temnițe, tuturor pe față le-a arătat mila sa⁵⁶⁹”. La fel de imprecis a fost Grigore Ureche, privitor la măsurile lui Ion vodă: „temnițele pline de călugăr⁵⁷⁰”.

Treptat, din secolul al XVI-lea, întâlnim mențiuni ale temnițelor din curțile domnești. Întors la a doua domnie, Aron vodă l-a trimis pe „Oprea armașul cel mare cu cărți, ca să coprinză scaunul și cu catastif, ca pre hoți, pre câți au voit el să-i piarză, ca să-i prinză și să-i țină la închisoare, până va veni și el la scaun⁵⁷¹”.

Din secolul al XVII-lea aflăm mențiuni și despre alte temnițe din diverse ținuturi. La 28 mai 1692, Manolachi Ruset, staroste de Putna, a închis șase luni în temniță o gazdă de hoți, care, pentru a-și plăti capul, a dat starostelui ocina sa din Pârlești⁵⁷². Anterior, Miron Costin nici nu se mai complicase cu astfel de proceduri. La 19 aprilie 1744, Ostafie Dud melnic (morar) recunoștea că e „vecin drept din moși–strămoși” lui Constantin Cantacuzino vel paharnic și „pân acum” s-a „dosât despre dumnealu”. Aflat, însă într-o situație critică, îi cere ajutorul: „acmu, aflându-mă dat la închisoare, la Cernăuț⁵⁷³”.

Dacă temnița nu mai este un atribut al cetăților, cu timpul nu va mai fi nici al pârcălabilor sau staroștilor. La 9 mai 1637, un oarecare Ștefan a dat partea sa de ocină din Pomârla, pentru că furase patru boi. Prins, a fost pus „la închisoare, la Dorohoi, pre mâna postelnicului Dumitrașco⁵⁷⁴”.

⁵⁶⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁶⁸ *Cronicile slavo-române...*, p. 119.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, p. 123.

⁵⁷⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 154.

⁵⁷¹ *Ibidem*, p. 181.

⁵⁷² N. Stoicescu, *Sfatul domnesc...*, p. 215.

⁵⁷³ Constantin și Marcela Karadja, *Documente...*, p. 58.

⁵⁷⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1907, p. 69-70; Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători...*, p. 17

7) *Bănării*

O primă mențiune, indirectă, este cea din timpul lui Despot. După ce relatează călătoria prin țară a acestuia, Sommer arată că la întoarcerea la Suceava „*a sosit la el un oarecare Wolfgang, meșteșugar transilvan...primit ușor datorită îndeletnicirii (căci bătea monezi)*”⁵⁷⁵. La Graziani reiese că Despot a bătut monedă cu argintul topit de la cruci furate din biserici⁵⁷⁶.

Însă, cea mai cunoscută este desigur cea a lui Dabija vodă. Sunt cunoscute falsurile efectuate aici. Procedeu a constat în argintarea câtorva mii de monede de aramă de la regina Christina a Suediei; s-au descoperit plăcile de aramă, încă nedecupate, pe care monedele erau ștanțate⁵⁷⁷. A funcționat și sub Iliăș Alexandru (1666-1668), când s-au bătut „șalăi” (shilingi)⁵⁷⁸. Monetăria propriu-zisă a fost localizată pe latura estică, în exterior; aici cercetările au dat la iveală o mare cantitate de monede false, amintite mai sus⁵⁷⁹.

O altă monetărie folosită în acea perioadă a fost cea de la Cetatea Neamțului. Încăperea respectivă a fost localizată pe latura de răsărit, la parter, cu două nișe laterale boltite cu cărămidă⁵⁸⁰. Monedele au fost emise în intervalul 1662-1672; așadar activitatea a continuat și sub Gheorghe Duca.

8) *Corpuri de gardă*

La Suceava, Romstorffer a identificat o astfel de încăpere pe latura de est, la parter, lipită de „subparaclis”. Accesul se făcea prin portal, printr-o ușă gotică. Lângă ușă se afla o fereastră mică, dreptunghiulară, încadrată de baghete gotice, încrucișate. Pereții au fost tencuiți și spoiți cu var; ulterior au fost dublați cu câte un zid, atât la exterior, cât și la interior. De notat și prezența unei vetre de foc, alături de sobă⁵⁸¹. Întrucât ancadramentele de uși își găsesc analogii cu ferestrele turnului-clopotniță de la Sfântul Dumitru/Suceava, s-a presupus o

---

⁵⁷⁵ Sommer, *op. cit.*, p. 65; cf. Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. XLII (ar fi fost folosită și de Tomșa); M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁷⁶ Graziani, *op. cit.*, p. 149.

⁵⁷⁷ Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 33.

⁵⁷⁸ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. LV.

⁵⁷⁹ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

⁵⁸⁰ R. Popa, *op. cit.*, p. 43.

⁵⁸¹ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 54; M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 24.

refacere în acel sector, operată în vremea lui Alexandru Lăpușeanu, la prima domnie⁵⁸².

La Cetatea Neamțului, pe aripa de vest, există chiar o „sală a gărzilor sau a cavalerilor”. De mari dimensiuni, boltită cilindric, sala avea patru ferestre înspre curtea interioară. Comunica direct cu turnul de nord-vest⁵⁸³.

Le aflăm chiar și la cetățile de pământ. La Bârlad, fortificație construită în contextul anului 1476, între cele două turnuri de acces, lângă coridorul astfel creat (cu lungimea de 4 m și lățimea de 1,70 m) exista o încăpere dreptunghiulară ce flanca coridorul pe una din laturi⁵⁸⁴.

9) Locuințe

În general, erau adosate zidului, crescându-i astfel rezistența. În plus, locuințele se aflau în unghi mort față de tirul asediatorilor. La cetatea de pământ de la Roman, palisada fortificației este reprezentată, de fapt, de un șir de construcții de lemn de tip bordei (cca 15 x 5 ÷ 7 m) ce mărgineau laturile cetății (pereții exteriori ai locuințelor, formați din bârne orizontale suprapuse, coincid cu pereții exteriori ai palisadei). Bordeiele au intrarea de tip gârlici, orientată spre interiorul cetății⁵⁸⁵.

La Bârlad, la cetatea de pământ și lemn, inițial, s-au pus în evidență doar două locuințe de suprafață și două bordeie. Se aflau în apropierea palisadei, cea mai îndepărtată la 40 m de latura sudică, așadar pe o fâșie de 25 m față de palisadă⁵⁸⁶. Publicarea ulterioară a rezultatelor săpăturilor arheologice a modificat spectaculos primele concluzii. Au apărut nu mai puțin de 35 de locuințe, din care 18 de suprafață (nouă cercetate) și 17 bordeie (cinci cercetate). Autorii săpăturilor au constatat, dimpotrivă, o grupare a locuințelor cât mai spre interior. Dispunerea era ordonată, pe trei șiruri dispuse pe axul lung al cetății. Cele două șiruri exterioare, paralele cu cel din centru, se aflau pe latura sudică, respectiv, nordică a cetății, la 6-9 m de palisadă. Este greu

⁵⁸² *Ibidem*, p. 30; M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 95, 117.

⁵⁸³ R. Popa, *op. cit.*, p. 45.

⁵⁸⁴ M. D. Matei, L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002, p. 29.

⁵⁸⁵ M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge, în Dacia*, NS, XI, 1967, p. 326-328; Idem, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în SMMIM, MMC, I, 1968, p. 34 și urm.; Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez. tezei de doct, București, 1972, p. 24-25.

⁵⁸⁶ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117-134.

de înțeles cum gruparea adiacentă palisadei apărea normală, în 1959, pentru ca, patru decenii mai târziu, gruparea pe centru să fie privită ca o „măsură chibzuit luată și ușor de înțeles”⁵⁸⁷. Modul de construcție era unitar, au variat doar dimensiunile. Astfel, locuințele de suprafață aveau un cadru, format din bârne-talpă orizontale, în care se scobeau lăcașe pentru fixarea stâlpilor. Spațiul dintre stâlpi era completat cu împletituri de nuiele, totul fiind acoperit cu lut amestecat cu paie, pe ambele fețe. Acoperișul era în două ape⁵⁸⁸. Bordeiele aveau pereții supraînălțați deasupra solului din împletituri de nuiele, cei propriu-zisi, din groapă, s-au realizat, cu două excepții, din bârne orizontale. Podeaua era nelutuită. Accesul se făcea fie prin trepte nelutuite, fie pe plan înclinat, lutuit. De notat absența vetrelor în bordeie. Acoperișul era, de asemenea, în două ape și se întindea și deasupra intrării⁵⁸⁹. Autorii au subliniat de multe ori caracterul temporar, perioada foarte scurtă de folosire a locuințelor, încadrând această constatare în concluzia generală după care, fapt puțin probabil, cetatea ar fi fost distrusă în mod organizat, prin incendiere de înșiși constructorii ei⁵⁹⁰.

La Corlăteni, fortificație care oricum nu se poate data cu precizie, s-a descoperit un bordei, cu dimensiunile 3 x 5 m, la nord-vest, dar de secol XIX⁵⁹¹. La Independența/Galați (cea pe care L. Chițescu o echivalează cu Crăciuna, preluând istoricul respectivei fortificații), au fost identificate patru bordeie. Aflate pe latura de nord, erau construite din loazbe orizontale suprapuse, fixate la colțuri prin stâlpi verticali, pătrate, cu dimensiunile de circa 3,5 ÷ 4 m. Intrarea se făcea prin gârlici⁵⁹².

În privința cetăților de piatră propriu-zise, la Șcheia nu există urme de construcții în incintă. În schimb, la exterior, lângă cuptoarele de ars piatra de var, apare o așezare temporară aferentă, mai exact, în fața lor⁵⁹³. La Orhei s-au aflat urme de clădiri de piatră, prinse cu mortar, care

⁵⁸⁷ M. D. Matei, L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad...*, p. 34.

⁵⁸⁸ *Ibidem*, p. 37-46.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, p. 46-64.

⁵⁹⁰ *Ibidem*, p. 65-66.

⁵⁹¹ D. Tudor et alii, în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 399-401; D. Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologique*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 326; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 235.

⁵⁹² L. Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359; idem, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în *ibidem*, XIX, 1968, 1, p. 81-94; idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orașenești*, rez tezei de doct., 1972, p. 29.

⁵⁹³ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960, p. 66 și urm.

pot fi asociate cu fragmentele de ancadramente profilate de uși și ferestre și cu lespezi de marmură descoperite în apropiere⁵⁹⁴.

La Suceava, arheologii ne încredințează că locuințele oștenilor s-au aflat de-a lungul curtinelor⁵⁹⁵. Cum latura nordică era ocupată de ipoteticul palat domnesc, iar celorlalte laturi le-au fost asociate diverse funcțiuni, inclusiv subsolurilor, este greu de spus unde își mai găsesc loc și încăperile căutate aici. Și totuși este sigur că, chiar după ridicarea celei de-a doua pânze de ziduri, la Ștefan cel Mare, oștenii și-au avut locuințele în interiorul fortului. Revenind la momentul asediului din 1563, Stanciu aprod arăta că pentru a-l izola pe Despot „*Martin Farkas și tovarășii lui mutară pe toți oamenii din cetățuia dinăuntru în cea dinafară, ca nu cumva Despot să ia putere asupra lor*”⁵⁹⁶.

La Cetatea Albă, camere destinate garnizoanei au fost identificate în trei încăperi la parter, alăturate peretelui nordic, ce suprapuneau un depozit și în turnul de nord-est⁵⁹⁷. După extinderea cetății, la sud ce citadelă, primul brâu de ziduri s-a constituit în „curtea garnizoanei”⁵⁹⁸.

Asemenea încăperi au existat sigur la curtea domnească din Iași. Aron vodă înrola mercenari „și făcu pedestrașilor odăi în curte, ca să fie pururea lângă dânsul”⁵⁹⁹. Întors la Iași, pentru a-i aresta pe boierii potrivnici lui Aron, Oprea armașul cel mare „nici aiurea au mersu în gazdă, ci la odăile dorobanților celor ungurești în curte au mersu”⁶⁰⁰.

10) Magazii

La Suceava trebuie localizate pe latura de vest⁶⁰¹. Subsolul aripii respective a fost împărțit în două, la mijloc se mai observă stâlpii cu arcade de piatră. Ferestrele ce răspundeau în curtea interioară aveau ancadrament de piatră. Accesul inițial se afla la capătul nordic, printr-o rampă; s-au mai păstrat găuri în zid, probabil locașe pentru grinzi⁶⁰². Alte dovezi privind caracterul respectiv a fost existența unor resturi de console, marcând susținerile bolților⁶⁰³. Arheologii asociază acestei laturi mărturia lui Stanciul aprod despre beția mercenarilor: „*au rupt lacătele de*

⁵⁹⁴ L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei ...*, p.33-34; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 249-250.

⁵⁹⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 116.

⁵⁹⁶ *Călători străini...*, II, p. 303; cf. mărturia lui Nicolae Szabo (*ibidem*, p. 307).

⁵⁹⁷ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 59-63.

⁵⁹⁸ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁹⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 179.

⁶⁰⁰ *Ibidem.*, p. 181.

⁶⁰¹ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 58.

⁶⁰² *Ibidem*.

⁶⁰³ M. D. Matei, Al. Andronic, *op. cit.*, p. 25; M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

*la pivniți și au băut îngrozitor de mult*⁶⁰⁴. Se aflau sub supravegherea unui pivnicer. Un *Hârea chelariul* era apropiat lui Rareș, la 1538⁶⁰⁵. La 31 iulie 1559, Alexandru Lăpușeanu întârea lui Toader Matiașevici cămăraș la cetatea Sucevei (КАМАРАШ ИТ СУЦАВСКАГ ГРАДА) mai mulți țigani „care toți...i-au fost dat și l-au miluit pre el fratele domniei mele Mircea voievod, când noi înșine l-am trimis pe el în solie la Mircea voievod”⁶⁰⁶. Comentariul lui Gh. Ghibănescu, care a publicat documentul, privea apropierea acestui aparent umil dregător de persoana domnului⁶⁰⁷. Documentul de la 29 septembrie 1608, care îl pomenea pe Ilie țârcovnic, menționează și pe Sava pivnicer, amândoi din cetatea Sucevei⁶⁰⁸. Bazat (și) pe această mențiune, alături de identificarea unor refaceri, Al. Lapedatu afirma „o nouă viață de curte” în timpul lui Ieremia Movilă⁶⁰⁹.

Toți dregătorii pomeniți de Misail Călugăru, sulgerul, jitrnicerul, clucerul, aflați în legătură cu bucătăriile sau magaziile domnești, trebuie asociați secolului al XVII-lea și curții din Iași⁶¹⁰.

11) *Depozite și ateliere de armament*

Deasupra magaziilor, la etajul laturii de vest, în Cetatea de Scaun se afla camera de arme. O mențiune târzie, de la 1627, îl pomenea pe armurierul Panaiotachi⁶¹¹. Localizarea arheologilor contemporani este contrazisă de mărturia lui Mustafa Gelalzade, care, am văzut mai sus, a fost martor la expediția din 1538: „în turnurile sale <ale Cetății de Scaun> se găsesc așezate tunuri de toate mărimile, muniții și provizii din belșug”⁶¹². Ulterior, la 1561, Simion Dascălu arăta cum Lăpușeanu, atacat de Despot, „au apucat pușcile cu vreo 1500 de oameni, ce au putut strânge degrabă și au ieșit înaintea lui Dispot, la Jijia, la sat la Verbie”⁶¹³; putem presupune că era vorba de tunurile Sucevei. În lupta dintre Ion vodă și Bogdan Lăpușeanu, primul venit cu ajutor polon și îndreptându-se spre Ștefănești „au trimis de au adus pușcile de la

⁶⁰⁴ *Călători străini...*, II, p. 303; M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

⁶⁰⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁰⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române între 1546-1587)*, XIX, Iași, 1927, p. 42-43.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, p. 43.

⁶⁰⁸ DIR, XVII, A, II, nr. 238, p. 181.

⁶⁰⁹ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. LIV.

⁶¹⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 179.

⁶¹¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 123.

⁶¹² *Tabakat al-memalik...*, în *Cronici turcești...*, I, p. 269.

⁶¹³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 133.

Hotin⁶¹⁴. La 1577, în timpul năvalei lui Ioan Potcoavă „așa oblicind Pătru vodă, au strânsu țara și s-au gătit de dânșii și luând pușcile, au ieșit să meargă împotriva lor⁶¹⁵. Este greu de spus de unde au fost luate tunurile; în 1577 Petru a rezidat numai în Iași. Oricum, curtea din Iași avea pulberărie. După asedierea din 1578, „Alexandru și cu cazacii au ieșit din curte, că n-au mai putut suferi, că și iarba și bucatile li să împuținaseră⁶¹⁶.

La Cetatea Albă, arsenalul a fost identificat pe latura nordică, într-o încăpere alipită zidului de răsărit, la parter, el fiind refăcut după 1484⁶¹⁷. D altfel, cele mai multe informații provin din surse osmane, tocmai în legătură cu asediul de atunci. Mai toți cronicarii turci au fost impresionați de dotările cetății. Sa'adeddin scrie despre „muniții nenumărate și grâu și alimente pentru 30 de ani⁶¹⁸. Paragraful a fost preluat la Kodja Husein „Akkermanul avea unelte și muniții fără număr și zaharea pentru 30 de ani⁶¹⁹. Aceleași informații le regăsim la Așîk-pașa-zade⁶²⁰ și la Mehmed Neșri⁶²¹. La primul, contemporan cu evenimentele, găsim un pasaj oarecum diferit: „în afară de Allah, socoteala armelor din cetatea Akkerman nimeni nu o putea ști. Totodată, de 30 de ani se săpa aici un șană (hendek). Celelalte arme fuseseră pregătite, de asemenea, în aceeași măsură⁶²².

12) Cisterne

La Suceava a fost descoperită o cisternă în timpul lucrărilor din 1901. Se afla în curtea interioară a castelului, cam la nivelul mijlocului laturii de est. După Romstorffer nu ar fi existat o fântână⁶²³. Cisterna avea diametrul de 5 m și adâncimea de circa 4 m (față de nivelul de călcare modern). Peste cisternă trecea un pod din piatră necioplită, cu lățimea de 1 m, având grosimea la mijloc de 60 de cm, la picioare de 80 de cm. Întinderea acestuia era de 4 m, iar înălțimea de 1 m⁶²⁴.

⁶¹⁴ *Ibidem*, p. 153.

⁶¹⁵ *Ibidem*, p. 165.

⁶¹⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁶¹⁷ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 59-62.

⁶¹⁸ *Tadj-ut-Tevarih*, în *Cronici turcești...*, I, p. 326.

⁶¹⁹ *Beda'i ul-Veka'i*, în *ibidem*, p. 462.

⁶²⁰ *Tevarih-i al-i Osman*, în *ibidem*, p. 99.

⁶²¹ *Djihannuma, Tarih-i al-i Osman*, în *ibidem*, p. 131.

⁶²² *Tevarih-i al-i Osman*, în *ibidem*, p. 99.

⁶²³ K. A. Romstorffer, *op. cit.*, p. 32.

⁶²⁴ *Ibidem*, p. 60; mai recent, Paraschiva Victoria Batariuc neagă această destinație pentru amenajarea cu nr. 54 din planul lui Romstorfer (*Cetatea de scaun a Sucevei*, Suceava, 2004, p. 34).

Pentru alimentarea propriu-zisă se foloseau pârâul Șipot, gârla Cacainei și puțurile săpate în apropierea cetății. În 1898, în Câmpul Șanțurilor s-a descoperit o porțiune de apeduct, direcționat sud-vest, aflat la 50 cm sub pământ. Era alcătuit din olane cilindrice, din pământ, cu pereți subțiri, având la capete găuri conice, cu bot. Asemenea olane, identice cu cele din oraș, s-au descoperit și în cetate⁶²⁵.

La Cetatea Neamțului Radu Popa presupunea că „o fântână adâncă, săpată undeva spre mijlocul curții interioare, trebuie să fi existat de la început. Locul ei nu a putut fi încă identificat. În partea în care s-a afirmat de către unii cercetători că ar fi existat o fântână largă cu trepte coborând până la luciul apei și cu hrube care duceau pe sub pământ până dincolo de apa Ozanei sau chiar până la ...Suceava, nu s-a găsit nici o urmă. Basmelor în legătură cu tunele subterane și punți din piele de bivol au înflorit istoria tuturor cetăților și mai continuă să fie povestite și azi. Ele trebuie privite cu multă rezervă, cercetările întreprinse la cetățile moldovene nu au găsit nimic asemănător”⁶²⁶.

13) **Sala sfatului domnesc**

O aflăm, firesc, doar la Cetatea de Scaun. A fost localizată pe latura de vest, la etaj. Atribuirea s-a datorat în primul rând dimensiunilor sălii⁶²⁷, de circa 300 m². Era acoperită cu bolți în arcade frânte, cu nervuri de piatră, profilate și împodobite din loc în loc cu mici scuturi cu elemente heraldice sau rozete⁶²⁸. În al doilea rând, pentru identificarea respectivă, a contat calitatea materialelor descoperite încă de Romstorffer: pietre cioplite în stil gotic, rozete cu semne de pietrar, chenarele ușilor și ferestrelor, cheile de boltă cu stema Moldovei sau cu motive zoomorfe (lei rampanți)⁶²⁹.

14) **Cancelaria**

De asemenea, o găsim numai la Cetatea de Scaun, pe latura de vest, la etaj⁶³⁰. O mențione documentară, de la 21 ianuarie 1588, care pomenește un oarecare Ivanco diac, sluga lui Gavril pârălab de

---

⁶²⁵ *Ibidem*, p. 31.

⁶²⁶ R. Popa, *op. cit.*, p. 43.

⁶²⁷ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 123.

⁶²⁸ *Ibidem*.

⁶²⁹ *Ibidem*.

⁶³⁰ *Ibidem*.

Neamț⁶³¹, poate fi interpretată în sensul unei prezențe identice și la Cetatea Neamțului.

15) *Spătărie*

A fost identificată numai la Suceava, pe latura de est, la etaj, lângă paraclis, cu care comunica. Era plasată, așadar, peste hala mare de la parter (sala de mese), fiind o încăpere dreptunghiulară. Nu era lipsită de un anumit lux: în molozul halei s-au aflat pietre cioplite în stil gotic. A fost folosită ca sală de audiențe; în anumite cazuri, aici se primeau solii⁶³².

---

⁶³¹ DIR, XVI, A, III, nr. 459, p. 371; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc...*, p. 214.

⁶³² M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 119.

VI. REPERTORIUL FORTIFICAȚIILOR MOLDOVEI

A. CETĂȚI DE PIATRĂ

FORTIFICAȚIA: CETATEA ALBĂ

Campanii arheologice: E. R. Stern (1900), P. Nicorescu, Gh. Avakian (1919, 1927-1937), V. A. Șahnazarov (1940-1941), L. D. Dmitrov (1945), A. I. Furmanskaia (1953-1962), M. G. Rabinovici (1954, 1958), I. B. Kleiman (1965-1968, 1972), G. G. Mezențeva, I. A. Ivanenko (1978-1980), S.D. Krijitki (1969-1985), Ionel Câdea (1997-1998) – campanie româno-ucraineană

Localizare:

Belgorod/Dnestrovskii
(Ucraina, reg. Odessa, raionul Belgorod/Dnestrovskii);
terasă cu 15-20 m deasupra limanului Nistrului

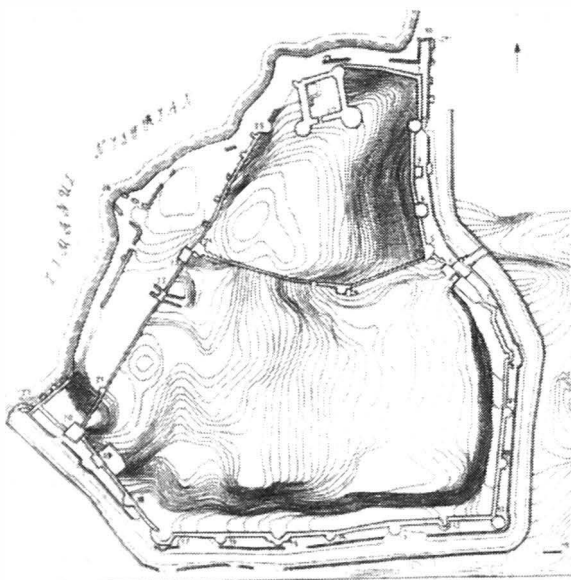

Fig. 26

Tipul morfologic: faza I: castel de piatră tipic pentru sec. XIII- XIV; faza a II-a: adaptare la artilerie, 2 incinte; faza a III-a: bastionară (c. 1707 – ingineri francezi – v. Neculce, p. 158, Șlapac, p. 24)

Apartenență: incertă (faza I); voievodală (faza a II-a)

Tehnică de construcție:

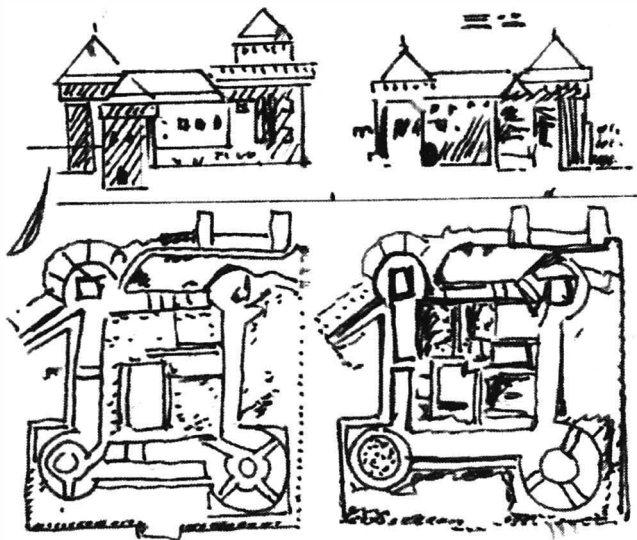
- **turnuri:** 4 circulare la colț (castelul) de dimensiuni mari, cu creneluri; 34 cu cele ale ansamblului fortificat; 12 cu cazemate pentru artilerie (turnurile 7, 8, 12, 15, 17 - „fără spate”)
- **ziduri:** 22,5 m. (vest) – 18,05 m. (nord) datele lui Gh. Anghel diferă la M. Șlapac ! (la Gh. Anghel - 35 x 27 m)
- **mater. de constr:** piatră de calcar brută (șlefuită la parament sau prelucrată, gresie calcaroasă (la muchii verticale, detalii), cărămidă (bolț, pivnițe, dependințe)
- **mortar:** 4 tipuri, în general, var, nisip, cărămidă pisată + mei, cărbuni, putzolane, petriș
- **înălțimea zid:** 6 –8 m.
- **fundăția:** din piatră de calcar

Planul cetății: rectangular (castelul) cu două incinte adaptate terenului

Supr.: - 0,1 ha citadela; Supr. totală = 9 ha

Accesul (intrarea): 6 porți – străjuite în general de câte două turnuri mari rectangulare + 2 poduri

Material arheologic:

a) **monede:** 3 în 1997 (din care una romană, alta osmană, a treia neidentificată), 1 în 1998 (într-un mormânt posterior sec. XV)

b) **ceramică:** elenistică, romană (sec. II î H r-III d Hr), Dridu, ceramică de tradiție bizantină (sec. XIV-XV), cahle smălțuite verde (sec. XV-XVII)

c) **arme:** 3 vârfuri de săgeată, 3 „arici“

metalici (contra cavaleriei), ghiulele din fontă (2)

d) **unelte:**

e) **alte obiecte:** piese de harnașament (catarama mici), piese de metal de uz gospodăresc (cuie, scoabe, balamale, piroane), obiecte de podoabă (inele), obiecte din os și sticlă

Construcții adiacente sau interioare: paraclis mononavat, absida altarului semicirculară - în peretele estic al cetății (sec. XIII ?); palatul comandanților/„pârcălabilor” etc.

Scurt istoric: colonie milesiană (Tyras), fără legătură cu stăpânirea ulterioară a Bizanțului, Genova (Mavrocastron/Asprocastron – în a doua jumătate a sec. al XIII-lea); I. Cândea (1999, p. 240) crede că cetatea nu este mai veche de sec. XIV; intră în componența Moldovei sub Roman I? (Șlapac susține sfârșitul. sec. XIV; N. Iorga credea că la 1410 încă ținea de Genova; deși marele istoric cunoștea privilegiul din 1408 !); refaceri și întăriri succesive: 1440 pârcălabul (?) Fedorca (sub Ștefan al II-lea); în 1454 pârcălabul Stanciu (sub Alexandrel) ridică un nou zid înzestrat cu turnuri (prima mențiune în acest sens); 1476 – Luca și Herman ridică o poartă; 1479 – un nou zid de apărare (Chițescu, p. 16-27); după M. Șlapac (p. 17-19) ar fi fost două cetăți: Asprocastron în dreapta Nistrului, Mavrocastron în stânga

Analogii în spațiul românesc: Chilia

Analogii exterioare spațiului românesc: Constantinopol (forma ansamblului fortificat), Coron (Moreea), Aigues-Mortes, Dourdan, Flint-Castle etc.

Chestiuni controversate:

apartenența citadelei (la Bizant după Iorga, construită de genezezi după cronicarii moldoveni; aceeași opinie la Șlapac etc.); nu este clar transferul puterii de la genezezi la moldoveni (cum și când?); existența a două cetăți – Cetatea Albă și Cetatea Neagră (opinie susținută de Șt. S. Gorovei, Șlapac)

Observații personale: pare evident că citadela a fost ridicată de bizantini (de văzut absida capelei cu cele două nișe laterale, tipice cultului ortodox), nefiind exclus ca

aceștia să fi fost doar comanditari, executanții putând fi genezezii

Bibliografie: *Cronicile slavo-române, passim*; Ureche, *Let, passim*; Costin, *Let*, p. 75, 90, 11-112; Neculce, *Let*, p. 158; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899; Gr. Avakian, *Cetatea Albă. Cum se distruge un monument istoric*, București, 1924; idem, *Săpăturile de la Cetatea Albă, în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice - Basarabia*, III, 1931; S. Panaitescu, *Cetățile ruini*, în *ibidem*, I, 1924, p. 103-106; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez tezei de doct., 1972, p. 26-27; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 247-249; M. Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998; Ionel Cândea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă - punctul Citadelă (1997-1998) în Istros*, IX, 1999, p. 223-312; o bibliografie completă la idem, *Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine*, în vol. *Tyras-Cetatea Albă/Bielgorod Dnistrov'kyj*, I, *Săpături 1996-1999*, București, 2002, p. 29-50; T. L. Samojlova, Victor Cojocar, G. S. Boguslavskij, *Raport privind săpăturile*

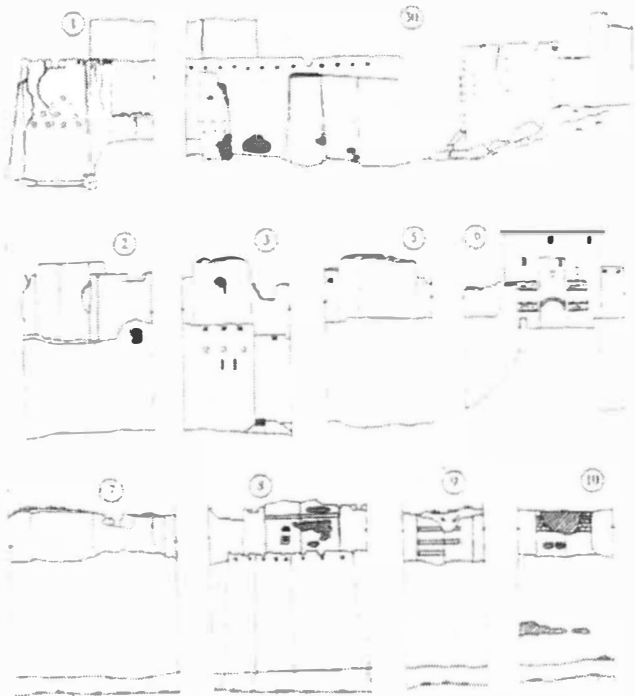

Fig. 28

arheologice de la Tyras efectuate între 1996 și 1999, în *ibidem*, p. 51-158.

FORTIFICAȚIA: ROMAN / CETATEA NOUĂ

Campanii arheologice: la începutul anilor '60;

Localizare: jud. Neamț, 5 km. SE de Roman, 2 km. SV de Gâdinti, pe malul stâng al Siretului;

Tipul morfologic: cetate de piatră adaptată artileriei, tipică pentru a doua jumătate a sec. XV;

Apartenență: voievodală;

Tehnică de construcție: amenajare de lemn pentru consolidarea terenului nisipos; loazbe orizontale în cruce, pe două rânduri, suprapuse; pe această platformă de lemn s-a ridicat fortificația propriu-zisă; șanț (lățimea 9 - 13 m; h = 4 m) pavat cu lespezi de piatră nelegate cu mortar pentru înlesnirea scurgerii; un alt șanț exterior, la est, sud și vest; lățimea = 30 m (aici s-a abătut apa Siretului); curțina exterioară pe latura de est – aici era latura cea mai vulnerabilă

- **turnuri:** 7 (5 sigure/ 2 - probabile) + 3 (curți exterioare); diametrul interior = 6 - 7 m; diametrul exterior = 11 - 14 m.; 5 - circulare

- **ziduri:** grosime = 4 m

Planul cetății: stelat

Material arheologic:

a) ceramică: nu oferă posibilități de datare precisă (al treilea sfert al sec. XV)

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: 13.03.1466: lucru la cetate, la un sat supus „mitropoliei” Romanului; 15.09.1466 – pan Oanță primul pârcălab de Cetatea Nouă; 10.08.1470: salvconduct pentru Mihul (între martori „Fete pârcălabul de Cetatea Nouă”);

2.01.1479 – scrisoarea lui Ștefan cel Mare la Cazimir din „Cetatea Nouă de la târgul Romanului”; cetatea și pârcălabii sunt menționați până în sec. XVII; între 15.09.1466-12.04.1483 – 5 pârcălabi; ultimul pârcălab: Iacob (4.11.1667-19.11.1669); după Neculce: distrusă de Dumitrașcu Cantacuzino (1675);

Analogii în spațiul românesc: Suceava (faza II), Neamț (faza II) etc.

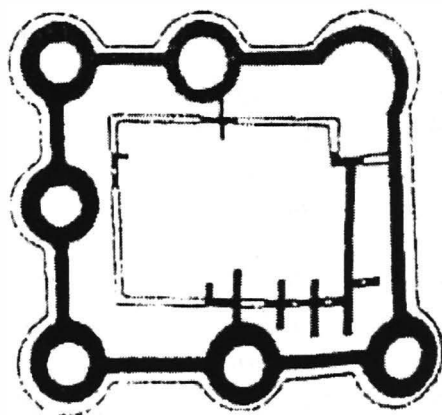

Fig. 29

Chestiuni controversate: datarea precisă; nivelul de distrugere ce a determinat refacerea (1467, 1476 ?); Ureche – cetatea s-ar fi făcut în 1483 (de fapt s-a refăcut?) → s-a mărit și s-a întărit;

Observații personale: singura fortificație pe teren jos și nisipos;

Bibliografie: *Cronicile slavo-române*, p. 87, 102; Ureche, *Let*, p. 55, 113, 115; C. Andreescu, *Cetatea Nouă în vremea lui Ștefan cel Mare. O interpretare a cronicii vechi românești*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, 1, p. 139-176; L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gâdinti/r. Roman*, în *SCIV*, XVII, 1966, 2, p. 405-414; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 246-247.

FORTIFICAȚIA: CHILIA

Campanii arheologice:

Localizare: stânga brațului omonim al Dunării („Chilia Nouă”), pe un grind în mijlocul brațului („Chilia Veche”), în Ucraina, reg. Odessa

Tipul morfologic: castel rectangular de piatră, ulterior ansamblu fortificat adaptat artileriei; mai multe etape constructive

Apartenență: incertă

Tehnică de construcție:

- **turnuri:** 4 pătrate de colț (citadela); 18 ansamblul (2 circulare, 3 hexagonale, 13 pătrate);
- **ziduri:** nu se mai poate reconstitui înălțimea;
- **mater. de constr:** nu mai poate fi cunoscut;
- **mortar:** nu mai poate fi cunoscut;
- **fundația:** nu se mai poate reconstitui.

Planul cetății: rectangular (pătrat) – citadela; stelar - ansamblul

Supr.: - nu se mai poate reconstitui

Accesul (intrarea): intrarea principală în ans. fortif. – barbacană

Material arheologic:

- a) monede: -
- b) ceramică: -
- c) arme: -
- d) unelte: -
- e) alte obiecte: -

Fig. 30 plan din 1790, de la Arhiva Militar-Istorică de Stat a Rusiei (după M. Șlapac, p. 122, fig. 94)

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: probabil citadela e construită de bizantini (în sec. XII-XIII – loc de exil pentru personaje înalte din Imperiu); trece pe la jumătatea sec. XIV la genezezi (1389 – consul); după 1403 (1402 ?) – trece la Mircea cel Bătrân (v. Iorga, 1899, p. 69), apoi la Alexandru cel Bun (moment controversat);

Analogii în spațiul românesc: Cetatea-Albă

Analogii exterioare spațiului românesc: Constantinople, Coron/Moreea etc.

Chestiuni controversate: localizarea, originea citadelei; transferul puterii: de la bizantini la genezezi, de la aceștia la Mircea, apoi la Alexandru (când și cum ?)

Observații personale: în general, se admite trecerea la Alexandru cel Bun în urma evenimentelor din 1419-1420; de ce atunci Chilia este menționată în tratatul de la Lublau (1412)?; Chilia rămâne o „Atlantidă” a istoriografiei românești; discuțiile sunt inutile (erudiție seacă, imposibil de controlat – gen P. P. Panaitescu) cât timp nu vor fi făcute săpături arheologice serioase; probabil Chilia Veche a fost acoperită de Dunăre.

Bibliografie: *Cronicile slavo-române, passim*; Ureche, *Let, passim*; Costin, *Let*, p. 91; Neculce, *Let*, p. 139; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1899; Idem, *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, 1912, Idem, *Cele două Chilii*, în BCMI, XXII, 1929, fasc. 62, p.

188-191; Idem, *Les chateaux occidentaux en Roumanie*, în *ibidem*, fasc. 60, p. 49-69; P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95-115; Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVIII, 1965, 3, p. 619-638; Virgil Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *Revista de istorie*, 34, 1981, 11, p. 2091-2096; Gheorghe Pungă, *Considerații privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în idem, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Iași, 1999, p. 85-104.

FORTIFICAȚIA: HOTIN

Campanii arheologice:

Localizare: regiunea Cernăuți, Ucraina;

Tipul morfologic: cetate de piatră adaptată artileriei;

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție:

- **turnuri:** 4 foarte înalte, $h_1 = 25$ m. – 2 rectangulare (extremitățile de N și S; la S rol de poartă, tip „fără spate”; N - foarte masiv: 20x16 m, metereze – gaură de cheie inversată); 2 – cilindrice, diamteru 9-10 resp. 15 m; la partea superioară creneluri foarte mari și merloane

- **ziduri:** gros = 3- 5,5 m; mai groase la V, mai subțiri la E (avantajul înălțimii); în spate drum de strajă

- **mater. de constr:** piatră brută dispusă în asize regulate

- **mortar:** -

- **înălțimea zid.** $h_2 = 10$ m;

- **fundația:**

faza a II-a: turnurile cilindrice și cel rectangular (sudic) ar fi adaosuri de la Ștefan; atunci s-ar fi supraînălțat și curtile; turnul de nord pare a fi vechiul donjon care ulterior s-a

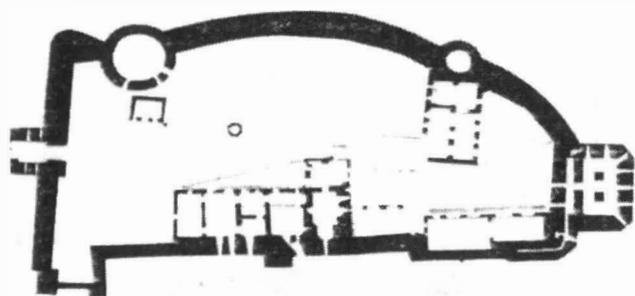

Fig. 31

Planul cetății: aprox. trapezoidal (latura de vest este arcuită)

Supr.: - 145 x 60 m = 870 m²

Accesul (intrarea): două (la sud și est)

Material arheologic: -

Construcții adiacente sau interioare: paraclis construit de Ștefan (Celebi – „Ștefania”)

Scurt istoric: după Dlugosz, Hotinul și Țețina au fost construite de Cazimir (*apud* L. Chițescu, p. 29); după L. Chițescu, de Petru I, menționat la 3.02.1397; 1444 – cedat de Ilie vodă Poloniei (N. Iorga, 1899, p. 100; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I₂, ed. N. Densușianu, p. 699); 4.04.1459, Ștefan cedează vama și cetatea; 28.04.1464, din nou pârcălab moldovean; întărită de Rareș; 1711 – raia; folosită până în secolul al XVIII-lea.

Analogii în spațiul românesc: Hunedoara, Poienari, Șprenghei etc.

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: primul constructor

Observații personale: -

Bibliografie: *Croniclele slavo-române, passim*; Ureche, *Let, passim*; Costin, *Let, passim*; Neculce, *Let, passim*; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 100; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez tezei de doct., 1972, p. 29-30; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 250-251.

FORTIFICAȚIA: NEAMȚ

Campanii arheologice: sondaje preliminare (1953-1954); săpături ample (1962)

Localizare: 1,5 km. NV de Târgu Neamț, jud. Neamț, pe unul din picurile masivului Țiful, la S de satul Oglinzi, pe un mic platou trapezoidal, în fața podului-viaduct.

Tipul morfologic: cetate de piatră; faza I - castel tipic sec. XII-XIV, faza II – sec. XV adaptat artileriei

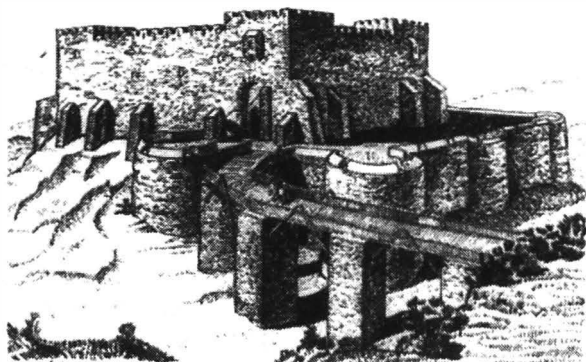

Fig. 32

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție:

- **turnuri:** faza I: 4 turnuri rectangulare interioare (fără flancare fapt ce ar fi micșorat suprafața incintei); 4 bastioane semicirculare de la Ștefan cel Mare;

- **ziduri:** lungimea zidurilor = 47 m (est), 40 m (vest), 38 m (sud, nord); înălțimea inițială = 12 m (v. crenelurile din stânga porții principale), înălțimea în faza a II-a = 20 m; grosimea = 3 m; miez din sfărâmături de pietre

- **materiale de construcție:** piatră locală (șist verde) cu fâșii orizontale de pietre de râu (50-70 cm); faza II: bolovani de râu și gresie cenușie căptușită cu cărămidă

- **mortar:** foarte rezistent: var, nisip, sfărâmături de piatră, pământ ars la roșu și cărbune de lemn

- **fundația:** în trepte (analogii Șcheia)

- **șanț:** sec; platoul a fost nivelat artificial, apoi s-a despărțit printr-un șanț; în faza II, bastioanele s-au construit peste mijlocul șanțului vechi rezultând un nou șanț în fața acestora, abia acum apare *pont-levis* (pe 9 piloni, înălțimea mai mare de 10 m); accesul inițial îl presupunem doar (poate porțiune cruceată în șanțul inițial, ca la Șcheia)

Planul cetății: patrulater

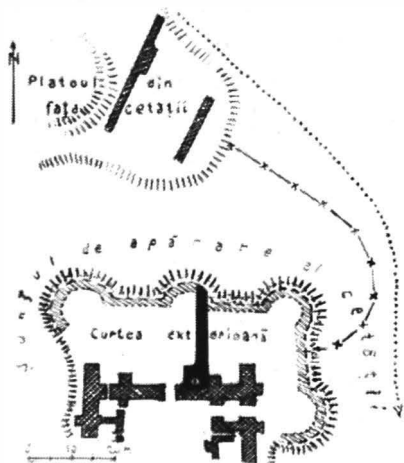

Fig. 33

Supr.: 1760 m² + 800 m² (f. II)

Accesul (intrarea): 3; intr. principală - la parterul porții de nord-est 1 - nord, 1 - vest

Material arheologic: „nu sunt urme mai vechi de sfârșitul sec. XIV” (R. Popa, *Cet. N*, p. 11)

Construcții adiacente sau interioare: apar abia la Ștefan cel Mare (latura de nord rămâne liberă);

pe aripa de est - temniță cu gârlici boltit cilindric, urmează „monetăria”, urmează 2 încăperi; la etaj - o încăpere boltită cilindric și paraclisul (V. Lupu?, absidă în zidul de incintă), aripa de vest - „sala gârzilor/cavalerilor” - boltită cilindric.

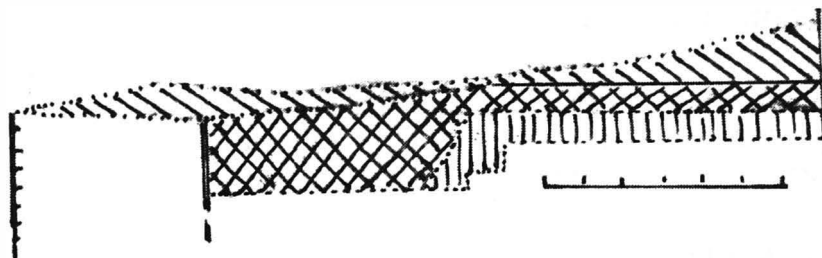

Fig. 34

Scurt istoric: atestare la 2.02.1395 („*castrum Nempch*”); Radu Popa presupune o fortificație mai veche a târgoveților din Neamț; cetatea e ridicată probabil de Petru I, în intervalul 1382-1387; 28.01.1401 – Șandru – primul pârcălab; 1415 – Stanislav Rotompan (personaj important în istoria Moldovei – v. și Ulrich von Richenthal); Duma (1436-1449); 1450 – cetatea este predată polonezilor (lui Alexăndrel); asediul din 1476 (v. Angiollello) – pârcălabul Arbure; 16.05.1529 – apelul lui Petru Rareș la Bistrița pentru meșteri la Neamț (*unus expertus magisterii eius bonus ad castrum nostrum Nemch*); se predă la 1538; stagnare constructivă după acest moment; la 1552 este temniță (ca și în 1476 !) când Ștefan Rareș închide aici negustori turci; 1641-1646 renovarea lui Vasile Lupu, care întemeiază o mănăstire; de fapt, adăpost pentru familie și avere; Bandini: „mai degrabă cetate decât mănăstire”; 1662-1672 - monetărie (probabil Duca; Dabija a folosit Suceava); 1674 – garnizoană germano-polonă; 1686 – adăpost pentru Ruxandra; asediul din 1691; 1691-1699 – ocupată de poloni, eforturi zadarnice de recuperare la Constantin Duca; 1710 - închisoare; 1716 – Ferent – comandantul garnizoanei, 1717 – Mihai Racoviță o aruncă în aer.

Analogii în spațiul românesc: Șcheia, Suceava

Analogii exterioare spațiului românesc: polono-baltice

Bibliografie: Hurmuzaki, XV/1, n. DLXXXVII, p. 317-318; *Cronicile slavo-române*, p. 34, 175, 176, 186; Ureche, *Let, passim*; Costin, *Let*, p. 51, 133, 140, 143; Neculce, *Let*, p. 55, 97, 103, 113 -116, 121, 130-131, 170, 250-251, 253, 259; N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 81-105; R. Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963.

FORTIFICAȚIA: ORHEI/„ORHEIUL VECHI”

Campanii arheologice: G. D. Smirnov (1947-1962); P. Barnea (1968-1991), I. Niculiță (1983-2004); I. Hâncu (1993-1996); Gh. Postică (1996-1998);

Localizare: raionul Orhei, Rep. Moldova; promontoriu greu accesibil, la 100-200 m deasupra râului Răut; înconjurat de trei maluri abrupte; lângă satele Trebujeni și Butuceni;

Tipul morfologic: fortificație de pământ urbană (apăra întreaga așezare); apoi cetate de piatră;

Apartenență: incertă

Tehnică de construcție:

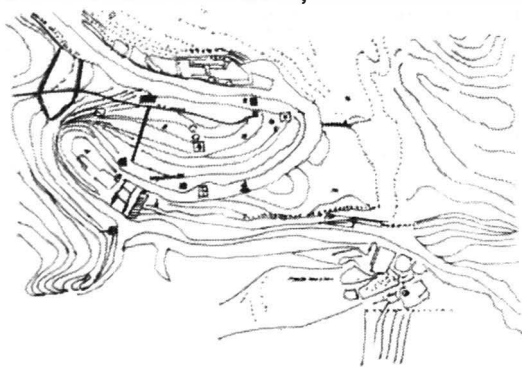

Fig. 35

- **nr. șanțuri:** 2 (faza I – anterior sec. XIV), încă unul – a doua jumătate a sec. XV

- **nr. valuri:** 2 (faza I – anterior sec. XIV), încă unul – a doua jumătate a sec. XV

Material arheologic:

a) monede: monedă de aur din 1361, la temelia bisericii de început de sec. XIV (Smirnov, 27)

b) ceramică: specifică sec. XIV;

Construcții adiacente sau interioare: biserica (începutul sec. XIV); fereideie (mențione la 4.08.1588, dar datează din sec. XV)

Scurt istoric: faza I – anterior sec. XIV;

faza II – a doua jumătate a sec. XIV; fortificația de pământ este anterioră dominației Hoardei de Aur (sec. XII-XIII), în timp ce cetatea de piatră datează din epoca stăpânirii mongole; decade după 1484; distrusă în 1538; prima mențiune la 1.04.1470 – pârcălabul Gangur al Orheiului penultimul în lista martorilor, înaintea celui de Roman; alți pârcălabi de Orhei – Vlaicu, Duma (unchiul și vărul lui Ștefan cel Mare); vechiul Orhei era pe Răut, între Trebujeni și Butuceni (cca 18 km. sud-est de Orheiul de astăzi) la 10.05.1574 „la sfârșitul Peșterii, din sus de vechiul Orhei”; când? la Const. C. Giurescu (p. 264-265) poate la Alexandru Lăpușeanu, care face un iaz pentru orașeni, în 1554; ocolul târgului avea cinci sate (Molovata, Mancea, Lucaseuca, Movila, Movilă/Peștera, transformat în târg de Ieremia Movilă)

Analogii în spațiul românesc: poate Romanul, Suceava (fortificațiile urbane)

Chestiuni controversate: etimologia: de la slavul *Oreahă* < „nuc”, „nucă”; de la magh. *Várhely* < „cetate” (Const. C. Giurescu, p. 265 – a doua, există un Orhei și în Ardeal)

Bibliografie: G.D. Smirnov, *Arheologiceskoie issledovania Starogo Orheia (Cercetările arheologice de la Orheiul Vechi)*, în *Kratkie soobșcenia*, 1954, nr. 56, p. 24-39; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 263-266; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 33; Tamara Nesterov, *Arhitectura Orheiului vechi*, în vol. *50 de ani de investigații arheologice în rezervația muzeală Orheiul-Vechi: probleme și perspective*, 1997; Ion Hâncu, *Cu privire la datarea cetăților de piatră de la Orheiul Vechi*, în *ibidem.* ; Gh. Postică, Complexul arheologic Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic, Chișinău, 1998; idem, *Problema cronologiei cetăților medievale de la Orheiul Vechi în lumina ultimelor cercetări arheologice, în Restitutio in integrum, Chișinău, 2000.*

FORTIFICAȚIA: ȘCHEIA

Campanii arheologice:

C. 1900 (K. A. Romstorffer), 1952-1960 (5 campanii, cond. I. Nestor)

Localizare: 2,5 km nord-vest de Suceava, c. 800 m nord de mănăstirea Zamca, pe dealul/monticolul „Șeptilici” (h = 384 m)

Tipul morfologic:

cetate de piatră, anterioară artileriei, tipică pentru sec. XII- XIV

Apartenență: voievodală

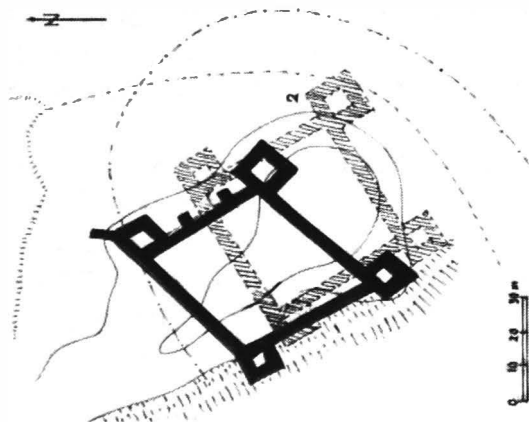
Tehnică de construcție:

- turnuri: 4 – de colț;
- ziduri: 36 x 36 m; grosime = c. 3 m;

Fig. 36

- **mater. de constr:** bolovani de carieră nefasonați;
- **mortar:** var, nisip și cărămidă pisată;
- **înălțimea zid:** incertă

- **fundația:** în trepte, gros. 0,5 – 1,5 m.

Planul cetății: romboidal

Supr: 1300 m² (fără suprafața turnurilor)

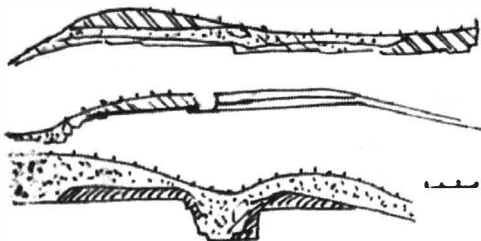
Accesul (intrarea): nu s-a sesizat

Material arheologic:

- a) **monede:** 5 (3 groși argint de la Petru I; 2 groși argint de la Alexandru cel Bun);
- b) **ceramică:** rurală, specifică

sec. XIV (lucrată fie la mână, fie la roata înceată, ornament cu linii în val sau linii oblice) și orășenească (roata de picior, cenușie sau roșie, ornament cu brăduț);

- c) **arme:** 6 vârfuri de săgeți;
- d) **unelte:** mistrie (lângă zidul estic), ciocan de zidar, daltă de fier, sfredel de fier (în formă de T), cuie etc.
- e) **alte obiecte:** dulapi, scânduri ($\neq$ tiranți), grinzi pentru etajele turnurilor, amnare etc.

Construcții adiacente sau interioare: la exterior – cuptoare de ars piatra de var și așezări temporare aferente, în fața lor; cariere de piatră; nu există urme de construcții în incintă; în incintă: pavaj (direct pe dunga de cenușă) – placă de mortar uniformă;

Fig. 38

Scurt istoric: ridicată probabil de Petru I, în anii '80 ai sec XIV; părăsită aproape imediat

Analogii în spațiul românesc: Tabla Buții (cea mai apropiată ca plan), Suceava – Cetatea de Scaun, Neamț, Cetatea Albă (dar acolo avem turnuri circulare), Giurgiu (v. descrierea lui Wawrin – cetate pătrată cu turnuri pătrate);

Analogii exterioare spațiului românesc: „polono-baltice” (V. Vătășianu), sârbești (A. Deroko), „romano-bizantine” (Diaconu,

Constantinescu, p. 117), Șabaț (turcească, pe la 1470 – tot cu turnuri circulare, în fapt bastionară), Ivanogorod (rusească, la 1492) etc.;

Chestiuni controversate: părăsirea/demantelarea aproape imediată; mamelonul/„acropolea” lăsat în afara zidurilor și în proximitatea acestora, sărăcia materialului arheologic; ex (au fost) și teorii privind originea teutonică (indirect la Diaconu, Constantinescu, p. 8); tradiția o atribuia lui Ștefan cel Mare;

Bibliografie: K. A. Romstorffer, *Die sogenannte westliche Burg in Suczawa*, în *Mitteilung des KK Zentralkommission*, Wien, 1902; Idem, *Cetatea Sucevii*, 1913, p. 11; Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei...*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 6 și 38-39.

FORTIFICAȚIA: SOROCA

Campanii arheologice:

Localizare: raionul Soroca, Republica Moldova, la nord de Orhei, în fața unui vad al Nistrului;

Tipul morfologic: fortificație de lemn și pământ (faza I), cetate de piatră adaptată artileriei (faza II);

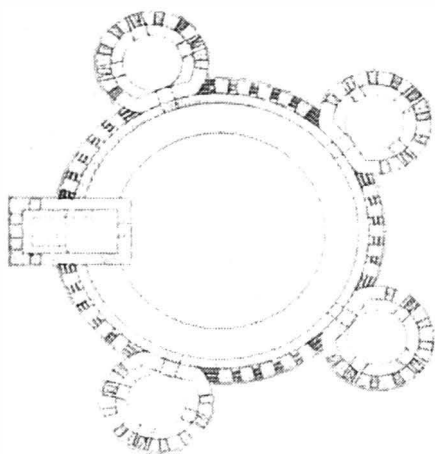

Fig. 39

la 12.07.1499 în tratatul cu Ioan Albert, ultimul pârcălab în lista martorilor era „Coste pârcălab de Soroca”; la 14.09.1499 în tratatul de alianță cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei apare „Coste staroste de Soroca”; probabil mai vechi: Const. C. Giurescu crede că a dat numele ținutului respectiv (p. 287 – e un argument pe care îl folosește mereu !, v.

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție:

- **turnuri:** 4 circulare, dispuse în cruce, la distanțe egale de câte 14 m.; unul rectangular de poartă;

Planul cetății: circular (cetatea de piatră), diametrul = 26 m

Accesul (intrarea): pe latura de est

Material arheologic:

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: etimologie din rusul

„coțofană”, analog cu „vorona” =

corb, cioară; apare în documente

abia spre sfârșitul domniei lui Ștefan

și cazul Orheiului); la 17.01.1517 Bogdan al III-lea afirma: „Ștefan voievod a întors aceste...trei sate, anume Cosaceuți și Tricinți și Strijacouți, *ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca*”; tot la Bogdan al III-lea – „*castrum nostrum Sorocianum... contra paganos tutelam habet*”; după M. Costin „Soroca a fost clădită de Petru vodă (?) după descălecatul al doilea” (Petru I ?, Petru Rareș ?); probabil Rareș a zidit cetatea de piatră (la 23.04.1543 – domnul cheamă un meșter bistrițean să lucreze la cetatea Sorociei de unde deducem că Ștefan cel Mare ar fi ridicat doar o cetate de lemn și pământ (Const. C.Giurescu – p. 288); în privința ocolului cetății, pe lângă cele trei sate amintite, la 11.03.1586, Petru Șchiopul dăruiește lui Andrei logofătul și pârcălabul de Neamț și „satul Climăuții, deasupra Nistrului și satul Socolul și seliștea Zăvădinele ce sunt în ținutul Sorociei, toate ascultătoare către ocolul cetății Soroca” (DIR, A, XVI, III, p. 308); la 12.04.1620, Gaspar Grațiani întărește lui Nicoară vel vornic și satul Trifăuți „fost drept domnesc, ascultător de târgul Sorociei” (DIR, A, XVII, IV, p. 448)

Chestiuni controversate: Const. C. Giurescu și L. Chițescu sunt convinși că cetatea de piatră a fost ridicată de Rareș, pe la 1543

Bibliografie: Hurmuzaki, XV/1, n. DCCCVII, p. 432; Ureche, *Let*, p. 168, 182; Costin, *Let*, p. 78, 145; Neculce, *Let*, p. 59, 64, 68, 96, 98, 189, 200, 321; A. Lapedatu, *Cetatea Sorociei*, în BCMI, VII, 1914; G. Cebotarenko, *Sorokskoi kreposti*, Chișinău, 1964; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 287-289; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei...*, rez tezei de doctorat, 1972, p. 23-26 și 38.

FORTIFICAȚIA: SUCEAVA / CETATEA DE SCAUN

Campanii arheologice: 1885-1904 (K. A. Romstorffer); din 1951 – șantier-pilot (I. Nestor, M. D. Matei etc.);

Localizare: jud. Suceava, pe latura de est a orașului, pe un pînten terminal al unui platou înalt (351 m);

Tipul morfologic: cetate de piatră, faza I – „castellum”, tipic pentru sec. XII-XIV; faza II – adaptat artileriei (sec. XV);

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție: nivelare și răzuire prealabilă a terenului; faza I: șanț de apărare sec pe trei laturi – izolarea fortificației de platoul ce se întindea la nord și nord-vest; la nord – pantă abruptă ce a alunecat, antrenând și o parte a cetății; drum de strajă în dosul parapetului sprijinit

pe console de lemn; faza II - cortina nouă la 20 ÷ 25 m.; zidurile susținute de contraforturi exterioare de piatră (la 8-10 m); noul zid s-a așezat în vechiul șanț; în față a apărut un nou șanț (30 m. lățime, profil în V);

turnuri: 8 (nucleul) pătrate (4 x 4 m), la colțuri și pe mijloc, dispuse în exterior (spre deosebire de Neamț) și alte 8 în cortina exterioară, semicirculare (faza II); 9 la Gh. Anghel

ziduri: lungime = 36 - 40 m, grosime = 2 m; faza II, etapa I: apare o nouă pânză (grosime 1,5m), cu bârne între ziduri pentru stabilitate, 4 turnuri, tot pătrate; etapa II apare o nouă pânză alipită celei anterioare (grosime = 2 m) rezultând o grosime totală de 3,5 m.; turnurile (tot pătrate (etapa I) au devenit circulare; lungimea = 50 m.

- **mater. de constr:** piatră nefasonată (carieră alăturată)

- **înălțimea zid.** înălțime medie inițială = 10 m (probabil unitară și pentru turnuri); înălțime în faza a II-a = 15 m.

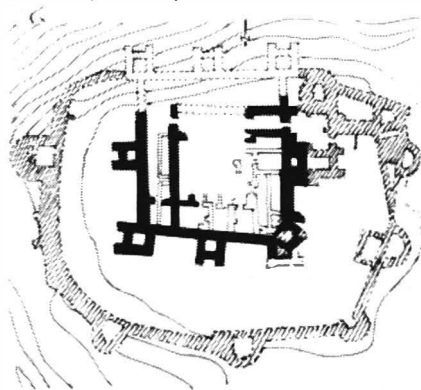

Fig. 40

fundația: în trepte (cauză: înclinarea terenului spre vest) cu analogii la Șcheia, Neamț etc.

Planul cetății: rectangular (faza I); stelar (faza II)

Supr - 2500 m² (inițial); 7500 m² (faza II)

Accesul (intrarea): inițial, pe latura de S; în capătul de NE (pentru cortina exter.), cu barbacană, „cursă de șoareci” → turnul Neboisia

Material arheologic:

- piese de sculptură gotice, provenind de la o balustradă (analogii Hunedoara); portaluri renașcentiste, plăci de sobă și pardoseală

Construcții adiacente sau interioare: în fortul inițial – pe latura de vest și est (latura de sud – neocupată ? era amenajată o intrare); pe latura estică, la parter, trei încăperi spațioase, în care se intra direct în curtea interioară, prima – corpul de gardă, a doua (sub capelă) – criptă, a treia – hală întinsă (probabil sală de mese); la etaj – camerele domnului și *paraclis*; în sec. XVI – mențiunea unui „*foisor*”; *paraclisul* – cu urme de pictură interioară, semne gotice de pietrari semnalate de Romstorffer; tot pe lat estică, în exterior – monetăria (Dabija 1661-1665): arheologic: cantitate mare de monede false de la regina Cristina a Suediei; peste hala de la parter – probabil *spătăria cea mică* (comunica cu *paraclisul*); pe latura sudică – parter + etaj (poate camere pentru boieri); pe latura vestsică - încăperi la subsol, parter + etaj; pivnița împărțită în două de

stâlpi cu arcade de piatră, mențione 1563 – mercenarii lui Despot au spart lacătele și s-au îmbătat! (*Călători străini*, II, p. 303); la

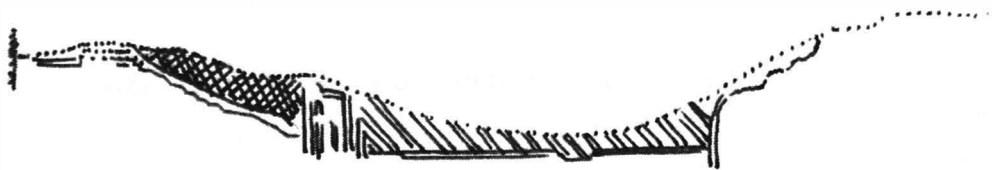

Fig. 41

parter – camere cu destinație gospodărească; la etaj sală mare – cca 300 m² – prob *sala sfatului domnesc*; tot aici, la etaj, camera de arme, *cancelaria*.

Scurt istoric: faza I: Petru I – cea mai veche mențiune a Sucevei – 10.02.1388; faza II: Ștefan cel Mare; asediată la 1497, 1563, 1653, sfârșitul cetății - 1675, 1717.

Analogii în spațiul românesc: Neamț, Șcheia, Roman / Cetatea Nouă, Hunedoara, Poienari;

Chestiuni controversate: datarea exactă a construirii nucleului, dar și a modernizării operate de Ștefan; majoritatea opiniilor susțin că lucrările fazei a II-a s-au sfârșit înainte de 1479, doar Gh. Anghel consideră că ele au continuat și după 1497 și chiar la începutul sec. XVI (p. 244);

Bibliografie: *Cronicile slavo-române, passim*; Ureche, *Let, passim*; Costin, *Let, passim*; Neculce, *Let*, p. 54-55, 74, 97, 130-131, 271; K. A. Romstorffer, *Cetatea Sucevii*, 1913; Ion Nestor et alii, *Șantierul Suceava (sondaj preliminar)*, în SCIV, 3, 1952, 3-4, p. 423-431; Bucur Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava - Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 250-262 și *ibidem*, în SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 750-764; Ion Nestor et alii, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 239-278; Virgil Vătășianu et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 609-630; M. D. Matei et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 741-760; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei...*, rez. tezei de doctorat, 1972, p. 39-40; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 77-129; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 242-244; Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, Suceava, 2004.

FORTIFICAȚIA: TATAR-BUNAR

Campanii arheologice: V. Cojocaru (cercetare preliminară - 2000);

Localizare: reg, Odessa, Ucraina;

Tipul morfologic: cetate de piatră;

Apartenență: voievodală ? osmană;

Tehnică de construcție: nu se mai păstrează resturi arheologice;

Planul cetății: dreptunghiular, 45 x 40 m cu patru turnuri de colț cilindrice (diametrul interior = 6,32 m, diametrul exterior = 9,45 m) - după harta lui F. Bawr, de la 1783 (v. fig);

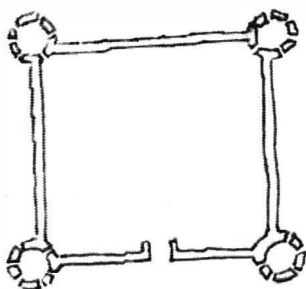

Fig. 42

Supr: c. 1800 mp.;

Accesul (intrarea): la sud (conform cu harta lui Bawr și lui Evlya Celebi);

Material arheologic: -

Construcții adiacente sau interioare: „o geamie, un hambar de grâu, locuințe mici dar utile, pentru 150 de ostași... Dar în interiorul cetății nu există nici un fel de edificii de binefacere“ (Evlya Celebi, p. 407-408);

Scurt istoric: reconstruită de Kenan-pașa în 1637 (Evlya Celebi, p. 407); deja ruinată și neidentificabilă în timpul lui Dimitrie Cantemir;

Chestiuni controversate: apartenența cetății; după M. Șlapac ar fi fost ridicată de Ștefan cel Mare, înainte de 1466, mai exact înainte de Cetatea Nouă/Roman;

Observații personale: este greu de crezut în construirea cetății de către Ștefan; chiar Evlya Celebi (p. 407) afirmă că pe locul cetății „se găsea, mai înainte, un loc mlăștinos și plin de trestii, din care pricină tâlharii moldoveni și tătarii atacau în aceste locuri caravanele“; construcția cetății trebuie pusă probabil în legătură cu asasinarea lui Cantemir bey de către otomani, după care aceștia au avut un scurt moment în care au controlat cât de cât Bugeacul. Dacă cetatea ar fi fost ridicată de Ștefan, ar fi existat măcar o mențiune în cronica oficială, și, având în vedere proporțiile sale, un eventual pârcălab. Tipologiile, analogiile, ca și ipotezele istorice ale lui Șlapac sunt fanteziste;

Bibliografie: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 1973, p. 19; *Călători străini despre țările române*, VI, p. 407-408; Mariana Șlapac, *O cetate de factură bizantino-orientală*, în vol. *Sub zodia Vătășianu. Studii*

de istoria artei, coord. Marius Porumb, Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, 2002, p. 55-58.

FORTIFICAȚIA: ȚEȚINA

Campanii arheologice:

Localizare: reg. Cernăuți, Ucraina, pe un deal (539 m.), lângă orașul Cernăuți, în „Țara Șipenițului”

Tipul morfologic: cetate de piatră

Apartenență: voievodală ?

Tehnică de construcție: se păstrează doar resturi ale unui turn de veghe (ziduri foarte groase)

Planul cetății: incert

Supr: incertă

Accesul (intrarea): incert

Material arheologic: -

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: opinii diverse privind originea: după K. A. Romstorffer cetatea ar fi fost ridicată încă din prima jumătate a sec. XIII; sau ridicată de regele Poloniei, Cazimir al III-lea pe la jumătatea sec. XIV; N. Iorga o atribuie lui Gh. Coriatovici (*Istoria rom prin călătători* – „e sigur că nu noi am întemeiat Țețina și Hmielovul); menționată în lista rusească a orașelor (e posibilă o citire defectuoasă - de fapt *Necioni* - v. Const C. Giurescu, p. 321); la 1395 – act de garanție a boierilor moldoveni pentru credința lui Ștefan I față de Vladislav Jagello: îl asigură că nu va aminti Pocuția, cât „despre Țețin și Hmielov” chestiunea se va aranja direct între rege și voievod.; la 1.08.1403 – Alexandru se închină lui Vladislav, printre martori – „pan Hotco de la Țeațin” (al șaselea pe listă); 13.12.1433 tratat Ștefan al II-lea – Vladislav: regele îl dă Țețina și Hmielovul „cu aceste ocoale și sate care ascultă de ele, care cetăți sunt așezate între țara noastră a Rusiei și Moldova” (Const C. Giurescu, p. 322); la 18.10.1435 este menționat „ținutul Țeținului”; staroștii din Țețina aveau drept de judecată asupra cătunelor ce formau Coțmanul Mare (mențiune incidentală la 30.08.1479, 23.08.1481); se pare că vechiul ținut își schimbă numele (Cernăuți) iar staroștii de Țețina devin staroști de Cernăuți (Const C. Giurescu, p. 325)

Bibliografie: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 100; Idem, *Les chateaux occidentaux en Roumanie*, în BCMI, fasc. 60, 1929, p. 64; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei...*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 6 și 38-39; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 321-325.

B. FORTIFICAȚII DE PĂMÂNT ȘI LEMN

FORTIFICAȚIA: BÂRLAD

Campanii arheologice: M. D. Matei, L. Chițescu (1956-1958; 1961-1962)

Localizare: jud. Vaslui, c. 600 m SE de gara orașului Bârlad, pe punctul terminus al unui pînten

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn;

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție:

- **nr. șanțuri:** 2: Cetatea este despărțită de restul platoului printr-un șanț
- **nr. valuri:** 3: 2 cu palisadă și un șanț de apărare de proporții impunătoare
- **înălțimea val:** c. 4 m
- **palisadă:** stâlpi pe două șiruri, situate la 2 m., unite cu loazbe rezultând un gard dublu; spațiul dintre stâlpi este umplut cu pământ cenușiu amestecat cu galben (bătut cu maiul)

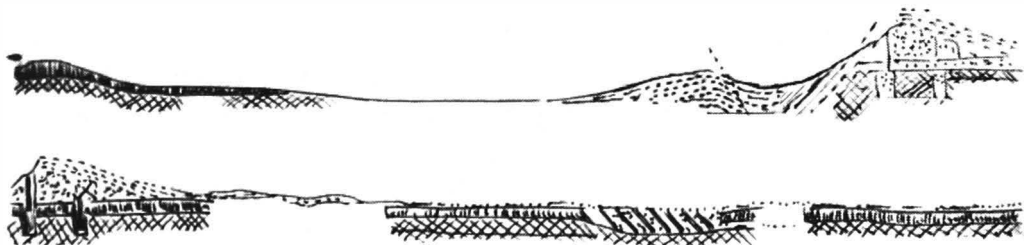

Fig. 43

Planul fortificației: neregulat, oval

Supr.: -

Accesul (intrarea): îngustă, străjuită de două turnuri de lemn (Chițescu, *Noi considerații arheologice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1, 1968, p. 82)

Material arheologic:

a) **monede:** 2 de argint - Ștefan cel Mare

b) **ceramică:** pe platoul alăturat – material ceramic de sec. XIV; nu există material de sec. XII-XIII; de unde cade ipoteza lui Cantemir; în general, ceramică din a doua jumătate a sec. XV (analogii Suceava, Hlincea, Putna etc.); majoritatea materialului l-a constituit ceramica de uz comun.

Alături de alte două tipuri, cu pastă de bună calitate, a apărut și o categorie grosieră (Matei, Chițescu, 2002, p. 74-77). O caracteristică generală a fost folosirea roții, o observație importantă fiind absența cuptoarelor de olar. De aici explicația pentru diversitatea materialului respectiv, acesta fiind adus de ostași. Autorii conchid că cercetările au constituit astfel o „fereastră” pentru cunoașterea nivelului producției meșteșugărești sătești. Criteriul formei și destinației a dus la distingerea a trei categorii majore: ceramica de bucătărie și masă, preponderentă fiind oala-borcan fără torți (75 % din totalitatea materialului), ceramica decorativă (câteva fragmente de cahle) și aceea gospodărească, reprezentată fie de vase de mari dimensiuni pentru păstrarea hranei, fie de opaițe. Notabilă a fost și prezența unei categorii arhaizante, specifice începutului secolului al XV-lea. Standardizarea și deci transformarea olăriei în meșteșug, generalizarea roții rapide, dispariția deosebirilor nete între ceramica urbană și cea rurală se constituie în concluziile acestei secțiuni. De notat că ultima constatare nu s-a făcut pe seama unei creșteri calitative a ceramicii rurale, ci pe o anumită sufocare a olăritului sătesc de către acela urban.

b) arme: un tun; vârfuri de săgeți și de lance (Matei, Chițescu, 2002, p. 129-136)

c) unelte: obiectele lucrate în metal (Matei, Chițescu, 2002, p. 119-147). Ele au fost grupate în obiecte de uz casnic și unelte meșteșugărești - categorie reprezentată de cuțite, foarfece, lacăte, vase de metal, burghie etc.(p. 120-129);

d) alte obiecte: piese de harnașament, respectiv, pinteni, zăbăluțe, catarama, scări de șa, potcoave sau caiele (Matei, Chițescu, 2002, p. 136-142)

Construcții adiacente sau interioare: 35 de locuințe (18 de suprafață; 17 bordeie) din care au fost cercetate efectiv 14 (9 de suprafață, respectiv, 5 bordeie)

Scurt istoric: în iunie 1476, Ștefan trimite un sol la brașoveni arătând că e gata de luptă cu turcii: „*et nos iam summus in campo cum omni potencia nostra*”; „Cetatea de pământ” la D. Cantemir, o credea de pe la 1240; M. D. Matei o pune în legătură cu momentul 1476; 11.06.1476 – alt act din Valea Berheciului (și acolo tot cetate de pământ); incendiată intenționat de Ștefan în 1476 (Chițescu, p. 21)

Analogii în spațiul românesc: Berheci (Valea Berheciului); Suceava (capcana/„cursa de șoareci”)

Analogii exterioare spațiului românesc: Raiki

Chestiuni controversate: datarea – M. D. Matei – 1476; Chițescu – a doua jumătate a sec. XIV etc.

Observații personale: -

Bibliografie: Hurmuzaki, XV/1, n. CLVIII, p. 91; M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117-134; L. Chițescu, *Noi considerații arheologice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 82; Idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p.5 și 20; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259 (242 și 251); M. D. Matei, L. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002.

FORTIFICAȚIA: BÂTCA DOAMNEI

Campanii arheologice: 1928, 1957, 1958, 1961, 1962

Localizare: jud. Neamț, la vest de Piatra Neamț, pe un pinten înalt deasupra Bistriței

Tipul morfologic: așezare fortificată cu șanț și val de pământ, sec. XII-XIII

Apartenență: incertă

Fig. 44

Tehnică de construcție:

- **nr. șanțuri:** 3, la cca 200 m S de palisadă (totuși este posibil să fie și dacice, poate refolosire)
- **nr. valuri:** 1 de pământ, acum aplatizat
- **adâncime șanț:** c. 3 m
- **palisadă:** 1, suprapusă peste vechea fundație dacică de piatră; distrusă de incendiu

Planul fortificației: s-a fortificat doar latura de S, singura accesibilă;

Material arheologic:

- a) **monede:** 1 de argint de la Bela III (1172-1196)

- b) **ceramică:** la roată, din pastă de calitate (nisip amestecat cu pietriș și mica; bine amestecată și consistentă); culoare variabilă de la cenușiu la brun roșcat; majoritatea s-a descoperit în stare fragmentară; decor incizat sau prin impresiune - doar la partea superioară a vaselor. Trei din vase prezintă pe fund, în relief, litera A (sau R ?). Motivele ornamentale: linii ondulate orizontale, izolate; linii drepte orizontale, grupate de obicei paralel. Ca tipologie se pot face analogii cu ceramica de la Hlincea, Șcheia/Suceava, Corlăteni; de asemenea, cu vechea ceramică rusă și cu cea de la Sâncrăieni (a doua jumătate a secolului al XII-lea); în general, cu ceramica cu decor incizat de la Dunărea de Jos și Câmpia Română; în concluzie ceramica se poate data la sfârșitul secolului al XII-lea - începutul secolului al XIII-lea
- c) **arme:** 2 spade – una întreagă, cu garda dreaptă, lungime totală - 118 cm, lama de 97 cm, lățimea - 5 cm, una doar lamă (94 cm); alte fragmente de lamă; tipologic aparțin sfârșitului sec. XII-începutul sec. XIII; vârfuri de lance, cu analogii în Europa de Est, diferite de cele puternice din Vest, menite să străpungă armuri grele; pinteni
- d) **unelte:** brăzdare, coase, seceri, topoare
- e) **alte obiecte:** 3 encolpioane

Construcții adiacente sau interioare: câteva locuințe adâncite, toate în perimetrul închis de palisadă

Scurt istoric: inițial cetate dacică (din piatră); se pare așezare fortificată între secolele XII-XIII, poate avanpost al Ungariei, dar cu apărători români (v. encolpioanele), distrusă probabil la 1241; echivalată în mod fals cu Cruceburgul (D. Gh. Teodor)

Chestiuni controversate: apartenența

Bibliografie: *Materiale*, VI, 1959, p. 359, 364, 365; VII, p. 346 și urm.; Constantin Scorpan, *L'ensemble archeologique féodal de Bîlca Doamnei*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 441-454; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 82-83; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 45.

FORTIFICAȚIA: BERHECI

Campanii arheologice: doar cercetări de suprafață

Localizare: jud. Vaslui, pe o înălțime de 120 m. (niv. mării); 68 m. față de râul Berheci

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn

Apartenență: incertă (probabil voievodală)

Tehnică de construcție:

- nr. șanțuri: 1 – se păstrează pe laturile de nord-vest, est și sud-est
- nr. valuri: 1 – precedat de șanț
- lățime șanț: 4-5 m
- adâncime șanț: 1,20 m
- palisadă: stâlpi cu diametrul de 15-20 cm; precedată de șanț; probabil două rânduri de pari la 1,50 m. rezultând doi pereți umpluți cu pământ bătătorit; la exterior: lut și paie (pentru împiedicarea incendiilor)

Planul fortificației: oval–alungit (adaptat la teren)

Supr.: 2,55 ha (la C. Solomon – 3,25 ha)

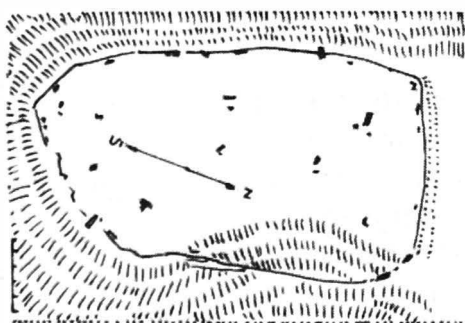

Fig. 45

Accesul (intrarea): nu s-a sesizat;

Material arheologic:

- a) monede: -
- b) ceramică: -
- c) arme: -
- d) unelte: -
- e) alte obiecte: chirpici calcinat cu urme de stâlpi (diametrul 15 cm.)

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: ridicată de Ștefan în 1476 (voievodul e aici la 11.06.1476, scrisoarea lui Ștefan către brașoveni, „*datum in Walle Berheecz*“, încercând să-i atragă pe turci pe traseul din 1475; Mehmed al II-lea alege altă soluție de unde incendierea intenționată de către Ștefan)

Analogii în spațiul românesc: Bârlad, Războieni etc.

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: -

Observații personale: -

Bibliografie: Hurmuzaki, XV/1, 1911, nr. CLIX, p. 91; Constantin Solomon, *Cetățuia din Valea Berheciului*, în BCMI, XXII, 1929, fasc. 59, p. 34-39; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259 (242 și 251).

FORTIFICAȚIA: CORLĂTENI

Campanii arheologice: sondaj (1949), săpături – vara 1952 (colectiv condus de D. Tudor și R. Vulpe, E. Vulpe); 1957 (Al. Andronic, N. Grigoraș - în legătură cu tezaurul de sec. XIV: cele 6500 de monede de Ag, în sat)

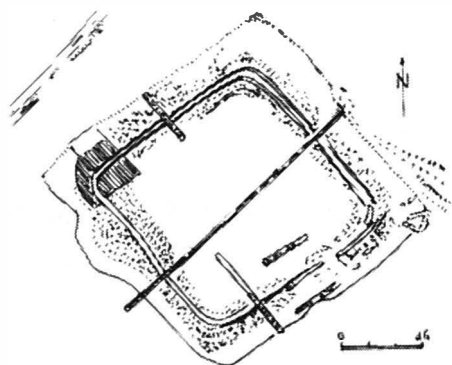
Localizare: jud. Botoșani, 1,5 km. sud-est de satul Corlăteni, pe culmea „Dealului Cetății”, deasupra stațiunii neolitice din punctul „La Țarină”

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn, cu șanț și val

Apartenență: incertă;

Tehnică de construcție:

- nr. șanțuri: 1 circumvalație simplă de pământ cu șanț și val;
- nr. valuri: 1 înălțare intenționată a colțurilor
- lățime șanț: 7 m. la gură; 1,5 m la fund
- adâncime șanț: 2,5 - 3,5 m
- înălțimea:

- palisadă:

Planul fortificației: formă pătrată

Supr.: - aprox. 0,5 ha

Accesul (intrarea): întrerupere la sud-est (5 m. lățime)

Material arheologic: aproape „sterilă” arheologic;

a) **monede:** -

b) **ceramică:** două cioburi mici,

Fig. 46

atipice, de la pânțelecele unui vas lucrat la roată, galben-cenușii („probabil de la începutul migrațiilor”); în umplutura șanțului; ciob poros, brun-gălbui, ornat cu zig-zag incizat

- c) **arme:** glonte sferic de plumb (diametrul 13 mm, dungă pe ecuator) aflat lângă bordeiul de sec. XIX
- d) **unelte:** silexuri neolitice
- e) **alte obiecte:** așchii de silex, fără urme de prelucrare (în incintă, în pământul vegetal)

Construcții adiacente sau interioare: bordei 3 x 5 m, la nord-vest (de sec. XIX)

Analogii în spațiul românesc: poate cu celelalte fortificații de sec. IX-XI

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: datarea, apartenența

Observații personale: poate din sec. XVII-XVIII, când revine „moda” fortificațiilor de pământ (datorită perfecționării artileriei de câmp); argumente: starea bună de conservare

Bibliografie: D. Tudor et alii, în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 394-436; D. Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologique*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 326; N. Zaharia,

M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 235.

FORTIFICAȚIA: HMILOV

Campanii arheologice:

Localizare: reg. Cernăuți, Ucraina; în „Țara Șipenițului”, pe Ceremuș

Tipul morfologic: pământ și lemn, cu șanț și val

Apartenență: voievodală ?

Planul cetății: incert

Supr.: -

Accesul (intrarea): -

Material arheologic:

a) **monede:** -

b) **ceramică:** -

c) **arme:** -

d) **unelte:** -

e) **alte obiecte:** -

Construcții adiacente sau interioare: -

Scurt istoric: menționată în 1395; februarie 1444 – Ilie vodă (orbit) cedează polonilor cetățile Hotin, „Czeczun”/Țețin și Hmielov, primind în schimb alte posesiuni în Polonia;

Analogii în spațiul românesc: -

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: cine și când a construit-o ?

Observații personale: -

Bibliografie: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 100; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 41-42.

FORTIFICAȚIA: INDEPENDENȚA/ GALAȚI

Campanii arheologice: cercetere de suprafață - 1966 (L. Chițescu)

Localizare: jud. Galați, com. Independența, pe malul stâng al Siretului, c. 150 m nord de malul apei; aprox. 1,5 km est de confluența Buzăului cu Siretul, c. 6 km sud de Independența; 1-1,5 km sud de „Colacul Crăciuna”

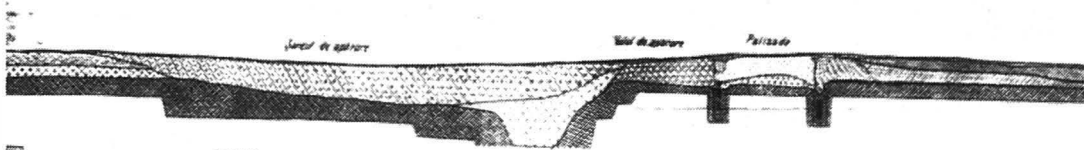

Fig. 47

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție:

- **nr. șanțuri:** două, paralele la 2,3 m unul de altul, în care s-au îngropat stâlpi verticali la fiecare metru, rezultând două rânduri de stâlpi; apoi loazbe orizontale de unde 2 pereți de bârne; între pereți umplutură de pământ
- **nr. valuri:** peretele exterior adăugat construcției de lemn; bermă cu lățime 2,5 m
- **lățime șanț:** 0,3-0,4 m; la exterior lățime = 13 m, înălțime = 2 m (astupat)
- **înălțimea** 1 m; „drum de rond” protejat de gard cu împletituri
- **palisadă:**

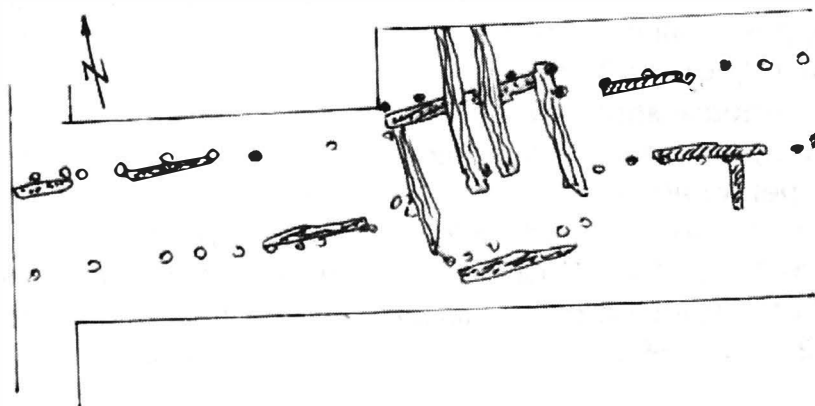

Fig. 48

Planul fortificației: nu mai poate fi stabilit

Supr.: nu mai poate fi stabilită

Accesul (intrarea): turn din lemn de formă pătrată ($l = 4\text{m}$) din bârne orizontale suprapuse, la colțuri stâlpi verticali, podea lutuită; turnul depășea în interior (1,30 m) și exterior (foarte puțin) palisada; două porți de acces înguste (la Bârlad, intrarea era străjuită de 2 turnuri de lemn)

Material arheologic:

- a) **monede:** -
- b) **ceramică:** a doua jumătate a sec. XV (decor „moldovenesc”; pasta, pereți subțiri, exec. fină, specifică Balcanilor – v. L. Chițescu, 1968, p. 73)
- c) **arme:** vârfuri. de săgeți
- d) **unelte:** cuțite, zăbală
- e) **alte obiecte:** catarama, mare cantitate de chirpic ars

Construcții adiacente sau interioare: 4 locuințe – bordei pe latura de nord (din loazbe orizontale suprapuse, fixate la colțuri prin stâlpi verticali), pătrate: c. 3,5÷ 4 m; intrare cu gârlici

Scurt istoric: distrusă prin incendiu; L. Chițescu o echivalează cu Crăciuna, preluând istoricul respectivei fortificații

Analogii în spațiul românesc: Berheci (Valea Berheciului), Bârlad, Războieni, Frumoasa/Teleorman, Coconi/Ilfov

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: echivalența fortificației cu „Crăciuna” din cronici

Observații personale: L. Chițescu a descoperit, fără îndoială, o fortificație de sec. XV, de la Ștefan cel Mare, dar nimic nu o echivalează cu cea din cronici; de fapt este o triplă echivalență nedemonstrată („*fortalicia*” de la 1473 echivalată cu Crăciuna din *Cronicile slavo-române*, la rândul ei echivalată cu Independența); de văzut și cei doi pârcălabi de la 1482, care nu se prea potrivesc cu o fortificație de talia celei de aici

Bibliografie: Hurmuzaki, XV/1, n. CXC VII, p. 109-110; *Cronicile slavo-române, passim.*; Ureche, *Let*, p. 48, 49, 54; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*; C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în SCȘt. Iași (istorie), XVI, 1963, 1; L. Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359; idem, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în *ibidem*, XIX, 1968, 1, p. 81-94; Idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 29; Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 252.

FORTIFICAȚIA: ROMAN / „FORTIFICAȚIA MUȘATINĂ”

Campanii arheologice: 1962-1964 (Muzeul Militar Central și MI Bacău; cond. M. D. Matei, L. Chițescu)

Localizare: pe malul stâng al vechiului curs al Moldovei, pe un platou înalt (cca 10 m)

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn (palisade cu construcții interioare)

Apartenență: voievodală

Tehnică de construcție: pe latura de nord gardul de bârne așezat direct pe sol (nu mai apare șanț deci se învecina cu așezarea civilă); gard de bârne situat deasupra construcțiilor interioare pentru protejarea drumului de rond; în prelungirea fortificației de pământ voievodale se afla fortificația urbană

- nr. șanțuri: 1

- nr. valuri: 1

Planul fortificației: formă de potcoavă, palisada urmează marginea platoului

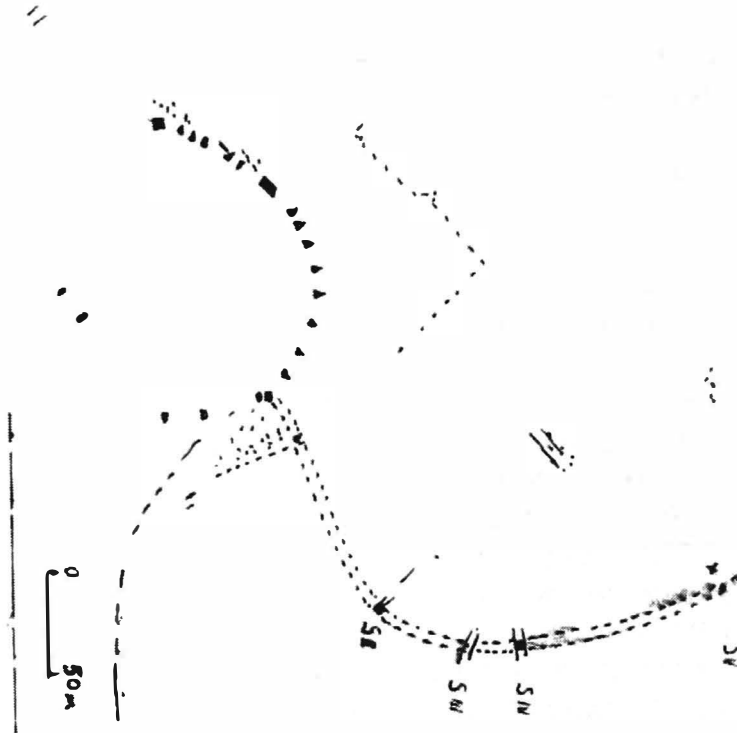

Fig. 49

Supr.: - nu se mai poate reconstitui

Accesul (intrarea): îngustă, prin turn de lemn pătrat ($l = 4 \text{ m}$), având la partea inferioară o „capcană” (analogii cu Independența/Galați, Bârlad etc.)

Material arheologic:

- a) **monede:** 4 de la Petru I (dar Roman I nu a emis !); 1 de la Alexandru cel Bun, anepigrafă (1408) aflată pe podeaua locuinței ce suprapune intrarea)
- b) **ceramică:** din locuințele palisadei (sfârșitul sec.XIV - începutul sec. XV), două categorii: 1) **autohtonă** - puțin numeroasă, roșie și cenușie, tipică pentru sfârșitul sec.XIV - începutul sec. XV, ardere uniformă, o singură formă - oala-borcan; decor cu linie vălurită (tipic pentru jumătatea sec. XIV), linii orizontale (apare roata rapidă), ulterior, în sec. XV, înlocuită cu decor canelat, urme de arsură; 2) **străină** - lut de foarte bună calitate, în amestec doar nisip foarte fin cernut, fără excepție – la roata rapidă, ardere suplimentară → colorit uniform; o singură categorie cu 2 variante: a) *uniform cenușie*, b) *neagră* (acoperită cu angobă foarte subțire), căni cu toartă și gură trilobată, toartă și gură rotundă, ulcioare, cupe, castroane; decor cu roțița (brăduț), linii verticale sau oblice; cu ruloul (ștampile cu figuri în relief); 3) semne cu caracter gotic, apoi cruce înscrisă în cerc și pasăre din profil; 3) **ceramică intermediară** - pastă și ardere autohtone dar decor nelocal
- c) **arme:** 14 vârfuri de săgeți
- d) **unelte:** -
- e) **alte obiecte:** pinteni, cataramă

Construcții adiacente sau interioare: palisada fortificației este reprezentată, de fapt, de un șir de construcții de lemn de tip bordei (cca $15 \times 5 - 7 \text{ m}$) ce mărgineau laturile cetății (pereții exteriori ai locuințelor coincid cu pereții exteriori ai palisadei); au intrarea de tip gârlici, orientată spre interiorul cetății;

Scurt istoric: prima mențiune la 30.03.1392: „în cetatea noastră, a lui Roman voievod”; la 1403 – vornic de târgul Romanului; fortificația a avut o durată scurtă de funcționare (fortificația mușatină); lipsesc însă urme de incendiere de unde rezultă o abandonare, iar lemnăria a fost refolosită; deja la Alexandru cel Bun există locuințe ce suprapun fortificația deci perioada de existență: de la sfârșitul domniei lui Petru I – începutul domniei lui Alexandru cel Bun; abandonată datorită extinderii târgului; fortificația urbană subzistă însă tot sec. XV

Analogii în spațiul românesc: probabil, Orhei, Suceava

Analogii exterioare spațiului românesc: probabil în Polonia sec. X-XII, la Gdansk, Wroclaw etc. (v. W. Hensel)

Chestiuni controversate: legate mai mult de fortificația urbană: v. teza (Matei, Chițescu) după care orașele moldovene nu au fost așezări deschise; materialul ceramic străin conduce la ipoteza unei garnizoane străine

Observații personale: sistemul defensiv adoptat de Roman I (?) este total defazat, decalat temporal, el fiind tipic pentru începutul mileniului I, nicidecum pentru sfârșitul sec. XIV (v. totuși apropierea de romanic a societății românești din XIV)

Bibliografie: C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, București, 1997, p. 272-280; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 326-328; Idem, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orașenească de la Roman*, în *SMMIM*, MMC, I, 1968, p. 31-62.

FORTIFICAȚIA: SUCEAVA / FORTIFICAȚIA URBANĂ

Campanii arheologice: șantier-pilot din 1951 (cond. I. Nestor, apoi M. D. Matei)

Localizare: jud. Suceava, confluența Sucevei cu Cacaina (actualul curs al Sucevei este mai la sud); la sud-vest de cetate

Tipul morfologic: fortificație de pământ și lemn

Apartenență: fortificație urbană

Tehnică de construcție: fortificată pe trei laturi (sud, vest, nord-nord-vest), la est – protejată de apă

- nr. șanțuri: 1; în spatele valului !;

- nr. valuri: 1; se află în fața

șanțului !

- lățime șanț: de dimensiuni relativ mici

- adâncime șanț: nu s-a putut determina datorită prezenței apei freactice

- palisadă: pe toată lungimea cunoscută

Planul fortificației: un mare arc de cerc (închis de pâraul Cacaina)

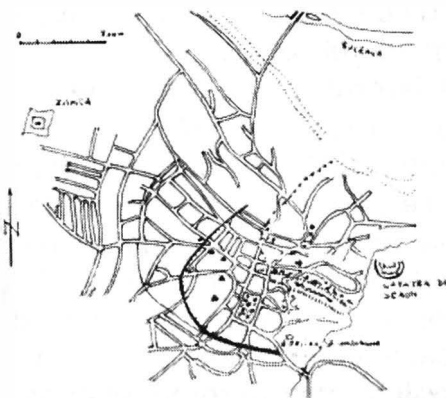

Fig. 50

Supr.: - cca 3 ha

Material arheologic:

- a) **monede:** exclusiv de la Petru I (în șanț) v. Matei, 1963; Const. C. Giurescu aduce în discuție o monedă bizantină (sec. X), una bulgară (sec. XII) v. *Târguri*, p. 289 (bazat pe Matei, 1963, p. 33!)
- b) **ceramică:** „din perioada lui Petru I”; ceramică cenușie ornată cu „brăduț” trimite spre coloniști germani (Matei, 1960, p. 117); B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 55: ceramică bizantină sgrafitată, din 1237-1400 (p. 48-49), datare contestată de Matei care o crede din sec. XV (v. și C. C. Giurescu, p. 289, n. 9)

Scurt istoric: târgul a precedat întemeierea statului - concluzie unanimă (v. Matei; Giurescu, p. 290 etc.); „cea mai veche fortificație a unui oraș medieval moldovenesc”; există urme de incendiu (gardul de lemn) - distrugere intenționată sau accidentală ?; prima mențiune a târgului (de fapt a cetății) la 11.02.1388, când Petru I îi comunică din „cetatea Sucevei” lui Vladislav Jagello, că îl împrumută doar cu 3000 de ruble de argint, nu cu 4000 cum se vorbea inițial; 5.01.1393 act de închinarea a lui Roman I către Vladislav Jagello, „în Suceava”; apare în lista rusească a orașelor (v. M. N. Tihomirov); mahala (5.06.1449), „ulița nouă” (21.03.1528); Angiolello (1476) - orașul e înconjurat „cu șanțuri și pari”

Analogii în spațiul românesc: fortificațiile urbane de la Roman, Bârlad etc.

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: datarea (imposibilă, datorită apei freatice din șanț), Giurescu – din sec. XIII - înainte de tătari – o pune în legătură cu scrisoarea papală din 1234, urmează un întreg scenariu forțat (v. *Târguri...*, p. 290); orașele moldovenesti erau fortificate ?; etimologia <sl. **sučava** = sinuos, încovoiat (Const. C. Giurescu, p. 291; Ureche/Simion Dascălul < **suci** = cojocari)

Observații personale: de ce șanțul se afla în spatele valului ?; materialele cele mai vechi sunt totuși în interiorul arcului de cerc; în exteriorul acestuia – sunt mai recente

Bibliografie: M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 107-124; Idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963; M. D. Matei și L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 321-330; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din*

secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, ed. a II-a, București, 1997, p. 289-296.

FORTIFICAȚIA: TIGHINA

Campanii arheologice: I. Hâncu (1969)

Localizare: rep. Moldova

Tipul morfologic: pământ și lemn, cu șanț și val

Apartenență: voievodală ?

Planul cetății: incert

Supr.: -

Accesul (intrarea): -

Material arheologic: -

a) **monede:** -

b) **ceramică:** -

c) **arme:** -

d) **unelte:** -

e) **alte obiecte:** -

Construcții adiacente sau interioare:

Scurt istoric: menționată în 1408, ca punct vamal (dar este vorba de așezare, nu de fortificație); singura mențiune a fortificației este cea din *Cronica moldo-polonă* când se relatează campania lui Soliman din 1538: „a poruncit să nu fie stricată țara întru nimic, dar a luat sub stăpânirea sa o cetate moldovenească, Tighina“ (de notat că și aceasta este o mărturie posterioară evenimentelor); nici un pârcălab atestat, ceea ce spune mult despre importanța scăzută acordată de domnii Moldovei; după 1538 aici se edifică o puternică cetate de piatră otomană (Bender)

Analogii în spațiul românesc: -

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: cine și când a construit-o ?

Observații personale: -

Bibliografie: M. Costăchescu, *Documentele moldovenești până la Ștefan cel Mare*, II, p. 631; *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române*, p. 184; N. Iorga, *Studii istorice privind Chilia și Cetatea Albă*, p. 43; Ștefan Ciobanu, *Cetatea Tighina*, în CMIB, 2, 1928, p. 15-55; I. Hâncu, *K drevnei istorii Bender*, în *Sovetskaia Moldavia*, 1970; M. Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 100-104, 109.

FORTIFICAȚIA: UDEȘTI

Campanii arheologice: 1965, 1967, 1969, 1970 (M. D. Matei – total 10 secțiuni)

Localizare: com. Udești, jud. Suceava (14 km est de Suceava), cca 200 m. de sat

Tipul morfologic: așezare fortificată cu șanț și val de pământ, tipică sec. VI-VII

Apartenență: incertă;

Tehnică de construcție: fortificare pe latura de est a așezării, cu șanț și val; celelalte laturi erau mărginite de două cursuri de apă și lunca mocirloasă a Sucevei

- **nr. șanțuri:** 1 de mari proporții săpat după abandonarea așezării (suprapune o parte a așezării – locuința L3); orientat nord-sud, pământul din șanț s-a așezat pe ambele maluri (!), scade în grosime spre vest

- **nr. valuri:** ? este totuși posibil un mic val

- **lățime șanț:** nu s-a putut determina

- **adâncime șanț:** nu s-a putut determina

- **înălțimea:** nu s-a putut determina

- **palisadă:** nu s-a putut determina

Planul fortificației: nu s-a putut determina

Supr.: -

Material arheologic:

a) **monede:** 1 argint de la Matei Corvin – în locuința-bordei (L2), însă ulterior fortificației

b) **ceramică:** la mână, calitate inferioară; creuzete; oala-borcan (forma dominantă), tigăi, ulterioare abandonării fortificației

c) **arme:** -

d) **unelte:** -

e) **alte obiecte:** -

Construcții adiacente sau interioare: locuințe-bordei;

Scurt istoric: distrusă prin incendiu (cantitate mare de cărbune și cenușă) - după abandonare și după săparea șanțului, a urmat abandonarea definitivă;

Analogii în spațiul românesc: Morești (prop. de M. D. Matei)

Analogii exterioare spațiului românesc: -

Chestiuni controversate: în opinia d-lui Dan Gh. Teodor, este vorba mai curând de albia unui pârâu secăt din vechime

Observații personale: datarea lui K. Horedt de la Morești a fost contestată

Bibliografie: D. Popescu, *Săpăturile arheologice din RSR în anul 1965*, în *SCIV*, 1966, 4, p. 720; L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, 1972, p. 4-5; M. D. Matei, Al. Rădulescu, *Șantierul arheologic Udești (j. Suceava)*, în *Muzeul Suceava. Studii și materiale. Istorie*, III, 1973, p. 265-289; T. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 35.

CONCLUZII

La capătul acestor rânduri se impun câteva considerații cu caracter general.

În primul rând, a ieșit mereu în evidență legătura strânsă între cetăți și statutul țării, și evoluția politică a acesteia. Ca și alte domenii, cetățile au fost, cu alte cuvinte, un indicator pentru starea generală a țării. Astfel, apariția primelor fortificații succede cu doar câteva decenii apariția statului. Apogeul militar și politic al țării, sub Ștefan cel Mare, coincide cu un moment corespunzător în evoluția cetăților. Este, de altfel, singura perioadă racordată realităților militare din Apusul Europei, zonă considerată, după dispariția Bizanțului, drept cea mai dezvoltată, deschizătoare de drumuri în acest domeniu. Treptata decădere a statului țării se regăsește și ea în căderea în desuetudine a cetăților. Chiar dacă reperul temporal reprezentat de a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanu, care ar fi distrus cetățile țării la ordinul otomanilor, nu mai poate fi luat astăzi în considerare și chiar dacă interdicția formală a Porții vizând fortificarea este și ea greu de fixat cu foarte mare precizie în timp, un fapt rămâne sigur: odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea se intră într-o perioadă de stagnare, pierzându-se contactul cu Europa. Nu a mai existat în spațiul românesc o etapă a fortificațiilor bastionare decât pentru acele cetăți intrate în componența Imperiului otoman și amenajate ca atare de ingineri francezi în slujba Porții. Cauzele acestui fapt trebuie căutate tocmai în statutul politic al țării, în adâncirea tot mai accentuată a dependenței față de Imperiul otoman.

Acest paralelism funcționează și în domeniul social, dacă ne referim numai la oscilațiile în cadrul *cursus honorum* ale pârcălabilor sau staroștilor; de la personaje de prim rang în secolele XV-XVI, aflați uneori chiar în fruntea sfatului domnesc, devin, ulterior, demnitari obișnuiți, de rangul al doilea sau al treilea.

Un studiu despre cetăți reprezintă așadar o secțiune prin istoria țării. O asemenea concluzie era oarecum previzibilă, anunțată de altfel de la primele pagini ale acestui demers. Pe de altă parte, acest fapt nu se constituie doar într-o concluzie, ci și într-un mod de abordare propriu-

zis. În general, cetatea a fost privită și tratată mai mult ca realitate materială, monument fizic, concret, de resortul exclusiv al arheologiei. S-au neglijat oarecum celelalte dimensiuni mai mult sau mai puțin virtuale: lingvistice, politice, sociale, culturale. Alteori, ca în cazul studiului capital al lui N. Iorga despre Chilia și Cetatea Albă, au fost considerate, dimpotrivă, doar aspectele politice, neglijându-se total cele arheologice. Fără îndoială, în cazul exemplului citat nu a fost vorba de o omitere propriu-zisă, ci de un anumit stadiu al arheologiei.

Câștigul reprezentat de o asemenea abordare este evident. Se întregeste astfel un tablou ce ar fi rămas altfel văduvit de unele aspecte esențiale. Privirea cetăților și accesoriilor sale sub raport lingvistic, terminologic, de pildă, aduce informații de primă mână asupra momentului temporal al apariției în limbă și, implicit, în planul realităților materiale ale unor elemente componente ale cetăților, sau asupra unor tipuri speciale de fortificații. Chiar statistic vorbind, în ciuda unui oarecare ecletism, s-a putut detecta totuși existența unui fond majoritar, latin, și a unor substraturi slave, germane, maghiare, italiene sau osmane, cu o certă semnificație asupra naturii și mai ales locului de proveniență a unor anumite împrumuturi. Nu este lipsită de interes etimologia latină a însăși termenului de bază, acela de *cetate*, ce denotă o supraviețuire neobișnuită peste milenii marilor migrații, în condițiile în care populațiile ce au trecut pe aici nu au construit, în general, cetăți.

În privința laturii politice am subliniat și mai sus legătura intimă între viața politică și cetăți. Implicarea adâncă a cetăților în evoluția politică a fost evidentă în evul de mijloc, unul prin excelență militar. Importanța cetăților transpare din primele acte emise de cancelaria locală sau cele străine, precum în actul de omagiu din septembrie 1387. Cetățile au putut constitui gajuri pentru împrumuturi între suverani sau, mai mult, garanții și recompense pentru obținerea protecției fizice sau chiar a tronului. Controlul asupra anumitor fortificații a fost considerat vital de către toți conducătorii statului; nu întâmplător o victorie a unui pretendent - cazul lui Despot, la 1561, sau a lui Ștefan Tomșa, la 1563, pentru a da doar două exemple - nu era totală fără ocuparea cetăților, în special a aceleia de scaun. Ulterior, când decăderea cetăților, datorată unui complex de cauze, a devenit o realitate, vitală a devenit, în asemenea cazuri extreme, ocuparea capitalei, în speță a Iașilor. În această situație a crescut rolul mănăstirilor fortificate ieșene, cazul, de pildă, al Cetățuiei, la 1710 sau 1717, când a oferit adăpost lui Dimitrie Cantemir, respectiv, lui Mihai Racoviță.

Nu este poate, iarăși, întâmplător că una din primele dregătorii atestate este tocmai aceea de pârcălab, simultan cu aceea echivalentă,

de staroste, la 28 iunie 1401. Ele au fost precedate, este drept, de acelea de stolnic, vornic și respectiv vistier. Dar aceste prime documente emise de cancelaria moldavă în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea, din care mai cunoaștem probabil doar un procent neînsemnat, mai pot oferi destule surprize. Staroștii și pârcălabii au stat în fruntea piramidei sociale cel puțin două veacuri de la momentul punctat mai sus, dublarea lor din vremea lui Ștefan cel Mare ascunzând rațiuni dictate de diversificarea atribuțiilor, semn destul de clar al maturizării statului moldovean. De altfel, treptat, cetatea, cu numeroasele ei accesorii, devine un adevărat microcosmos, imagine în mic a organismului mare, al țării însăși.

Aspectul cultural invocat mai sus nu este doar unul de circumstanță. Chiar în textura unui zid de cetate se poate descifra un anumit stadiu al arhitecturii unui veac. Cetățile - și nu doar aceea de scaun, de la Suceava - au fost gândite nu doar din punct de vedere militar, ci și ca reședințe domnești, de aici și în perspectiva unui anumit confort. De asemenea, trebuie luat în calcul și prestigiul ce trebuia, în mod necesar, să emane din aceste ziduri, unele părți ale cetăților având destinații civile, administrative, fără a mai aminti pe acelea legate de necesitățile de cult. Veritabilele palate reprezentate de unele laturi ale cetăților, foșoarele afectate, de asemenea, rezidențelor domnești, sălile de sfat, cancelariile sau, respectiv, paraclisele, nu pot lipsi dintr-o istorie completă a artelor românești medievale.

Încă odată, până acum cetatea a fost privită strict cu ochiul arheologului sau al arhitectului. I s-au măsurat zidurile, turnurile, șanțurile de apărare, s-au făcut aprecieri docte privind pozițiile de tragere, unghiurile moarte și li s-au căutat analogii după forma planului sau tehnica de construcții. Toate acestea au fost și sunt strict necesare, dar nu mai pot reprezenta decât o etapă de început.

Un studiu total, care să includă simultan toate acele aspecte diverse, reprezintă însă, deocamdată, un ideal. El presupune o colaborare între istoricul de cabinet, specialist al izvorului diplomatic, istoricul de artă, arhitect, arheolog, specialistul în istorie socială etc. Este și motivul pentru care demersul de față nu se dorește unul definitiv, care să epuizeze exhaustiv subiectul, el propunând cel mult jaloanele, cadrele unor cercetări viitoare de amploare, ce nu mai poate neglija aspectul multidisciplinar.

SURSELE ILUSTRĂȚIILOR

- Fig. 1. Mircea Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987, p. 83, fig. 3.
- Fig. 2. G. B. Fedorov, *Gorodișce Ekimauți*, în *Kratkie Soobșcenia*, 56, Moskva, 1954, p. 115, fig. 49.
- Fig. 3. P. A. Rappoport, *Die altrussischen Burgwälle*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 1, 1967, 1, p. 69, fig. 5.
- Fig. 4. C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bâtca Doamnei, în Dacia*, NS, IX, 1965, p. 441-454.
- Fig. 5. Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 200, fig. 6.
- Fig. 6. M. D. Matei, L. Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în *SMMIM, MMC*, 1, 1968, p. 32, fig. 1.
- Fig. 7. Witold Hensel, *L'étude des villes du haut Moyen Âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 475, fig. 5.
- Fig. 8. *Ibidem*, p. 473, fig. 4.
- Fig. 9. Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960, p. 35, fig. 3.
- Fig. 10. *Ibidem*, p. 48, fig. 10.
- Fig. 11. K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, București, 1913, pl. II.
- Fig. 12. SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 799, fig. 39.
- Fig. 13. N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 94, fig. 1.
- Fig. 14. Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gădintți (r. Roman)*, în *SCIV*, XVII, 1966, 2, p. 406, fig. 1.
- Fig. 15. Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 250, fig. 9.
- Fig. 16. Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, p. 68, fig. 46.
- Fig. 17. G. D. Smirnov, *Arheologiceskie issledovaniia Starogo Orheia*, în *Kratkie Soobșcenia*, 56, Moskva, 1954, p. 25, fig. 10.
- Fig. 18. Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 117-134.

- Fig. 19. Lucian Chițescu, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 81, fig. 3.
- Fig. 20. Radu Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, ARMSI, s. III, VI, 1927, pl. V.
- Fig. 21. Alexandru Andronic, Stela Cheptea, *Curtea domnească din Iași*, în *Revista Monumentelor istorice*, 2, LIX, 1990, p. 15, fig. 6.
- Fig. 22. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 313, fig. 495.
- Fig. 23. *Ibidem*, p. 400, fig. 631 a) b) c) .
- Fig. 24. *Ibidem*, p. 316, fig. 499.
- Fig. 25. *Ibidem*, p. 320, fig. 505.
- Fig. 26 v. Fig. 16.
- Fig. 27 Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998, p. 68, fig. 46.
- Fig. 28 *Ibidem*.
- Fig. 29 v. Fig. 14.
- Fig. 30 Mariana Șlapac, *op. cit.*,
- Fig. 31 v. Fig. 15.
- Fig. 32 v. Fig. 13.
- Fig. 33 *Ibidem*.
- Fig. 34 *Ibidem*.
- Fig. 35 v. Fig. 17.
- Fig. 36 v. Fig. 9
- Fig. 37 *Ibidem*.
- Fig. 38 *Ibidem*.
- Fig. 39 v. Fig. 20.
- Fig. 40 v. Fig. 11.
- Fig. 41 *Ibidem*.
- Fig. 42 Mariana Șlapac, *O cetate de factură bizantino-orientală*, în vol. *Sub zodia Vătășianu. Studii de istoria artei*, coord. Marius Porumb, Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, 2002, p. 57.
- Fig. 43 v. Fig. 18.
- Fig. 44 v. Fig. 4.
- Fig. 45 Constantin Solomon, *Cetățuia din Valea Berheciului*, în BCMI, XXII, 1929, fasc. 59, p. 34.
- Fig. 46 D. Tudor et alii, în SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 394-436.
- Fig. 47 v. Fig. 19.
- Fig. 48 *Ibidem*.
- Fig. 49 v. Fig. 6.
- Fig. 50 v. Fig. 5.

LISTA ABREVIERILOR

- AARMSI = *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*
- AIAC = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*
- AIAl = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași*
- BCMI = *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*
- BMI = *Buletinul Monumentelor Istorice*
- BOR = *Biserica Ortodoxă Română*
- BSt = *Balkan Studies*
- CMIB = *Comisiunea Monumentelor Istorice (Basarabia)*
- Costin, *Let* = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
- Cronicle slavo-* = *Cronicle slavo-române din secolele XV-XVI, române* publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959
- DLR = *Dicționarul limbii române*
- DIR = *Documente privind istoria României*
- DRH = *Documenta Romaniae Historia*
- Materiale* = *Materiale și cercetări arheologice*
- MM = *Mitropolia Moldovei*
- Neculce, *Let* = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980.
- SCIA = *Studii și cercetări de istoria artei*
- SCIV(A) = *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*
- SCȘt = *Studii și cercetări științifice Iași (istorie)*
- SMIM = *Studii și materiale de istorie medie*
- SMMIM, MMC = *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, Muzeul Militar Central*
- Ureche, *Let.* = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Mircea Scarlat (reproduce textul ed. P. P. Panaitescu, 1958), București, 1978.

+

BIBLIOGRAFIE

A. IZVOARE

1. Izvoare documentare

- Bogdan, Ioan, *Cinci documente istorice slavo-române*, în AARMSI, seria a II-a, XI (1888-1889), p. 52-58.
- Idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, *Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*; II, București, 1913.
- Corfus, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.
- Costăchescu, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I-II, Iași, 1931-1932.
- Idem, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943.
- Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, publicate de P.P. Panaitescu, București, 1936.
- Documente privind istoria României (DIR)*, XIV-XV (1384-1475), A, Moldova, I, București, 1954; XVI (1552-1570), A, II, 1951; XVI (1571-1590), A, III, 1951; XVI (1591-1600), A, IV, 1952; A, XVII (1601-1605), I, 1952; XVII (1606-1610), A, II; B, Țara Românească, XVI, V (1581-1590), 1952; XI-XIII (1075-1250), C, Transilvania, I, 1951; C, XIII (1251-1300), II, 1952.
- Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, *Acte interne (1408-1660)*, ed. Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999.
- Documenta Romaniae Historica (DRH)*, A, Moldova, I (1384-1448), înt. de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, București, 1975; A, II (1449-1489), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, 1976; B, Țara Românească, I (1247-1500), înt. de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, 1966; B, II (1501-1525), înt. de Ștefan Ștefănescu, Olimpia Diaconescu, 1972; B, III (1526-1535), întocmit de Damaschin Mioc, 1975; B, XXIII (1630-1632), întocmit de Damaschin Mioc, 1969; DRH, D, I, București, 1977.
- Gemil, Tahsin, *Două documente tătărești referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în AIIAI, V, 1968, p. 192-193.
- Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade*, I, XIX, Iași, 1907-1927.
- Hasdeu, B. P., *Archiva istorică a României*, I-III, București, 1865-1867.

- Holban, Th., *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIA, XIII, 1976, p. 281-331.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, București, 1890; supl. I/1 (1518-1780), 1886; supl. I/2, (1781-1814), 1885; supl. II/3 (1641-1703), 1900; II/1 (1451-1575), 1891; II/5 (1552-1575), 1897; III/1 (1576-1599), 1880; III/2, (1576-1600), 1888; IV/1 (1600-1649), 1882; IV/2 (1600-1650), 1884; V/1 (1650-1699), 1885; V/2 (1650-1699), 1886; VIII, (1376-1650), 1894; IX/2 (1751-1796), 1899; XI, 1900; vol. XV/1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)* publicate de N. Iorga, I (1358-1600), 1911; XV/2, (1601-1825), 1913.
- Iorga, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-XIII, București, 1901-1916.
- Idem, *Acte diverse (col. Gh. Sion)*, în *Revista istorică*, II, 3-6, 1916, p. 87-94 și *ibidem*, 7-9, 1916, p. 143-160.
- Idem, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, I, București, 1899.
- Idem, *Scrisori de boieri, scrisori de domn*, Vălenii de Munte, 1932.
- Karadja, Constantin și Marcela, *Documentele moșiilor cantacuzinești din Bucovina*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, X, 1931, p. 5-77.
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I-X, București, 1929-1938.

2. Izvoare narative

- Cantemir, Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*, trad. Radu Albala, București, 1959.
- Idem, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, București, 1973.
- Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968; II, 1970; IV, 1972; V, 1973 - ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu.
- Costin, Miron, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958.
- Costin, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1978.
- Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simionescu, București, 1975.
- Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965.
- Cronici turcești privind țările române. Extrase*, I, *Sec. XV- mijlocul sec. XVII*, vol. întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966.

- Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959.
- Fontes Historiae Dacoromanae, II (300-1000)*, ed. Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, 1970.
- Ducensis, Paulus Sanctinus, *Tractatus de re militari et machinis bellicis*, ed. I. Dumitriu-Snagov, București, 1979.
- Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1980.
- Sommer, Johannes și Graziani, Anton Maria, *Viața lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1998.
- Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu (a II-a, revăzută, reproduce pe cea din 1958), București, 1978.
- ### 3. Izvoare lingvistice
- Bogdan, Damian P., *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.
- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1988.
- Breban, Vasile, *Dicționar general al limbii române*, ed. revăzută și adăugită, I, București, 1992.
- Candrea, I. A., *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte Psaltire din secolele XVI-XVII*, I, București, 1916.
- Chivu, Gh., Buză, Emanuela, Moraru, Alexandra Roman, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, București, 1992.
- Cihac, A. de, *Dictionaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfurt a. M., 1870.
- Cioranescu, Alejandro, *Diccionario Etimológico Rumano*, Fasc 1° (A-Cerb), 1958; Fasciculo 2° (Cerc-Farm), , 1959; Fasciculo 5° (Poam-Stri), 1960; Fasciculo 6° (Stri-Z), Biblioteca Filologica, Tenerife-Madrid ,1961.
- Codex Strurdzanus*, ed. Gh. Chivu, București, 1983.
- Coresi, N., *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1579*, ed. Stela Toma, București, 1976.
- Idem, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*, ed. Vladimir Drîmba, București, 1998.

- Crestomația limbii române vechi*, I, (1521-1639), coord. Al. Mareș, București, 1994.
- Cronograf. Tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, I, ed. Gabriel Ștrempel, st. intr. Paul Cernovodeanu, București, 1998.
- Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, red. resp. Gh. Bolocan, București, 1981.
- Dicționarul limbii române*, tom I, partea 1 (A-B), București, 1913; 1/2 (C – Cvoțient), București, 1939.
- Dicționarul limbii române_(DLR)*, VIII/1, 1972; XI/1, București, 1978; VIII/5, București, 1984.
- Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu ș.a., București, 1979.
- Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie. 1679*, ed. N. A. Ursu, Iași, 1980.
- Idem, *Versuri alese*, ed. N. A. Ursu, Iași, 1994
- Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551-1553*, ed. Emil Petrovici (st. filologic), L. Demény (st. istoric), București, 1971.
- Gorovei, Artur, *Cimiliturile românilor*, ed. Iordan Datcu, București, 1972.
- Greceanu, Radu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, II, București, 1961.
- Herodot, *Istории*, ed. crt. Liviu Onu, Lucia Șapcaliu, București, 1984.
- Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. crt. C. Grecescu, D. Simionescu, București, 1960.
- Kozak, A., *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Wien, 1903
- Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, București, 1969.
- Mihăilă, G., *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul secolului X-începutul secolului XVI)*, București, 1974.
- Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, ed. Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Iași, 1988; *Pars II, Exodus*, Iași, 1991; *Pars III, Leviticus*, Iași, 1993; *Pars IV, Numeri*, Iași, 1994
- Olteanu, Pandeale, *Floarea Darurilor sau Fiore di Virtù*, ed. crt., Timișoara, 1992
- Palia de la Orăștie. Text. Facsimile. Indice*, ed. Viorica Pamfil, București, 1968.
- Petrócchi, P., *Nòva dizionàrio universale della lingua italiana*, Milano, 1931.
- Picoche, Jacqueline, *Nouveau dictionnaire etymologique du français*, Hachette-Tchon, 1971.
- Poeții Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ed. Cornel Cîrstoiu, București, 1982.
- Popescu, Radu, *Istoria domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, ed. Mihail Gregorian, București, 1961.

- Rosetti, Al., *Limba română în secolele al XIII-lea-al XVI-lea*, București, 1956.
- Tamás, Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtungen der Mundartwörter)*, London, The Hague, Paris, 1967.
- Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, I, ed. Al. Dobrescu, I. Oprea, Carmen Galeș-Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Magda Center, București, 1997.
- Tezaurul toponimic al României. Moldova, I, Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale. 1772-1988, Partea 1-2, A. Unități simple (Localități și moșii). A-O*, coord. Dragoș Moldovanu, București, 1991-1992.
- Tiktin, Heyman (Hariton), *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ed. P. Miron, *Lieferung* 3, 1986; *Lieferung* 13, 1988; *Lieferung* 17, 1989; *Lieferung* 18, Wiesbaden, 1989.
- Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*, ed. Mirela Teodorescu, București, 1984.
- Idem, *Opere*, ed. Manole Neagu, Chișinău, 1991.
- Vasmer, Max, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 1 (A-K), Heidelberg, 1953; vol. 2 (L-Szuda), Heidelberg, 1955;

B. LUCRĂRI GENERALE

- Andreescu, Ștefan, *Restitutio Daciae*, II, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, 1989.
- Idem, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001.
- Andronic, Alexandru, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986.
- Anghel, Gheorghe, *Cetățile medievale din sud-vestul Transilvaniei (secolele XIII-XVI)*, rez. tezei de doctorat (coord. Ștefan Pascu), Cluj-Napoca, 1977.
- Idem, *Fortificații medievale din piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986.
- Anghelov, Nikola, Popov, Atanas, *Tsarevgrad Turnov*, Sofia, 1985.
- Antoși, Sorin, *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a, Iași, 1999.
- Barthelemy, Dominique, *Anul o mie și pacea lui Dumnezeu. Franța creștină și feudală în anii 980-1060*, trad. Giuliano Sfichi, Iași, 2002.

- Bartlett, Robert J., *Technique militaire et pouvoir politique. 900-1300*, în „Annales. Économies. Sociétés. Civilizations“, XLI, 5, 1986, p. 1135-1159.
- Bayet, Charles, *Arta bizantină*, Craiova, 1999.
- Băican, Vasile, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996.
- Bălan, Teodor, *Țara Sepenicului*, în *Glasul Bucovinei*, extras, nov., Cernăuți, 1926.
- Bloch, Marc, *Societatea feudală, I, Formarea legăturilor de dependență*, trad. Cristiana Macarovici, Cluj-Napoca, 1996.
- Bogdan, Ioan, *Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovenesti în secolul XV*, în AARMSI, s. II, XXX, București, 1907-1908, p. 361-439.
- Bogdanowski, Janusz, „Peasant Castles” in Poland as a defence against Tartars (13th-17th centuries), în *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, XI, 1998, p. 9-16. .
- Borisov, Boris D., *Settlements of Northeast Thrace: 11-12 centuries*, în *Archaeologia Bulgarica*, V, 2001, 2, p. 77-92.
- Burac, Constantin, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 2002.
- Caproșu, Ioan, *Biserica Arbure*, București, 1967.
- Cihodaru, Constantin, *Tradiția letopisetelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în AIIAI, V, 1968, p. 11-42.
- Idem, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Iași, 1984.
- Chirica, Vasile, Tanasachi, Marcel, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I-II, Iași, 1984-1985.
- Ciobanu, Veniamin, *Relațiile Moldovei cu Polonia. Sec. XIV-XVI*, București, 1985.
- Ciubotaru, Mircea, *Comuna Ipatele, I, Studiu istoric. Toponimie*, Iași, 2000.
- Ciurea, D., *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în AIIAI, II, 1965, p. 143-235.
- Dicționar tematic al evului mediu occidental*, coord. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iași, 2002.
- Drăganu, Nicolae, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.
- Drăguț, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.
- Duby, Georges, *Vremea catedralelor. Arta și societatea (980-1420)*, ed. a II-a, trad. Marina Rădulescu, București, 1998.

- Filitti, I. C., *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștii de țară în Principatele române până la Regulamentul Organic*, București, 1936.
- Marian, Simion Florea, *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895.
- Gaster, Moses *Literatura populară română*, ed. Mircea Angheliescu, București, 1983.
- Georgescu, Valentin Al., *Bizanțul și instituțiile politice românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.
- Idem, *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare*, în *Constituirea statelor românești*, București, 1980.
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, 1992.
- Gieyisztor, Alexander, *Les origines de la ville slave*, în vol. *La città nell'alto medioevo. Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo (VI)*, Spoleto, 1959.
- Giurescu, Constantin C., *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1925.
- Idem, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926.
- Idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977.
- Goehrke, Carsten, *Die Wüstungen in der Moskauer Rus'. Studien zur Siedlungs-, Bevölkerungs-, und Sozialgeschichte*, Wiesbaden, 1968.
- Gonța, Alexandru I., *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986.
- Idem, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989.
- Gorovei, Ștefan S., *Mușatinii*, București, 1976.
- Idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997.
- N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova, I, Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971.
- Idem, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978.
- Hensel, Witold, *L'étude des villes du haut Moyen Âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 463-484.
- Holl, I., *Mittelalterarchäologie in Ungarn (1946-1964)*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXII, 1970, 1-4, p. 365-411.
- Idem, *Feuerwaffen und Stadtmauern. Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des 15. Jahrhunderts*, în *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXIII, 1981, fasc. 1-4, p. 201-243.

- Horedt, Kurt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958
- Idem, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
- Iorga, N., *Istoria armatei românești*, I, 1929.
- Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. Victor Iova, București, 1978.
- Idem, *Istoria românilor*, III, *Cititorii*, ed. a II-a, vol. îngr. de Victor Spinei, București, 1993; IV, *Cavalerii*, vol. îngr. de Stela Cheptea, Vasile Neamțu, București, 1996; V, *Vitejii*, vol. îngr. de Constantin Rezachevici, București, 1998.
- Inalcik, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, 1996.
- Iordan, Iorgu, *Toponimie românească*, București, 1963.
- Istoria orașului Iași*, red. responsabili Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, Iași, 1980.
- Krahe, Friedrich Wilhelm, *Burgen des Deutschen Mittelalters. Grundriss-Lexikon*, Würzburg, 1994.
- Kurze Geschichte Siebenbürgens*, (coord. Béla Kopeczi), Budapest, 1990.
- László, Gero, *Magyar építészet (a XIX. század végéig)*, Budapest, 1954.
- Matei, M. D., *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 107-124.
- Mérimée, Prosper, *Studii asupra artelor din evul mediu*, București, 1980.
- Miklosich, Fr., *Die slavischen Elemente im Rumünischen*, Wien, 1861.
- Mitric, Olimpia, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998.
- Mongait, A. L., *Arheologia în U. R. S. S.*, București, 1961.
- Munteanu-Beșliu, Petre, *Despre tipologia cetăților din sud-estul Ungariei medievale*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 427-440.
- Murgescu, Bogdan, *Istorie românească - istorie universală (600-1800)*, București, 1999.
- Olteanu, Ștefan, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, București, 1983.
- Onciul, D., *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946.
- Oprescu, G., *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, în SCIA, II, 1955, 1-2, p. 47-61.
- Panaiteșcu, P. P., *Mihai Viteazul*, București, 1936.
- Idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.
- Papacostea, Șerban, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Revista de istorie*, 35, 1982, 6, p. 601-639.
- Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1999.

- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, 1972; II, Cluj-Napoca, 1979.
- Petru Rareș*, coord. Leon Șimanschi, Iași, 1978.
- Popa, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ed. a II-a, București, 1997.
- Popovici, George, *Starostia sepinicensă*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 476-482.
- Pungă, Gheorghe, *Țara Moldovei în contextul relațiilor internaționale (1538-1572)*, Iași, 1994.
- Rappoport, P. A., *Die altrussischen Burgwälle*, în *Zeitschrift für Archäologie*, 1, 1967, 1, p. 61-87.
- Reli, Simeon, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Cernăuți, 1927.
- Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.
- Rezachevici, Constantin, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998.
- Idem, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324-1881)*, I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001.
- Russo, D., *Studii greco-române*, București, 1939.
- Rusu, Adrian Andrei, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (secolele XI-XIV)*, rez. tezei de doct., Cluj, 1987.
- Idem, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui. Studii*, Cluj, 1999.
- Rusu, Mircea, *Castrum, urbs, civitas (cetăți și „orașe” transilvănene din secolele IX-XIII)*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 197-203.
- Sinigalia, Tereza, *Arhitectura fortificată din epoca lui Matei Basarab*, în *SCIA*, XXXII, 1985, p. 49-66.
- Sonoc, Alexandru Gh., Buzea, Dan, *Considerații istorice și strategice cu privire la apariția și răspândirea bisericilor fortificate ale sașilor transilvăneni (I)*, în *Lucrările sesiunii naționale de comunicări a cercurilor științifice studentești. Arheologie. Istorie*, 2, Târgoviște, 10-11 aprilie 1998, p. 167-183.
- Spinei, Victor, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982.
- Idem, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985.
- Idem, *La genèse de villes du Sud-Est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în *BSt*, 35/2, Tessaloniki, 1994, p. 197-269.
- Idem, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999.
- Idem, *Cronicari italieni despre repercursiunile mării invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 169-206.

- Stoicescu, Nicolae, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968.
- Idem, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV-XVII)*, București, 1968.
- Tagliavini, Carlo, *L'influsso ungherese sull'antica lessicographia rumena*, în *Revue des Études Hongroises*, VI, 1, ian. – mart. 1928, p. 31-65.
- Tanoviceanu, I., *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în AARMSI, s. II, XXVII, 1905, p. 227-246.
- Teodor, Dan Gh., *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie á la lumière des données archéologique*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 326-339.
- Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981.
- Idem, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.
- Theodorescu, Răzvan, *Un model artistic în vechea cultură românească: orașul reședință domnească*, în *Revista de istorie*, XL, 1987, 3, p. 241-256.
- Vătășianu, Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959.
- Velescu, O., *Castelul de la Hunedoara*, București, 1961.
- Van de Winckel, Adrienne Madeleine, *Introduction à l'étude des signes lapidaires de Roumanie*, în vol. *Pagini de veche artă românească. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, p. 244-289.
- Xenopol, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a III-a, București, 1925.
- Zaharia, N., Petrescu-Dîmbovița, M., Zaharia, E., *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

LUCRĂRI SPECIALE

- Agache, Dumitru, *O localitate regăsită: Overc<hel>ăuți*, în AIIAI, XV, 1988, I, p. 499-506.
- Andreescu, Constantin, *Cetatea Nouă în timpul lui Ștefan cel Mare. O interpretare a cronicii vechi moldovenești*, în *Cercetări istorice*, I, Iași, 1925, p. 159-176.
- Andronic, Alexandru, *Fortificații medievale din Moldova*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 403-416.
- Andronic, Alexandru, Neamțu, Eugenia, Dinu, Marin, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 169-285.
- Andronic, Alexandru, Cheptea, Stela, *Curtea domnească din Iași*, în *Revista Monumentelor istorice*, 2, LIX, 1990, p. 12-26.

- Anghel, Gheorghe, *Cetățile medievale ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 239-259.
- Antoche, Emanuel C., *Considerații asupra rolului strategic și tactic al mănăstirilor fortificate în vatra istorică a orașului Iași și împrejurimi. Secolele XV-XVII*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești*, XVI, s.n., Freiburg i.Br., 1990/1991, p. 191-204.
- Asăvoaie, C., *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei*, s.n., I, 1995, p. 3-9.
- Balș, G., *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea. 1527-1582*, în *BCMI*, XXI, 1928.
- Idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.
- Batariuc, Paraschiva Victoria, *Cetatea de scaun a Sucevei*, Suceava, 2004.
- Bădărău, Dan, Caproșu, Ioan, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, Iași, 1974.
- Bălan, Teodor, *Cum se scrie istorie, sau cartea d-lui Constantin V. Dimitriu: Doi dregători moldoveni*, Cernăuți, f.a.
- Bătrâna, Lia și Adrian, *O mărturie arheologică despre relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I*, în *SCIVA*, 34, 1983, 4, p. 326-333.
- Bejenaru, N. C., *Ștefan Tomșa II (1611-1616; 1621-1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926.
- Berindei, Mihnea, *Le problème des „cosaques“ dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*, în *Cahiers du monde russe et soviétique*, XIII, 1972, 3, 339-357.
- Bogdan, Ioan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în *AARMSI*, s. II, XXX, 1908, p. 311-360.
- Brătianu, G. I., *Notes sur les Genoïs en Moldavie au XVe siècle*, în *Revista istorică română*, III, 1933, p. 156-158.
- Idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935.
- Idem, *Demetrius princeps Tartarorum*, în *Revue des études roumaines*, IX-X, 1965, p. 39-46.
- Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., ed. Victor Spinei, București, 1988.
- Câmpina, Barbu T., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV* (I), 6, 1953, 1, p. 195-246; II, în *Studii. Revistă de istorie*, 6, 1953, 3, p. 79-119.

- Ionel Câdea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă - punctul Citadelă (1997-1998) în Istros, IX, 1999, p. 223-312.*
- Idem, *Cucerirea Cetății Albe de către turci la 1484 într-un izvor italian mai puțin cunoscut*, în SMIM, XVII, 1999, p. 27-31.
- Idem, *Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine*, în vol. *Tyras-Cetatea Albă/Bielgorod Dnistros'kyj, I, Săptămâni 1996-1999*, București, 2002, p. 29-50.
- Cârciuleanu, I., *Mănăstirea Galata*, Iași, 1991.
- Cheptea, Stela, *Un oraș medieval. Hârlău*, Iași, 2000.
- Chițescu, Lucian, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gâdiniți (r. Roman)*, în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 405-414.
- Idem, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, XVIII, 1967, 2, p. 351-359.
- Idem, *Noi considerații arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, XIX, 1968, 1, p. 81-94.
- Idem, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rez. tezei de doct., București, 1972.
- Idem, *Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, 1972, p. 143-167.
- Cihodaru, Constantin, *Note despre cetatea Crăciuna*, în SCȘt Iași (istorie), XIV, 1963, 1, p. 107.
- Ciocîltan, Virgil, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *Revista de istorie*, 34, 1981, 11, p. 2091-2096.
- Idem, *Les Alains et la fondation des états roumains*, în *Studia Asiatica*, I, 2000, 1-2, p. 47-76.
- Cojocariu, Corneliu, „*Terra Sepenicensis*” și hotarul nordic al Moldovei, în AIII, XXXII, 1995, p. 339-349.
- Constantinescu, N., *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 81-105.
- Constantiniu, Florin, Papacostea, Șerban, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVII, 1964, 5, p. 1129-1140.
- Corfus, Ilie, *Asediul Cetății Neamțului din 1691. Sfârșitul unei legende*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 549-552.
- Decei, Aurel, *Orașul și județul Arad în sursele istorice turcești*, în *Aradul cultural*, dec. 2000, p. 89-94.
- Diaconu, Gheorghe, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV-XV*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 557-564.

- Diaconu, Gheorghe, Constantinescu, Nicolae, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960.
- Dimitriu, Constantin V., *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava II. Hatmanul și pârcălabul de Suceava*, București, 1935.
- Feodorov, G. B., *Gorodișce Echimauci*, în *Kraatkie soobșcenia*, 50, 1953, p. 104-126.
- Gheorghiu, T. O., *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985.
- Giurescu, Constantin C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. I, București, 1967, ed. a II-a, București, 1997.
- Gorovei, Ștefan S., *1473 – an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, în *AlIIAI*, XVI, 1979, p. 145-149.
- Idem, *1473: Ștefan, Moldova și lumea catolică*, în *AlIIAI*, XXIX, 1992, p. 75-83.
- Idem, *Mărturiile unui document*, în *Cercetări istorice*, s.n., XII-XIII, Iași, 1981-1982, p. 307-316.
- Idem, *Enigmele Cetății Albe*, în *Magazin istoric*, 1994, 9, p. 44-48.
- Gostynski, T., *Cine a fost autorul bisericii Golia ?*, în *Revista Istorică*, XXX, 1944, 1-12, p. 55-60.
- Grigoraș, N., *Un important monument de artă al Iașului: Galata*, în *Cercetări istorice*, II, 1971, p. 349-364.
- Hasdeu, B. P., *Cetatea Neamțului*, în *Foaia societății romanismului*, octombrie, 7, București, 1870, p. 328-330.
- Iftimi, Sorin, *Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași*, în *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de istorie al Moldovei*, s.n., I, 1995, p. 63-76.
- Idem, *Un episod necunoscut din istoria Cetății Neamțului (1674-1681)*, în vol. *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, Focșani, 2003, p. 36-48.
- Iorga, Nicolae, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899.
- Idem, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în *BCMI*, XXII, fasc. 60, 1929, p. 49-69.
- Karadja, Constantin I., *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *ARMSI*, s. III, VII. 1927, p. 59-91.
- Manolescu, Radu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *Analele Universității București, Seria științe sociale. Istorie*, XV, 1966, p. 59-74.
- Matei, Mircea D., *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 117-134.

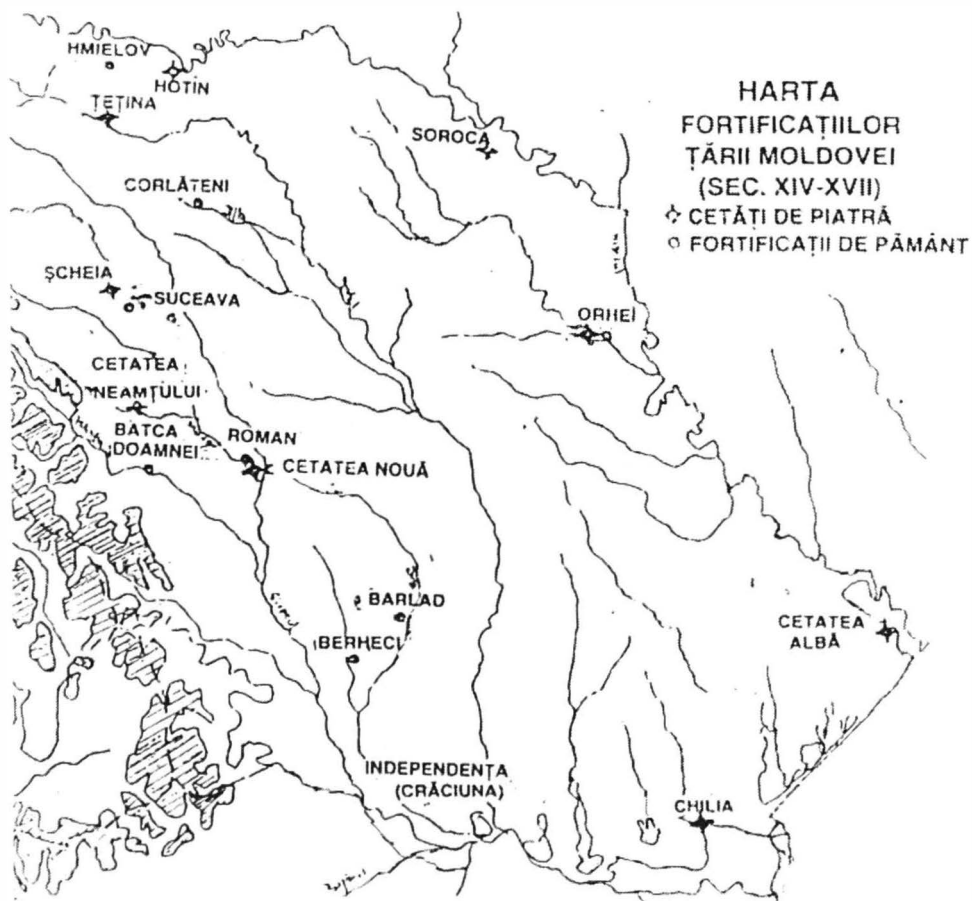
- Matei, Mircea D. et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 741-760.
- Matei, Mircea D., Andronic, Alexandru, *Cetatea de scaun a Sucevei*, ed. a II-a, București, 1967.
- Matei, Mircea D., Chițescu, Lucian, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 321-330.
- Matei, M. D., Chițescu, L., *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în *SMMIM, MMC*, 1, 1968, p. 31-62.
- Matei, Mircea D., Emandi, Emil I., *Cetatea de scaun și curtea domnească de la Suceava*, București, 1988.
- Matei, Mircea D., *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989.
- Matei, Mircea D., Chițescu, Lucian, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*, Târgoviște, 2002.
- Matei, Mircea D., Sion, Gheorghe, *Încadrarea cronologică a lucrărilor de construcție desfășurate la Cetatea de Scaun a Sucevei și la cetatea Neamț*, în *Monumentul – Tradiție și viitor*, V, Iași, 2004, p. 95-100.
- Mătase, C., *Cetatea Neamțului*, în *Boabe de grâu*, București, V, 1934, 3, p. 144.
- Minea, Ilie, Grigoraș, Neculai, Cojoc, George, *Din trecutul Cetății Neamțului. În legătură cu campania noastră de săpături din vara anului 1939*, în *Cercetări istorice*, XIII-XVI, Iași, 1940.
- Moiescu, Cristian, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001.
- Năstase, D., *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în *SCIA*, 1957, 3-4, p. 77-98.
- Nestor, Ion et alii, *Șantierul Suceava (sondaj preliminar)*, în *SCIV*, 3, 1952, 3-4, p. 423-431.
- Idem, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 239-278
- Nichita, D., *Contribuții asupra pârcălăbiei în Moldova, până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*, XXXII, 2, 1925, p. 90-98 și în *ibidem*, 3-4, 1925, p. 245-254.
- Onu, Liviu, *Terminologia creștină și istoria limbii române*, în *Conferințele Academiei Române*, București, 2002.
- Pall, Francisc, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVIII, 1965, 2, p. 619-638.
- Panaitescu, P. P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilie*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95-115.

- Petrescu-Dîmbovița, Mircea, Teodor, Dan Gh., *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987.
- Pippidi, Andrei, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, 1998, p. 81-82.
- Popa, Radu, *Cetatea Neamțului*, București, 1963.
- Pungă, Gheorghe, *Considerații privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în idem, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Iași, 1999, p. 85-104.
- Rezachevici, Constantin, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în *Cercetări istorice*, IX-X, 1978-1979, p. 305-325.
- Romstorffer, K. A., *Cetatea Sucevii*, București, 1913.
- Rotman-Bulgaru, Cristina, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în *Revista de istorie*, 29, 1976, 5, p. 677-696.
- Rosetti, Radu, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, ARMSI, s. III, VI, București, 1927.
- Idem, *Istoria militară a românilor*, București, 1947.
- Rusu, Adrian Andrei, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Sălaj*, în *Acta Musei Porolissenis*, II, 1978, p. 89-103.
- Idem, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *Alla Cluj*, XXII, 1979, p. 71-98.
- Idem, *Geneza domeniilor cetăților din Transilvania (sec. XI-XIV)*, în *ibidem*, XXIII, 1980, p. 57-76.
- Idem, *Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenbürgens errichteten Burgen*, în *Castrum Bene*, 5/1996, p. 165-172.
- Samojlova, T. L., Cojocar, Victor, Boguslavskij, G. S., *Raport privind săpăturile arheologice de la Tyras efectuate între 1996 și 1999*, în vol. *Tyras-Cetatea Albă/Bielgorod Dnistros'kyj*, I, *Săpături 1996-1999*, București, 2002, p. 51-158.
- Scorpan, C., *L'ensemble archéologique féodal de Bâta Doamnei*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 441-454.
- Smirnov, G. D., *Arheologiceskie issledovaniia Starogo Orheia*, în *Kratkie Soobșcenia*, 56, Moskva, 1954, p. 24-39.
- Solcanu, Ion I., *Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în *AllaI*, XXIV, 1987, I, p. 137-154.
- Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.
- Idem, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461-1462)*, în *AllaI*, XV, 1978, p. 18-32.

- Székely, Maria Magdalena, *Dixit Waywoda*, în AIIAI, XXIX/1992, p. 43-52.
- Șimanschi, Leon, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în AIIAI, VII, 1970, p. 77-80.
- Idem, „Roșcani” – o problemă de critică a textelor, în AIIAI, XV/1978, p. 39-58.
- Șlapac, Mariana, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chișinău, 1998.
- Idem, *Morfologia turnurilor cetăților medievale din Moldova*, în *Arta*, Chișinău, 2002, p. 31-34.
- Idem, *O cetate de factură bizantino-orientală*, în vol. *Sub zodia Vătășianu. Studii de istoria artei*, coord. Marius Porumb, Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, 2002, p. 55-58.
- Idem, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVII-lea)*, Chișinău, 2004.
- Teodor, Dan Gh., *Les établissements fortifiés des région est-carpatique de la Roumanie aux VIIIe- XIe siècles de notre ere*, în *Slovenska Archaeologia*, XXV-1, 1978, p. 69-77.
- Țiplic, Ioan Marian, *Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, I, Sibiu, 2002, p. 152- 159.
- Vătășianu, Virgil et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 609-630.

HARTA FORTIFICAȚIILOR (SEC XIV-XVII)

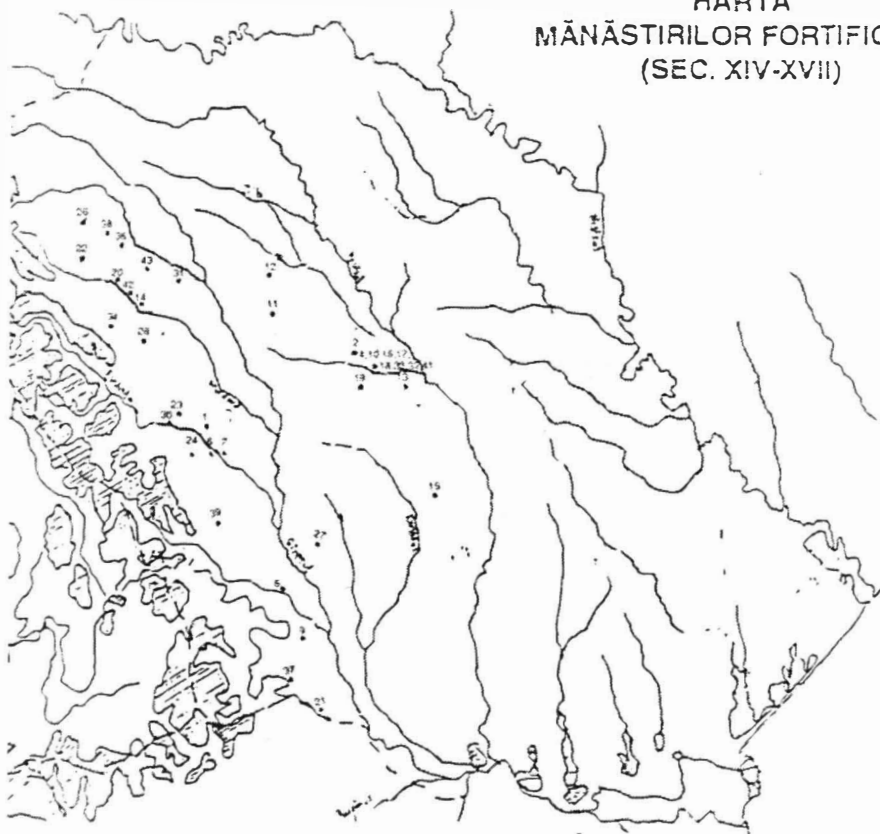

HARTA MĂNĂSTIRILOR FORTIFICATE (SEC XIV-XVII)

HARTA
MĂNĂSTIRILOR FORTIFICATE
(SEC. XIV-XVII)

1 AGAPA
2 ACRNEANU
3 BARNOVA
4 BARNUȘCHI
5 BERZINTI
6 BISERICANI
7 BISTRITA
8 BOGDANA
9 CASIN
10 CETATEA
11 COSULA
12 DAMNE
13 DEBICUȘTI
14 DRACOMIRNA

15 FLOREȘTI
16 FULMĂȘA
17 GALATA
18 GOLEA
19 HUNCEA
20 HUNDOARA
21 MERA
22 MUCOCIȘTA
23 NEAMT
24 PANGĂPĂTI
25 PRĂȘCĂTA
26 PUTNA
27 RĂCHITĂȘA
28 RĂȘCOA

29 RUNCU
30 SECU
31 SP. ILIE
32 SP. SAVA
33 SP. ȘPIRICI
34 SLĂTINA
35 SOCOLA
36 SOLOA
37 SOVEJA
38 SUCEȘTI
39 TÂMBULEȘTI
40 TORDEN
41 TÂMBULEȘTI
42 VORONEȘTI
AZANCA

SUMMARY

THE FORTRESSES OF XIVTH TO XVIITH CENTURIES MOLDAVIA

SUMMARY

The study of Romanian fortresses from the eastern Carpatians meant a real foray into the Middle Age of this area. Implicitly, various other areas have been touched: from the archaic Romanian language, to medieval architecture, to the political history of the time, to a social problem. In other words, for the present work a multi-disciplinary approach has been used. This implied an outlook on Moldavian fortresses from several different angles: the political events, the linguistic terminology, the architectural and social angle. This option is materialized in the present work in separate chapters.

Thus, it is remarkable that the first stone fortresses made in this area were made (or were first mentioned) just a few decades later than the creation of the Moldavian state itself, precisely in the last two decades of the XIVth century. Generally speaking, in the documents issues by the internal chancery or in the oldest chronicles of the country they appear written as *град* (in the archaic Slavonic language and in the Cyrillic alphabet). Yet, there is enough evidence that in the spoken language the term „*cetate*“ has been used, certainly coming from the Latin term of *civitas-tatem*. During the mentioned period, only the central forts have been erected, only the cores of the most important stone fortresses of Moldavia: Suceava, Neamț, Șcheia (the last one has been disabled rather early, at the beginning of the XVth century). There is a great probability that of some of the fortresses (central forts), like Hotin, Chilia and Cetatea Albă (The White Fortress) were made before the set up of the Moldavian state. Also, at the beginning of the XVth century, are starting to appear in documents the chieftains of the fortresses - *pârcălabi* or *staroști* - who could be tantamount (with some major correction) to the castle owners (constable) from the West. It is important to mention the fact that, unlike the Western Europe, here they have passed directly to the phase of *castle*, without the phase of the so called *motte & bailey* type, or that of the *donjon* being completed, fact that leads us indirectly to the hypothesis of the existence of some foreign

---

craftsmen, who had already assimilated those preliminary phases in the history of strongholds making. Also, very important are the strongholds made of wood and earth, the most representative for this period being the one in Roman.

The second important phase was the reign of Stephen the Great (1457-1504), when the above mentioned cores have been restorate and expanded in order to withstand pieces of artillery. For this purpose the old forts have been surrounded by a new network of extremely thick walls, reinforced by half-round or horse-shoe shaped bulwarks (bastions), those shapes being used for better flanking, but especially to make the artillery projectiles ricochet. Also notable is the fact that in the above mentioned period, there is no technological gap whatsoever between Moldavia and the rest of Europe, especially the Western part, from where these architectural novelties come, more precisely linked to the work of Francesco I Sforza from Milan. From Italy the bulwarked (bastionary fortresses) spread very quickly, especially tot the Western Europe (France, England, Germany), and somehow slowly in to the East. The above mentioned prince (Stephen the Great) is the one who's praiseworthy for knowing how to bring the country's citadel to a high level, because the decisions he made proved to be beneficial due to the several Ottoman and Polish invasions. He manifested his care of the citadels by doubling the number of constable (*pârcălabi* and *staroști*). At that time, the development of artillery involved a restoration of the fortresses of earth and wood, the first ones being the ones used for passage, from Bârlad and Berheci.

At the beginning of the XVIth century, the first signs of decline are starting to show-up. About the middle of it, during the reign of Petru Rareș, the last stone-fortress is built - Soroca. From this moment on we can only notice restoration works at the old strongholds, and even those are extremely rare (Ieremia Movila at Suceava, Vasile Lupu at Neamț). The building of temporary strongholds made of earth and wood is more and more necessary, because they are more resistant to artillery, projectiles, than those made of stone (Roșcani - 1574, Țuțora - 1595). At the turn of the XVIIth century, the phenomenon of fortified monasteries makes its appearance. Yet, from it we have to understand the monk's need to retire from the lay community, the reclusion necessary to them, rather the need for defense. On the other hand, the presence of fortification elements - especially in those erected within the urban spaces (like Galata, Barnovski, S-t Sava etc.) does not allow any doubt: at that time, even the worship places were considered to be elements of a possible defense (the presence of shooting holes). Returning to the

strongholds themselves, while the constable (*pârcălab*) of the Suceava (known and as *portar* - gate keeper) has a great career change from *pârcălab* to *hatman* (the commander-in -chief of the country's entire army), the institution of *pârcălab*'s has a period of decline, especially during the XVIIth century; they become ordinary dignitaries of the second or third rank. In fact, this situation reflects the castles situation itself. At this time we notice a stagnation, a break-up from the architectural realities linked with the Western European fortified strongholds, determined by the fulminating evolution of fire-weapons. This kind of stagnation has to be linked with the increasing decline of the political state and the country itself, materialized in Osman interdiction to build new castles. This bleak reality could be noticed even in language, where we observe the poverty of the lexicon linked with the fortified strongholds.

About the end of the XVIIth century and the beginning of the XVIIIth, far from representing reliable strategically points in the defense against potential invasions, the strongholds become attack bases of the invaders, determining a first attempt (that seems to be failed) to destroy them, at Dumitrașcu Cantacuzino's command issued in 1675. The second attempt to blow them up took place in 1717, at Mihai Racoviță's command. It seems to have been successful, as they are practically erased from history, ceasing to be used by the locals, as well as the invaders.

Even within the present exposition, a few **key-words** had to be used even repeatedly. These are: *cetate* (stronghold), *fortificație* (fortification, fortress), *forturi centrale* (central forts, core, castles), *pârcălab* (constable), *staroste*, *portar* (gate keeper), *bastion* (bastion, bulwark, bulwarked stronghold), *flancare* (flanking), *guri de tragere* (shooting holes) etc.

The present approach has been structured into six major parts. Following a short *Introduction*, the first chapter, *Sources and Historiography*, intends to evaluate the problem of the main sources that have been used, as well as the stage that science has reached, as far as the present topic is concerned. As far as the sources are concerned, we've used the whole range of the written ones (referential/diplomatic, chronicle/narrative, linguistic), to which we've added the reports of the most important archaeological excavations. The last ones also required a brief review of the excavations linked with the strongholds, from their start, during the XIXth century to present days. The mid XVIIth century was the time for the narrative sources, especially the chronicles, to merge into the first historiography; in other words it was the moment when the authors begun compiling different sources. One of those authors was

---

Grigore Ureche, and another one Miron Costin, who brings-up precious news, and also interesting hypothesis concerning the first strongholds in the country. Yet, there's no doubt that the modern historiography has its roots within the works of Dimitrie Cantemir; in the works of the scholar prince there is, among many other issues, a certain amount of information on Moldavian strongholds. After that, almost two centuries will have to pass until we could have found ourselves reading one work with such comprehensive subject: Nicolae Iorga's early work, concerning the study of the biggest two southern strongholds - Chilia and Cetatea Albă (1899). The end of historiographical modernism as far as the fortified strongholds are concerned, is linked with the name of Dimitrie Onciul, A. D. Xenopol and also with the exemplary historical/archaeological monography of Suceava, written by K. A. Romstorfer (1913). The inter-war period brings-up the works of Nicolae Iorga (with the first draft of synthesis and international context, written in 1929), Gh. Brătianu (whose studies especially concern the southern harbor-citadels: Vicina, Chilia and Cetatea Albă), P. P. Panaitescu (with the contributions on the social impact of fire-weapons), C. C. Giurescu (indirectly, within his synthesis of the history of Romanians) or Radu Rosetti (with a comprehensive study on the military aspects of Stephen the Great's reign; thus all those historians have had their contributions more or less punctual or indirect. The post-war historiography benefited from the increasing development of archaeology. A crucial role was played by the opening of the great teaching-archaeological site in Suceava, under the leadership of Ion Nestor, in 1951. This new state of events has been materialised through a series of several contributions, printed in the new specialized magazines (*SCIV, Materiale și cercetări arheologice*). Besides those magazines, the first monographies of the citadels are beginning to be printed (Șcheia, Bârlad, Suceava, Neamț) and also the first attempts at syntheses (Lucian Chițescu, 1973).

The second chapter aimed to be at *The Medieval Romanian Vocabulary Concerning Fortified Strongholds*. This section implied a turn to, and the (re)evaluation of the whole range of sources (written, referential, narrative, linguistic) in my attempt to remake a glossary of medieval terms linked with fortified strongholds. Thus, I was able to reconstitute a number of 19 terms that were certainly present into the lexical stock of the Romanian medieval people. Five of the 19 terms come from Paleoslavonic, four from Latin, four from German, three from Polish, three from Magyar, only one from Turkish. The above-mentioned statistical data makes the hypothesis of a possible basic linguistic layer very unlikely; yet judging strictly by the fact that only two of the five terms

of the Slavic, and of the four terms of the German etymology actually come exactly from there, we could promote the hypothesis of a Latin basic layer. Naturally, I presumed that these linguistic facts are reflections of historical phenomena. The miraculous survival of the Latin terms after a millennium of domination from several migrating peoples almost all of them suffering from severe „allergies“ to fortified strongholds, aside the language reflects, even within this restricted domain historical facts like the co-inhabitation between the Slavs and the Romanians during the second half of the first Millennium, the help of the Central European craftsmen, once the Romanian state has been established, the arrival of Western technical innovations, coming via Poland or Hungary. An interesting fact is that many rather complex physical realities present within the architectural fund of the XIVth to XVIIth century do not have any linguistic equivalent in the archaic Romanian language - *barbacana* (barbican, fortified gatehouse at the main entrance to the castle), *berma*, *crenelul* (stonework, battlement, crenellation), *curtina* (curtain wall), *drumul de rond* (roadway) *fundația*, *incinta*, *lanterna*, *gurile de tragere*, *mașiculi* (machicolation, murder hole), *mortarul*, *parapetul*, *rampartul*, *ravelinul* etc - because they were neologism that came up into the language during the XIXth and XXth century. The names that Medieval people could have given them shall probably remain a mystery.

The third chapter aimed at the *Military Architecture*, and it was the most intensely linked with archaeology and its results. First of all I've taken into consideration the results of research up to summarizing the most important contributions in the above mentioned field. In order to avoid transformation of observed the international context. This kind of observation implied the evaluation of the most important results of the archaeology of fortified strongholds in several countries, more or less closed geographically to the Moldavian area (Hungary, Russia, Poland, Bulgaria and even Germany, France or England). A certain superposition of the most important artistic ages in architecture could be remarked, with all their steps in the development of fortified strongholds. As the metaphor „gothic castle“ is so widely used I thought I wouldn't exaggerate if I also write about a *Renaissance* of the strongholds. But, however, we can not write about *Roman* strongholds. Unfortunately, as I was wrote, above between XVIth and XVIIth century, the breaking off the rest of Europe has made the continuation of this kind of analogy virtually impossible. Also written this chapter the strongholds have been analyzed typologically, on several different criteria, emphasizing the several

---

different components, as well as the problem of craftsmen, constructors and employers.

The fourth chapter followed *The Historical Evolution of Fortified Strongholds During The XIVth to XVIIth Century*. Here I've investigated the influence that political events had on country's strongholds, and also the way they have determined the course of political history. The main temporal landmarks have somehow been traced since the beginning of the present summary. They were materialised in separate sub-chapters within the above-mentioned section: *The Records* (referring to the first fortresses erected east of the Carpathians, about the end of the first Millennium and the start of the next one, possible prototypes for the future stone ones); *The Incastleation* (depicting the great constructive effort at the end of the XIV-th century, when the first stone-fortresses were erected, probably linked with the reign of the reign of Petru The I-st), *Stephen the Great's Reign* (with the already mentioned adjustment to artillery, and also with the first major sieges in Moldavian history, the ones in 1476, 1484 and 1497), *The XVI-th Century* (when the first signs of political weakness reflect in in the life of fortresses, and when Suceava's throne-fortress yields twice: in 1538 and 1563) and finally, *The XVII-th Century*, (when the gradual decline of Moldavian fortresses, evidently linked with the deterioration of country's political state).

The fifth chapter dealt with "*The Inner Organisation of Fortresses*". Divided, in its turn, into two major sections: *The Institutions* and "*Accessories and Outbuildings*" - the chapter has, especially in its first part, several subdivisions: the institutions of *pârcălab* and *staroste* have been especially researched, trying to clear up their origins, (the possible external models, drawing a parallel between them and the Western castle-owners), their attributions, their number and their prerogatives, finally proposing a kind of case-study, the special case of Suceava's *pârcălab* and his evolution.

Then, a series of other institutional phenomena have been studied, and also those of the garrison, of working inside the fortress and that of the fortresses' fold

The second section described the various components more or less present in every fortress, fact that implied a new appeal to bookish sources, but especially to the archaeological results. There have been analysed, among other issues, the locations and morphology of the chapels, the central palace, the treasure houses, prisons, watchtowers, households, supply rooms, etc.

The final section has been represented by the *Fortifications' Catalogue*, divided, in its turn, into three sub-divisions:

Stone Fortresses, Earthworks, and Fortified Monasteries. In each of the presented fortresses a few general issues have been pointed out: the archaeological campaigns, the whereabouts, the morphological type, the ownership, the construction technique, the plan (where reconstruction was possible, because a few of the old fortresses are nothing but bookish realities), the surface, the type of access, the archaeological material, the presence of internal or adjacent buildings, and a short history. Then, the analogies from the Romanian area and those outside it, finally presenting a short selective bibliography.

At the end of the paper, *The Conclusions* represented the exposition of the most important final considerations. Again, the most important one has been the tight link between fortresses and country's status, its political evolution. The simetry to the social field brought-up and motivated by the fluctuation within the pârcălab's and staroste's *cursus honorum*, the two institutions becoming, from first-class personalities in the XV-th to XVI-th century, frequently even head of the voivod's council, to ordinary dignitaries of the second or third rank.

The present study on fortresses meant a real section through the country's history, fact that constituted a proper approach, considering the multi-disciplinary aspect of the matter. 250

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

700511 Iași, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947

Format: 70×100/16

Coli tipo: 22,50

Apărut: 2005

Comanda: 382

Informații și comenzi la: editura@uaic.ro

BIBLIOTHECA
ARCHAEOLOGICA
IASIENSIS

ISBN 973-703-090-7

9 789737 030900

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași